

ISSN 2790-7198

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҶОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАҶОИ
ДАВЛАТҶОИ ОСИЁ ВА АВРУПО

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ
СТРАН АЗИИ И ЕВРОПЫ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
INSTITUTE OF STUDYING OF THE PROBLEMS
OF ASIAN AND EUROPEAN COUNTRIES

ОСИЁ ВА АВРУПО

(мачаллаи илмӣ)

АЗИЯ И ЕВРОПА

(научный журнал)

ASIA AND EUROPE

(Scientific Journal)

№ 2 (18), 2024

Душанбе - 2024

Ҳайдарзода Рустам Қўра – сармуҳаррир, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ;
Раҳмонзода Азимҷони Шерали – муовини сармуҳаррир;
Ҳабибов Абдурахмон – котиби масъул.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Хушвахтзода Қобилҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, президенти АМИТ;
Фарҳод Раҳимӣ – академики АМИТ;
Муҳаммад Абдурраҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи АМИТ;
Акбар Турсон – доктори илмҳои фалсафа, академики АМИТ;
Ҳабибулло Раҷабов – доктори илмҳои филологӣ;
Точиддин Мардонӣ – доктори илмҳои филологӣ;
Санавбар Воҳидова – доктори илмҳои таърих;
Қосимшо Искандаров – доктори илмҳои таърих;
Турсунмурод Турсунов – доктори илмҳои таърих;
Шамсиддин Каримов – доктори илмҳои сиёсӣ;
Раҳмон Улмасов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ҳисайн Исайнов – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Баҳовиддин Чумъаев – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Фирдавс Муқаддасзода – доктори илмҳои иқтисодӣ;
Ғиёсиддин Қодиров – номзади илмҳои филологӣ;
Субҳиддин Зиёев – номзади илмҳои филологӣ.

Муассиси маҷалла: Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ.

Дар маҷалла мақолаҳои фишурдаҳои илмӣ, тақризҳо ва ахбор дар баҳши муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати берунӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, забон ва адабиёти кишварҳои хориҷа ба таъби мерасанд.

Маҷалла соли 2019 таъсис ёфта, дар як сол чор шумора нашр мешавад.

Маҷаллаи илмӣ «Осиё ва Аврупо» таҳти рақами 305/МҚ – 97 санаи 26 июли соли 2023 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Индекси обунавӣ: 77731

Дар асоси фармоиши Раиси Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон № 270/м аз 29 ноябри соли 2022 ба Феҳристи маҷаллаҳои (нашрияҳои) илмӣ тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидааст.

Маҷалла дар Индекси русии иқтибосовари илмӣ (РИНЦ) ба қайд гирифта шудааст.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ-33.

Тел.: (+992 37) 221 05 72.

Сомонаи мо: <https://www.osiyoavrupo.tj/majalla>.

E-mail: kotibi_ilm.amit.ioa@mail.ru

Осиё ва Аврупо/Маҷаллаи илмӣ. – 2024 – № 2 (18). ISSN 2790-7198.

Хайдарзода Рустам Джура – главный редактор, директор Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ;
Рахмонзода Азимджони Шерали – заместитель главного редактора;
Хабибов Абдурахмон – ответственный секретарь.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Хушвахтзода Кобилдjon – доктор экономических наук, президент НАНТ;
Фарход Рахими – академик НАНТ;
Мухаммад Абдурахмон – доктор политических наук, член-корреспондент НАНТ;
Акбар Турсон – доктор философских наук, академик НАНТ;
Хабибулло Раджабов – доктор филологических наук;
Тоджиддин Мардони – доктор филологических наук;
Санавбар Вохидова – доктор исторических наук;
Косимшо Искандаров – доктор исторических наук;
Турсунмурод Турсунов - доктор исторических наук;
Шамсиддин Каримов– доктор политических наук;
Рахмон Ульмасов – доктор экономических наук;
Хисайн Исайнов – доктор экономических наук;
Баховиддин Джумъаев – доктор экономических наук;
Фирдавс Мукаддасзода – доктор экономических наук;
Гиёсиддин Кодиров – кандидат филологических наук;
Субхиддин Зиёев - кандидат филологических наук.

Haidarzoda Rustam Jura – Chief Editor, director of Institute of studying of the problems of Asian and European countries of the NAST;
Rahmonzoda Azimjoni Sherali – Deputy of Chief Editor;
Habibov Abdurahmon – Executive Secretary.

EDITORIAL TEAM

Khushvakhtzoda Kobiljon – doctor of economic sciences, President of NAST;
Farhod Rahimi – Academician of the NAST;
Muhammad Abdurahmon – doctor of political sciences;
Akbar Turson – Academician of the NAST, doctor of philosophy sciences;
Habibullo Rajabov – doctor of philology sciences;
Tojiddin Mardoni– doctor of philology sciences;
Sanavbar Vohidova – doctor of historical sciences;
Qosimsho Iskandarov – doctor of historical sciences;
Tursunmurod Tursunov – doctor of historical sciences;
Shamsiddin Karimov - doctor of political sciences;
Rahmon Ulmasov – doctor of economic sciences;
Hisain Isainov – doctor of economic sciences;
Bahoviddin Jumaev – doctor of economic sciences;
Firdavs Muqaddaszoda – doctor of economic sciences;
Giyosiddin Qodirov – candidate of philology sciences;
Ziyoev Subhiddin - candidate of philology sciences.

МУНДАРИЧА

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Ҳайдарзода Р. Қ., Файзуллаев Х.Х. Таҳлили сотсиологии эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» дар Тоҷикистон.....	7
Раҳмонзода А.Ш. Осӣи Марказӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ муосир.....	14
Каримов Ш. Т., Солиева Г. З. Нақши ҷомеаи шахрвандӣ дар сиёсати зиддикоррупсионии Тоҷикистон: ҷанбаҳои байналмилалӣ.....	21
Ализода М.М. Хусусиятҳои таъсири сиёсии воситаҳои ахбори омма дар шароити муосири геополитикӣ.....	25
Қамаров А. З. Мушкилоти рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Араб.....	30
Таварова М.Ш. Нақши ВАО дар мафкурасозии ҷомеа ва таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	38
Искандаров Қ., Раҳимов Ф. Рушди муносибатҳои Хитой ва Афғонистон дар давраи Ҷанги сард.....	43
Воҳидова С., Гулбердиев Ш. Таҳлили равандҳои муҳоҷират дар Олмон дар нимаи дуюми асри XX – аввали асри XXI.....	55
Камолов К.Қ. Тоҷикистон сипари боэътимоди минтақа аст.....	66
Шарифов И.И. Осӣи Марказӣ дар шароити нави муносибатҳои байналхалқӣ...	71
Ҳочаев Х.Х. Шаклҳои тундгароӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ.....	80
Салимов А. Ба қадри давлати соҳибистиқлол ва зиндагии орому осуда бояд расид.	85

ШАРҚШИНОСӢ

Раҷабов Ҳ. Оид ба тарҷумаи асарҳои Кришан Чандар ба забони тоҷикӣ.....	91
Беков К. Бархурди Абдурраҳмон Бадавӣ (1917-2002) бо муҳолифони ақидавии худ	101
Воҳидова С. Муҳаммад Иқбол дар пажӯҳишҳои аврупоӣ.....	111

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНӢ

Ҳабибов А. Таҷрибаи ташаккули низоми миллии инноватсионии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон.....	118
Нематова П. М., Расулова Г.А. Самтҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳиндустон: ҳолати кунунӣ ва дурнамо.....	125
Баротов Л. Муҳит ва шароити рушди давлатҳо дар доираи Созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ.....	131
Курбонзода Ф. Тоҷикистон ва Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ.....	140
Баротов Л. Муҳити сармоягузорӣ ва шароити иқтисодӣ.....	148

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Хайдарзода Р.Дж., Файзуллаев Х.Х. Социологический анализ объявления «Года правового просвещения» в Таджикистане.....	7
Рахмонзода А.Ш. Центральная Азия в системе современных международных отношений.....	14
Каримов Ш. Т., Солиева Г. З. Роль гражданского общества в антикоррупционной политике Таджикистана: международные аспекты.....	21
Ализода М.М. Специфика политического влияния СМИ в современных условиях.....	25
Камаров А. З. Проблемы развития научно-культурного сотрудничества Республики Таджикистан с арабскими странами.....	30
Таварова М. Ш. Роль СМИ в идеологизации общества и обеспечение национальной безопасности Республики Таджикистан.....	38
Искандаров К., Рахимов Ф. Развитие китайско-афганских отношений в условиях холодной войны.....	43
Вохидова С., Гулбердиев Ш. Анализ миграционных процессов в Германии во второй половине XX — начало XXI века.....	55
Камолов К. Дж. Таджикистан– надежный щит региона.....	66
Шарифов И. И. Формирование и развитие геополитики Центральной Азии в новых условиях международных отношений.....	71
Ходжаев Х.Х. Формы радикализма в процессе глобализации.....	80
Салимов А. Надо ценить независимость государства и мирную жизнь.....	85

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

Раджабов Х. О переводе произведений Кришана Чандара на таджикский язык...	91
Беков К. Столкновение Абдурахмана Бадави (1917-2002) с его идеологическими противниками.....	101
Вохидова С. Мухаммад Икбал в европейских исследованиях.....	111

МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА

Хабибов А. Опыт формирования национальной инновационной системы развитых стран мира.....	118
Нематова П. М., Расулова Г. А. Направления экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и Индии: современное состояние и будущее..	125
Лутфулло Б. Условия развития государств в рамках организаций экономической интеграции.....	131
Курбонзода Ф. Таджикистан и Организация экономического сотрудничества.....	140
Баротов Лутфулло. Инвестиционная среда и экономические условия.....	148

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Haidarzoda R.J., Fayzulloev Kh. Sociological analysis of the announcement of the “Year of legal education” in Tajikistan.....	7
Rahmonzoda A. Central Asia in the system of modern international relations.....	14
Karimov S.T., Solieva G. Z. The role of civil society in the anti - corruption policy of Tajikistan: international aspects.....	21
Alizoda M.M. Specificity of political influence of the media in modern conditions.....	25
Kamarov A. Z. Problems of development of scientific and cultural cooperation of the republic of Tajikistan with the Arab countries.....	30
Tavarova M. Sh. Role of mass media in the ideologization of society and ancuring national security of the Republic of Tajikistan.....	38
Iskandarov K., Rahimov F. Development of Sino-Afghan relations during the cold war...	43
Vohidova S., Gulberdiev Sh. Analysis of migration processes in germany in the second half of the XX - beginning of the XXI century.....	55
Kamolov K. Dzh. Tajikistan is a reliable shield of the region.....	66
Sharifov I. I. formation and development of geopolitics of central asia in the new conditions of international relations.....	71
Khojaev H.H. Forms of Radicalism in the process of globalization.....	80
Salimov A. The independence of the state and peaceful life should be appreciated.....	

ORIENTAL STUDIES

Rajabov H. About the translation of Krishan Chandar's works into the tajik language.....	85
Bekov K. Clash of Abdurrahman Badawi (1917-2002) with his ideological opponents...	91
Vohidova S. Muhammad Iqbal in European Studies.....	101

WORLD ECONOMY

Habibov A. Experience in forming a national innovation system in developed countries of the world.....	111
Nematova P. M., Rasulova G. A. Directions of economic cooperation between the Republic of Tajikistan and India: current state and future.....	118
Lutfullo B. Conditions for the development of states within Economic integration organizations.....	125
Qurbonzoda F. Tajikistan and the Economic cooperation organization.....	131
Barotov Lutfullo. Investment climate and economic environment.....	140

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

УДК: 316.2+303.4.026+340.1+34.02+304.5
ББК: 60.000.3+67.0

**ТАҲЛИЛИ СОТСИОЛОГИИ ЭЪЛОНИ
«СОЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ» ДАР ТОЧИКИСТОН**

Ҳайдарзода Р. Ҷ.

доктори илмҳои фалсафа, директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Тел.: (+992) 937-30-87-87. E-mail: rustam86@hotmail.com

Файзуллаев Х.Ҳ.

докторанти PhD-и кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.
Тел.: (+992) 985-86-32-08. E-mail: donomkafal@mail.ru

Соли 2024 дар Тоҷикистон «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардид. Ин эълон дар якҷоягӣ бо таҳлили солгарди 30-солагии Конститутсия як надидаи ҷомеашиносонаи гуногунҷанбаро ифода мекунад. Мақолаи мазкур ба таҳлили ин ҷанбаҳои тавассути назарияҳои ва ҷаҳмиандозҳои сотсиологӣ бахшида шудааст. Дар мақола, нахуст заминаҳои таърихӣ-иҷтимоии надида мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки шароити қабули ин эълонияро шакл додаанд. Дар идома, он тавассути назарияи вазифагароӣ ё худ функционализм, назарияи рамзӣ-символикӣ, ниҳоди маориф ва таълим, ҷомеапазирӣ ё иҷтимоикунӣ, назорати иҷтимоӣ, таҳарруки иҷтимоӣ, ислоҳоти ниҳодӣ-институтсионӣ, имкониятҳо ва тағйироти иҷтимоӣ, баробарии гендерӣ ва мусоидат ба идоракунии демократӣ ва нешрафти ҷомеа таҳлил шудааст. Фаҳмидани ин ҷанбаҳои ангеаҳои аслий, натиҷаҳои эҳтимоӣ ва самараҳои афзалиятноки эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ»-ро равшан мекунад. Бо таваҷҷуҳ ва таъкид ба маърифати ҳуқуқӣ, Тоҷикистон бори дигар содиқ будани худро ба принципҳои демократӣ ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ қувват мебахшад.

Калидвожаҳо: маърифати ҳуқуқӣ, ниҳоди иҷтимоӣ, назарияи сотсиологӣ, заминаи таърихӣ, функционализм, ҷомеапазирӣ, назорати иҷтимоӣ, таҳарруки иҷтимоӣ, тағйироти иҷтимоӣ, баробарии гендерӣ, идоракунии демократӣ, нешрафти ҷомеа.

Соли 2024 тибқи «Паём» [3] ва «Фармон»-и [4] Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардид. Ин тасмим ҳам ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шуд, зеро он 6-уми ноябри 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ ҳамчун Сарқонун қабул гардид ва ҳам бо мақсади «баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, баланд бардоштани мақоми қонун, тарғиби арзишҳои демократӣ, ташаккул додани низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ, оштинопазирӣ нисбат ба ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ ва ногузир будани масъулияти ҳуқуқӣ» [5].

Албатта масъалаи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон аз солҳои пеш мавриди таваҷҷуҳ ва таъкиди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифта буд. Дар ин самт фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09-уми апрели соли 1997, таҳти рақами 691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми августи соли 1997, таҳти рақами 383 «Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва қори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ» [8, с. 10], фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми феввали соли 2018, таҳти рақами 1005 «Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» [2] ва дигар қарору фармонҳоро номбар кардан мумкин аст, ки дар тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва баланд гардидани шуур ва маданияти ҳуқуқии онҳо таъсири бевосита расондааст.

Мувофиқи Конститутсия, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари соҳибхитиёрию демократӣ ва дунявӣ будан, давлати ҳуқуқбунёд низ мебошад [1]. Ибтидои асосии ҳар як давлати ҳуқуқбунёд ин алоқамандии он бо қонун ва ҳуқуқ аст. «Давлати ҳуқуқбунёд – чунин шакли ташкил ва фаъолияти ҳокимияти давлатиро меноманд, ки дар ҳамбастагӣ бо фардҳо ва иттиҳодияҳои гуногуни онҳо дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ фаъолият менамояд» [8, с. 15]. Ҳуқуқ бо давлат дар робитаи ногусастанӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, эълони соли 2024 ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конститутсия ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ба тааххудоти Ҳукумат ва давлати Тоҷикистон ба парвариши ҷомеае, ки ҳомии ҳокимияти қонун ва тарғибгари арзишҳои демократӣ бошад, таъкид мекунад. Эълонияи мазкур на танҳо як марҳалаи муҳими таърихи конститутсионии Тоҷикистонро таҷлил мекунад, балки содиқ будани ҳукуматро барои баланд бардоштани дониш ва огоҳии ҳуқуқии шаҳрвандон бори дигар тасдиқ мекунад.

Эълони мазкурро аз ҷиҳатҳои гуногун метавон таҳлилу баррасӣ кард. Агар аз нигоҳи ҷомеашиносӣ назар кунем, эълон гардидани соли 2024 дар Тоҷикистон ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» якҷанд ҷанбаҳои асосиро дар бар мегирад:

- **Заминаи таърихӣ-иҷтимоӣ.** Ҳангоми таҳлили падидаҳои иҷтимоӣ, ҷомеашиносон аксар вақт заминаи таърихӣ ва иҷтимоии онро баррасӣ мекунанд. Ин равиш ба онҳо имкон медиҳад, ки омилҳои сохторӣ, фарҳангӣ ва ниҳодиро (институтсионалиро), ки ба падидаҳо таъсир расонида, паёмадҳои эҳтимолиро барои ҷомеа ба вучуд меоваранд, дарк кунанд [10, с. 559]. «Заминаи таърихӣ-иҷтимоӣ» натавонанд ҳамчун як равиши муҳими методологӣ аст, ки ҷомеашиносон барои таҳлилу баррасии падидаҳои иҷтимоӣ дар ҷаҳорҷуби васеътари таърихӣ, фарҳангӣ ва сохторӣ истифода мебаранд, балки баъзан онро «назарияи сабабияти иҷтимоӣ-таърихӣ» низ номидаанд. «Сабабияти иҷтимоӣ-таърихӣ, яке аз қонуниятҳои муҳимтарини сотсиологӣ ба ҳисоб рафта, алоқамандии кулӣ ва баҳам вобастагии ҳодисоти иҷтимоиро ифода мекунад» [7, с. 28-29]. Аз ин назар, баррасии заминаҳои таърихӣ-иҷтимоии эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» рӯйдодҳои таърихӣ, шароити иҷтимоӣ ва омилҳои сиёсиро дар бар мегирад, ки шароити қабули ин эълонияро шакл додаанд. Ҷомеашиносон метавонанд таҳқиқ кунанд, ки чӣ гуна рӯйдодҳои гузашта, ҳаракатҳои иҷтимоӣ ва тағйироти сиёсӣ ба рушди маорифи ҳуқуқӣ ва низоми ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон таъсир расонидаанд. Илова бар ин, баррасии заминаи таърихӣ-иҷтимоӣ ба ҷомеашиносон кӯмак мекунад, ки самаранокӣ ва афзалиятнок будани эълонияи ҳукумат ва таъсири он ба гурӯҳҳо ва ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ дар дохили кишварро арзёбӣ кунанд. Дар ҳар сурат, аз нигоҳи сотсиологӣ, таъкид ба 30-солагии Конститутсия роҳи пурпечухами таърихӣ рушди ҳуқуқӣ ва сиёсии Тоҷикистонро пас аз истиқлолият муҳим ва барҷаста нишон медиҳад. Эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» таҳаввулотии системаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии кишварро дар се даҳсолаи охир эътироф намуда, марҳалаҳо, ислоҳот ва мушкилоти дар ин роҳ дучоршударо таъкид мекунад. Ҳамчунин, иқдоми ёдшуда барои андешидан ва мулоҳизаҳои дастҷамъона дар бораи дастовардҳо ва мушкилоте, ки миллат дар роҳи бунёди заминаи қонуние, ки барои идоракунии демократӣ ва пешрафти ҷомеа рӯбарӯ шуда буд, фурсат фароҳам меорад. Ин мулоҳиза на танҳо мансабдорони давлатӣ, балки олимони донишҷӯён, тоҷирон, деҳқонон ва умуман тамоми ҷомеаи шаҳрвандиро дар бар мегирад. Хулоса ин эълон, пеш аз ҳама аҳамияти таърихӣ Конститутсияро таъкид намуда, на танҳо ҳамчун як шиори тантанавӣ, балки як фурсати сотсиологӣ барои андешаронӣ дар бораи ҳаракати Тоҷикистон ба самти идоракунии демократӣ ва пешрафти ҷомеа, эътирофи дастовардҳо, муқовимат бо ҷолишҳо ва тасдиқи уҳдадорихо барои бунёди давлати одилона ва шуқуфон мебошад.

- **Вазифагароӣ (коркардгароӣ) ё худ функционализм.** Назарияи функционалистӣ дар илми ҷомеашиносӣ ҷомеаро ҳамчун низоми мураккаби иборат аз қисмҳои мухталифи ба ҳам алоқаманд, ки ҳар кадоми онҳо вазифаҳои муайяни худро дар субот ва пешрафт доранд, баррасӣ мекунад. Ин назария ба нақши ниҳодҳо (институтҳо), монанди маориф ва ҳуқуқ таъкид менамояд ва ба он нигаронида шудааст, ки чӣ гуна қисматҳои гуногуни ҷомеа барои нигоҳ доштани тартиботи иҷтимоӣ, инкишофи муттаҳидии ҷомеа ва субот якҷоя кор мекунанд [9, с. 114-126 ва 159-160]. Эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ин ақидаи функционалистиро инъикос мекунад, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, на

танҳо барои интиқоли дониши ҳуқуқӣ, балки барои табдил додани афрод ба шаҳрвандони фаёлу масъулиятшинос ва тайёр кардани мутахассисони баландихтисос, ки ба фаёлияти чомае сахм мегузоранд, хизмат мекунад. Тибқи назария, ҳукумат дар асоси принципҳои Конституция ва бо таъкид ба саводнокии ҳуқуқии шаҳрвандон ва такмили таҳсилоти ҳуқуқӣ кӯшиш мекунад, ки қонуният ва самаранокии институтҳои ҳуқуқиро таҳким бахшад, камбудии даркшуда дар фаёлияти низоми ҳуқуқиро рафъ намояд ва аз ин тариқ ба идоракунии демократӣ мусоидат кунад. Ҳамчунин омӯзиши ҳуқуқӣ метавонад ба ҳамгирию ҳамбастагии иҷтимоӣ тавассути пешбурди фаҳмиши муштараки меъёрҳо ва арзишҳои ҳуқуқӣ дар байни шаҳрвандон мусоидат кунад. Зеро ташаббус тавассути омӯзонидани шахсон дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои қонунӣ онҳо, ба ташаккули ҳисси ҳамбастагӣ ва эҳтироми мутақобила ба волияти қонун дар чомае нигаронида шудааст.

• **Аҳамияти рамзӣ-символикӣ.** Мафҳуми «рамз» (символ) дар баъзе назарияҳои сотсиологӣ нақши асосиро мебошад. Масалан, тибқи дидгоҳи чомаешиносоне монанди Чорч Ҳерберт Мид ва Ҳерберт Блюмер, одамон рамзҳо ва маъноҳоро дар муносибатҳои иҷтимоӣ ба кор бурда, онҳоро шарҳ медиҳанд ва дар натиҷа, шахсият ва воқеияти худро тавассути ҳамкорӣ бо дигарон бунёд мекунад [9, с. 248-249, 259 ва 262]. Рамзҳо метавонанд ҳар чизе бошанд, ки маъно доранд, ба монанди забон, имову ишора, расму оин ва ашё. Масалан, парчами миллӣ ватандӯстиро ифода мекунад, ҳалқаи арусӣ рамзи садоқат аст. Ин назария хусусияти субъективии рамзҳоро қабул намуда, таъкид мекунад, ки маънои онҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ сохта шудаанд ва метавонанд дар контекстҳо ва фарҳангҳои гуногун фарқ кунанд. Мутобиқ бо назарияи мазкур, эълон шудани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» ба таври рамзӣ эътирофи нақши қонунро дар таҳкими тартиботи иҷтимоӣ, адолат ва субот аз ҷониби ҳукумат инъикос менамояд. Рамзи эълони соли маърифати ҳуқуқӣ ин аст, ки Ҳукумат мақсад дорад то аз ин тариқ рӯи принципҳои бунёдии Конституция, аҳамияти саводнокии ҳуқуқии шаҳрвандон, муносибати эҳтиромона бо қонун, баланд бардоштани мақоми он, ташаккул додани низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ, ҳамоҳангсозии фаёлияти тамоми субъектҳои тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ, ташкил намудани механизми самаранокии ҳамкории давлат ва ниҳодҳои чомаеи шаҳрвандӣ дар самти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон таъкид намояд.

• **Ниҳоди маориф ва аҳамияти таълим.** Чомаеи инсонӣ барои зиндагӣ кардану раванқ ёфтани ҳатман бояд талаботи асосии худро қонеъ гардонад. Барои қонеъ гардонидани талаботи рузмарраи инсонӣ мавҷудияти ниҳодҳо (институтҳо)-и гуногуни иҷтимоӣ ногузир мебошад [7, с. 49]. Дар ин миён ниҳоди илм ва маориф аҳамияти хоса дошта, он вазифаи омодакунии қувваи қориро таъмин менамояд ва ба инсон имконият медиҳад, ки қобилияти худро барои дар фаёлияти оянда татбиқ кардану мавҷудияти худро таъмин сохтан инкишоф бахшад [6, с. 67]. Аз ин нуқтаи назар, эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» сафарбар кардани захираҳои давлатӣ барои омӯзиши ҳуқуқиро таъкид менамояд ва аз муносибати фаёл ба ҳалли масъалаҳои чомае тавассути таълим ва огоҳии ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад. Он эътирофи нақши ниҳоди маориф ва аҳамияти таълимро дар баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ, тавонмандсозии шаҳрвандон ва ташаккули иштироки шаҳрвандӣ инъикос мекунад. Таълими ҳуқуқӣ метавонад рафъи монеаҳо дар роҳи дастрасӣ ба таҳсилоти ҳуқуқӣ, таъмини фарогир будани ҷаҳорҷуби ҳуқуқӣ ва мусоидат ба эътимоди чомае ба ниҳоди ҳуқуқро дар бар гирад. Илова бар ин, чомаешиносон метавонанд нақши созмонҳои чомаеи шаҳрвандӣ ва ташаббусҳои оммавиро дар мукамалгардонии кӯшишҳои ҳукумат оид ба баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқӣ ва ҳисоботдиҳӣ баррасӣ кунанд.

• **Чомаепазирӣ ё иҷтимоикунонӣ.** Ин истилоҳ ба раванде ишора дорад, ки тавассути он фардҳои алоҳида аз даврони тифлӣ тадричан ба шахсони худшинос ва соҳибқл, ки фарҳанги дар он таваллудшудашонро хуб дарк мекунад, табдил меёбанд. Ҳарчанд раванди инкишофи фарҳангӣ дар давраи қудакӣ назар ба марҳилаҳои баъдӣ шадидтар сурат мегирад, вале омӯзиш ва мутобиқшавӣ тамоми давраи зиндагии инсонро фаро мегирад. Раванди чомаепазирӣ ё иҷтимоикунонӣ наслҳои гуногунро бо ҳам мепайвандад [10, с. 37]. Таҳлили эълонии «Соли маърифати ҳуқуқӣ» аз дариҷаи назарияҳои иҷтимоишавӣ чунин аст, ки омӯзиши ҳуқуқӣ дар чомаепазир шудани афрод ва

фаҳмидану дарк кардани меъёрҳо, арзишҳо ва принципҳои ҳуқуқӣ нақши муҳим мебозад. Таълими ҳуқуқӣ ба ҷавонон боиси заминаи мустаҳкамии меъёрҳои ҳуқуқӣ мегардад. Ин кафолат медиҳад, ки насли оянда дониши қавӣ ва иштироки фаъолона дар ташаккули ҷомеаи адолатпарвару ҳуқуқбунёд дошта бошад. Тавассути таълим, афрод ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро дар ҷаҳонҷубаи қонунӣ меомӯзанд ва дар нигоҳдории тартибот ва суботи иҷтимоӣ саҳм мегузоранд. Бо огоҳии ҳуқуқӣ шаҳрвандон масъулият ва вазифаҳои худро дар назди ҷомеа беҳтар дарк карда, ҷомеаи масъулиятнок ва устуворро ба вуҷуд меоранд. Афроди дорои дониши ҳуқуқӣ бо ҳуқуқҳои дигарон беҳтар ҳамроҳ мешаванд. Ин ҳамкориҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои ҷавонон, ҳуқуқҳои издивоҷ ва дигар нуқтаҳои ҳамкориҳои ҳуқуқиро дар бар мегирад. Хулоса, тарбияи ҳуқуқӣ ба созгории ҷамъиятӣ ва ҷомеапазирӣ мусоидат мекунад.

• **Назорати иҷтимоӣ.** Яке аз муҳимтарин вазифаҳои сохтори ҷомеа, назорати иҷтимоӣ мебошад. Назорати иҷтимоӣ воситаи ба танзим дароварандаи унсурҳои гуногун ва сершумори иҷтимоӣ, тавассути меъёрҳои мухталиф, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад. Назорати иҷтимоӣ бо ёрии ду унсур асосӣ амалӣ мегардад: меъёрҳо-қоидаҳо ва мучозот-ҷораҳои ҷазоӣ. Меъёрҳо, нишондод ва ҳидояти иҷтимоиро доир ба рафтори ҳамида, ки он мақбули ҷомеа аст, ифода мекунад. Мучозот бошад воситаи ҷазодихӣ мебошад, ки вай одамонро барои иҷрои меъёрҳои иҷтимоӣ водор месозад [7, с. 72]. Назарияҳои сотсиологии назорати иҷтимоӣ бар ин таъкид доранд, ки таълим, махсусан таълими ҳуқуқӣ ҳамчун механизми танзими рафтор ва пешгирӣ аз қачрафторӣҳо тавассути ташаккул додани ҳисси мувофиқат ба меъёрҳои ҳуқуқӣ хизмат мекунад. Маърифати ҳуқуқии одамон маънои дониш ва дарки масъалаҳои ҳуқуқӣ ва уҳдадориҳои ба ҳар як шахси ҷомеа тааллуқдоштаро дорад. Ин намуди огоҳӣ ба одамон имкон медиҳад, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои худро, ки ҳаёти онҳоро танзим мекунад, беҳтар дарк карда, ба ҳолатҳои қонунвайронкунӣ дучор наоянд. Вақте ки мардум аз ҳуқуқҳои худ огоҳ мешаванд, эҳтимоли поймол кардани онҳо кам мешавад. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ба таҳкими волоияти қонун мусоидат мекунад. Омӯзиши ҳуқуқӣ метавонад ба ҳалли низоъҳо ва баҳсҳо дар дохили ҷомеа тавассути тавонмандсозии шахсони алоҳида дар бораи механизмҳои ҳуқуқии ҳалли ихтилофҳо мусоидат кунад. Тавассути баланд бардоштани саводноқӣ ва огоҳии ҳуқуқӣ, ташаббус ба коҳиш додани паҳншавии низоъҳои ҳуқуқӣ ва мусоидат ба ҳалли осоишта тавассути шабакаҳои ҳуқуқӣ нигаронида шудааст. Вақте ки одамон низоми ҳуқуқиро мефаҳманд ва эҳтиром мекунад, фарҳанги мувофиқат пайдо мешавад ва эҳтимолияти баҳсҳои ҳуқуқӣ коҳиш меёбад.

• **Таҳарруки иҷтимоӣ.** Ҳама гуна ҷойивазкуниро, ки он боиси тағйирёбии мақоми иҷтимоӣ, таҳассуси одамон ва ҷойи онҳо дар сохтори иҷтимоии ҷомеа мегардад, таҳарруки иҷтимоӣ меноманд. Ҷойивазкунии иҷтимоӣ се хел мешавад: 1) таҳарруки болоравандаи амудӣ, яъне боло рафтани мақоми иҷтимоии шахс; 2) таҳарруки поёнравандаи амудӣ, яъне ба мақомҳои поинтар ҳаракаткунии шахс; 3) таҳарруки уфуқӣ, яъне ҳаракаткунии шахс дар дохили мақомҳои баробарвазн, ки онро ҷобачошавии ҷуғрофӣ низ мегуянд [10, с. 268]. Аз байни инҳо аввали аз ҳама муҳимтар аст. Метавон гуфт дар ҳамаи ҷомеаҳои мутамаддин, аз ҷумла Тоҷикистон, сатҳи таҳсилот бо мақоми (статуси) иҷтимоии шахс ва таҳарруки иҷтимоӣ алоқамандии зич дорад. Ҳуқумат бо таъкид ба маърифати ҳуқуқӣ ва сармоягузорӣ дар ин замина саъй мекунад, ки шаҳрвандонро бо малака ва донишҳои мучаҳҳаз созад, ки дар сатҳи кулли ҷомеа ва махсусан бозори меҳнат арзишманданд. Фаҳмиши беҳтари принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ метавонад қобилияти шуглию касбии шахсони алоҳидаро баланд бардорад ва ба онҳо имкон диҳад, ки ба ҷойҳои қори сердаромад ё дорои имкониятҳои пешрафта ё ба зинаҳои баланди мансаб дастрасӣ пайдо кунанд. Таҳқиқоти сотсиологӣ нишон медиҳад, ки дастрасӣ ба захираҳо ва донишҳои ҳуқуқӣ ба шахсони алоҳида имкон медиҳад, ки бо монеаҳои аз қабилӣ таъйиз, беадолатӣ ё нобаробарӣ мубориза баранд ва имкониятҳои таҳарруки иҷтимоиро пайгирӣ кунанд. Ҳамин тарик, сармоягузорӣ ба таҳсилот ва таълимоти ҳуқуқӣ, тавассути тавсеаи дурнамои шахсон барои ҳамгироии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ба таҳарруки иҷтимоӣ, яъне ба имкониятҳои пешрафт дар дохили ҷомеа мусоидат мекунад.

• **Ислоҳоти ниҳодӣ-институтсионӣ.** Баррасии сотсиологии ниҳодҳо (институтҳо)-и иҷтимоӣ аксар вақт ба масъалаҳои нобаробарӣ, беадолатӣ ва таъйиз ё истисно ишора

мекунад. Бо сафарбар намудани захираҳо барои таълими ҳуқуқӣ ва таъкид кардани аҳамияти меъёрҳои конституционӣ, ҳукумат аз уҳдадорӣҳои хеш нисбат ба ислоҳоти ниҳодӣ-институционалӣ ва фарогирии иҷтимоӣ шаҳодат медиҳад. Системаи шаффоф ва дастраси ҳуқуқӣ дар якҷоягӣ бо ташаббусҳои пурқуввати таълими ҳуқуқӣ эътимоди оммаи мардумро ба ниҳодҳо афзоиш дода, ба ваҳдату ҳамбастагии ҷомеа мусоидат мекунад. Ин дар навбати худ, муҳити мусоидро барои таҳарруки иҷтимоӣ фароҳам меорад, зеро шахсони алоҳида барои иштирок дар ҳаёти шаҳрвандӣ лаёқатмандию шоистагии худро эҳсос мекунад ва бидуни тарс аз муносибати худсарона ва ноодилона имкониятҳои пешрафтро пайгирӣ мекунад. Ҳамчунин афроди дорои дониши ҳуқуқӣ метавонанд низоми ҳуқуқии ҷомеаи худро беҳтар дарк кунанд. Он қонунҳо, муқаррарот ва сохтори макроҳуқуқи дар бар мегирад, ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахсони алоҳидаро муайян мекунад. Огоҳии ҳуқуқӣ ба одамон имкон медиҳад, ки аз расмиёти ҳуқуқӣ, стратегияҳо ва усулҳои ҳалли масъалаҳо ва мушкилотҳои ҳуқуқии худ баҳра баранд ва дар раванҷҳои ҳуқуқӣ самараноктар иштирок кунанд. Ин иштирок дар муҳофизатҳои судӣ, гуфтушунидҳо оид ба ҳалли баҳсҳо ва қор дар системаи судиро дар бар мегирад.

• **Имкониятҳо ва тағйироти иҷтимоӣ.** Дурнамои сотсиологӣ оид ба тавонмандӣ ва тағйироти иҷтимоӣ потенциали дигаргунсозии маорифро дар мубориза бо нобаробарӣ ва ҳимояи адолат таъкид мекунад. Омӯзиши ҳуқуқӣ ба шахсон тавассути мучаҳҳаз кардани дониш ва малакаҳо барои паймоиши системаҳои ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо ва мубориза бо беадолатӣҳои имконият медиҳад. Бо авлавият додани таҳсилоти ҳуқуқӣ, ҳукумат метавонад ба ҳаракатҳои оммавӣ ва ташаббусҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба баланд бардоштани саводнокии ҳуқуқӣ, дастрасӣ ба адолат ва масъулият нигаронида шудаанд, мусоидат намояд. Ҷомеашиносон метавонанд таҳлил кунанд, ки чӣ гуна ташаббусҳои таълими ҳуқуқӣ ба раванҷҳои васеътари тағйироти иҷтимоӣ, демократикунӣ ва пешрафти ҳуқуқи инсон дар ҷомеа кӯмак мекунад.

• **Баробарии гендерӣ.** Мафҳуми «гендер» барои тавсифи он хислатҳо ва одатҳои мардону занон, ки аз тариқи муносибатҳои иҷтимоӣ ба даст оварда шудаанд истифода мешавад. Дар ҳоле ки «ҷинс» фарқиятҳои биологии байни мардон ва занонро дар бар мегирад, истилоҳи «гендер» ба сифатҳо, нақшҳо ва рафторҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ишора карда, сохторҳо ва интизорҳои иҷтимоиро, ки бо мардонагӣ ва занонагӣ алоқаманданд, фаро мегирад. Назарияҳои вобаста ба гендер дастгирӣ намудани раванҷи иштироки бевоситаи занон дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро мавриди назар дошта, рӯйи масъалаҳои муҳимме, монанди пешгирии зуроварӣ дар оила, расидан ба имкониятҳои баробар барои занон ва мардон дар самтҳои гуногуни ҳаёт, пешбурди зиндагии мусолимадомез, амният, рушди иқтисодӣ ва демократияи устувор таъкид менамоянд [10, с. 101-103; 11, с. 5-6]. Бар асоси ин назария омӯхта хоҳад шуд, ки чӣ гуна таълим ва маърифати ҳуқуқӣ метавонад ба баробарии гендерӣ, дастрасӣ ба адолати иҷтимоӣ барои занон ва нақши занон дар системаи ҳуқуқӣ таъсир расонад. Ташаббусҳои таълими ҳуқуқӣ, ки ба занон нигаронида шудаанд, метавонанд тавассути тавонмандсозии занон дар бораи ҳуқуқҳои қонунии онҳо, барои бартараф кардани ин монеаҳо кӯмак расонанд. Ба илова, таҳсилоти ҳуқуқӣ метавонад занонро бо малака ва эътимод барои мубориза бо таъбири гендерӣ ва ҳимояи адолати гендерӣ дар системаи ҳуқуқӣ мучаҳҳаз созад. Пас, омӯзиши ҳуқуқӣ дар пешбурди баробарии гендерӣ тавассути баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар бораи қонунҳо ва сиёсатҳои, ки таъбир, зуроварӣ ва нобаробарии гендериро ҳал мекунад, нақши муҳим мебозад.

• **Мубодилаи иҷтимоӣ.** Назарияи мубодиларо дар илми ҷомеашиносӣ Ҷорҷ Ҳоманс матраҳ кардааст. Ин назария ба он нигаронида шудааст, ки муносибатҳои иҷтимоӣ бар табодули захираҳо асос ёфтаанд ва шахсони алоҳида дар ҷараёни муносибатҳои иҷтимоӣ хеш мақсади ба ҳадди аксар расонидани муқофотҳо (подошҳо) ва кам кардани хароҷотҳоро доранд [9, с. 321-328]. Таҳлили «Соли маърифати ҳуқуқӣ» тибқи назарияи мубодила чунин аст, ки: 1) шахсони алоҳида ба таҳсилоти ҳуқуқӣ машғул мешаванд, зеро онҳо аз сармоягузори вақт, саъю кӯшиш ва захираҳои харҷкардаи худ подош ё манфиатҳои муайяноро интизоранд. Ин муқофотҳо метавонанд гирифтани дониш ва малакаҳои ҳуқуқӣ, беҳтар кардани дурнамои касб, ба даст овардани мақоми иҷтимоӣ ё

дастрасӣ ба имкониятҳои бештарро дар бар гиранд; 2) назарияи мубодила таъкид мекунад, ки муносибатҳои иҷтимоӣ мубодилаи мутақобиларо дар бар мегиранд. Дар заминаи таълими ҳуқуқӣ, донишҷӯён уҳдадорӣ, иштирок ва кӯшишҳои худро дар омӯзиш бо муаллимон ё муассисаҳои таълимӣ, ки дастур, роҳнамоӣ ва ҳуҷҷати тасдиқкунандаи таҳсилот медиҳанд, мубодила мекунанд. Ин табодулҳо аз рӯйи меъёрҳо, интизориҳо ва қоидаҳои иҷтимоӣ дар дохили низоми таълимӣ ташаккул меёбанд; 3) назарияи мазкур инчунин аҳамияти шабакаҳои иртиботӣ ва сармояи иҷтимоиро дар мусоидат ба мубодила эътироф мекунад. Омӯзиши ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон метавонад ба донишҷӯён имконият фароҳам оварад, ки бо ҳамсолон, ҳайати омӯзгорон ва мутахассисони соҳаи ҳуқуқ робита барқарор кунанд. Ин шабакаҳо метавонанд дастрасӣ ба иттилоот, имкониятҳои қор, роҳнамоӣ ва дастгирии иҷтимоиро таъмин кунанд ва ба ин васила муқофотҳои аз таҳсилоти ҳуқуқӣ гирифташударо баланд бардоранд.

• *Мусоидат ба идоракунии демократӣ ва пешрафти ҷомеа.* Аслан ҳадафи ниҳой аз эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» таъсиси заминаҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки демократияро ба сатҳи сифатан болотар мерасонанд ва пешрафти ҷомеаро фароҳам меоранд. Ин на танҳо мавҷуд будани қонунҳо ва институтҳоро тақозо мекунад, балки таъмини фаъолияти самараноки онҳо, мусоидат ба адолат, ҳифзи озодиҳо ва кӯмак ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеаро низ дарбар мегирад. Илова бар ин, эълон шудани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» уҳдадорию ҳукуматро дар мубориза бо коррупсия ва таъмини волоияти қонун таъкид мекунад. Тоҷикистон тавассути пешбурди маърифати ҳуқуқӣ ва таъкид ба аҳамияти риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ кӯшиш мекунад, ки фарҳанги поквичдонӣ ва масъулиятшиносиро тарбия кунад ва ба ин васила ниҳодҳои худро таҳким бахшад ва эътимоди мардумро ба низоми идоракунии демократӣ афзоиш диҳад.

Ҳамин тариқ, эълони «Соли маърифати ҳуқуқӣ» таъсири мутақобилаи омилҳои таърихӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро дар ташаккули манзараи ҳуқуқии ҷомеаи Тоҷикистон инъикос намуда, аҳамияти амали дастҷамъонаро дар пешбурди ҳадафҳои ҷомеаи марбут ба адолат, ҳуқуқ ва шаҳрвандӣ таъкид мекунад. Фаҳмидани ин ҷанбаҳо ангезаҳои асли, натиҷаҳои эҳтимоли ва самараҳои афзалиятноки маърифати ҳуқуқӣ дар заминаи сиёсӣ ва иҷтимоию фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистонро равшан мекунад. Ҳукумат бо сармоягузорӣ ба таҳсилоти ҳуқуқӣ на танҳо волоияти қонунро таҳким мебахшад, балки ба шахсони алоҳида барои беҳтар кардани вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодиашон роҳро фароҳам меорад ва ба ин васила ба равандҳои васеътари инкишофи пешрафти кишвар, ба вучуд овардани дигаргуниҳои мусбати иҷтимоӣ ва пешрафти куллии мамлакат мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 06.11.1994, охири тағйири илова 22.05.2016. – Душанбе, моддаи 1.
2. Концепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, сомонаи https://mmk.tj/content/концепсияи-сиёсати-ҳуқуқии-ҷумҳурии-тоҷикистон-барои-солҳои-2018-2028?page=13&calendar_block_month=4&calendar_block_year=2020, санаи интишор: 07.04.2020, таърихи мурочиат: 07.02.2024.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», санаи 28.12.2023, <http://www.president.tj/node/32191>, таърихи мурочиат: 26.01.2024.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024 аз 30 декабри соли 2023, №668, сомонаи <http://www.president.tj/node/32202>, таърихи мурочиат: 26.01.2024.
5. Тавзеҳот ба фармони Президенти ҶТ «Дар бораи «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намудани соли 2024» аз 30.12.2023, № 668, <https://jumhuriyat.tj/uato/2334-tavzeot-ba-farmoni-prezidenti-umurii-toikiston-dar-borai-soli-marifati-uu-jelon-namudani-soli-2024-az-30-dekabri-soli-2023-668.html>, таърихи мурочиат: 26.01.2024.
6. Абулхаев К.А., Сотсиология, - Душанбе: Ҳикмат, 2016, - 146 с.
7. Муртазоев С., Сотсиология, - Хучанд: Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, 2009, - 84 с.

8. Нодиров Ф.М., Хукук, - Душанбе: Эр-граф, 2019, - 648с.
9. Чорч Ритсер, Современные социологические теории, перевод: Бойков А., Лисицын А., - Санкт-Петербург: Питер, 2002, - 688с.
10. Энтони Гидденс, Социология, перевод: Берков А.В. Мурат В.П. и др. – Москва: Едиториал УРСС, 2005, - 632с.
11. Пермякова Т.В., Введение в гендерную социологию, - Екатеринбург: ГОУ ВПО Российский государственный профессионально - педагогический университет, 2007, - 120 с.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОБЪЯВЛЕНИЯ «ГОДА ПРАВОВОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ» В ТАДЖИКИСТАНЕ

Хайдарзода Р.Дж., Файзуллаев Х.Х.

2024 год объявлен «Годом правового просвещения» в Таджикистане. Это заявление, наряду с празднованием 30-летия Конституции, представляет собой многогранный социологический феномен. Данная статья посвящена анализу этих аспектов через социологические теории и перспективы. В статье, прежде всего, рассмотрена историческая и социальная подоплека явления, сформировавшего условия принятия данной декларации. Затем это заявление рассматривается через теорию функционализма, символическую теорию, институт образования и обучения, социализацию, социальный контроль, общественное движение, институциональную реформу, социальные изменения, гендерное равенство, продвижение демократического управления и социального прогресса. Понимание этих аспектов позволит определить основные мотивы, возможные результаты и приоритетные эффекты объявления «Года правового просвещения». Уделяя внимание и акцент правовому образованию, Таджикистан еще раз укрепляет свою приверженность демократическим принципам и развитию гражданского общества.

Ключевые слова: *правовое просвещение, юридическое знание, социальный институт, социологическая теория, исторический подоплека, функционализм, общительность, социальный контроль, общественное движение, социальные изменения, гендерное равенство, демократическое управление, социальный прогресс.*

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE ANNOUNCEMENT OF THE “YEAR OF LEGAL EDUCATION” IN TAJIKISTAN

Haidarzoda R.J., Fayzulloev Kh.

2024 has been declared the “Year of Legal Education” in Tajikistan. This statement, along with the celebration of the 30th anniversary of the Constitution, represents a multifaceted sociological phenomenon. This article is devoted to the analysis of these aspects through sociological theories and perspectives. The article, first of all, examines the historical and social background of the phenomenon that shaped the conditions for the adoption of this declaration. The article then examines this claim through functionalist theory, symbolic theory, the institution of education and training, socialization, social control, social movement, institutional reform, social change, gender equality and the promotion of democratic governance and social progress. Understanding these aspects will allow us to determine the main motives, possible results and priority effects of declaring the “Year of Legal Education”. By paying attention and emphasis to legal education, Tajikistan once again strengthens its commitment to democratic principles and the development of civil society.

Key words: *legal education, legal knowledge, social institution, sociological theory, historical background, functionalism, sociability, social control, social movement, social change, gender equality, democratic governance, social progress.*

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

РАХМОНЗОДА А.Ш.

**Институт изучения проблем стран Азии и Европы
Национальной академии наук Таджикистана**

Отличительной чертой современного мира является расширение процесса регионализации. По мнению А.Б. Борисова «Регионализм есть развитие и укрепление экономических, политических и других сфер отношений между регионами или государствами, входящими в один регион, и образование региональных объединений государств»[2, с. 236].. В этом процессе основное внимание уделяется расширению и укреплению экономических связей внутри региона.

Постсоветские республики расширили региональную интеграцию после обретения независимости[2, с. 56]. Реальность перестройки социально-экономической и идеологической системы современного мира поставила эти государства в неловкое положение, и они искали пути сближения друг с другом, чтобы выйти из неопределенности.

Государства в процессе изменений могут защищать свои интересы как с позиции регионализма, так и с позиции глобализации. Страны СНГ наладили плодотворное сотрудничество, как с региональными, так и с международными институтами.

Каждая страна должна искать свою форму регионализма и глобализации. Высшее руководство Республики Таджикистан в процессе интеграции уделяет особое внимание сохранению национальных ценностей и одновременно их адаптации к вызовам глобализации.

В период когда Республика Таджикистан обрела независимость, она была охвачена навязанной гражданской войной, и в таких условиях необходимо было проводить мудрую политику для обеспечения выживания государства и целостности нации, а также укрепление политических позиций государства на международной арене. К счастью, на том судьбоносном этапе под руководством Основателя мира и национального единства – Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Республика Таджикистан была признана полноправным членом международного сообщества, и на сегодняшний день 180 страна мира признали Республику Таджикистан, а с 165 установлены дипломатические отношения. Республика Таджикистан является активным членом более 80 международных, региональных организаций и международных финансовых институтов[4]. Также навязанная гражданская война была прекращена путем переговоров: после пятилетнего вооруженного сопротивления было подписано Генеральное соглашение об установлении мира и национального согласия в Республике Таджикистан, что является редчайшим достижением нации в эпоху независимости. Сегодня миротворческий опыт таджиков признан международным сообществом и стал школой обучения[14].

Глубокие изменения в структуре международного сообщества, изменения геополитической карты мира, формирование международных интеграционных группировок заставили многие страны искать новые формы коллективной безопасности и экономического сотрудничества. Процессы сближения независимых государств и их объединение в основные региональные институты стали главным фактором современных международных отношений. Таким образом, возникает необходимость проведения комплексного анализа феномена интеграции с точки зрения современной и будущей реальности государств и регионов в геополитическом пространстве Центрально-Азиатского региона.

Вопросы центральноазиатской интеграции стали предметом исследований многих ученых и специалистов в области международных отношений, политологии, мировой

экономики, международного права, социологии и др. В качестве темы исследования исследователи избрали процесс региональной интеграции в Центральной Азии, который охватывает большое количество различных мнений.

По мнению Хайдарзода Рустама Джура, «страны Центральной Азии в своей внешней политике сегодня руководствуются принципом многовекторности, что подразумевает развитие равноправных и взаимовыгодных отношений со всеми субъектами международных отношений на основе учёта национальных интересов. Однако мы видим, что такая позиция стран Центральной Азии не всегда находит понимание как на Западе, так и на Востоке. Возможно, это обстоятельство связано с тем, что определённые политические силы не учитывают следующий факт: после распада СССР прошло более тридцати лет, и политический ландшафт на постсоветском пространстве сильно изменился. В Центральной Азии зародилась новая политическая и экономическая элита с развитым уровнем национального самосознания. Она смотрит на мир шире, её кругозор не ограничивается только пространством бывшего СССР или каким-то определённым континентом. За последние тридцать лет во многих странах шла работа по повышению уровня национальной идентичности населения. Возрождались национальные традиции, праздники, особое внимание уделялось развитию государственного языка, поддержке национальной культуры, более глубокому изучению собственной истории и её новой интерпретации. Всё это способствовало повышению уровня национального самосознания населения в странах региона»[15]. В середине 40-х годов XX века понятие интеграции стало использоваться в смысле создания единого института в международных экономических отношениях: международной торговли, финансов и др.

В конце 40-х-начале 50-х годов XX века понятие «политическая интеграция»[9] вошло в реестр политических и научных терминов. Суть ее можно трактовать следующим образом: «Политическая интеграция – это объединение, слияние общественных и государственных институтов в рамках государства или в рамках более широкого международного объединения» [17, с. 15].

Центральная Азия, как относительно недавно сформированный международный регион, все еще имеет четкую систему и подразделение своих институтов и организаций. Нецелесообразно принимать теорию и практику европейской интеграционной практики для Центральной Азии. Хотя европейская теория и опыт считаются колыбелью интеграции, и за последние десятилетия она достигла самых высоких высот в этой области, интеграционные процессы в Центральной Азии имеют свои особенности.

Опыт интеграционных процессов в разных регионах земного шара привел к поиску адекватных ответов на важные вопросы. Участники этих процессов пришли к выводу, что в современном мире именно коллективная реализация метода суверенитета является лучшим способом обеспечения национальных интересов. Дело в том, что участие малых по территории и отстающих по военной мощи государств в региональных интеграционных объединениях дает им дополнительную гарантию и реальную возможность более эффективно противостоять вызовам современности[7].

Стоит отметить, что экономический потенциал государства оценивается по показателям Национального внутреннего продукта и ВВП. Сравнительный анализ этих возможностей позволяет выявить экономическую мощь государства, их можно оценить как полярные. Понятие «полюс» в геоэкономическом пространстве означает, что одно государство отличается от другого своим экономическим господством. То есть его экономика как минимум в два раза превышает экономический потенциал государства после него. Из этого следует, что экономический потенциал является синонимом энергопотребления. Именно феномен мощности создает полярное явление[3, с. 74].

Традиционная идея о простоте создания союза государств в пределах региона не поддерживается всеми. Даже в какой-то момент это вызывает серьезную реакцию. Это может быть связано, прежде всего, с нежеланием политиков передавать часть своих полномочий транснациональным институтам. Потому что политическая и

экономическая власть являются важными предпосылками их существования. Отсюда следует вывод, что политико-экономические реалии региона и реализация инициатив по созданию благоприятного интеграционного климата очень сложны. Но, ни в коем случае процесс интеграционных инициатив в регионе не прекращается.

Сегодня страны Центральной Азии участвуют в деятельности различных региональных интеграционных структур, включая СНГ, Шанхайскую организацию сотрудничества (далее ШОС), Евразийский экономический союз, Совещание по совместному сотрудничеству и мерам доверия в Азии (СВМДА), Организацию Договора о коллективной безопасности (далее ОДКБ), Организацию экономического сотрудничества и Единое экономическое пространство.

Как показывает анализ процесса интеграции Центральной Азии в регионе, этот процесс основан только на некоторых условиях, вытекающих из поднятой К.Дойч теорией, которая подходит для создания эффективного «безопасного общества». Например, в то время как государства Центральной Азии объединены существованием прежнего административного союза (в прошлом они были республиками Советского Союза), общие интересы в процессе общения, относительно высокий статус отдельных лиц, ожидаемого поведения между собой отсутствуют. Действительно, не везде наблюдается свободное передвижение граждан интегрированных государств: Республикой Узбекистан и Кыргызской Республикой введены визовые системы Республика Туркменистан обычно имеет визовый режим со всеми другими государствами региона.

Сегодня в центральноазиатском регионе существует ряд проблем, что создает барьер для экономического сотрудничества и интеграции. Возникновение такой необычной и неприятной ситуации можно объяснить тем, что для комплексного решения данной проблемы необходима именно интеграция государств. Но не все государства региона стремятся достичь общей солидарности и создать совместный успешный проект. Для этого необходимо наличие полюса с богатством огромных экономических и финансовых ресурсов, а также политической воли.

Геополитическая территория центральноазиатского региона, которая в прошлом веке полностью контролировалась царской Россией, а затем и Советским Союзом, в сегодняшних условиях также создает основу для возникновения одностороннего контроля над природными источниками региона. О реальных приоритетах Российской Федерации еще в начале XX века А. Мэхен, представитель традиционной геополитической теории, написал: «с учетом того, что это сухопутный регион, Российская Федерация приобретает исключительные преимущества для контроля над Центральной Азией»[19].

Мы здесь, чтобы попытаться указать на ряд проблем, которые являются препятствием для реализации интеграционных процессов в Центральной Азии:

Во-первых, хотя некоторые государства достигли быстрого экономического роста в последние годы, они все еще испытывают значительные трудности. Странам Центральной Азии необходимо продолжать проводить экономические реформы, чтобы сформировать развитую экономику. Большинство из этих государств нуждаются в диверсификации своей экономики на основе использования природных ресурсов.

Деловой климат, который сейчас существует в государствах региона, не способствует взаимному притоку инвестиций и расширению интеграции. Различия в темпах осуществления реформ рыночной экономики государства региона, на уровне государственного регулирования производственно-хозяйственной и финансовой сфер являются одной из основных причин, сдерживающих развитие торгово-экономического сотрудничества между странами Центральной Азии.

Во-вторых, проблема барьеров для внешней торговли все еще остается актуальной. Например, таможенные пошлины не установлены в равных количествах, транспортные расходы высоки, что препятствует перемещению товаров между пятью государствами региона. Также в регионе ограничен взаимный доступ промышленного, коммерческого, финансового и

страхового капитала к рынкам государств-партнеров. В связи с этим снижается эффективность экономических связей и внедрение более глубоких интеграционных форм и двигателей. В то же время реальность интеграции стран Центральной Азии в мировую экономику требует их участия в многосторонней торговой системе.

В-третьих, вопрос миграции рабочей силы из бедных государств в более богатые, также является важным фактором, влияющим на процессы региональной интеграции.

В-четвертых, богатые нефтегазовые и водно-энергетические ресурсы региона могут стать «двигателем развития», но они должны использоваться более эффективно и с большей справедливостью[12, с. 55].

Еще одна проблема стран Центральной Азии – их географическое положение. То есть они находятся в центре Азии и лишены доступа к торговым путям морей и океанов. Положение государств региона, не имеющих доступа к морям и океанам и представляющих серьезную экологическую проблему, значительно усложняет их стремление к достижению устойчивого и быстрого социально-экономического развития[6].

В связи с этим заместитель генерального секретаря ООН Ким Хак Су на 63-й сессии Азиатско-тихоокеанской экономической и социальной комиссии справедливо заявил[1]: «Несмотря на то, что стратегическое положение Центральной Азии на перекрестке между Азией и Европой имеет большие преимущества для торговли, отсутствие доступа к морю является серьезной проблемой, поскольку в наше время морской транспорт является наиболее экономически эффективным средством. Поэтому для обеспечения конкурентоспособности предприятий в Центрально-Азиатском регионе на мировых рынках очень важно, чтобы существовали эффективные процедуры торговли и транспорта»[13].

Кроме того, большинство стран Центральной Азии сталкиваются с проблемами, связанными с относительно небольшим размером экономического рынка и сильной зависимостью от экспорта сырья. Именно региональная интеграция и сотрудничество позволяют совместно решать эти проблемы. Таким образом, задача стран Центральной Азии – максимально использовать возможности, предоставляемые посредством региональной интеграции и сотрудничества, и обеспечить устойчивое экономическое, социальное и экологическое развитие.

Необходимость борьбы с новыми вызовами и угрозами – международным терроризмом и экстремизмом, незаконным оборотом наркотиков и нелегальной миграцией – также требует созидательного регионального сотрудничества. Однако реализация проектов региональной координации невозможна до тех пор, пока руководители государств региона не убедятся в ценности этих проектов. Таким образом, региональная экономическая интеграция является ключом к устойчивому развитию во всех республиках Центральной Азии.

Лидеры государств региона прекрасно понимают, что в одиночку невозможно бороться с современными угрозами и вызовами и решать собственные экономические проблемы. В связи с этим инициатива бывшего Президента Республики Казахстан Н. Назарбаев свидетельствует о создании союза стран Центральной Азии[5].

Следует отметить, что внешняя политика стран Центральной Азии также иногда казалась неустойчивой. Эти государства были готовы участвовать в любых интеграционных проектах, даже в проектах, которые были в конфликте друг с другом, с целью получения внешней помощи. Среди любых других факторов на формирование региональной идентичности также оказывает чрезвычайно серьезное влияние характер развития вновь созданных государств. Примечательно, что направления развития этих государств весьма разнообразны из-за выбора различных форм развития со стороны местных элит:

— политическое позиционирование: первоначально после распада Советского Союза политическая элита Республики Таджикистан, Республики Казахстан,

Кыргызской Республики, Республики Узбекистан и Республики Туркменистан проявляли изоляционизм, то есть выступали центробежно;

— обобщение модели внутреннего развития, более наглядно видно на примере сопоставимости Кыргызской Республики (позиционирование по отношению к рыночной экономике и демократии) и Республики Туркменистан (экономика, контролируемая государством).

Кроме того, на формирование самобытности региона влияет специфический характер эволюции и культурные особенности. По мнению одной группы экспертов, степень влияния исламской религии в Республике Узбекистан и Республике Таджикистан высока, в то время как в Туркменистане меньше, а в Республике Казахстан и Кыргызской Республике-гораздо меньше. Еще одним важным показателем является разная степень влияния русской цивилизации и советское время в государствах региона. Это явление чаще встречается в Республике Казахстан, Кыргызской Республике и реже в Республике Туркменистан и Республике Таджикистан.

Тем не менее, существуют пути выхода для стран Центральной Азии из сложившейся ситуации, чтобы избежать эксплуатации постсоветских государств и положить конец отсталости. Одним из таких способов является сотрудничество в рамках Евразийского союза. В любом случае, такая необходимость постепенно воспринимается всеми главами стран Центральной Азии.

Таким образом, необходимость широкого и всестороннего развития торгово-экономического сотрудничества является основой интеграции Центральной Азии. Это обуславливает необходимость совместной поддержки отечественных товаропроизводителей, создания равных условий для предпринимательской деятельности в едином экономическом пространстве. Наряду с этим историческая общность различных народов, живущих здесь на протяжении веков, их культура, религия, обычаи, связи, могут служить основой для интеграции государств региона Центральной Азии.

«Сейчас в Евразии и, в частности, в Центральной Евразии начинают развиваться и зарождаться новые геополитические и геоэкономические процессы, которые напрямую связаны с формированием трехполярного мира. Перспективы развития Центральной Азии в ближайшие десятилетия, зависят от того, насколько быстро наш регион среагирует и адаптируется к нынешней геоструктуре современного мироустройства» [16, с.168].

Одним словом, современный мир требует качественно новых форм управления, чтобы иметь возможность реагировать на насущные вызовы и эффективно обеспечивать национальные, государственные, региональные и мировые интересы, то есть точно такой же глобальный и местный баланс[18].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. 63-я сессия Экономической и социальной комиссии ООН для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) в Ш. Алматы Республики Казахстан принят 23.05.2007. Участники приняли Алматинскую декларацию по случаю 60-летия Комиссии и высказали свои взгляды на международные отношения государств региона [Электронный источник]. URL-адрес: <http://www.оон.org/russian/news> (дата обращения: 12.03.2017).
2. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. – М., Книжный мир. 2003. – 892 с.
3. Бэттлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения, 2002. – №1. – С. 73-80.
4. Выступление Президента Республики Таджикистан, посвященное первому празднованию «Дня работников дипломатической службы» и открытию здания Консульского управления Министерства иностранных дел. [Электронный ресурс] URL: <http://президент.tj/node/13220> (дата обращения: 15.06.2020).
5. Выступление Н. Назарбаев на телеканале Республики Казахстан. 9 апреля 2007 [Электронный ресурс]. URL-адрес: <http://www.Новости.kz> (дата обращения: 12.08.2016).

6. Галушкина Е. А. Членство Кыргызстана в составе ВТО: угрозы и возможности // Вестник КРСУ. Бишкек. 2003. № 1 (06) [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.krsu.edu.kg/> (санаи муроҷиат: 15.09.2015).
7. Институт мировой экономики и политики [Электронный ресурс]. URL: <http://iweb.kz> (дата обращения: 15.09.2015).
8. Костюк К.Н. Страны второго мира в глобализационных процессах. [Текст] / К.Н. Костюк // Глобализация и столкновение идентичностей: Сб. материалов международной интернет-конференции. – М., 2003. – С. 351
9. Международная научно-экспериментальная конференция 28-30 октября 2013 г. на тему «Особенности теории и опыта в процессе экономического развития» [Электронный ресурс]. URL-адрес: <http://www.аналитика.org/ca/politics/917-20070214034846525.html> (дата обращения 12.03.2017).
10. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Дипломатическая служба Республики Таджикистан и зарубежных стран / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. Учебник. - Душанбе. : «Эр-граф», 2018. – 384 с.
11. Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] URL: <http://www.МФА.tj> (дата обращения: 20.12.2015).
12. Рахмонзода А.Ш. Трансформация системы международных отношений Республики Таджикистан в условиях глобализации. Монография / А.Ш. Рахмонзода. – Душанбе: «Дониш», 2024. – 222 с.
13. Сайт Российской Федерации, Содружества Независимых Государств и мира [Электронный источник]. URL-адрес: <http://www.регнум.su/look/cae8ec20d5e0ea2dd1f3/> (дата обращения: 20.07.2024).
14. Сайт Министерства иностранных дел Республики Таджикистан [Электронный источник]. URL: <https://www.mfa.tj/> (дата обращения: 18.05.2024).
15. Хайдарзода Р.Дж. Центральная Азия и Россия на пути построения сообщества единой судьбы [Электронный ресурс]. URL-адрес: <https://valdaiclub.com/a/highlights/naruti-postroeniya-soobshchestva-edinoi-sudby/> (дата обращения: 12.06.2024).
16. Хайдаров Р.Дж. К вопросу о развитии стран Центральной Азии в период трехполярного мира // Известия ИФПП НАНТ. №1-2023. – С. 168-174.
17. Шишков Ю. В. Интеграционные процессы на пороге XXI в. Почему не интегрируются страны СНГ / Ю. В. Шишков. – М. : III тысячелетие, 2001. – 478 с.
18. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. Theory. Culture & Society Series / Roland Robertson // SAGE Publications, 1992.
19. World Ennergy Outlook. 2003. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://bookre.org/reader?file=1111475&pg=3> (санаи муроҷиат: 11.06.2020).

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР

Рахмонзода А.Ш.

Дар мақола Осиёи Марказӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ муосир баррасӣ шудааст. Муносибатҳои байналмилалӣ муосир бештар мушкилиҳои умумии равандҳои ҳамгироиро дар бар мегиранд. Ҳеч як бозингари муносибатҳои байналмилалӣ наметавонад, хусусиятҳои ҳамгироиро нодида гирад. Давлатҳо новобаста аз бузургии ва хурдӣ, сатҳи инкишофи иқтисодию сиёсӣ ба равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Ҳангоми таҳлили сатҳи минтақавӣ муносибатҳои байналмилалӣ нақши муҳимтаринро ба мафҳуми «минтақаи сиёсии байналмилалӣ» мансуб медонанд. Ин мафҳум зернизоми алоҳидаи муносибатҳои байналмилалиро мефаҳмонад, ки дар ҳавзаҳои калони ҷуғрофӣ ташаккул меёбанд. Аммо барои муайян намудани ин мафҳум омили ҷуғрофӣ асосӣ нест. Заминаи мафҳуми мазкурро муносибатҳои ҳоси иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар иртиботе ташкил медиҳанд, ки байни давлатҳои шомил ба минтақаи мушаххас ташаккул меёбанд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, ИДМ, СХШ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, геосиёсӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳамгироӣ.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рахмонзода А.Ш.

В статье рассматривается Центральная Азия в системе современных международных отношений. Современные международные отношения включают в себя более общие проблемы интеграционных процессов. Ни один игрок в международных отношениях не может игнорировать особенности интеграции. Государства, независимо от размера или малости, уровня развития, экономического и политического, сталкиваются с процессами региональной и глобальной интеграции. При анализе регионального уровня международных отношений важнейшая роль отводится понятию «международно-политический регион». Эта концепция объясняет отдельные подсистемы международных отношений, которые формируются на крупных географических территориях. Но географический фактор не является основным фактором определения этого понятия. В основе этой концепции лежат особые экономические, политические и другие отношения, сложившиеся между государствами, входящими в конкретный регион.

Ключевые слова: Центральная Азия, СНГ, ШОС, Республика Таджикистан, международные отношения, региональное сотрудничество, геополитика, глобализация, интеграция.

CENTRAL ASIA IN THE SYSTEM OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Rahmonzoda A.

The article examines Central Asia in the system of modern international relations. Modern international relations include more general problems of integration processes. No player in international relations can ignore the features of integration. States, regardless of size or smallness, level of development, economic and political, are faced with processes of regional and global integration. When analyzing the regional level of international relations, the most important role is given to the concept of “international political region”. This concept explains the individual subsystems of international relations that are formed over large geographical areas. But the geographical factor is not the main factor in determining this concept. This concept is based on the special economic, political and other relations that have developed between the states that are part of a particular region.

Key words: Central Asia, CIS, SCO, Republic of Tajikistan, international relations, regional cooperation, geopolitics, globalization, integration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахмонзода Азимҷон Шерали - Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми таърих, муовини директор оид ба илм ва таълим. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Сведения об авторе: Рахмонзода Азимджон Шерали – Институт изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана, кандидат исторических наук, заместитель директора по науке и образованию. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. Телефон: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Information about the author: Rahmonzoda Azimjon Sherali - Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Deputy Director for Science and Education. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Phone: 900-18-00-38. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

НАҚШИ ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР СИЁСАТИ ЗИДДИКОРРУПСИОНИИ ТОҶИКИСТОН: ҶАНБАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

КАРИМОВ ШАМСИДДИН ТУРСНМАТОВИЧ,

сарходими илмий шуъбаи ШМА ва Канадаи Институтуи омӯзиши масъалаҳои
давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

СОЛИЕВА ГУЛАФЗО ЗИКРУЛЛОЕВНА,

магистранти соли дуҷуми Институтуи омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

Аннотатсия. Дар мақола нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалигардони сиёсати зиддикоррупсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст. Ҷалби ҳамаҷонибаи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ниҳодҳои мухталифи он яке аз механизмҳои муҳим ва самараноки пешгирӣ ва пасти намудани сатҳи коррупсия дар Тоҷикистон мебошад. Дар мақола ҳамчунин намунаҳо аз кӯшишҳои ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистон дар самти сиёсати зиддикоррупсионӣ бо таърибаи ҷаҳонӣ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, давлат, коррупсия, сиёсати зиддикоррупсионӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Муқовимат бо коррупсия ва рафъи он дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳимтарини рушди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Дар ин самт то имрӯз корҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд, ки ҳам хосияти пешгиркунанда ва ҳам хосияти ошкоркунанда доранд. Бо вуҷуди ин, алҳол сатҳи коррупсия дар Тоҷикистон нисбатан баланд мебошад, ки мавқеъгирии кишвар дар радбаандии Индекси дарки коррупсияи Созмони шаффофияти байналхалқӣ барои соли 2015 дар ин бобат шаҳодат медиҳад [1].

Нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар муқовимат алайҳи коррупсия аз ҷониби созмонҳои байналхалқии мубориза бо коррупсия, муҳаққиқони алоҳида ва дар сиёсати амалии зиддикоррупсионӣ мавриди эътироф қарор гирифтааст. Бахусус созмонҳои байналхалқие, ки бар зидди коррупсия мубориза мебаранд, мавҷудият ва фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандии рушдёртаро омилҳои муҳими сиёсати зиддикоррупсионии кишварҳо мешуморанд. Масалан, Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид бар зидди коррупсия дар моддаи 13-уми худ нақши ҷомеаи шаҳрвандиро дар мубориза алайҳи коррупсия эътироф намудааст, ки дар он аз ҳукуматҳо боло бурдани шаффофият, беҳтар сохтани дастрасии ҷомеа ба иттилоот ва мусоидати ҷамъиятӣ ба раванди қабули қарор тақозо карда мешавад [2].

Мавҷудият ва амалии ҷомеаи шаҳрвандии фаъолро дар умури мубориза бо коррупсия созмонҳои байналхалқӣ, аз ҷумла Ассотсиатсияи байналхалқии зиддикоррупсионӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд, Созмони шаффофияти байналхалқӣ муҳим талаққӣ мекунанд. Созмонҳои номбурда тавассути баланд бардоштани маърифати зиддикоррупсионии мардум, ташкил ва баргузори таҳқиқоти илмӣ, баргузори мониторинги иҷроии стратегияи зиддикоррупсионӣ ва дастгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ дар самти сиёсати зиддикоррупсионӣ саҳми худро гузошта истодаанд.

Дар ин маврид фаъолияти Созмони ҳамкории иқтисодиро, ки дар ҳалли мушкилоти коррупсия дар Тоҷикистон ба таври васеъ ҷалб шудааст, мисол овардан мумкин аст. Созмони мазкур фаъолияти зиддикоррупсионии ҷомеаи шаҳрвандиро як механизми муҳимми муборизаи зидди фасод медонад. [3]. Умуман, дар рафъи коррупсия муҳаққиқон мустаҳкам намудани меъёрҳои демократӣ ва таъмини механизми демократии рушди

чомааро, ки яке аз унсурҳои зарурии чомаи шаҳрвандӣ доништа шудааст, хеле муҳим арзёбӣ мекунанд [4].

Яке аз муҳаққиқони масъалаҳои марбут ба коррупсия дар Тоҷикистон, Халифаев М. андешаи боло бурдани ҷабрҳои аҳолиро дар талаби ҳуқуқҳои худ ба хоҳири рафъи коррупсия ва рушди масуният аз коррупсия пешниҳод намудааст. Дар ин самт зарур доништааст, ки Ҳукумати Тоҷикистон рушди беамониати чомаи шаҳрвандиро дастгирӣ намояд. Халифаев М. ҳамчунин қайд намудааст, ки кӯшиши маҳдуд намудани коррупсия бо ҷораҳои паҳшкунанда ва тактикаи «мубориза», ҳамчунин боло бурдани шумори мақомоти назоратӣ бе таъсиргузорӣ ба арзишҳо ва огоҳии омма аз масъала наметавонад самараи дилхоҳ дошта бошад. Дар ин самт чомаи шаҳрвандӣ метавонад дар боло бурдани огоҳии мардум перомуни масъала ва талаби ҳуқуқҳои худ дар муносибат ба мақомоти давлатӣ нақши муҳим бозад. Созмонҳои чомаи шаҳрвандӣ бо огоҳӣ аз ҳолати мавҷудаи коррупсионӣ дар ин ва ё он соҳа ва ҳамчунин дарки омил ва заминаҳои рушди коррупсия метавонанд бохабарии мардумро аз масъала боло баранд. Ҳам ниҳодҳои расмӣ ҳуқуқӣ ва ҳам ниҳодҳои анъанавии чомаи шаҳрвандӣ метавонанд дар ин самт ҷабрҳои бошанд [5].

Зарурати ҷалби васеи чомаи шаҳрвандӣ дар сиёсати зиддикоррупсионии Тоҷикистон солҳои охир пайваста таъкид мегардад. Аз ҷумла, зарурати иштироки ҷабрҳои чомаи шаҳрвандӣ дар иқдомҳои зиддикоррупсионӣ дар ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқии ба ин масъала нигаронидашудаи кишвар инъикос ёфтаанд. Дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», «Дар бораи экспертизаи зиддикоррупсионии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ва Стратегияи муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2020 ниҳодҳои чомаи шаҳрвандӣ чун унсурҳои муҳими сиёсати зиддикоррупсионӣ дар Тоҷикистон доништа шудаанд. Ҳамчунин дар паёмҳои худ ба Маҷлиси Олӣ дар моҳи январи соли 2016 ва дар моҳи декабри ҳамон сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муҳимияти таъмини ҷалби ҷабрҳои чомаи шаҳрвандиро дар сиёсати зиддикоррупсионии кишвар махсусан қайд карданд [6]. Дар суҳбати худ ба муносибати 10-солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия дар соли 2017 низ Президенти кишвар ба масъалаи ҷалби чомаи шаҳрвандӣ дар сиёсати зиддикоррупсионӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд. Аз ҷумла таъкид шудааст, ки Тоҷикистон дар самти сиёсати зиддикоррупсионӣ ба ҳамкориҳои ниҳодҳои чомаи шаҳрвандӣ ва мардуми кишвар ниёз дорад ва бо ҷалби чомаи шаҳрвандӣ метавонад ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гардад [7].

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия», мубориза бо коррупсия бо иштироки васеи аҳоли, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва воситаҳои ахбори омма амалӣ карда мешавад. Воситаҳои муҳими таъмини шаффофият ва самаранокии мубориза бо коррупсия инҳоянд:

- таҳкими шаффофияти ҷабрҳои давлатӣ ва иштироки аҳоли дар раванди қабули қарорҳои ин мақомот;

таъмини дастрасии васеи аҳоли ба иттилоот;

– гузаронидани ҷабрҳои, ки ба фароҳам овардани фазои оштинопазирӣ умумӣ нисбат ба зуҳуроти коррупсия, баланд бардоштани ҷабрҳои аҳоли дар мубориза бар зидди коррупсия ва мустаҳкам намудани амнияти шахсоне, ки ба мубориза бар зидди коррупсия мусоидат мекунанд;

- татбиқи барномаҳои таълимӣ, аниқ намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, баланд бардоштани маданияти ҳуқуқии аҳоли[8].

Хусусан дар шароити Тоҷикистон омилҳои зайл боз ҳам ҷабрҳои будани чомаи шаҳрвандиро дар сиёсати зиддикоррупсионӣ талаб мекунанд: аввалан, ҷабрҳои набудани рақобати ҳизбӣ ва мавқеи назаррас надоштани ҳизбҳои сиёсии кишвар дар самти сиёсати зиддикоррупсионӣ; дувум, ҷабрҳои набудани мардум дар ҳаёти сиёсӣ ва чандон эътибор надодан ба масъалаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии рушди чома аз ҷониби онҳо; сеюм, дар муҳаббатҳои меҳнатӣ қарор доштани шумораи зиёди шаҳрвандони ҷавон, ки онҳоро аз ширкати ҷабрҳои дар ҳаёти сиёсии кишвар қанор гузоштааст.

Зимнан, иқтидори ҷомеаи шаҳрвандӣ ва васоити ахбори омма дар мубориза бо коррупсия ҳануз пурра истифода нашудааст, ки талошҳои минбаъдаро дар ин самт тақозо мекунад. Аз ҷумла, зарур аст:

- ба фаъолияти зиддикоррупсионӣ фаъолона ҷалб намудани институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ВАО, таъмини шаффофият, ошкорбаёнӣ ва ростқавлӣ дар тамоми соҳаҳои ҳокимияти давлатӣ;

- таъсиси комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба пешгирии коррупсия дар назди мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо ҷалби намояндагони аҳли зиё, рӯҳониён, собиқадорони ҷангу меҳнат, соҳибкорон ва дигар намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ;

- ҷалби соҳибкорон барои иштирок дар барномаҳои зиддикоррупсионӣ;

- гузаронидани ҷорабиниҳо оид ба баланд бардоштани огоҳии ҷомеа, омӯзонидани намояндагони бахши хусусии давлатӣ ва аҳоли оид ба сабабҳо ва оқибатҳои коррупсия, воситаҳои пешгирӣ ва мубориза бо коррупсия ва ҳуқуқҳои шаҳрвандон ҳангоми ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ [9].

Дар шароити имрӯза дар Тоҷикистон дар таркиби ҷомеаи шаҳрвандӣ ташкилотҳои зухур намудаанд, ки мақсади онҳоро муқовимат бо коррупсия ташкил медиҳад. Аксари иқдомҳои ин созмонҳо ҳосияти пешгиркунада аз коррупсияро доро аст. Дар ин радиф ташкилоти ҷамъиятии байналхалқии «Ҳуқуқ ва беҳбудӣ», ташкилоти ҷамъиятии ҷумҳуриявӣ «Маркази маърифат ва таблиғоти зиддикоррупсионӣ», ташкилоти ҷамъиятии ҷумҳуриявӣ «Ҷавонони асри нав» ва дигар созмонҳоро номбар кардан мумкин аст, ки мақсадашон омӯзиши мушкилоти коррупсия, ба самъи аҳоли расонидани мазмуну муҳтавои меъёрҳои байналхалқӣ ва миллии мубориза бар зидди коррупсия, зарарҳо ва паёмдҳои коррупсия, ташаккули мафкураи зиддикоррупсионӣ ва фазои тоқатнопазирӣ дар байни аҳоли тавассути баргузори семинару конференсияҳо ва вохурихову сӯхбатҳо дар миёни кишроҳои гуногуни аҳоли мебошад.

Тадричан иқдомҳои ҷомеаи шаҳрвандиро мо дар ошкорсозӣ ва рафъи коррупсия низ мушоҳида менамоем, ки бевосита ба фаъолияти соҳаҳои мухталифи ҳаёт дахл мекунад. Мисолҳоеро низ овардан мумкин аст, ки соҳаи ғайридавлатӣ дар таъмини шаффофияти фаъолиятҳои давлатӣ дар кишвар иқдом намудааст ва чунин иқдом ба сиёсати зиддикоррупсионии кишвар алоқаи бевосита дорад. Барои мисол ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар пайвастании кишвар ба Ташаббуси шаффофияти соҳаҳои истихроҷ (Extractive Industries Transparency Initiative) нақши муҳимро бозидаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ҳамроҳшавӣ ба Ташаббусро моҳи июни соли 2011 оғоз намуд. Моҳи августи соли 2011-ум 21 ташкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷонибдорӣ худро аз ТШСИ изҳор намуда, Иттифоқи ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандии «Шаффофият барои рушд»-ро ташкил намуданд. 26-27 феввали соли 2013 дар шаҳри Ослои ШОҶигарии Норвегия ҷаласаи 22-юми Раёсати Ташаббуси шаффофият дар соҳаҳои истихроҷ баргузор гардид, ки дар он дархости Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гирифтани мақоми мамлакатӣ номзад ба Ташаббуси шаффофият дар соҳаҳои истихроҷ (ТШСИ) маъқул доништа шуд [10]. Соли 2014 якумин ҳисоботи миллии оид ба амалисозии Ташаббуси шаффофияти соҳаҳои истихроҷ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расида буд.

Ҳангоми амалисозии стандартҳои ТШСИ дар Тоҷикистон натиҷаҳои назаррас ба даст омадаанд – бо шарофати он ширкатҳои истихроҷии Тоҷикистон ба раванди пешниҳоди ҳисоботҳо иштироки фаъол доштанд, мақомоти давлатӣ бо ҳамдигар, бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ширкатҳо муносибатҳои шонро ба роҳ монда, дар самти ошкор намудани пардохтҳо самараноктар кор бурданд [11]. Амалисозии ин ташаббус дар Тоҷикистон қадами муҳим дар рушд ва беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ дар Тоҷикистон шинохта шудааст.

Албатта, ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сиёсати зиддикоррупсионии кишвар метавонад самараи муҳимме дар ин самт дошта бошад. Ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар кишвар метавонанд чун Ҷимоякунадагони ҳуқуқи соҳибкорон ва соҳаи хусусӣ баромад намоянд, ки ин метавонад ба рушди соҳа ва муносибатҳои мавзунӣ миёни давлат ва соҳаи

хусусӣ мусоидат намояд. Созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд чун абзори муҳиме дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳо дар ҳолати ба коррупсия гирифта будани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар мақомоти нозироти давлатӣ хизмат кунанд.

Хулоса, бо назардошти навиштаҳои боло, давлатро зарур аст, ки ба фаъолсозии шаҳрвандон ва аҳли ҷомеа дар муқовимат бо коррупсия тавассути мустақкам намудани мавқеи ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат намояд. Шаҳрвандони фаъол ва ҷомеаи шаҳрвандии солим метавонанд аз зуҳуроти номатлуби коррупсия пешгирӣ намоянд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Дар Индекси дарки коррупсияи Созмони шаффофияти байналхалқӣ дар соли 2015 Тоҷикистон бо балли 26 (аз 100 – озод аз коррупсия) дар ҷои 135-ум қарор гирифтааст. 2015 Corruption Perception Index www.transparencyinternational.org (санаи мурочиат 24.04.2023)

2. 1-й Национальный отчёт о реализации инициативы прозрачности деятельности добывающих отраслей в Республике Таджикистан - 2014 (электронный ресурс), www.osiaf.tj/2016/01/28/isoboti-mill-tshsi (санаи мурочиат 13.02.2024) 11. Четыре года реализации ИПДО в Таджикистане.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.01.2016, ш. Душанбе. www.president.tj (санаи мурочиат 26.05.2023); Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016, ш. Душанбе. www.president.tj (санаи мурочиат 26.03.2024)

4. Практическое руководство: как проводить мониторинг со стороны гражданского общества. Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией. ОЭСР, 2014. (электронный ресурс), www.oecd.org/corruption/acn/ACN-Civil-Society-Monitoring-Practical-Guide-RUS.pdf (санаи мурочиат 26.09.2023)

5. Суханронӣ ба муносибати 10-солагии таъсиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия // Соמוнаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.president.tj, (санаи мурочиат 16.05.2023)

6. Фурман Дмитрий. Общее и особенное в политическом развитии постсоветской России и других стран СНГ // Прогнозис. 2006. № 3.; Robert Klitgaard, Controlling Corruption. Berkley: University of California Press, 1988; A. J. Heidenheimer, M. Johnston, Political corruption, concept and contexts, 2002; Brunetti, Aymo & Weder, Beatrice "A free press is bad news for corruption" // Journal of Public Economics. – 2003. No. 87 (7-8). – PP. 1801-1824.

7. Халифаев М. Н. Политико-правовые аспекты противодействия коррупции в Таджикистане: диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. – Душанбе, 2009. – 159 с.

8. United Nations (UN): Convention against corruption // Source: International Legal Materials, Vol. 43, No. 1 (January 2004), pp. 37-73

9. URL:http://www.portalihuquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=15373 Стратегия по противодействию коррупции в Республики Таджикистан на 2013 - 2020 годы. (санаи мурочиат 13.02.2024)

10. URL:http://www.portalihuquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=12282 Пост. Правительство РТ " О Стратегии борьбы с коррупцией в РТ на 2008 - 2012 годы". (санаи мурочиат 13.02.2024)

URL:<http://www.news.tj/ru/news/tajikistan/economic/20170222/chetire-goda-realizatsii-ipdo-vtadzhikistane> (санаи мурочиат 20.04.2024)

РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ ТАДЖИКИСТАНА: МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ

Каримов Шамсиддин Турсунматович,

главный научный сотрудник отдела США и Канады Института изучения
государств Азии и Европы АМИТ

Солиева Гулафзо Зикруллоевна,

студентка второго курса магистратуры Института изучения
государств Азии и Европы АМИТ

В статье научному анализу была подвергнута роль гражданского общества и его институтов в процессе реализации антикоррупционной политики Республики Таджикистан. Всестороннее вовлечение гражданского общества является одним из наиболее важных и эффективных механизмов предотвращения и снижения уровня коррупции в Таджикистане. В статье также рассматриваются примеры усилий гражданского общества Таджикистана в направлении антикоррупционной политики, основываясь на международную практику.

Ключевые слова: Таджикистан, государство, коррупция, антикоррупционная политика, гражданское общество.

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN THE ANTI - CORRUPTION POLICY OF TAJIKISTAN: INTERNATIONAL ASPECTS

Karimov Shamsiddin Tursunmatovic

Chief researcher of the Department for US and Canadian Studies of the Institute for Asian
and European Studies NAST

Solieva Gulafzo Zikrulloevna,

second-year master's student at the Institute for Asian and
European Studies NAST

In the article, the role of civil society and its institutions in the process of implementing the anti-corruption policy of the Republic of Tajikistan was subjected to scientific analysis. Full involvement of civil society is one of the most important and effective mechanisms for preventing and reducing corruption in Tajikistan. The article also discusses examples of efforts by civil society in Tajikistan towards anti-corruption policies based on international practice.

Key words: Tajikistan, state, corruption, anti-corruption policy, civil society.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪСИРИ СИЁСИИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММА ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ГЕОПОЛИТИКӢ

АЛИЗОДА М.М. –

Докторант PhD-и Шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ.

Телефон: (+ 992) 907-77-88-33., Email: alizoda55@mail.ru

Дар мақола хусусиятҳои таъсири сиёсии воситаҳои ахбори омма дар шароити муосир таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Ба андешаи муаллиф, воситаҳои ахбори омма барои таъсир расонидан ба шуури сиёсӣ ва рафтори шаҳрвандон аз василаҳои гуногун истифода менамоянд. Дар натиҷа муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки воситаҳои ахбори омма имрӯз бо истифода аз тамоми техника ва имкониятҳои идеологӣ ба соҳаҳои гуногуни сиёсӣ дар самти тарбияи одамон, инкишофи ҳисси худшиносии онҳо, шаъну шараф, хоҳиши озодӣ ва адолати иҷтимоӣ ёрӣ мерасонанд.

Калидвожаҳо: таъсири сиёсии ВАО, сиёсат, шуури сиёсӣ, маданияти сиёсӣ, бепарвоии сиёсӣ, фаъолии сиёсӣ, системаи сиёсии чомеа, идеология.

Ҷарчанд рисолати ВАО ҳал кардани вазифаҳои муайян дар системаи сиёсӣ ва чомеа аст, дар ҳаёти воқеӣ онҳо ба таври кофӣ мустақиланд, ҳадафҳои фаъолияти худро доранд,

ки аксаран аз талаботи ҷомеа фарқ мекунад ва барои ба ин ҳадафҳояшон ноил гаштан усулҳои гуногунро истифода мебаранд. ВАО таъсири сиёсиро тавассути ба ақл ва эҳсоси одамон таъсир расондан амалӣ мегардонанд.

Дар давлатҳои муосир намунаи оқилонаи коммуникатсионии оммавӣ бартарияти кушоду равшан дорад, ки ба боваркунонии одамон бо ёрии маълумотнокунӣ ва далеловарии тибқи мантиқи қонунӣ сохташуда ба ҳисоб гирифта шудааст. Ин намуна ба русуму анъанаҳо ва фарҳанги сиёсии мардум, ки дар он ҷо роиҷ аст, мувофиқат мекунад. Он мусобиқапазир будани ВАО-и гуногунро дар мубориза барои тавачҷуҳ ва боварии аудитория пешниҳод мекунад. Дар ин давлатҳо истифодаи ВАО барои барангехтани нафрату душмани наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва синфӣ қонунан манъ карда шудааст, вале маҳз дар ҳамин давлатҳо қувваҳои сиёсии гуногун барои тарғиби идеяҳо ва арзишҳои худ усулҳои таъсири эмотсионалии бештарро истифода мебаранд, ки махсусан дар давраи маърақаҳои интиҳоботӣ равшан зоҳир мешаванд.

Сухани зинда ва бо ҷашм дидан қувваи калони таъсири эмотсионалӣ ба шахсиятро доранд, ки аксари вақт бар далелу бурҳонҳои ақлӣ ё дуруст боло мегиранд. Аз ин режимҳои тоталитарӣ, авторитарӣ ва махсусан режими этнократӣ ё қавмӣ, тарғиби сиёсии худро бо мазмуни эмотсионалӣ пур карда, васеъ истифода мебаранд, ки ба ақли инсонӣ фишор меоварад. Ин ҷо ВАО усулҳои талқини равониро, ки ба тарс ва дин барои барангехтани фанатизм – таассуб, нобоварӣ ё нафрат ба рақибони сиёсӣ, ашхоси миллат ва ҳамаи номатлубҳои дигар асос меёбанд, васеъ истифода мебаранд.

«ВАО ба истеъмолкунандагони иттилоот ҳам таъсири функционалӣ ва ҳам эмотсионалӣ дорад. Дар давлатҳои демократӣ модели оқилона бартарӣ дорад, ки барои боваркунонидани одамон тавассути далелҳои мантиқӣ пешбинӣ шудааст. Он рақобати байни ВАО-и гуногунро барои эътимод ва тавачҷуҳи шунавандагон дар бар мегирад. Қонун истифодаи воситаҳои ахбори оммаро барои барангехтани кинаю адовати миллӣ, синфӣ, динӣ манъ мекунад. Усулҳои эмотсионалӣ, махсусан телевизион низ васеъ истифода мешаванд. Вобаста ба вижагиҳои телевизион тавачҷуҳи шунавандагон ба симои визуалӣ дар дарки иттилоот нигаронида шудааст. Телевизион дар байни дигар васоити ахбори омма аз нигоҳи боварии шахрвандон пешсаф аст, зеро одамон бештар ба он чизе ки бо ҷашми худ мебинанд, бовар мекунад, на ба он чизе ки мешунаванд ё мехонанд. Телевизион аз ҷиҳати шумораи тамошобинон ва миқдори вақти тамошобин барои тамошои барномаҳо аз дигар васоити ахбори омма бартарӣ дорад. Қариб дар тамоми давлатҳои ҷаҳон телевизион вучуд дорад. Сокинони сайёра акнун имкон доранд, ки ҳамзамон воқеаҳои муҳимтаринро, ки мустақиман пахш мешаванд, бубинанд» [1, 3].

Новобаста аз муҳимияти таъсири эмотсионалӣ ВАО ба сиёсат тавассути чараёни иттилоотӣ таъсири асосӣ мерасонанд. Марҳалаҳои асосии ин чараён гирифтани, интиҳоб кардани, шарҳу эзоҳ додан ва паҳн намудани маълумот мебошад. Аз он ки субъектҳои сиёсат кадом маълумотро дар кадом шакл ва бо чӣ хел шарҳҳо мегиранд, аксари ҳолат амалҳои баъдинаи онҳо вобаста мебошанд.

Бевосита чунин ҳокимиятро дар даст доштан имтёзи ВАО мебошад. Онҳо на танҳо хабарҳои аз ҷониби агентҳои иттилоотӣ расондари интиҳоб мекунад, балки боз худашон ҳам чунин хабарҳоро дастрас ва таҳия карда, ҳамчунин ба сифати шореҳон ва паҳнкунандагони ин хабару маълумот баромад мекунад. Дар ҷаҳони муосир маълумот он қадар зиёд, гуногун ва муҳолиф аст, ки мустақилона фаҳмидани онро ягон одам ва ҳатто гурӯҳи мутахассисон наметавонанд. Бинобар ин, интиҳоби маълумоти заруртар ва дар шакли дастрас ба аудиторияи оммавӣ пешниҳод кардан, вазифаи муҳими тамоми системаи ВАО мебошад. Маълумотнок шудани шахрвандон, аз он ҷумла сиёсатмадорон, мустақиман аз он вобаста аст, ки маълумот чӣ тавр, бо кадом мақсад ва аз рӯи кадом меъёрҳо интиҳоб карда мешаванд, баъди шарҳу тафсири анҷом додаи рӯзномаҳо, радио ва телевизион далелҳои веќеиро чӣ қадар амиқ иҷикос мекунад, аз услуби шаклҳои пешниҳоди маълумот вобаста аст.

Яке аз муҳимтарин воситаҳои таъсири сиёсии ВАО – муайян намудани мавзӯҳо ва самти муҳоҳисаҳо мебошад, ки диққати аҳли ҷомеа ва ҳукуматро ба худ мекашад. Одатан

ВАО худашон ҳал мекунад, ки чиро ба муҳокимаи аҳли чома бароранд ва чиро не. Интихоби мавзӯҳои сиёсӣ ва талабот на танҳо дар вобастагӣ аз шавқу ҳавас, ғараз ва манфиатҳои соҳибон ва раҳбарони ВАО, балки таҳти таъсири қоидаҳои махсусе, ки дар шароити плюрализми маълумот дар чомаи муносири бозаргонӣ сурат мегиранд, татбиқ карда мешавад. Дар он меъёри асосии муваффақияти ВАО ва шартҳои боқӣ мондани аксарияти онҳо – таваҷҷуҳи омма аст. Барои ҷалб кардани таваҷҷуҳи матбуоти оммавӣ, баъзан ҳатто инро дарк накарда ҳангоми интихоби мавзӯҳои мақолаҳо ва барномаҳо, одатан принципҳои зеринро ба инобат мегиранд:

1. *Афзалиятнокӣ муҳиммият* ва ҳолибияти мавзӯ барои шаҳрвандон. Тибқи ин принцип аксари вақт хабарҳои ВАО мушкилотро ба мисли ба сулҳу амнияти шаҳрвандон таҳдид кардани терроризм, офатҳои экологӣ ва ғайра пеш меоранд.

2. *Ғайримуқаррарӣ будани далелҳо*. Ин маънои онро дорад, ки маълумот дар бораи ҳодисаҳои экстремалӣ (ғайриоддӣ) – гуруснагӣ, ҷангҳо, ҷиноятҳои аз ҳад зиёд золимона ва ғайра - бар инъикоси падидаҳои ҳаррӯза ва ҳаёти муқаррарӣ бартарӣ доранд. Майли ВАО ба маълумоти дорой хусусияти манфӣ ва ҳангомавӣ, аз ҷумла бо ҳамин гуфтаҳо фаҳмида мешавад.

3. *Навигарии далелҳо*. Барои ҷалб намудани диққати аҳоли бештар хабарҳои кодиранд, ки ҳоло зиёд машҳур нашудаанд. Инҳо метавонанд маълумот дар бораи рушди иқтисод ё шумораи бекорон, дар бораи парвоз ба сайёраҳои дигар, дар бораи ҳизбҳои нави сиёсӣ ва пешвоёни онҳо ва ғайра бошанд.

4. *Комёби сиёсӣ*. Тибқи ин принцип, дар барномаву мақолаҳо хабарҳо дар бораи муваффақиятҳои пешвоёни сиёсӣ, ҳизбҳо ё як давлати том меафтанд. Диққати махсус ба ҳолибони интихобот ё пурсишҳои рейтингӣ дода мешавад. Парастии ҳамди ситораҳо дар сиёсат, санъат, варзиш – барои ВАО падидаи муқаррарӣ дар чомаи бозаргонӣ мебошад.

5. *Мақоми баланди ҷамъиятӣ*. Чӣ қадаре, ки мақоми сарчашма баланд бошад, мусоҳиба ё барномаи телевизионӣ ҳамон қадар муҳим ҳисобида мешавад, зеро дар назар дошта мешавад, ки шуҳрати онҳо ба мақоми ҷамъиятии одамоне баробар аст, ки ин хабарҳоро додаанд.

Аз пушти қоидаҳои, ки танҳо ба шумораи аудитория ва ғалаба дар муборизаи рақобатӣ нигаронда шудаанд, рафтани ВАО сабаби майли онҳо ба рӯякӣ инъикос кардани ҳодисаҳои сиёсӣ дар пайи ҳангомаву шуҳрат мешавад. Истифодаи ҷунин принциби интихоби мавод бо хабарҳои таҳлили амиқдоштаи комилан номувофиқанд ва аксаран ба равшан кардани ҳолати иттилоотии ҷаҳон дар шакли каму беш воқеӣ монё мешаванд.

Нишон додани ҷунин ҳолати ҷаҳон аз бисёр ҷиҳат аз усулҳои паҳнкунии маълумот вобаст аст. ВАО ду усули паҳнкунии маълумотро истифода мебаранд – пайдарпайӣ ва порча-порчагӣ. Усули якумро матбуот аксари вақт дар мақолаҳо ва нашрҳои дигар зимни мушкилоти сиёсиро пай дар пай ва ҳаматарафа инъикос кардан, истифода мебаранд. Усули дуюм – фрагментарӣ ё порча-порчагӣ, махсусан дар телевизионҳои ҷаҳон паҳн шудааст. Он барои шунавандагон як қатор мушкилотро дар фаҳмидани моҳияти ин ё он ҳодиса ё ҷараён ба вучуд меорад.

Ҷудо кардани маълумот аёни ҳаматарафа будан ва феврияти пешниҳод шудани онро ташкил намуда, ба тартиб додани бутунии ҳолати падидаҳо ё ҳодисаҳои сиёсӣ барои ғайрикасиён (қисми бештари шаҳрвандон) монё мешавад. Он ба робитагирандагон имконоти иловагии бас амти қач бурдани аудиторияро бо равона кардани диққати он ба як тарафи ҳодисаҳо ва пинҳон кардан ё хап нишастан дар бораи тарафи муқобил медиҳад. Порча-порча пешниҳод шудани маълумот, дар ниҳояти қор шунавандагонро гумроҳ мекунад ва ё шавқи онҳоро нисбати сиёсат мекушад. Дар вучудашон нисбат ба сиёсат бепарвоиро бедор мекунонад ё маҷбур мекунад ба баҳогузориҳои комментаторҳо – шорехон умед банданд.

Усули порча-порча пешниҳод кардани маълумотро бисёри тадқиқотчиён ҳоси жанри телевизионӣ, натиҷаи ба худаш ҳоси “бо дидан ё нигоҳ кардан фишор овардан” меҳисобанд. Моҳияти ин хусусият дар он аст, ки бинобар имконоти аудиовизуалии худ, телевизион асосан ба барномаи визуалишуда, яъне образи бинишдоштаи маълумот равона карда шудааст. Барои он ки маълумоти илмӣ ва дигари ҷиддӣ, одатан, бо тасвири

экрани тамоман мувофиқ нест, пас, он барои воситаҳои чопии коммуникатсионӣ ва радио гузошта мешавад.

Чунин “тақсимои меҳнат” байни воситаҳои ахбори омма қомилан ҷоиш ва ҳатто барои ҷомеаи демократӣ оқилона мебуд, агар тақсимои мивуфиқи вақтро барои рӯзномаҳову маҷаллаҳо ва китобҳо низ медошт. Аммо тамоюли умумии ҷаҳони муосир ба таъсири афзоишдаи телевизион ҳамчун воситаи ҷолибтари гирифтани маълумоти сиёсӣ ва ғайра ва сустшавии нисбии таъсир ба маводи ҷопӣ ва барномаҳои радиои аст. Масалан, дар Ҷумҳурии Федеративии Олмон шахрвандон вақти худро аз хондани рӯзномаҳо 5,3 маротиба бештар ба тамошои барномаҳои телевизионӣ сарф мекунанд. Илова бар ин, телевизион дар байни ВАО-и дигар аз рӯи қувваи таъсири боваркунонӣ ва боварии аҳоли пешсаф мебошад. Зеро одатан, одамон аз рӯи мақоли “сад бор шунаву як бор бин” аз ҳодисаҳои шунидаву хонда дида ба хабару ҳодисаҳои дидашон майли бештар доранд.

Одатан, телевизион пешкаш кардани маълумотро афзал медонад, ки бо камера – дастгоҳи тасвирбардор сабт шуда бошад, яъне шахсон ва предметҳои мушаххасро нишон диҳад. Бинобарин, дар экран маводи осон дастрасшаванда, вохӯриҳои расмӣ, мулоқот, нишастҳои матбуотӣ ва ғайра бартарӣ доранд.

Вазъиятҳои абстрактӣ, ки сабабҳои амиқтари ин ё он падидаҳои сиёсиро ошкор мекунанд, ба сабти видеоӣ дода намешаванд ва одатан, дар барномаҳо намеафтанд.

Дар натиҷаи чунин шакли пешниҳоди маълумот сиёсат аз ҳад беш ба шахсҳо нигаронида мешавад, дар телевизионҳои ғарб диққати бинандагон асосан ба пешвоёни ҳизбҳои равона мегардад, ки одатан, ҳатто имкони муфассал изҳор кардани назари худ ва ҳадафи сиёсатро пайдо намекунанд.

Фрагментатсия – порча-порча нишон додани мавод ва анъанакунонӣ ё маросимкунонӣ ва шахснигории маълумот, телевизионро ба роҳи нишон додани тарафҳои беруна ва рӯяки падидаҳои сиёсӣ мебарад. Моҳияти ҳамкорӣ бошад, дар ин ҳолат қушода намешавад. Ҳам ҳуди ҷараёни сиёсии ташаккули ирода ва ҳам қабули қарор, ки меҳвар ё пояи асосии сиёсатро ташкил медиҳад, бе диққати зарурӣ мекунанд.

«Таҷрибаи таърих нишон медиҳад, ки воситаҳои ахбори омма қодиранд ба ҳадафҳои гуногуни сиёсӣ хизмат кунанд: ҳам барои тарбияи одамон, ташаккул додани худшиносӣ дар онҳо, хоҳиши озодӣ ва адолати иҷтимоӣ, мусоидат ба иштироки салоҳиятнок дар сиёсат, ғайрӣ гардонидани шахсият, ва аз ҷиҳати маънавӣ ғулом гардондан, маълумоти нодуруст ва тарсондан, барангехтани адовати оммавӣ, коштани нобоварӣ ва тарс. Воситаҳои ахбори омма вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд: огоҳонидани аҳоли аз воқеаҳои дар кишвар ва ҷаҳон рӯйдода, самти таълим ва иҷтимоӣ, таблиғ дар шаклҳои гуногуни он. ВАО тақрибан ба тамоми соҳаҳо ва ниҳодҳои ҷомеа, аз ҷумла ба сиёсат, тандурустӣ, маориф, дин таъсир мерасонад, муҳимтарин воситаҳои амалӣ гардондани протсессии сиёсӣ мебошанд. Муҳимияти ин мавзӯ дар он аст, ки ташаккули шуури оммавии ҷамъиятӣ ва таъсири мақсаднок ба гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли вазифаи сиёсии ВАО мебошад. Онҳо ба афкори ҷамъиятӣ таъсир расонда, дар байни омма идеологияи муайян ташкил мекунанд, гуруҳҳои гуногуни одамонро ба ақидаҳои сиёсӣ ҷалб мекунанд. Раванди таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа, махсусан дар давраи интиҳоботи сиёсӣ, вақте ҷорӣ шудани муносибату қолабҳо, таҳмил намудани мақсадҳо шадидан ба амал меояд, ки шахсро ба амали муайян водор месозад. Ҳамин тариқ, ба шарофати воситаҳои ахбори омма афкори ҷамъиятӣ ташаккул меёбад, ки ба ҳолати шуури омма таъсир мерасонад, ки муносибати пинҳон ё ошкори ҷомеаҳои иҷтимоиро ба мушкilot ва ҳодисаҳои воқеият дар бар мегирад» [2, 8].

ВАО на танҳо имкони бузурги таъсири ғайрӣ ба дарки падидаҳо ва ҳодисаҳои сиёсӣ аз ҷониби шахрвандон, балки дар маҷмӯъ ба муносибати онҳо нисбати сиёсатро низ дорад. Ҳам бепарвоии сиёсии аҳолӣ дар ягон масъала ва ҳам ғайрӣ оммавии он бо мақеи ВАО дар ин масъала вобаста аст.

Ҳамин тавр, таҳлили хусуситҳои таъсири сиёсии ВАО дар шароити мусир нишон дод, ки шохаҳои гуногуни ВАО ва алалхусус телевизионҳо ва шабакаҳои интернетӣ дар ҷаҳон ҳамон мавзӯҳои интиҳоб мекунанд, ки дар мазҳари диққати ом қарор дошта бошанд ва тавассути он ба тафаккури бинанда, хонанда ва шунавандагон ақидарео ҷой

карда бошанд. Охирин метавонад ба бепарвоии сиёсии аҳоли дар ягон масъала ва ё фаъолии оммавии онҳо оварда расонад.

Адабиёт:

1. Абраменкова Н. Роль и место СМИ в политике. 2022. Ст. 4. Доступно на сайте <http://www.twirpx.com/file/930581/> Последняя дата обращения. 18.03.2024.
2. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию: Учебник для студентов высших учебных заведений. М., «Аспект Пресс», 2004г. – 479с.
3. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. – М.: «Аспект Пресс», 2000. – 559 с.
4. Копылова Ю.С. Аглиулова К. Д. Особенности политического влияния СМИ. 2023. Ст. 8. Доступно на сайте <http://studopedia.org/1-73814.html> Последняя дата обращения. 28.04.2024.

СПЕЦИФИКА ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ СМИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Ализода М.М. – докторант PhD - Отдела политологии Института философии, политологии и права им. Бахаваддинова НАНТ. Телефон: (+992) 907-77-88-33, Электронная почта: alizoda55@mail.ru

В статье анализируются и обсуждаются особенности политического влияния средств массовой информации в современных условиях. По мнению автора, средства массовой информации используют различные средства воздействия на политическое сознание и политическое поведение граждан. В результате автор приходит к выводу, что сегодня СМИ, используя все методы и идеологические возможности, способна оказывать влияние на политическое сознание людей, развивать у них чувство самосознания, достоинства, стремления к свободе и социальной справедливости и даже к политической апатии и политической активности.

Ключевые слова: политическое влияние средств массовой информации, политика, политическое сознание, политическая культура, политическая апатия, политический активизм, политическая система общества, идеология.

SPECIFICITY OF POLITICAL INFLUENCE OF THE MEDIA IN MODERN CONDITIONS

Alizoda M.M. - postgraduate student of the Department of Political Science at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after. Bakhavaddinov National Academy of Sciences of Tajikistan.

Phone: (+992) 907-77-88-33, Email: alizoda55@mail.ru

The article analyzes and discusses the features of the political influence of the media in modern conditions. According to the author, the media use various means of influencing the political consciousness and political behavior of citizens. As a result, the author comes to the conclusion that today the media, using all methods and ideological possibilities, is capable of influencing the political consciousness of people, developing in them a sense of self-awareness, dignity, desire for freedom and social justice, and even political apathy and political activity.

Key words: political influence of the media, politics, political consciousness, political culture, political apathy, political activism, political system of society, ideology.

**МУШКИЛОТИ РУШДИ ҲАМКОРИҶОИ ИЛМӢ-ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҶОИ АРАБ**

КАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИТДИНОВИЧ,

номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи мутолиоти шарқи
факултети муносибатҳои байналхалқии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: (+992) 782-13-89-89. Email: asluddin89@mail.ru

Анотатсия

Дар мақолаи мазкур мушкилоти рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араб таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Муаллифи мақола ба сифати мушкилоти рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва кишварҳои араб як гурӯҳ омилҳоеро ба монанди ҷанги таҳмилии шахрвандӣ, таъхири давлатҳои араб дар барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ бо Тоҷикистон, набудани мутахассисони варзида дар ин самт, камфаолии Ҷамъияти дӯстии равобити фарҳангии Тоҷикистон, таҳсили ғайрирасмии тоҷикон дар кишварҳои араб, ташаббус нишон надодани ниҳодҳои вобаста, ба вуқӯъ пайвастанӣ “Баҳори араб” ва ғайраро зикр намуда, таъсири онҳоро дар ташаккул ва рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои араб шарҳу тавзеҳ додааст.

Инчунин, муаллиф ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти зикргардида пешниҳодҳои муфидеро ироа кардааст, ки барои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб муфид арзёбӣ мегарданд.

Илова бар ин, муаллифи мақола кишварҳои мазкурро вобаста ба сатҳу сифати ҳамкориҳо гурӯҳбандӣ карда, монеаву мушкилоти хосро дар ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии онҳо бо Тоҷикистон мавриди омӯзиши қарор додааст.

Метавон гуфт, ки ба андешаи муаллиф, дар ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Шохигарии Арабистони Саудӣ, Қатар, Кувайт, Амратҳои муттаҳидаи Араб ва Миср мушкилоти камтар дида мешавад. Ин дар қиёс бо давлатҳои боқимондаи арабӣ мебошад.

Дар мақола масъалаҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо созмони ИСЕСКО низ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Кувайт, фарҳанг, ҳамкориҳо, сафир, сафорат, донишгоҳ, Баҳрайн, Саудӣ, Қатар, мушкилот, робитаҳо, баррасӣ, таҳлил, Тунис.*

Бо касби истиқлолият дар охири асри XX Тоҷикистон қадамҳои нахустини худро дар сатҳи байналмиллалӣ мегузошт. Кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла давлатҳои араб барои барқарор кардани муносибатҳои дипломатии худ бо Тоҷикистон кӯшиш менамуданд. Ҳанӯз дар солҳои аввали мустақилият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори кушодани сафоратҳои Тоҷикистонро дар кишварҳои араб тасдиқ карда буд. Вале ҷанги таҳмилии шахрвандӣ ҳамаи нақшаҳо барбод дод.

Сарфи назар аз нооромии дохилӣ Миср, Алҷазоир, Арабистони Саудӣ, Фаластин, Сурия, Марокаш, Қатар, Кувайт, Баҳрайн, Ироқ, АМА, Лубнон, Яман, Либия то соли 1998 муносибатҳои худро бо Тоҷикистон барқарор намуда, истиқлолияти онро ба расмият шинохтанд.

Дар ин давра як қатор кишварҳои араб аз лиҳози иқтисодӣ рӯ ба тараққӣ оварда, ба зумраи давлатҳои сармоядори минтақа шомил гардиданд. Аммо бо сабаби мушкилоти ҷойдошта баъзе аз ин кишварҳо бо барқарор кардани муносибатҳо бо Тоҷикистон иктифо намуда, дар пайи ташаккул ва рушди он амалкарде нишон наметоданд.

Ба қавли яке аз таҳлилгарони сиёсии араб “кишварҳои араб дар рушди алоқаҳои худ бо давлатҳои Осиёи Марказӣ нисбат ба дигар давлатҳо таъхир кардаанд” [5].

Масъалаи дигар он буд, ки Тоҷикистон то эълони сиёсати дарҳои боз ва таҳияи аввалин Консепсияи сиёсати хориҷӣ дар муносибатҳои илмӣ-фарҳангии худ зиёдтар ба

Россияву Эрон ва Чин аҳамият меод, ки ин сабаби камтар инкшоф ёфтани муносибатҳо бо кишварҳои араб мегардид.

Яке аз масъалаҳои, ки дар ин давра зиёдтар ба назар мерасад, камбудии дипломатҳои ботачриба дар самти кишварҳои араб мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки танҳо фаъолияти мутахассисони дипломат-арабшиноси варзида ва соҳибистеъдод дар муносибат ба кишварҳои араб манфиатовар хоҳанд буд.

Чизи дигарро низ метавон ёдрас намуд, ки мутахассисони тарбияёфтаи замони шуравӣ бо гузашти зиёда аз 10 сол аз пошхурии он дар даврони истиқлолият бо он андеша фаолият кардаанд, ки гӯё кишварҳои араб ниёзмандтаранд барои ҳамкорӣ бо Тоҷикистон, нисбати давлати мо ба онҳо. Дар ин марҳила масъалаи мазкур яке аз мушкилотҳои Тоҷикистон дар робита бо кишварҳои араб ба ҳисоб меравад.

Мусаллам аст, ки дар гузашта Иттиҳоди Шуравӣ дар кишварҳои араб сармоягузорӣ мекард. Аммо имрӯз барои мо зарур аст, ки сармоягузори кишварҳои арабро чихати рушди соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвари худ ҷалб намоем. Қобили ёдоварист, ки кишварҳои араб дар ин самт имкониятҳои васеъ дошта, дар қиёс бо дигар кишварҳои, ки дар Тоҷикистон сармоягузорӣ мекунанд, бартарӣ доранд.

Дар ин марҳила фаъолияти Ҷамъияти дӯстии равобити фарҳангии Тоҷикистон (минбаъд: ҚДРФТ) дар самти ҳамкорӣ бо кишварҳои араб хеле заиф ба назар мерасад. Тасаввур кардан мушкил аст, ки танҳо соли 2012 дар назди ҚДРФТ Ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб” таъсис ёфта, то соли 2016 фақат бо Арабистони Саудӣ ва Қатар робита намудааст. Ин дар ҳолест, ки заминаи равобити дӯстонаи Тоҷикистон бо Ироқу Яман, Судону Тунис, Мисру Сурия дар замони шуравӣ гузошта шудааст. Дар давраи истиқлолият бошад, сафарҳои расмӣ ва кории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90 ба Қувайту Арабистони Саудӣ метавонистанд ҳамчун замина барои барқарор кардани робитаҳои дӯстона миёни ҷамъиятҳои дӯстии ҷонибҳо истифода гардад. Лекин боиси таассуф аст, ки ниҳоди мазкур дар ин самт талошу кӯшиш ба ҳарч надодааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо истифода аз арзишҳои муштараки таърихӣ фарҳангӣ метавон муносибатҳоро бо ҷаҳони араб ва кишварҳои аъзои ИСЕСКО рушду тараққӣ бахшид. Таҷрибаи Тоҷикистон дар баргузор намудани Симпозиуми байналмиллалӣ бахшида ба соли бузургдошти Имоми Аъзам Абӯханифа дар соли 2009 инро исбот намуд. Ба назари мо чорабинии мазкур бояд барвақттар сурат мегирифт, зеро ба ин васила муносибатҳои илмӣ-фарҳангии мо бо кишварҳои араб пештар рушд меёфтанд.

Мо дар таърихи гузаштаи худ чехраҳои зиёдеро дорем, ки дар рушду нумуи тамаддуни исломӣ саҳмгузоранд, аз ин рӯ бо истифода аз чунин иқдомҳои наҷиб метавон дар самти таҳкими муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистону кишварҳои араб такони ҷиддӣ бахшид. Тавре, ки Сарвари Давлат қайд кардаанд: “Саромадон ва мутафаккирони маъруфи тоҷик кушиш кардаанд, ки мундариҷа ва муҳтавои осори хешро ба ҷустуҷӯи ҷавҳари илм бахшанд. Онҳо ҳамчун олим ва муҷтаҳидони бузургу нуктасанҷ дар илмҳои мухталифи даврони худ кашфиётҳои бузургро анҷом доданд.

Каломи равону дилпазир ва таҳлили амиқи илмие, ки дар осори мутафаккирони мо дида мешавад, аз ихлоси бузурги онҳо ба илму дониш ва аз таҷрибаи бузургашон дар эҳёи илмҳо башорат медиҳад.

Онҳо дар баробари улуми диншиносӣ илми адаб, ҳандасаву нучум, тиб, риёзиёту табиатшиносӣ, таъриху ҷуғрофия, фалсафа ва дигар илмҳои замони хешро инкишоф медоданд” [11].

Дар марҳилаи дувум шуруъ аз соли 2007 ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои араб рушду тавсеа ёфтанд, вале дере нагузашта мушкили дигар - “Баҳори араб” ба вуқӯ пайваст. Ба ном инқилобҳои ба вучуд омада вазъияти дохилии шуморе аз кишварҳои арабро бухронӣ намуда, дар муносибатҳои дипломатии он кишварҳо низ таъсири манфии худро расонд.

Ба сабаби он инкилобхое, ки дар баъзе аз кишварҳои араб ба миён омад, муносибатҳои Тоҷикистон то ҳол бо чанде аз онҳо ба таври дуруст барқарор нагардидааст.

Яке аз мушкилиҳои дигар, ки дар марҳилаи дуҷуми ҳамкориҳо ба назар мерасад, ин ба таври ғайрирасмӣ ба таҳсили динӣ фаро гирифта шудани наврасон ва донишҷӯёни тоҷик дар як қатор кишварҳо, аз ҷумла Миср ва Арабистони Саудӣ мебошад. То соли 2010 шаҳрвандони зиёде аз Тоҷикистон дар донишгоҳову мадрасаҳои ин кишварҳо таҳсил мекарданд. Аммо пас аз як таҳқиқоти Ҳукумати кишвар маълум карда шуд, ки баъзе аз муассисаҳои мазкур ба сатҳу сифати талаботи соҳаи маориф ҷавобгӯ набуда, ба мафкураи ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ҳазорҳо толибилмони тоҷик аз соли 2010 ин ҷониб ба ватан баргардонда шуданд.

Чунончӣ, Д. Назрӣ собиқ сардори раёсати иттилоотии ВКХ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин бора қайд кардааст: “Мо нисбат ба сифати таълими муассисаҳои гуногун даъвоҳои мушаххас дорем. Кам нестанд ҳолатҳое, ки чунин муассисаҳо ҳатто аз тарафи кишвари худ ҳам расман сабт нагардидаанд. Ин чараён аз тарафи Ҳукумат бояд мавриди баррасӣ қарор дода шавад, зеро бисёре аз волидайн ҳатто намедонанд, ки фарзандонашон дар кучо таҳсил мекунанд ва дар он мадорис чӣ меомӯзанд.” [4]

25 майи соли 2011 собиқ раиси Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Холиқов масъалаи мазкурро чунин шарҳ додааст: “Таҳлилҳо нишон дод, ки дар чанд соли ахир бидуни назорат неруҳои мухталиф теъдоди зиёди ҷавонро ба мактабҳои динии кишварҳои хориҷӣ ҷалб карда, бо андешаҳои тафриқаангез ва муҳолифи мазҳаби аҷдодӣ дар суботу амнияти фарҳангӣ ва динии кишвар мушкилиҳои зиёд эҷод кардаанд” [8].

Ҳамин тавр, дар баррасии масъалаҳои зикргардида омилҳои зиёде ба ҷашм мерасанд, ки ба таври умум ҳамчун мушкилоти рушди муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои араб ба шумор мераванд:

1. Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки ба татбиқи нақшаи рушди муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон бо кишварҳои дигар монеъ шуда, имкониятҳои ташаккули ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангиро аз байн бурд.

2. Ба таври дуруст ва зарурӣ маълумот надоштани кишварҳои арабӣ дар бораи тоҷикон ва Тоҷикистон дар марҳилаи аввали ҳамкорӣ (солҳои 1991-2006);

3. Камфаъолии кишварҳои араб дар инкишоф ва ташаккули муносибатҳои илмӣ-фарҳангӣ бо Тоҷикистон.

4. Равона гаштани таваҷҷуҳи зиёди Тоҷикистон барои ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва фарҳанг дар марҳилаи аввал ба ҷониби дигар давлатҳо.

5. Норасоии мутахассисони ҳирфай дар самти ҳамкорӣ бо кишварҳои араб ва ё мароқ надоштани онҳо ба рушди муносибатҳои илмӣ-фарҳангӣ бо кишварҳои араб.

6. Камфаъолии КМБ Тоҷикистон ва кишварҳои араб дар ростои таҳкими муносибатҳои илмӣ-фарҳангӣ ва татбиқи созишномаҳои ҳамкориҳои имзогардида.

7. Заиф будани фаъолияти ниҳодҳои вобаста ба муносибатҳои байналхалқӣ, аз ҷумла ҚДРФТ дар робита бо кишварҳои араб.

8. Ташаббус нишон надодани ниҳодҳои вобаста ба муносибатҳои байналхалқӣ ҷиҳати баргузор намудани чорабиниҳои муштараки тоҷикону арабҳо, ки дорои хусусияти таърихӣ, илмӣ ва фарҳангӣ мебошанд.

9. Дар ин давра ба вуқӯ пайвастании “Баҳори араб” ба сифати омиле, ки муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистонро бо як қатор кишварҳои араб қатъ намуд.

10. Ба таври ғайрирасмӣ ба таҳсилоти динӣ машғул шудани ҷавонони тоҷик дар кишварҳои араб, ки тақдири ояндашон зери суол мерафт.

Ҷиҳати рафъи мушкилоти зикргардида метавон чунин пешниҳодҳоро ироа намуд:

- ниҳодҳои вобаста ба сиёсати хориҷиро зарур аст, ки барои тақвияти ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ бо кишварҳои араб таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд;

- кушодани сафорат ва намояндагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бештари кишварҳои араб чихати рушди муносибатҳои гуногунҷанба, аз ҷумла равобит дар соҳаҳои фарҳанг, маориф ва илм;

- аз ҳисоби мутахассисон баланд бардоштани сатҳи хирфаии кормандони дипломатӣ, ки дар самти равобит бо кишварҳои арабӣ фаъолият мекунад;

- самаранок истифода бурдани имконоти ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб”, ки дар назди ҚДРФТ амал дорад;

- фаъол гардонидани КМБ Тоҷикистон ва кишварҳои араб, татбиқи созишномаҳои имзогардида;

- бо пешниҳоди имтиёзҳо ва шаффоф гардонидани фаъолият афзоиш додани ҷалби сармояи кишварҳои арабӣ дар соҳаҳои маориф, илм, фарҳанг, тандурустӣ ва ғайра;

Кишварҳои араби Халиҷи Форс ба мисли Арабистони Саудӣ, АМА, Қатар, Кувайт яке аз самтҳои авлавиятноки ҳамкорӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба шумор мераванд. Тоҷикистон бо онҳо зиёдтар муносибатҳои гуногунҷанбаро ба роҳ мондааст. Вале ҳамкориҳои кунунӣ бо ин кишварҳо ҷавобгуи имконият ва зарфияти ҷонибҳо намебошад.

Ин дар ҳолест, ки кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба мисли Қазоқистон ва Узбекистон дар ин самт ба дастовардҳои дилхоҳ даст ёфта, бо баъзе кишварҳои араб ҳамкориҳоро дар қолаби шарикӣ стратегӣ ба роҳ мондаанд [12].

Кишварҳои арабии зикргардида даҳҳо сол пеш аз Тоҷикистон истиқлолияти худро ба даст оварда, дар ин муддат тавонистанд, ки ба дастовардҳои зиёде дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ноил гарданд.

Дар даврони истиқлолият сафарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Арабистони Саудӣ асоси рушди ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангиро миёни ҷонибҳо гузошт. Аммо қайд кардан ба маврид аст, ки донишҷӯёни тоҷик дар донишгоҳҳои ин кишвар зиёдтар дар самти улуми исломӣ таҳсил менамоянд [8].

Сафарҳои расмӣ ва кории Сарвари давлати Тоҷикистон ба АМА низ сабаби тақвият ёфтани муносибатҳо дар самти маорифу илм ва фарҳанг гардиданд.

Муносибатҳои Тоҷикистону Қатар дар ин марҳила сармоягузори Қатар дар сохтмони масҷиди калонтарин дар Душанбе ва баргузори чанде аз ҷорабиниҳои фарҳангӣ миёни ҷонибҳоро фаро мегирад.

Ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ бо Кувайт нисбат ба АМА ва Қатар тафовут доранд. Зеро бар замми ҳамкориҳои мавҷуда Кувайт дар самти ташкил кардани курсҳои забонамӯзӣ барои шаҳрвандони Тоҷикистон миёни ин кишварҳо бартарӣ дорад.

Яке аз масъалаҳои муносибатҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Арабистони Саудӣ, АМА, Қатар, Кувайт дида мешавад, омода кардани мутахассисони соҳаи илмҳои дақиқ, технология, коркарди канданиҳои ғоиданок ва нафт мебошад, ки хеле кам ба назар мерасад. Ин дар ҳолест, ки кишварҳои мазкур дар ин самтҳо дорои таҷрибаи кофӣ буда, аммо Тоҷикистон ба ин гуна мутахассисон эҳтиёҷ дорад.

Ҷиҳати рафъи масъалаҳои мазкур татбиқи пешниҳодҳои зерин зарур ҳисобида мешаванд:

- фароҳам овардани имкониятҳои ҳамкорӣ дар самти омӯзиш ва татбиқи илмҳои дақиқ, технологияи инноватсионӣ;

- таъсис додани Ҷамъияти муштараки Тоҷикистону Саудӣ, АМА, Қатар ва Кувайт чихати омода кардани мутахассисон дар соҳаи илмҳои дақиқ, риёзӣ ва технология (дар ҳошияи эълон гардидани солҳои 2020-2040 «*Бистсолаи омӯзиши ва рушди фанҳои табиатишиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф*»);

- табодули мутахассисон ва донишҷӯён дар самти кашф ва коркарди нафт ва канданиҳои ғоиданок;

Муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон бо кишварҳои дигари нисбатан рушдбандани нимҷазираи араб - Баҳрайн, Уммон ва Урдун заифтар буда, ҳамкориҳо зиёдтар дар доираи СҲИ амалӣ мегарданд.

Муносибатҳои Тоҷикистон бо Баҳрайн нисбат ба Уммон ва Урдун барвақтар оғоз ёфта, сафари расмӣ Пешвои миллат низ ба ин кишвар сурат гирифтааст. Вале бар асари камтаваҷҷуҳии тарафҳо ин муносибатҳо рушд наёфтанд. Ин масъала дар набудани намоёндагии бевоситаи ҷонибҳо зоҳир меёбад.

Равобит бо Уммон ва Урдун дар сатҳи паст қарор гирифтааст. Дар ин давра боре ҳам сафари расмӣ дар сатҳи олӣ байни тарафҳо сурат нагирифтааст.

Яке аз мушкилиҳои асосии муносибатҳо бо ин кишварҳо дар он аст, ки намоёндагӣҳои бевосита миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои мазкур вучуд надорад. Аз ин рӯ, ҷорабиниҳои илмию фарҳангӣ ва табодули мутахассисону донишҷӯён дар қолаби дучониба дар ин давра миёни ҷонибҳо камтар ба назар мерасад.

Баргузориҳои рӯзҳои фарҳангӣ, намоиши китоб, санъат ва ҳунарҳои мардумӣ имконият медиҳад, ки халқҳои ҳар ду ҷониб бо таъриху фарҳанги якдигар шинос гашта, ҳамкориҳо дар соҳаҳои маориф, саёҳӣ, ҷавонон ва варзиш ба роҳ монда шаванд.

Барои бартараф кардани масъалаҳои мазкур метавон чунин пешниҳодҳоро ироа намуд:

- барои таҳкими муносибатҳои дучониба кушодани намоёндагӣҳои дипломатии Тоҷикистон дар кишварҳои зикргардида муҳим арзёбӣ мегардад;

- ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучонибаи дӯстона бо Баҳрайн, Уммон ва Урдун тавассути ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб”-и назди ҶДРФТ чихати баргузор кардани ҷорабиниҳои муштараки илмӣ ва фарҳангӣ;

- табодули мутахассисон ва донишҷӯён дар самтҳои гуногун аз ҷумла, технология, низоми бонкдорӣ, коркарди маъданҳо ва санъати кандакорӣ;

Мушкилоти рушди ҳамкориҳо бо Ироқ, Либия, Сурия, Фаластин, Лубнон ва Яман дар вазъи дохилии ин кишварҳо доништа мешавад. Дар замоне, ки Тоҷикистони тозаистиклол дар арсаи байналмилалӣ қадамҳои устувор мегузошт, вазъи дохилии Ироқ ноором гардида, имкониятҳои ҳамкориҳои дучонибаро тадричан маҳдуд намуд. Айни замон бо муътадил гаштани авзои дохилии Ироқ фурсати дубора ба роҳ мондани ҳамкориҳо ба вучуд омадааст.

Робитаҳои Тоҷикистон бо Сурия то соли 2011 дар ҳоли ташаккул қарор дошт. Хусусан бо амалӣ гаштани сафари расмӣ Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2007 ба ин кишвар муносибат миёни ҷонибҳо дигаргун гардид. Шумораи зиёде аз шахрвандони Тоҷикистон дар даҳаи аввали асри XXI дар Сурия ба таҳсили илм машғул буданд. Вале бо оғози “Баҳори араб” вазъи дохилии Сурия барои ҳамкорӣ номуътадил гардид.

Равобити Тоҷикистон бо Либия ва Тунис дар сатҳи мукотиботи дипломатӣ қарор дошт. Бо гирифтани шудани ин кишварҳо ба бухрони сиёсӣ мушкилоти рушди муносибатҳо ба миён омад. Чуноне, ки маълум аст, вазъи дохилии Тунис муътадил гашта, вазъияти Либия то ҳол ноором боқӣ мемонад, ки ин монеаи дубора барқарор кардани ҳамкорӣ бо кишварҳои хориҷӣ мебошад.

Муносибат бо Фаластин, ки Исроил бо он дар низои бардавом қарор дорад, аз мушкилот ҳолӣ набуда, равобит бо он асосан дар сатҳи мукотиботи дипломатӣ қарор дорад.

Равобити Тоҷикистон бо Лубнон низ дар ду марҳилаи гузашта дар ҳолати шахшуда ва дар сатҳи мукотиботи дипломатӣ қарор дошт. Омили асосии он ҳам вазъияти бухронии дохилии Лубнон ба ҳисоб меравад, ки монеаи барқароршавии ҳамкориҳо миёни ҷонибҳо гардидааст.

Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Яман аслан дар марҳилаи дуюм дар ҳоли ташаккул қарор доштанд. Ба ҷараёни ташаккулёбии муносибатҳо миёни ҷонибҳо сафарии расмӣ Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон ба Яман дар соли 2008 ва сафари ҷавобии Алии Абдуллоҳ Солеҳ дар соли 2009 ба Тоҷикистон такони муассир бахшиданд. Аммо бо вуқуи “Баҳори араб” вазъияти дохилии Яман низ ноором гардида, монеаи ташаккули ҳамкориҳои дучониба гашт.

Чихати барқарор кардани муносибатҳои илмӣ-фарҳангӣ ва ташаккули он бо кишварҳои зикргардида метавон чунин тавсияҳоро пешниҳод намуд:

- барои ташаккули муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Ироқ аз имкониятҳои мавҷуда истифода карда, ҳамкориҳоро марҳила ба марҳила ба роҳ мондан лозим аст;

- бо муътадил гардидани вазъи дохилии Сурия Тоҷикистон метавонад аз равобити то соли 2011 доштаи худ бо он ҳамчун заминаи муносибатҳо истифода карда, ҳамкориҳоро дар соҳаи илм ва фарҳанг ташаккул диҳад;

- Тоҷикистон имкон дорад, ки ҳамкориҳоро бо Либия дар сурати ба сулҳу ваҳдат расидани Ҳукумати ин кишвар аз нав барқарор намояд;

- бо Тунис, ки авзои ҳукуматаш муътадил гаштааст, зарурати дубора барқарор кардани муносибатҳо ба миён омадааст;

- ташаккули муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Фаластин танҳо бо ором гаштани вазъи дохилии он фароҳам хоҳад шуд;

- Лубнон яке аз кишварҳоест, ки ба мушкилиҳои дохилии гирифтӣ шудааст. Аз ин рӯ бо ҳал гардидани масъалаҳои мазкур имконияти барқарор кардани муносибатҳо ба вучуд хоҳад омад;

- Яман низ то ҳол вазъи дохилии худро ба таври пурра муътадил карда натавонистааст. Бо даст ёфтани ба сулҳу ваҳдат ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо он, ки заминаи қавӣ доранд, дубора дар қолаби дучониба ва бисёрҷониба ба роҳ монда мешавад;

Мушкилоти рушди муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Алҷазоир, Марокаш, Судон ва Миср нисбат ба дигар кишварҳои араби қитъаи Африқо тафовут дорад.

Муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Алҷазоир дар ду марҳилаи гузашта метавонист, рушд ёбад. Вале сарфи назар аз он ки сафари расмӣ Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон ба ин кишвар дар соли 2008 сурат гирифта, созишномаҳои ҳамкорӣ низ миёни ҷонибҳо ба имзо расида бошад ҳам мо шоҳиди ташаккул ва рушди бештари ҳамкориҳои байни ҳар ду кишвар нашудем.

Вазъи муносибатҳо бо Марокаш низ тақрибан дар ҳамин сатҳ қарор доштанд. Соли 1994 сафари кории Пешвои миллат ба ин кишвар амалӣ гардид, ки дар доираи он муносибатҳои Тоҷикистон бо Марокаш барқарор гардид. Пас аз он муносибат миёни ҳар ду давлат дар сатҳи мукотиботи дипломатӣ қарор доштааст.

Дар муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Марокаш ва Судон имкониятҳои ҷонибҳо чихати рушди ҳамкориҳо дар соҳаи фарҳанг ва илм зиёданд.

Равобити илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо Миср тамоман дигаргун мебошад. Дар ду марҳилаи сипарӣ гашта муносибатҳои дучониба байни ҳар ду кишвар дар соҳаи фарҳанг ва илм ташаккул ва рушд ёфтааст.

Яке аз масъалаҳои, ки дар муносибатҳои дучонибаи Миср Тоҷикистон вучуд дорад, ин набудани сафорати Ҷумҳурии Арабии Миср дар Душанбе мебошад.

Бо таҳлили марҳилаҳои ҳамкориҳои дучонибаи ҳар ду кишвар мо шоҳиди он гаштем, ки Тоҷикистон чорабиниҳои фарҳангии худро, аз қабилӣ рӯзи миллий, намоиши китобҳои тоҷикӣ, чорабиниҳои миллии фарҳангии тоҷиконро дар Миср баргузор намудааст. Ин дар ҳолат, ки Миср бо надоштани сафорат дар Тоҷикистон дар ташкили чунин чорабиниҳо камфаъл мебошад.

Масъалаи дигар он аст, ки дар ин давра шаҳрвандони Тоҷикистон, ки ба Миср сафарбар мегаштанд, аксаран ба омӯзиши забони арабӣ фаро гирифта шудаанд, на ба омӯзиши илмҳои дақиқ ва технологияи инноватсионӣ.

Барои ҳалли масъалаҳои мазкур метавон чунин пешниҳодҳо намуд:

- кушодани намоiendaгиҳои дипломатии Тоҷикистон дар Алҷазоир ва Марокаш ва баръакс чихати ташаккули робитаҳои муҳим арзёбӣ мегардад;

- барои баргузор кардани чорабиниҳои муштараки илмӣ ва фарҳангӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучонибаи дӯстона бо Алҷазоир, Миср ва Марокаш тавассути ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб”;

- ҳамоҳангӣ намудан бо ҷониби мисрӣ ҷиҳати кушодани сафорати он дар Душанбе;

- табодули мутахассион ва донишҷӯён дар самтҳои гуногун, аз ҷумла, технология, илмҳои дақиқ, коркарди маъданҳо ва санъати кандакорӣ;

Мушкилоти муносибатҳои Тоҷикистон бо Мавритания, Сомалӣ, Ҷибути ва Ҷазираҳои Қоморӣ дар ин давра аслан дар барқароршавии он мебошад. Ғайр аз Сомалӣ, ки дар соли 2004 Тоҷикистон бо он робитаҳояшро барқарор кардааст, равобити боқимонда кишварҳои зикргардида дар ду марҳилаи гузашта бо Тоҷикистон барқарор нагаштааст.

Барои бартараф кардани масъалаи мазкур амалкардҳои зерин муҳим ба шумор мераванд:

- аввал барқарор намудани равобит бо кишварҳои зикргардида;

- тавассути ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб”-и назди ҚДРФТ ба роҳ мондани ҳамкориҳои дӯстона бо Мавритания, Сомалӣ, Ҷибути ва Ҷазираҳои Қоморӣ, ҷиҳати ташаккули ҳамкориҳо.

Мушкилоти рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо ИСЕСКО дар ин давра аз он иборат аст, ки ҳамкориҳо дар самтҳои башуморе маҳдуд гаштааст. Ин дар ҳолат, ки ҷонибҳо имкондоранд ҳамкориҳоро дар самти табодули омӯзгорону донишҷӯён дар равияҳои илмҳои дақиқ, тиб, технология, намоиши дастовардҳои илмӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ба роҳ монанд. Ҷалби созмони мазкур барои сармоягузори дар соҳаҳои фарҳанг ва илм дар Тоҷикистон омили мустақкам гаштани муносибатҳо хоҳад буд.

Ҷиҳати рафъи масъалаҳои мазкур ва рушди муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон бо ИСЕСКО метавон чунин тавсияҳо пешниҳод намуд:

- тавассути ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон – Мамлакатҳои Араб”-и назди ҚДРФТ ба роҳ мондани ҳамкориҳои дӯстона бо Мавритания, Сомалӣ, Ҷибути ва Ҷазираҳои Қоморӣ, ҷиҳати ташаккули ҳамкориҳо;

- фароҳам овардани имкониятҳои ҳамкорӣ дар самти омӯзиш ва татбиқи илмҳои дақиқ, технологияи инноватсионӣ ва тавсеаи муносибатҳо дар ин самт;

- табодули омӯзгорону донишҷӯён дар равияҳои илмҳои дақиқ, риёзӣ, тиб, технология, намоиши дастовардҳои илмӣ ва ҳунарҳои мардумӣ.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Египетский вуз критикует Душанбе за вызов студентов. 11 ноября 2010 // [Электронный ресурс]. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2010/11/101111_egypt_tadjikistan_students (дата обращения: 31.10.2021).

2. Зарофӣ, А. Давлатҳои Осӣи Марказӣ баъд аз чорак қарн аз истиқлол. // [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.albayan.co.uk/Article2.aspx?id=6415>. (санаи мурочиат: 27.03.2021).

3. Қамаров, А.З. Таджикистан и Египет: 30 лет научно-культурного сотрудничества [Текст] / А.З. Қамаров // Азия и Европа. №3 (15), 2023. С. 86-95.

4. Қамаров, А.З. 55-солагии таъсиси мактаби арабиносӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [Матн] / А.З. Қамаров // Осӣ ва Аврупо №4 (16), 2023. С. 117-125.

5. Маҳдудият дар таҳсилоти динии тоҷикон дар мадориси хориҷӣ. [Манбаи электронӣ]. URL: https://www.bbc.com/tajik/institutional/2011/02/110525_mm_religion_law (санаи мурочиат: 31.10.2021).

6. Мирзоев, Ф. Ташаккул ва рушди субъектҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият [Матн] / Ф. Мирзоев // Сиёсати хориҷӣ (маҷаллаи илмӣ-назариявӣ ва иттилоотии Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон). – 2016, №1. – С. 46.

7. Назаров, Н. Ҷанбаҳои сиёсати хориҷии Миср баъди инқилоби 25 январ. [Матн] / Н. Назаров. // Сиёсати хориҷӣ: (маҷаллаи илмӣ-назариявӣ ва иттилоотии ВКХ Ҷумҳурии Тоҷикистон). № 1, 2011. С. 92.

8. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар вохӯрӣ бо олимон-омӯзгорон ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар ДМТ 01.09.2010 // [Манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/1709> (санаи муроҷиат: 31.10.2021).

9. Савичева, Е.М., Шаар, М.О. Отношения арабских стран Персидского Залива с центрально-азиатскими государствами СНГ. // [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (дата обращения: 11.07.2021).

10. Саидова, Ф. Ҷ. Развитие двусторонних отношений между Республикой Таджикистан и Королевство Саудовская Аравия / Ф. Ҷ. Саидова, М. А. Раҳмонов // Вестник Педагогического университета. – 2021. – № 5(94). – С. 236-239. – EDN WZLTTJ.

11. Тупалов, Ф. Ш. Ҷамкорихои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Арабистони Саудӣ / Ф. Ш. Тупалов // Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ : Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалии бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе, 02 октябр – 03 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – Р. 441-449. – EDN EGNEXE.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НАУЧНО-КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С АРАБСКИМИ СТРАНАМИ

КАМАРОВ АСЛИДДИН ЗАЙНИТДИНОВИЧ,

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры восточных исследований
факультета международных отношений
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: (+992) 915-15-02-55. Email: asluddin89@mail.ru

Аннотация

В данной статье обсуждаются проблемы развития научно-культурного сотрудничества между Республикой Таджикистан и арабскими странами.

Автор статьи рассматривает группу факторов как проблемы развития научно-культурного сотрудничества Таджикистана с арабскими странами, такие как навязанная гражданская война, задержка арабских стран в установлении дипломатических отношений с Таджикистаном, отсутствие квалифицированных специалистов в этой области, низкая активность Общества дружбы культурных связей Таджикистана, неформальное образование таджиков в арабских странах, безинициативность соответствующих институтов, «арабская весна» и ее влияние и другие.

Также автором сделаны полезные предложения по преодолению упомянутых проблем, которые считаются полезными для развития сотрудничества Таджикистана с арабскими странами.

Помимо этого, автор статьи сгруппировал эти страны по уровню и качеству сотрудничества, изучил конкретные препятствия и проблемы в их научно-культурном сотрудничестве с Таджикистаном.

По мнению автора, меньше проблем в сотрудничестве Таджикистана с Королевством Саудовская Аравия, Катаром, Кувейтом, Объединенными Арабскими Эмиратами и Египтом. Это по сравнению с остальными арабскими странами.

В статье также рассматриваются вопросы сотрудничества Таджикистана с ИСЕСКО.

Ключевые слова: Таджикистан, Кувейт, культура, сотрудничество, посол, посольство, университет, Бахрейн, Саудовская Аравия, Катар, проблемы, отношения, обзор, анализ, Тунис.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND CULTURAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ARAB COUNTRIES

KAMAROV ASLIDDIN ZAINITDINOVICH,

Candidate of Historical Sciences, Senior teacher department of oriental studies, faculty of international relations, Tajik National University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 782-13-89-89. E-mail: asluddin89@mail.ru

Annotation

This article discusses the problems of developing scientific and cultural cooperation between the Republic of Tajikistan and Arab countries.

The author of the article considers a group of factors as problems in the development of scientific and cultural cooperation between Tajikistan and Arab countries, such as the imposed civil war, the delay of Arab countries in establishing diplomatic relations with Tajikistan, the lack of qualified specialists in this field, the inaction of the Society for the Friendship of Cultural Relations of Tajikistan, the informal education of Tajiks in Arab countries, the lack of initiative of the relevant institutions, the “Arab Spring” and its influence and others.

The author also made useful suggestions for overcoming the mentioned problems, which are considered useful for the development of cooperation between Tajikistan and Arab countries.

In addition, the author of the article grouped these countries by the level and quality of cooperation, studied specific obstacles and problems in their scientific and cultural cooperation with Tajikistan.

It can be said that, according to the author, there are fewer problems in the cooperation of Tajikistan with the Kingdom of Saudi Arabia, Qatar, Kuwait, the United Arab Emirates and Egypt. This is compared to other Arab countries.

The article also discusses issues of cooperation between Tajikistan and ISESCO.

Key words: Tajikistan, Kuwait, culture, cooperation, ambassador, embassy, university, Bahrain, Saudi Arabia, Qatar, problems, relations, review, analysis, Tunisia.

УДК 32.019.51

НАҚШИ ВАО ДАР МАФКУРАСОЗИИ ҶОМЕА ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТАВАРОВА МОҲИРА ШАРИФҲОНОВА

мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;

Тел: 918-36-21-22

Дар шароити рушди бемайлоии ҷомеа ва ҳамчунин рушди манбаҳои иттилоотрасони классикию муосир майдони иттилоот рӯз аз рӯз васеътару гуногуншакл мегардад. Тамоми ин рушд ва навгонӣ новобаста ба он, ки зиндагии рӯзмарраи инсониятро беҳбуд бахшид, аз паҳлуҳои манфӣ низ ори буда наметавонад. Ҳангоме, ки иттилооти паҳншаванда майдони васеъро дар бар мегирад, аз тарафи аксарияти субъектҳо технологияи гуногун ба амал оварда мешавад. Албатта ин ҳама иттилоот дар баробари таъмин кардани ахбор, ҳамчунин ба афкори ҷамъиятӣ бетаъсир нест. Дар мақола нигоҳи муаллиф ба ҳамбастагии ВАО, афкори ҷамъиятӣ ва амнияти милли равна гардидааст.

Калидвожаҳо: воситаҳои ахбори омма, амнияти миллӣ, хатар, нақш, таъмини амният, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Воситаҳои ахбори омма ин дар маҷмуъ якҷоягии матбуоти даврӣ, очонсиҳои иттилоотӣ, барномаҳои телевизиону радио, кинохроникаҳо, сабтҳо ва барномаҳои аудиоӣ ва аудиовизуалӣ мебошанд, ки тули як сол на камтар аз як маротиба тавассути эфир ё кабел мавод паҳн мекунанд.

Дар шароити рушди паҳншавии иттилоот тавассути дастгоҳҳои мухталиф, маводи пешниҳодгардида ба дигар соҳаи ҳаёти инсон бетаъсир нест. Амнияти миллӣ маҷмуи имкониятҳоеро ташкил медиҳад, ки барои пешрафти кишвар, муваффақ шудан ба ҳимояи манфиатҳои миллӣ асос ва заминаи ҳуқуқиро фароҳам месозад. Танҳо дар ҳолати ҷой доштани амнияти миллӣ шароит барои рушд муҳаё мегардад.

Вобаста ба хусусиятҳои ВАО ду назарияи сиёсӣ мавҷуд аст. Яке назарияи демократӣ ва дигаре назарияи стратегӣ. Тибқи назарияи аввал ВАО ҳамчун воситаи хабаррасонӣ ва воқиф намудани оммаи мардум аз ҳодисаю воқеаҳои руҳдода доништа мешавад. Назарияи дигар бошад ВАО-ро ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ медонад. Назарияи дуюм ба он хотир характери стратегӣ дорад, ки тибқи он, ВАО-ро ҳамчун воситаи амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода менамоянд [9. с.236].

Тавре, ки муҳаққиқи ватанӣ меорад, ВАО дорои ду назария аст, ки ҳар ду барои ифодаи моҳияти ВАО аз дидгоҳҳои гуногун хизмат менамоянд.

Ҳанӯз дар қарни гузашта ҷомеашиноси канадагӣ Маршалл Маклюен гуфта буд: «қалам рӯз то рӯз пуриктидортар аз шамшер мешавад ва дере нагузашта сиёҳӣ (ранг), аксҳо ва воситаҳои электронӣ ҷойгузини аскарону танкҳо хоҳанд шуд» [10. с.161].

Ақидаи ҷомеашиносӣ болозикр ба назарияи дуҷуми ВАО рост меояд, ки ҳамчун воситаи амалӣ намудани мақсадҳои сиёсӣ истифода мегардад.

Аз ин бармеояд, ки дар қарнҳои гузашта ҷангҳо тавассути шамшер ва аскарон сурат мегирифтун айна ҳол воситаҳои ахбор нақши онҳоро ба уҳда доранд. Аз ҷумла, «... ҷангҳои диниву мазҳабӣ дар кишварҳои араб, ки ба унвони «баҳори араб» маъруф аст, бо даҳолати мустақими ВАО сурат гирифт, ки таҳти таъсири кишварҳои абаркудрат ва олами сармоя қарор доштанд» [10 с.342]. Яъне ҷанг ҳолати набудани амният ба шумор мераваду тавассути воситаҳои ахбор амалӣ кардани он аз имкон дур нест.

Тавре аз гуфтаҳои боло бармеояд, маҳз бо даҳолати ВАО амният дар аксар кишварҳо ҳалалдор шудааст, ки натиҷаи аксари онҳо ба оқибатҳои ҷуброннопазир оварда расонид. Яъне қудрати ВАО, таъсиррасонии он ба ҳақде буд, ки ба амнияти кишварҳо латма ворид созад. Дергачев В.А. дар китоби худ «Геополитика» менависад, ки «воситаҳои ахбори оммаи муосир солҳои охир технологияи ҷангҳои равониро бо назардошти таблиғоти «сафед», «тира» (хокистарӣ) ва «сиёҳ» ба таври хеле густурда истифода менамоянд» [10 с. 339.].

Айни ҳол маҳз воситаҳои ахбори омма ба инсон барои дастрас намудани ахбор аз ҳар гушаю канори дунё, боҳабар шудан аз вазъи ҷаҳон имконияти васеъ медиҳад. Табиист, ки одамон на ҳама вақт далелҳои гирифтаре мустақилона тафтиш карда метавонанд, дар ин ҳолат зери таъсири иттилооти расонида шуда қарор мегиранд.

Дар тули якҷанд даҳсолаи охир ВАО ва афкори ҷамъиятӣ робитаи хеле зичро нисбат ба якдигар доро гардидаанд. Маҳз ВАО ҳамчун ниҳоди мустақил барои расонидани ахбор ба ҷамъият хизмат намуда, ақсуламали ҷомеа ба ин ё он масъала аз чи тавр расонидани ахбори ин ниҳод сарчашма мегирад. Таҳлилҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки нисбат ба дигар ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ВАО домани фарогирро соҳиб аст. Бо рушди технологияҳои иттилоотрасон усулҳо ва равандҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба шуури инсон кашф карда шуданд, ки онро тавассути ВАО татбиқ кардан, ба субъектҳои аудиторияи бештарро дар ихтиёр мегузорад.

Имрӯз медиа массаҳои бузурги ҷаҳон (ВАО аз муаллиф) кӯшиш доранд, ки ба шуур ва андешаи миллионҳо хонандагон, шунавандагон ва бинандагон таъсир расонанд. Баъзе коршиносони шинохтаи соҳа муътақид буданд, ки рушду инкишофи интернет

фазои итилоотиро аз монополияи медиамассаҳо наҷот медиҳад ва дар фазои иттилоотии ҷаҳон рақобати нисбатан солим ба вучуд меояд [10 с.343.].

Дар навбати худ дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва рушди манфиатҳои ҷамъиятии шаҳрвандон яке аз нақшҳои муайянкунандаро ниҳодҳои ҷомеа (институтҳо) мебозанд. Метавон гуфт, ки афкори умум ва ВАО ба якдигар таъсир расонида, афкори ҷамъиятӣ аз ВАО шакл мегирад.

Аксар вақт равандҳои ҷомеа ба он вобаста аст, ки воқеа чӣ тавр пешкаш карда мешавад, ВАО аз кадом мавқеъ ҳодисаро инъикос мекунад, факту воқеаро аз кадом манбаъ баён менамоянд. Муносибати минбаъдаи ҷомеа ба ин падида ва ё ҳодиса ба таъсири бошууронаи хабар аз ҷониби мухбир вобаста аст.

Таърихи инсоният кулли мушкилоти ҷойдоштаро бар асоси дониш ва маърифат дар давраҳои гуногун баргарафт кардааст ва бовар аст, ки дар оянда низ тавассути донишу маърифат мушкилот давра ба давра роҳи ҳалли худро меёбанд.

ВАО бидуни ҷомеа вучуд дошта наметавонад, зеро ки он барои ҷомеа менависад ва ниёзҳои иттилоотиро бароварда месозад.

Таҳлили ВАО-и муосир нишон медиҳад, ки новобаста аз ҳадафи аслии ВАО, ки расонидани иттилоот аст, он якранг ва яқсон буда наметавонад. Ҳангоми расонидани иттилоот мавқеи худӣ васоити иттилоотрасон иброн карда мешавад.

«Чунки ҳар як кишвар дорои сиёсат, таърих, фарҳанг ва арзишҳои миллии худ буда, журналистони он низ дар алоқамандӣ бо ин арзишҳо тарбия меёбанд. Аз дигар тараф, кормандони соҳаи ВАО, ки шаҳрванди кишвари алоҳида мебошанд, новобаста аз ҷаҳонбинияшон муваззафанд манфиатҳои давлат ва миллати худро ҳимоя намоянд» [10 с.338].

Аз ин лиҳоз, имрӯз дар фазои иттилоотии ҷаҳон мо зуд-зуд шоҳиди он мешавем, ки дар баҳси як масъала ва ё таҳлили як ҳодиса зовияи дид ва бархӯрди ҷомеаи журналистии ҷаҳон мухталиф аст [10 с.338].

Муҳаққиқон бар он назаранд, ки барои маърифатнокии аҳоли оила, мактаб, ВАО саҳми арзанда доранд. “Як қатор давлатҳо барои идома додани таъсиррасонии самараноки худ нерӯҳои гуногуни иттилоотӣ ва артиши иттилоотиро ташкил менамоянд, ки онҳо одатан барои баланд бардоштани иқтисоди иттилоотии мамлакати худ ва таъсири даркнашаванда расонидан ба рақибонро пеш мебаранд. Дар давраи роҳбарии худ президенти 37-уми ИМА Ричард Никсон оид ба иқтисоди ВАО ва технологияҳои иттилоотӣ чунин иброни андеша намуда буд: «Аз он ки 10 доллар барои истехсоли яроқ сарф мешавад, сарф намудани 1 доллар дар ВАО фоидаовартар мебошад. Зеро яроқи аслиҳа ҳеҷ гоҳ сухан намегӯянд, аммо ВАО аз субҳ то шом даҳони худро намебандад» [6 с. 85].

Тавре ба назар мерасад, маҳз ВАО дар паҳн намудани маводҳои дорои хусусияти маърифатӣ нақши назаррас дорад. Тамоми васоити иттилоотрасон дар ҳолати шабонарӯзӣ фаъолият менамоянд, агар мо инро дар қиёс бо дигар ниҳодҳои муайян намоем. Агар мактабро чун як ниҳоди ҷомеа дар қиёс бо ВАО дида бароем, ба назар мерасад, ки як хонанда дар мактаб 6 соат қарор дорад, лекин телевизион, радио ва дигар ВАО шабонарӯзӣ мавод ба таъбир мерасонанд. Дар ин ҷо таъсири ҳамачонибаи ниҳоди иттилоотрасон ба назар мерасад. Ҳамин тавр, тамоми ниҳодҳои ҷомеаро дар қиёс бо якдигар гузorem, натиҷаи айнанро соҳиб мегардем.

Қобили қайд аст, ки ҷомеаи пешрафта ва рушди давлатро бидуни маърифатнокӣ тасаввур кардан аз имкон дур аст. Яке аз навҳои маърифатро маърифати ҳуқуқӣ ташкил медиҳад.

Аксаран сатҳи пасти маърифатнокӣ сабаби асосии рушди тамоюлоти иртиқоӣ дар дохили аксар кишварҳо мегардад. Агар ВАО ба мақсади баланд бардоштани маърифати одамон хизмат намояду инро яке аз аввалин вазифаҳои худ қарор диҳад, аз манфиат орий нест. Пушида нест, ки як сабаби пайвастании одамон ба гурӯҳҳои тундгароро каммаърифатӣ ташкил медиҳад. Гурӯҳҳои тундгаро, ки бевосита таҳдид ба субот ва

амнияти кишварҳо маҳсуб меёбанд, шомилшавӣ ба сафи онҳо ва зиёд гардидани шумораашон таҳдиди номбурдаро дучанд мегардонад.

Раванди ҷаҳонишавӣ дар баробари дигар омилҳо ба таълиму тарбия низ таъсири худро расонида истодааст. Тарбия, ки раванди пурпечуб ва дастҷамъӣ аст, аз тамоми ниҳодҳо корҳои дастҷамъонаро талаб мекунад. Дар ин самт, ки ВАО ба ҷомеа таъсири бештар дорад, зарур аст, ки корҳои тарғиботӣ ва фаҳмондадиҳӣ пурзӯр карда шавад.

Аз тарафи ВАО ба сӑъми ҷомеа, хусусан ҷавонон расонидани иттилооти дуруст ва воқеӣ ҷузъи муҳими кор мебошад. Бояд зикр кард, ки дар такмил ва рушди афкори ҷомеа ВАО ҷойгоҳи амиқ дорад.

Чуноне ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, аксари мардум ба иттилоот ниёз доранд. Ин ниёзи онҳоро ВАО расмӣ бояд ба уҳдаи худ гиранд ва ҷомеаро ба иттилооти пурраю дақиқ ва саривақтӣ таъмин кунанд. Дар ин маврид барои ташаккулдиҳии ҳувияти миллӣ ва ватандӯстии аҳоли воситаҳои ахбори умум бояд ҳамчун ситоди доимӣ амал намоянд.

Дар ибтидои асри ХХ паҳншавии хабарҳои дуруғ (фейк-нӯс), дар тамоми ҷаҳон ба ҷашм мерасад. Масъалаи паҳншавии ин навъи хабар дар ҳар шакле, ки набошад мушкилиҳои зиёдеро ба бор овард, ки ин аз қабилҳои гумроҳ кардану тағйир додани тафаккур ҳамчун омили асосӣ шуда метавонад.

“Яке аз падидаҳои дигаре, ки дар заминаи ВАО-и муосир ва шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо гардида, ба амнияти иттилоотӣ ва суботи сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонад, ин дар фазои иттилоотии ҷомеа паҳн намудани хабарҳои бардурӯғ мебошад” [9 с.239].

Бар хилофи ин унсур, дарки баланд талаб карда мешавад, то ҳис гардад, ки хабарҳои сохтаю бофта ва носоҳеҳ, иттилооте мебошад, ки бо воқеият ҳеч иртиботе надоранду мақсади онҳо ба гумроҳӣ бурдани одамон, тағйир додани тасаввуроти онҳо дар бораи воқеаву ҳодисаҳо аст. Таъсири ин навъи хабар асосан ба амнияти миллии кишварҳо равона карда мешавад. Омилҳои ногувори он ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллӣ халали ҷиддӣ ворид менамояд.

Дар чунин шароит, ки таблиғот ва хабарҳои бардурӯғ ба амнияти кишварҳои алоҳида таҳдид эҷод мекунанд, ба манфиати кор аст, ки аксуламал аз тарафи ВАО-расмии ҳамон кишвар сурат гирад.

Захарова Вера Игоревна чунин иброз медорад: “Ҳар кишвар таърихи эҷоди муносибатҳои дугарафаи худро дорад, ки онро дар секунҷаи ҳокимият- ВАО-ҷомеа дарёфтани мумкин аст” [15, 184 с.].

Ҳамин тавр, дар шароити кунунӣ тамоми ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ барои мафқурасозии ҷомеа нақши бориз доранд. Дар ин асно ВАО ҳамчун ниҳоде, ки фаъолияти доимӣ ва бевосита бо ҷомеаро дорад, масъулияти дучандро доро аст.

Аз манфиат орий нест, ки дар партави “Соли маърифати ҳуқуқӣ” дар ВАО бештар мавзӯҳои мубрами ҳуқуқӣ инъикоси худро ёбанд. Ташкил кардани барномаҳои пурмазмун барои нафарони синну солашон гуногун аз манфиат ҳолӣ нест. Таъмини амният танҳо вазифаи ниҳодҳои қудратӣ набуда, қори омма ва шахрвандон низ мебошад. Ҷузъи ҷудонопазири амнияти миллии тамоми кишварҳоро амнияти иттилоотӣ ташкил медиҳад. Ба ақидаи профессор Муҳаммадзода П.А. “...фазои иттилоотӣ ба рушди соҳаҳои гуногуни мамлакат таъсири амиқ мерасонад” [7.с. 15].

Дар ҷойи дигар қоршиносони сиёсӣ вобастагии зичи иттилоот ва амнияти миллиро чунин нишон медиҳанд: “Бояд гуфт, ки дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ рушди минбаъдаи ҷомеа ва таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бе дарназардошти омилҳои иттилоотӣ амалӣ намудан ғайриимкон аст. Дар чунин вазъият амнияти иттилоотии кишвар унсуре марказии низоми амнияти миллӣ доништа шуда, рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиро аз худ вобаста менамояд” [7.с. 17].

Тавре ба назар мерасад, ВАО дар мафқурасозии ҷомеа ҳамчун ниҳоди муҳим арзёбӣ мегардад. Мафқурасозӣ дар навбати худ унсуре калидии таъмини амният ба шумор меравад. Назарфиребӣ ва таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ маҳз таввасути воситаҳои иттилоотрасон сурат мегирад, ки ба амнияти миллӣ таъсири манфӣ дорад.

Адабиёт

1. Баротов Исроил Иброхимович, Таъсири набардҳои идеологӣ ба имичи байналмилалӣ Тоҷикистон. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №1 (81) 2023 Душанбе – 2023 С.68
2. Гуржий, Д.А. Влияние СМИ на формирование общественного мнения / Д.А. Гуржий. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 12 (92). — С. 991-993. — URL: <https://moluch.ru/archive/92/20451/> (дата обращения: 01.05.2024).
3. Нуриддинзода Сайчамолидин Ҳайдар, Истифодаи назарфиребии сиёсӣ дар шароити тавсеаи шабакаи интернет. //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз–2021 № 3 (75) 2021 Душанбе – 2021 67-83С
4. Хидирзода Махфират Умар. Таҳавуллоти идеологӣ ва дигаргуниҳои сиёсӣ: моҳият ва хусусияти онҳо дар ҷомеа. //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №1 (77) 2022 Душанбе – 2022 21-31 с
5. Додихудоев Хуршед Азамҷонович. Иқтидори воситаҳои ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза ба экстремизми хушунатомез //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №1 (77) 2022 душанбе – 2022 55-65 с
6. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. - Душанбе, 2019. - 226 с.
7. Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон ва Қаландаров Фирдавҷон Шоназарович. Таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба фазои иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: пайомадҳои сиёсӣ идеологӣ. //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №2 (78) 2022 Душанбе – 2022 12-21с.
8. Сафарализода Хучамурод Қуддусӣ. Хусусиятҳои таъмини амнияти идеологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиклолӣ //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №2 (82) 2023 Душанбе – 2023 35-48с
9. Сафарализода Х.Қ. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявӣ методологӣ. Монография. –Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 420 с.
10. Саидмурод Самад Фаттоҳзода, Бахтиёр Ҳамдамов, Саидмурон Саидов. Давлат, Сиёсат, Ҷомеа. – Хучанд: Ношир, 2018 – 616 саҳ.
11. Холиков Фирдавс Алиевич Особенности формирования информационной безопасности в современном мире, //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз №4 (80) 2022 Душанбе – 2022 53-64 с
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Манбаи электронӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/14089/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-muhtaram-emomali-rahmon-dar-borai-samthoi-asosii-sijosati-dokhili-va-khorijii-jumhuri> (Санаи мурочиат 01.05.2024)
13. Средства массовой информации как медиатор между властью и обществом. Манбаи электронӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-massovoy-informatsii-kak-mediator-mezhdu-vlastyu-i-obschestvom> (Санаи мурочиат 01.05.2024)

РОЛЬ СМИ В ИДЕОЛОГИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА И ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТАВАРОВА МОХИРА ШАРИФХОНОВНА

*ведущий специалист управления анализа и прогнозирования внутренней политики
Центра стратегического исследования при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 89
Тел: 918-36-21-22*

В условиях устойчивого развития общества, а также развития классических и современных источников информации информационное поле с каждым днем становится все шире и разнообразнее. Все эти разработки и инновации, несмотря на то, что они улучшили повседневную жизнь человечества, не могут быть свободны от негативных

аспектов. Когда распределенная информации охватывает большие территории, со стороны большинства организаций применяются различные технологии.

Конечно, вся эта информация наряду с предоставлением новостей, также оказывают влияние на общественное мнение. В то же время, оказывают влияние на национальную безопасность. В статье взгляд автора в основном сосредоточен на СМИ, общественного мнения и национальной безопасности.

Ключевые слова: средства массовой информации, национальная безопасность, риск, роль, безопасность, Республика Таджикистан.

ROLE OF MASS MEDIA IN THE IDEOLOGIZATION OF SOCIETY AND ENCURING IN NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TAVAROVA MOHIRA SHARIFKHONOVNA

leading specialist of the department for analysis and forecasting of internal policy of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

734025, Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Ave., 89

phone: 918-36-21-22

In the conditions of sustainable development of society, as well as the development of classical and modern sources of information, the information field is becoming wider and more diverse every day. All these developments and innovations, although they have improved the daily life of mankind, cannot be free from negative aspects. When distributed information covers a large area, most organizations use different technologies.

Of course, all this information and networks, along with providing news, also influence public opinion. At the same time, opinions also have an impact on national security. In the article, the author's view is focused on the unity of the media, public opinion and national security.

Key words: mass media, national security, risk, role, security, Republic of Tajikistan.

РАЗВИТИЕ КИТАЙСКО-АФГАНСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

ИСКАНДАРОВ КОСИМШО

Главный научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, д. и. н., профессор. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (+992) 90-447-8989 Email: ikosimsho@gmail.com

РАХИМОВ ФАРИДУН

Докторант второго курса Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел:(992) 55-569-31-31 Email: 15618363289@163.com

Статья представляет собой всестороннее исследование процесса становления и особенностей эволюции китайско-афганских отношений, охватывающих период с момента создания Китайской Народной Республики в 1949 году до конца периода холодной войны. В статье подчёркивается первоначальное признание Афганистаном Китайской Народной Республики (КНР), заложившее основу для двусторонних отношений в период, характеризующийся мировыми идеологическими расколами. В данном анализе исследуется китайско-советский раскол, анализируются его идеологические истоки и геополитические последствия, в частности его влияние на подход Китая к своим приграничным территориям, особенно к Синьцзяну. Кроме того, в данной работе рассматривается стратегическое значение Синьцзяна и его демографические преобразования, что создаёт основу для внутренней и международной политики Китая. В данном анализе рассматриваются значительные дипломатические

достижения между Китаем и Афганистаном, включая заключение соглашений о дружбе, ненападении и пограничных спорах. Кроме того, в статье рассматривается влияние глобальных трансформаций, таких как советско-афганская война, на их двусторонние отношения. В статье устанавливается логическая связь между этой исторической динамикой и всеобъемлющими темами геополитической стратегии, идеологической конкуренции и стремления к региональной стабильности.

Ключевые слова: холодная война, китайско-советский раскол, дипломатические отношения, Синьцзян, идеологическая напряжённость, геополитическая стратегия, советское вмешательство, экономическое развитие, стратегический буфер, договор о границе, политика невмешательства, региональная геополитика.

Образование Китайской Народной Республики (КНР) в 1949 году и ее последующее признание Афганистаном ознаменовали поворотный момент в китайско-афганских отношениях, сигнализируя о переходе к взаимодействию за пределами мирового порядка, в котором в то время доминировал Запад. В 1950 году Афганистан стал одним из первых государств, признавших новое коммунистическое правительство под руководством Мао Цзэдуна, что положило начало новому этапу взаимодействия между двумя странами [4, с.441-443]. Это раннее признание Афганистана, стратегически расположенного государства с богатой историей в качестве перекрестка между великими державами, стало значительным шагом в геополитическом ландшафте того времени, на который сильно повлияла зарождающаяся напряженность холодной войны и разделение между коммунистическим и капиталистическим блоками [46]. Этот меняющийся геополитический ландшафт, сформированный напряженностью холодной войны, вскоре испытает один из самых значительных сдвигов в азиатском регионе, поскольку в самом коммунистическом блоке начали проявляться идеологические разногласия [11, с. 113-145].

Китайско-советский раскол, значительное событие эпохи холодной войны, представлял собой глубокий раскол между двумя крупнейшими коммунистическими государствами мира - Китаем и Советским Союзом. Этот раскол, начавшийся в конце 1950-х и усилившийся в 1960-х годах, был не просто сиюминутным разногласием, а глубоко укоренившимся идеологическим и политическим отчуждением, имевшим далеко идущие последствия для мировой геополитики [8].

Изначально Китай Мао Цзэдуна и Советский Союз при таких лидерах, как Иосиф Сталин и Никита Хрущев, объединяло товарищество, основанное на марксистско-ленинской идеологии и взаимном противостоянии с Западом. Однако вскоре эти отношения столкнулись с проблемами, поскольку обе страны по-разному интерпретировали марксизм. Мао критически относился к хрущевской политике "мирного сосуществования" с Западом, считая ее предательством марксистских принципов, особенно после смерти Сталина [13]. Хрущевское осуждение Сталина и его реформы, направленные на десталинизацию Советского Союза, еще больше оттолкнули Мао, который рассматривал эти действия как отступление от ортодоксального марксизма [16, с. 120-165].

Раскол еще больше подогревался восприятием Китаем неравного отношения со стороны Советского Союза. Мао считал, что послесталинское советское руководство относилось к Китаю не как к равному партнеру, а как к подчиненному, и это вызывало недовольство китайских лидеров [43][23, с. 446-448, 142-157, 196-204, 238-242, 489-494]. Кроме того, у двух стран были разные взгляды на практическое применение коммунизма. В то время как Советский Союз шел на разрядку с капиталистическими странами, Китай занимал жесткую позицию в отношении того, что он воспринимал как империалистические силы [24, с.769]. Это идеологическое и стратегическое расхождение с Советским Союзом имело значительные последствия для внешней политики Китая, особенно для его подхода к пограничным регионам, таким как Синьцзян. Перепись населения 1953 года в Синьцзяне выявила демографические сдвиги, которые отражали более широкую национальную политику и заложили основу для внутренних изменений в этих важнейших приграничных районах.

После первой переписи населения, проведенной в 1953 году, стало ясно, что большинство населения Синьцзяна составляют уйгуры (около 73 %), а ханьцы составляют около шести процентов населения [22]. Ранее династия Цин и республиканские правительства основали в регионе ханьские поселения [27] и КПК продолжила и усилила эту политику посредством синизации [36][38]. Этот процесс, включавший переселение ханьцев из восточных районов Китая с целью культурной ассимиляции коренного населения, стал важным фактором укрепления влияния Пекина на этот регион [47]. Такая демографическая инженерия не обошлась без последствий, поскольку она непроизвольно возродила исторические стремления местного населения к независимости [42]. Также подобные внутренние стратегии внутри Китая, особенно в таких чувствительных пограничных районах, как Синьцзян, сыграли свою роль в формировании его внешней политики, как это было видно во время советско-афганской войны - периода, когда внешняя политика Китая оказалась тесно связана с геополитической динамикой холодной войны [15].

Синьцзян с его базой вокруг бассейна Тарима и районами, населенными уйгурским населением, питал стремление к независимости, о чем свидетельствует создание двух недолговечных Восточно-Туркестанских республик - первой в 1934 году и второй в 1944 году. Эти попытки автономии были решительно подавлены центральным китайским правительством, что подчеркивает спорный политический статус региона и решимость Пекина сохранить контроль над ним [31]. Заинтересованность Советского Союза в использовании этих этнических противоречий в своих геополитических амбициях еще больше осложняла ситуацию [29]. Эта бурная обстановка внутри страны неизбежно влияла на внешнеполитические взгляды Китая, особенно в отношении его соседей. Один из таких соседей, Афганистан, занимал уникальное место в геополитической стратегии Китая, особенно в контексте этого внутреннего и внешнего давления.

Под руководством Мао Цзэдуна Китай воспринимал Афганистан как стратегически важного соседа, даже если его непосредственное дипломатическое значение было несколько ограничено в грандиозной схеме мировой политики того времени. Раннее признание Афганистаном режима Мао в 1950 году было не просто дипломатической формальностью, а решающим шагом в формировании будущих китайско-афганских отношений [37]. Официальное установление дипломатических отношений между Китаем и Афганистаном в 1955 году [17] ознаменовало начало новой главы в их дипломатическом и геополитическом взаимодействии. Это событие, глубоко укоренившееся в фундаменте, заложенном признанием Афганистаном Китайской Народной Республики, стало свидетельством растущего влияния Китая в регионе и его способности ориентироваться в сложных международных отношениях в условиях динамики холодной войны.

Для Китая при новом коммунистическом режиме налаживание дипломатических связей и получение международного признания были важнейшими компонентами в его стремлении к глобальной легитимности и влиянию, особенно в условиях идеологического противостояния времен холодной войны [41]. Эта дипломатическая работа была частью более широкой стратегии Китая, направленной на утверждение своего присутствия на мировой арене и навигацию в сложных международных отношениях того времени.

Для Афганистана установление отношений с такой растущей коммунистической державой, как Китай, представляло собой стратегический акт балансирования в мире, все более разделенном полярностями холодной войны. Решение Афганистана вступить в отношения с Китаем было просчитанным шагом, направленным на диверсификацию международных альянсов и сохранение определенной автономии в условиях быстро меняющегося глобального ландшафта. Это сотрудничество с Китаем было не только свидетельством усилий Афганистана по маневрированию в геополитических сложностях той эпохи, но и отражало более широкий контекст региональной динамики. В этот период такие регионы, как Синьцзян в Китае, претерпевали значительные

преобразования, что добавляло сложности геополитическому ландшафту и влияло на внешнеполитические подходы Китая.

Значение Синьцзяна для Китая в первые годы существования Китайской Народной Республики (КНР) трудно переоценить. В этот период Китай под руководством Мао Цзэдуна был нацелен на объединение нации и установление контроля над обширными территориями, включая стратегический регион Синьцзян. Синьцзян, который уйгурские активисты и другие тюркские группы называют Восточным Туркестаном, благодаря своему стратегическому расположению и демографическим характеристикам стал центром внутренней политики Китая и сыграл определенную роль в формировании его внешних отношений. Ситуация в Синьцзяне имела последствия не только для внутренних дел Китая, но и для его международных отношений, особенно с соседними странами, такими как Афганистан. Эта взаимозависимость была подчеркнута в 1957 году, поворотном году в китайско-афганских отношениях.

Поворотный момент в укреплении китайско-афганских отношений произошел в 1957 году, в разгар холодной войны. В тот год произошли важные дипломатические обмены, имевшие глубокие последствия для крепнущих отношений между двумя странами. Визит китайского премьера Чжоу Эньлая в Афганистан [3, с. 580-592] и ответный визит афганского премьер-министра Дауд Хана в Пекин [48] были знаменательными, поскольку они подняли двусторонние отношения выше простого символизма. Эти обмены подчеркнули взаимную приверженность развитию дружеских и кооперативных отношений и продемонстрировали глубину и потенциал китайско-афганских отношений в сложном гобелене глобальной политики того времени. Это углубление отношений было подтверждено и дополнено другими дипломатическими вехами в последующие годы, в частности Бандунгской конференцией, которая обеспечила более широкий многосторонний контекст для китайско-афганского взаимодействия.

Развитие отношений между Китаем и Афганистаном в 1950-1960-е годы было отмечено важными дипломатическими вехами, а Бандунгская конференция 1955 года стала поворотным моментом [40]. Это был поворотный момент. Эта конференция, объединившая азиатские и африканские государства, была направлена на развитие афро-азиатского экономического и культурного сотрудничества и противодействие колониализму, а также стала важной платформой для многостороннего взаимодействия Китая и Афганистана.

Знаменательным событием этого периода стало подписание китайско-афганского договора о дружбе и ненападении в августе 1960 года. За этим соглашением последовал Договор о границе 1963 года, который фактически разрешил давний пограничный спор о 76-километровой границе между Китаем и Афганистаном. Договор о границе 1963 года стал знаковым соглашением, мирно разрешившим давний территориальный спор вокруг Ваханского коридора - стратегически важной узкой полосы земли, протянувшейся из Афганистана в Китай. Решение этого вопроса имело решающее значение для стабилизации отношений между двумя странами. Договор установил 76-километровую международную границу между Афганистаном и Китаем, протянувшуюся от реки Аксу (Аксу) на западе до Карачукур-Су на востоке. Эта граница, характеризующаяся гористой и пересеченной местностью, была не просто физической демаркацией; она символизировала жест взаимного уважения и сотрудничества между соседними государствами. Она стала примером приверженности Китая уважению суверенитета и территориальной целостности Афганистана, что было подтверждено в Декларации добрых соседей 2002 года.

Мирное урегулирование пограничных вопросов и официальная демаркация общей границы между Китаем и Афганистаном на основе Договора о границе стали не только выдающимся дипломатическим достижением, но и отражением углубления отношений и взаимопонимания между двумя странами. Договор соответствовал принципам мирного сосуществования и продемонстрировал стратегическое намерение Китая содействовать

развитию сотрудничества и гармонии между соседями, особенно в контексте более широких геополитических задач. Эта резолюция заложила важнейшую основу для будущих двусторонних отношений и укрепила сотрудничество и стратегическое партнёрство, развивавшееся с начала 1950-х годов.

Однако в 1960-х и 1970-х годах китайско-афганские отношения претерпели значительные изменения. Под руководством Мао Цзэдуна в 1960-х годах внешняя политика Китая была глубоко укоренена в марксистско-ленинской идеологии, характеризовалась напористой позицией и усилилась во время Культурной революции. Этот период ознаменовался активным продвижением Китаем мировой революционной борьбы и его ролью лидера антиимпериалистических движений [49]. На фоне этого идеологического пыла внешняя политика Китая, в том числе его подход к Афганистану, все больше определялась его стратегическим положением в отношении Советского Союза и других мировых держав [28].

Стратегические интересы также сыграли решающую роль в углублении раскола. Советский Союз сосредоточился на своей европейской сфере влияния и предотвращении возрождения германской мощи [21]. В то время как Китай ставил на первое место такие вопросы, как воссоединение с Тайванем [19] и сдерживание советского влияния в Азии [35]. Это расхождение стало особенно заметным после пограничных столкновений между Китаем и советскими войсками в конце 1960-х годов. Эта эскалация напряженности в конечном итоге привела к серьезной и прямой конфронтации между двумя странами [14].

Пик конфликта пришелся на март 1969 года, когда произошли интенсивные столкновения вдоль реки Уссури, особенно в районе острова Чжэньбао/Даманский [32]. Китайские войска неожиданно напали на советских пограничников из засады, что привело к ожесточенному противостоянию со значительными потерями с обеих сторон. Это столкновение, в котором участвовали пехота, артиллерия и авиация, подчеркнуло серьезность конфликта и глубину китайско-советского раскола.

Этот пограничный конфликт имел далеко идущие последствия для мировой геополитики. Он не только обострил и без того напряженные китайско-советские отношения, но и углубил идеологический раскол в коммунистическом блоке. Нарастание военного потенциала вдоль границы как Китаем, так и Советским Союзом вызвало обеспокоенность международного сообщества по поводу возможной эскалации более масштабного конфликта. Этот напряженный геополитический ландшафт конфликтов и стратегических маневров отражался и внутри Китая, особенно в таких регионах, как Синьцзян, где произошли значительные политические изменения в рамках более широкого повествования о консолидации власти Китая.

Захват Синьцзяна коммунистами после 1949 года ознаменовал конец Второй Восточно-Туркестанской республики и переход от политических потрясений китайско-японской войны и гражданской войны в Китае к периоду консолидации власти коммунистов во всех регионах Китая. Хотя КПК представляла это включение в состав КНР как добровольное принятие коммунистической революции, оно представляло собой стратегический шаг, направленный на восстановление контроля над регионом, в котором наблюдались колебания степени независимости. Такое напористое укрепление контроля в пределах своих границ отражало более широкую геополитическую позицию Китая в этот период. Такая внутренняя консолидация имела внешние последствия, о чем свидетельствует важнейший китайско-советский пограничный конфликт 1969 года, который стал поворотным пунктом в международной дипломатии Китая.

Китайско-советский пограничный конфликт 1969 года стал переломным моментом в дипломатической стратегии Китая, продемонстрировав взаимосвязь внутренней консолидации и переориентации внешней политики. Столкнувшись с растущим влиянием Советского Союза, подкрепленным его союзами с такими странами, как Индия, Монголия и Северная Корея, Китай был вынужден переоценить свое положение в глобальном политическом ландшафте. Эта переоценка привела к стратегическому повороту, положившему начало эпохальному сближению с Соединенными Штатами.

Этот сдвиг ознаменовал собой серьезную перестройку динамики международных сил, ознаменовав выход Китая из советской сферы и его постепенную интеграцию в западное лоно, на что повлияли как его внутренние стратегии, так и развивающийся внешний геополитический контекст.

Урегулирование пограничного конфликта происходило постепенно, избегая эскалации в тотальную войну, во многом благодаря взаимному признанию разрушительного потенциала такого конфликта. Ослаблению напряженности способствовали также смерть Мао Цзэдуна и проведение экономических и политических реформ Дэн Сяопином [33]. Кроме того, свою роль в постепенной нормализации отношений сыграла проводимая Советским Союзом политика разрядки. Многолетний пограничный спор был окончательно разрешен в ходе дипломатических переговоров в конце 1980-х - начале 1990-х годов, что привело к заключению официального соглашения о границе в 1991 году [51].

Деэскалация китайско-советских идеологических споров, особенно ярко проявившаяся в пограничном конфликте 1969 года, изменила восприятие Китаем глобальных угроз. Советский Союз стал рассматриваться как более насущная проблема, чем Соединенные Штаты, и это изменение имело значительные последствия для мировой геополитики. Это изменение перспективы привело к стратегическому сдвигу в международных отношениях Китая, повлияв на его отношения с другими мировыми державами [6].

В то же время Китай под прагматичным руководством Мао Цзэдуна и Чжоу Эньлая активно стремился выйти из международной изоляции и рассматривал сближение с Соединенными Штатами как эффективный противовес советскому влиянию [25, с. 257]. Исторический визит президента Никсона в Китай в 1972 году [1] ознаменовал собой важный поворотный момент в динамике холодной войны, утвердив Китай в качестве грозного противовеса советскому господству. Новый союз с Соединенными Штатами обеспечил Китаю доступ к передовым технологиям, капиталу и важнейшим международным рынкам, что еще больше укрепило его роль в качестве крупного глобального игрока.

Таким образом, китайско-советский раскол превратил Китай из члена монолитного коммунистического блока в независимого глобального игрока со своими собственными, отличными и зачастую противоречивыми интересами по отношению к Советскому Союзу. Это подчеркнуло сложность международных отношений, в которых идеологические союзы часто сменялись стратегическими императивами, резко меняя глобальные альянсы и баланс сил во время холодной войны.

Напротив, 1970-е годы под руководством Дэн Сяопина открыли новую эру экономического развития и более тонкого международного подхода [45]. В этот период произошло смягчение позиции Китая по отношению к Западу и прагматичная переоценка приоритетов его внешней политики [10]. В этот период геополитическое значение Афганистана, особенно его близость к Советскому Союзу, привлекло повышенное внимание Китая. Афганистан рассматривался как стратегический буфер против [12, с. 213–221] советского экспансионизма, в соответствии с более широкими стратегическими интересами Китая в противодействии советскому влиянию в регионе.

Несмотря на эти события, период до 2001 года характеризовался относительно ограниченным политическим и экономическим сотрудничеством между Китаем и Афганистаном. Этот период свидетельствует о прагматичном характере китайской внешней политики, которая признавала потенциальную выгоду от отношений с Афганистаном, но не стремилась активно углублять взаимодействие. Вероятно, на такой подход повлияли сосредоточенность Китая на других стратегических приоритетах и сложная региональная динамика с участием других великих держав, включая Советский Союз и Соединенные Штаты [30, с. 65-76].

Осторожная позиция Китая в этот период, несмотря на его поддержку США, Пакистана и Саудовской Аравии в вооружении афганских моджахедов против Советов

в 1980-х годах, является примером внешнеполитического подхода, характеризующегося стратегической сдержанностью и расчетливым безразличием. Нежелание Китая глубоко вовлекаться во внутренние конфликты в Афганистане или играть значительную роль в восстановительных работах после холодной войны, особенно после 2001 года, можно рассматривать как стремление избежать восприятия себя как подчиненного партнера в коалиции, в которой доминировал Запад.

Однако интерес Китая к Афганистану начал проявляться, особенно в области разведки ресурсов. Богатые природные ресурсы Афганистана открывали перед Китаем широкие возможности. Однако Китай придерживался политики невмешательства во внутренние политические дела и дела безопасности Афганистана, что соответствует его более широкой внешнеполитической доктрине невмешательства во внутренние дела других стран. Такой подход подчеркивал давний принцип Китая - уважать суверенитет и независимость государств, преследуя при этом свои стратегические интересы, особенно в регионах со сложной геополитической динамикой и динамикой безопасности. В Афганистане произошли значительные политические изменения, начиная с переворота 1973 года и заканчивая Саурской революцией 1978 года [39]. В результате переворота 1973 года была создана Республика Афганистан под руководством Мохаммеда Дауд Хана, который сверг своего двоюродного брата короля Захир Шаха [26]. Новая афганская республика стремилась сбалансировать интересы мировых сверхдержав - СССР и США - в условиях напряженности холодной войны [34].

Саурская революция произошла в апреле 1978 года, когда Народно-демократическая партия Афганистана (НДПА), марксистская политическая партия, свергла правительство Мохаммеда Дауд Хана. Это привело к созданию Демократической Республики Афганистан и положило начало ряду социалистических и прогрессивных реформ, включая распространение грамотности и перераспределение земель. Однако эти реформы в сочетании с внутренней борьбой за власть и политическими репрессиями привели к широкомасштабным беспорядкам и конфликтам внутри Афганистана, что в конечном итоге привело к советской интервенции в декабре 1979 года [44].

Внешнеполитическая реакция Китая на эти политические изменения в Афганистане имела свои нюансы и зависела от отношений Пекина со сверхдержавами и региональными игроками. В 1973-1977 годах, после создания республики, советские власти предпринимали все больше усилий по вмешательству во внутренние дела Афганистана, хотя и столкнулись с трудностями в условиях авторитарного правления Мухаммада Дауда [9, с. 83-108]. Несмотря на это вмешательство, Советский Союз не добился значительного успеха в свержении Дауда, что свидетельствует о сложности внутренней политики Афганистана и внешних влияний в то время.

Существует мнение, что Советский Союз принимал непосредственное участие в Саурской революции 1978 года, в результате которой Дауд был свергнут, а в стране было создано марксистское правительство [2, с. 32-66]. С точки зрения Китая, нестабильная ситуация в Афганистане представляла собой одновременно и возможность, и вызов. С одной стороны, приход к власти союзного Советскому Союзу коммунистического правительства был событием, которое потенциально могло привести к усилению советского влияния на западной границе Китая. С другой стороны, это давало Китаю возможность поддержать соседнее социалистическое государство, отстаивая свои интересы в регионе от интересов Советского Союза, тем более что отношения Китая с Советским Союзом были омрачены идеологическими разногласиями и пограничной напряженностью со времен китайско-советского раскола в 1960-х годах.

Подход Китая к Афганистану в этот период мог включать дипломатические усилия по поддержанию конструктивных двусторонних отношений с новым афганским правительством при внимательном наблюдении за балансом сил в регионе. В последующие годы внимание Китая к советско-афганским отношениям было не только отражением его внешней политики, но и реакцией на внутренние демографические изменения в пределах собственных границ, особенно в таких районах, как Синьцзян.

Демографические сдвиги в этих регионах могли повлиять на более широкие стратегические соображения Китая, включая его отношения с соседними странами.

Во время советско-афганской войны (1979-1989 гг.) внешняя политика и роль Китая были тесно переплетены с геополитической динамикой той эпохи. Центральное место в подходе Китая занимало согласование с политикой Пакистана в отношении Афганистана, особенно по таким вопросам, как Пуштунистан, в противовес поддержке Советским Союзом афганского правительства. На восприятие китайским руководством советского господства в Афганистане как серьезной угрозы как безопасности Китая, так и стабильности на Ближнем Востоке повлияли как его внутренняя политика, например в Синьцзяне, так и более широкий контекст региональной геополитики. Такое восприятие подчеркивает сложность китайской внешней политики в период интенсивного соперничества времен холодной войны, когда внутренние и внешние факторы были тесно переплетены.

Китайские лидеры рассматривали советское господство в Афганистане как серьезную угрозу как для безопасности Китая, так и для стабильности на Ближнем Востоке. Такое восприятие определило стратегические императивы Китая и подчеркнуло ключевую роль Афганистана в региональной геополитике в период интенсивного соперничества в холодной войне.

В 1979 году произошло значительное обострение ситуации, когда советские войска свергли президента Хафизулла Амина и поставили на пост президента Бабрака Камала [52]. Эта советская агрессия была подкреплена "доктриной Брежнева", которая узаконивала советское вмешательство в поддержку борющихся коммунистических режимов. Китай воспринял это вторжение как прямой вызов своим интересам, как и его союзники, включая Соединенные Штаты.

В ответ на советскую оккупацию Соединенные Штаты вместе с Пакистаном и Саудовской Аравией оказали тайную поддержку моджахедам, ведущим джихад против советских войск [7]. Поддержка Китаем пакистанской политики означала неявную поддержку моджахедов. Примером этого стало предоставление Китаем оружия афганским партизанским силам, что подкреплялось потенциальной помощью США, демонстрируя активную позицию в отношении поддерживаемого Советским Союзом афганского правительства [50, с. 202]. Это внешнее взаимодействие отражало более широкий подход Китая к управлению воспринимаемыми угрозами как на международном уровне, так и в пределах собственных границ. Внутри страны аналогичные стратегии применялись в таких регионах, как Синьцзян, где КПК стремилась решить проблемы национального единства и коммунистической идеологии.

Эта политика была направлена на ослабление того, что КПК считала угрозой национальному единству и коммунистической революции. Были приняты меры по подавлению уйгурского языка и религиозных свобод, которые считались несовместимыми с идеологически однородным государством, задуманным КПК во времена правления Мао. Лишив уйгуров элементов, придающих им особую культурную идентичность, КПК надеялась обеспечить лояльность Синьцзяна центральному правительству и смягчить возможные сепаратистские настроения. Эта внутренняя политика культурной ассимиляции и репрессий в Синьцзяне отражала более широкую стратегию Китая по поддержанию национальной целостности и безопасности, которая также проявлялась во внешней политике, особенно в отношениях с Советским Союзом.

Условия Китая для улучшения отношений с Советским Союзом включали вывод советских войск из Афганистана. Это требование было не просто геополитическим маневром; оно отражало более широкие стратегические интересы Китая, в частности страх перед окружением советским влиянием. Безопасность его "главного союзника" Пакистана и стабильность в регионе имели первостепенное значение. Окончательный вывод советских войск из Афганистана был необходим для ослабления давления на региональную и национальную безопасность. В то же время Китай столкнулся с внутренними проблемами, особенно в Синьцзяне, где советские манипуляции с этническими меньшинствами вызывали серьезную озабоченность КНР.

Советское манипулирование этническими меньшинствами и ситуация в Синьцзяне вызывали постоянную озабоченность КНР [5]. Советский Союз поддерживал сепаратистские движения, что привело к пропагандистскому обмену, направленному на проецирование влияния и создание нестабильности в пределах границ Китая [20]. Периоды голода, усугубленные политикой Мао, заставили тысячи людей бежать в Советскую Республику Казахстан. Эта миграция подчеркнула уязвимость Синьцзяна перед внешним влиянием и подчеркнула важность стабильности региона для внутренней и пограничной безопасности Китая. Эта динамика подчеркнула стратегическое значение Синьцзяна, особенно в свете китайско-советского раскола и более широкого контекста холодной войны.

Эта динамика подчеркивала роль Синьцзяна как региона, подверженного соперничеству великих держав, особенно в период китайско-советского раскола и стратегических расчетов эпохи холодной войны. Советское вторжение в Афганистан в 1979 году повысило значимость Синьцзяна из-за его общей границы и стратегического расположения по отношению к Советскому Союзу, а также поддержки сил моджахедов, противостоящих советской оккупации. Советская цель использовать уйгурские националистические настроения в качестве дестабилизирующей силы внутри Китая параллельно с китайскими усилиями использовать ситуацию в Афганистане в качестве предостережения против советской интервенционистской политики. Это сложное взаимодействие внутренних и внешних факторов сыграло решающую роль в формировании внешней политики Китая в этот период.

Внешняя политика Китая в этот период отражала тщательный баланс между согласованием с региональными игроками, противостоящими советской экспансии, и вниманием к региональной динамике сил. Взаимосвязь между внутренними проблемами Китая в Синьцзяне и внешними геополитическими событиями, такими как советско-афганская война, была показательна для стратегического подхода Китая. Этот подход характеризовался тонким пониманием региональных сложностей и нацеленностью на поддержание хрупкого баланса в быстро меняющемся геополитическом ландшафте.

Список использованной литературы

1. Амбруз, С. Э. (1989). Никсон, триумф политики 1962-1972 гг. Нью-Йорк, Нью-Йорк: Саймон и Шустер.
2. Арнольд, А. (1985). Афганистан: Советское вторжение в перспективе (стр. 32-66). Стэнфорд: Издательство Гуверовского института.
3. Ахмед Ф. и Халид И. (2021). Геостратегические цели и политические интересы Китая в Афганистане при президенте Си Цзиньпине. Журнал развития и социальных наук, 2(4), 580-592. [https://doi.org/10.47205/jdss.2021\(2-IV\)48](https://doi.org/10.47205/jdss.2021(2-IV)48)
4. Балланд, Д. (15 декабря 1991 г.). Китайско-иранские отношения vi. Отношения с Афганистаном в современный период. Энциклопедия Ираника, Том. V, Фаск. 4, стр. 441-443. Получено с <https://iranicaonline.org/articles/chinese-iranian-vi>. Последнее обновление: 14 октября 2011 г.
5. Беллер-Ханн, И. (Ред.). (2007). Положение уйгуров между Китаем и Центральной Азией. Эшгейт. ISBN 978-0-7546-7041-4.
6. Берлинский колледж. (2017, 15 августа). Переговоры о китайско-советской границе (1960-1991). Получено с сайта <http://www.berlinerkolleg.com/en/blog/negotiating-sinosoviet-border-1960-1991>.
7. Британская энциклопедия. (без даты). Афганская война (1978-1992 гг.). Получено с сайта <https://www.britannica.com/topic/mujahideen-Afghan-rebels> (последнее обновление: 2 февраля 2024 г.).
8. Британская энциклопедия. (без даты). Китайско-советский раскол. Получено с сайта <https://www.britannica.com/topic/20th-Century-international-relations-2085155/The-Sino-Soviet-split>.

9. Броксап, М. (1983). Советы в Афганистане: Анатомия захвата. *Центральноазиатское обозрение*, 1(4), 83-108.
10. Гарвер, Дж. В. (2006). *Меньше революции, больше очевидна политика: внешняя политика Китая в начале и середине 1970-х годов*. Вильсоновский центр. Получено с сайта <https://www.wilsoncenter.org/publication/less-revolution-more-realpolitik-chinas-foreign-policy-early-and-middle-1970s>.
11. Гарвер, Дж. В. (2016). В поисках Китая: История внешних сношений Народной Республики (с. 113-145).
12. Дай, С.-Ю. (1966). Китай и Афганистан. «Китайский ежеквартальный журнал», 25, 213–221. <https://doi.org/10.1017/S0305741000027867>
13. Дойчер, И. (1959, 19 февраля). Хрущев, Мао и призрак Сталина. Репортер. Получено с сайта <https://www.marxists.org/archive/deutscher/1959/stalins-ghost.htm>.
14. Ду, Дж. (21 июля 2021 г.). Россия против Китая: как конфликт на советско-китайской границе едва не привел к ядерной войне. HistoryNet. Получено с <https://www.historynet.com/sino-soviet-border-conflict/>.
15. Жирар, Б. (2018, 12 сентября). Как 1980 год заложил основу для основных внешнеполитических вызовов Китая. *Дипломат*. Взято с сайта <https://thediplomat.com/2018/09/how-the-1980-laid-the-groundwork-for-chinas-major-foreign-policy-challenges/>.
16. Журнал исследований холодной войны. (2010, декабрь). Китайско-советский раскол: Холодная война в коммунистическом мире (стр. 120-165).
17. Знание Китая. (без даты). События в разных отношениях 1950-60 гг. Получено с сайта <http://www.chinaknowledge.de/History/PRC/prc-event-foreignrelations1950-60.html>.
18. Инструмент поиска записей ЦРУ (CREST). (2010, 15 июня). Получено в результате управления архивами и документацией, Колледж-Парк, штат Массачусетс.
19. Китайский институт аэрокосмических исследований. (2022, 10 августа). ITOW: Тайванский вопрос и воссоединение Китая в новом эпоху. Получено с сайта <https://www.airuniversity.af.edu/CASI/Display/Article/3123062/itow-the-taiwan-question-and-chinas-reunification-in-the-new-era/>.
20. Кларк, М. Е. (2011). *Синьцзян и подъем Китая в Центральную Азию – история*. Тейлор и Фрэнсис. ISBN 978-1-1368-2706-8.
21. Клаудин, Ф. (2017). *Новый мировой баланс. В коммунистическом движении: от Коминтерна к Коминформу* (Б. Пирс, Пер.). Получено с <http://marx2mao.com/PDFs/TCM75-2.pdf> (стр. 576-644). Ежемесячный обзор прессы. ISBN 0-85345-366-7.
22. Комиссия Конгресса и исполнительной власти Китая. (2006, 28 февраля). Синьцзян сообщает о высоких темпах прироста населения. Получено с сайта <https://www.cecc.gov/publications/commission-анализ/xinjiang-reports-high-rate-of-population-increase>.
23. Крозье, Б. (1999). Взлет и падение советской империи (стр. 446-448, 142-157, 196-204, 238-242, 489-494). Роклин, Калифорния: Форум. ISBN 978-0-7615-2057-3.
24. Ленман Б., Андерсон Т. и Марсден Х. (ред.). (2000). *Словарь всемирной истории Чемберса* (стр. 769). Эдинбург: Палаты. ISBN 9780550100948.
25. Ли, Х. (н.д.). Мао и китайско-советский раскол 1959-1973, 257.
26. Лумис, Т. (без даты). Что произошло в 1973 году в Афганистане? НЦЭСК. Получено с сайта <https://www.ncesc.com/geographic-faq/what-happened-in-1973-in-afghanistan/>.
27. Лю Т.Т. и Фор Д. (1996). *Единство и разнообразие: Местные культуры и идентичности в Китае*. Издательство Гонконгского университета. ISBN 9622094023.
28. Международный центр ученых имени Вудро Вильсона. (1995/1996). *Холодная война в азии*. Бюллетень проекта международной истории холодной войны, выпуски 6–7. Получено с сайта

https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/CWHP_Bulletin_6-7.pdf.

29. Милонас, Х. (2012). Политика нацистроительства: Создание соотечественников, представителей меньшинств (стр. 176-177). Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета. ISBN 978-1-107-02045-0.

30. Му, Ю., и Ци, В. (2008). Стратегическая трансформация Китая в отношении США в 1970-е годы. Дайджест международных исследований, 1(5), 65-76. Получено с сайта <http://www.fsdjournal.org/download/FSD-1-5-65-76.pdf>.

31. Бовингдон, Г. (2004). Автономия в Синьцзяне: ханьские националистические императивы и недовольство уйгуров.

32. Омниатлас. (без даты). Китайско-советский пограничный конфликт (2 марта - 11 сентября 1969 года). Взято с сайта <https://omniatlas.com/maps/east-asia/19690315/>.

33. Редактор СВНЕ. (2020, 28 января). Реформа и открытие Китая (改革开放). Вики-сайт банковских новостей Китая. Получено с <https://www.chinabankingnews.com/wiki/reform-and-opening-of-china-改革开放/>.

34. Редакторы Британской энциклопедии. (2024, 25 января). Мохаммад Дауд Хан. Британская энциклопедия. Получено с <https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Daud-Khan>.

35. Редакторы Британской энциклопедии. (без даты). Реконструкция и консолидация, 1949–52. Британская энциклопедия. Получено с <https://www.britannica.com/place/China/Reconstruction-and-consolidation-1949-52>.

36. Рефмир. (без даты). Всемирный справочник по меньшинствам и коренным народам - Китай: Уйгуры. Получено с сайта <https://www.refworld.org/reference/countryrep/mrgi/2017/en/52207>.

37. Сигал, Г. (1981). Китай и Афганистан. Азиатский обзор, 21(11). Издательство Калифорнийского университета.

38. Сиддики Х. и Имтияз А. Р. М. (2011). Уйгурс: синификация и будущее.

39. Синовиц, Р. (2003, 18 июля). Афганистан: история переворота 1973 года проливает свет на отношения с Пакистаном. Радио Свободная Европа/Радио Свобода. Взято с сайта <https://www.rferl.org/a/1103837.html>.

40. Синьхуа. (2015, 24 апреля). Бандунгский дух необходим для развития сотрудничества в современном мире, говорит бывший министр Афганистана. Получено с <http://en.people.cn/n/2015/0424/c90780-8883255.html>.

41. Синьхуа. (2019, 24 сентября). 70 лет дипломатии: Как Китайская Народная Республика добилась своего законного места в ООН. Взято с сайта <https://news.cgtn.com/news/2019-09-24/70-years-of-diplomacy-How-PR-China-claimed-its-lawful-seat-in-the-UN-KeWvvlhrLa/индекс.html>.

42. Уайтинг, А.С. (1960, 4 апреля). Синьцзян и китайско-советские отношения. Корпорация РЭНД. П-1953. Получено с <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/papers/2008/P1953.pdf>.

43. Смитсоновский журнал. (без даты). Хрущев в водяных крыльях: О Мао, унижении и китайско-советском расколе. С сайта <https://www.smithsonianmag.com/history/khrushchev-in-water-wings-on-mao-humiliation-and-the-sino-soviet-split-80852370/>.

44. Хан А. (27 апреля 2018 г.). Афганская Саурская революция 1978 года: чего она достигла, как была подавлена. Получено с <https://www.marxist.com/afghan-saur-revolution-1978-what-it-achieved-how-it-was-crushed.htm>.

45. Хуфбауэр Г.К. и Розен Д. (2009). Экономическое развитие Китая после 1978 года и вхождение в глобальную торговую систему. Заимствовано с сайта <https://www.cato.org/publications/chinas-post-1978-Economic-development-entry-global-trading-system>.

46. Центр международной безопасности и сотрудничества Стэнфордского университета. (без даты). Новая книга раскрывает нерасказанную историю участия США в Афганистане до советского вторжения. Получено с сайта <https://cisac.fsi.stanford.edu/news/new-book-unveils-untold-story-us-engagement-afghanistan-prior-soviet-invasion>.

47. Хауэлл А. и Фан СС (без даты). Миграция и неравенство в Синьцзяне: исследование ханьских и уйгурских мигрантов в Урумчи. Получено с <https://web.archive.org/web/20150924105309/http://www.sscnet.ucla.edu/geog/downloads/597/403.pdf>.

48. Центральное разведывательное управление. (2002, 23 июля). CIA-RDP79T00975A008000230001-7, 30 ноября 1964 г. Ежедневная сводка. Получено с сайта <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79t00975a008000230001-7>.

49. Центральный комитет Коммунистической партии Китая. (2021, 11 ноября). Постановление Центрального комитета Коммунистической партии Китая об основных достижениях и историческом опыте партий за последнее столетие. Получено с сайта http://fm.china-embassy.gov.cn/eng/zmgx/xwtdt/202111/t20211119_10450463.htm.

50. Шарма, Р. (2011). Политика Китая в Афганистане: Медленная рекалিবровка. Доклад Китая, 46(3), 202. <https://doi.org/10.1177/000944551104600303>.

51. Ян Дж. и Ченг Л. (2013). Энергетическая стратегия Китая: влияние на морскую политику Пекина. Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) — Немецкий институт международных отношений и безопасности. Получено с https://www.swp-berlin.org/publications/products/projekt_papiere/BCAS2013_Yang_Cheng.pdf.

52. History.com. (2023, 15 августа). Почему Советский Союз вторгся в Афганистан. Получено с сайта <https://www.history.com/news/1979-soviet-invasion-afghanistan>.

РУШИД И МУНОСИБАТҲОИ ХИТОЙ ВА АФГОНИСТОН ДАР ДАВРАИ ЧАНГИ САРД

Искандаров Қосимшо

Сарходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо АМИТ, доктори илмҳои таърих. Суроға: 734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, Тел: (+992) 90-447-8989 Email: ikosimsho@gmail.com

Рахимов Фаридун

Докторанти курси дуҷуми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, Тел: (992) 55-569-31-31-31 Email: 15618363289@163.com

Ин мақола баррасии ҳамаҷонибаи таҳаввул ва печидагиҳои муносибатҳои Чину Афғонистонро аз таъсиси Ҷумҳурии Халқии Чин дар соли 1949 то охири давраи чанги сард дарбар мегирад. Дар ин мақола эътирофи аввалини Ҷумҳурии Халқии Хитойро аз ҷониби Афғонистон таъкид мекунад, ки барои муносибатҳои дучониба дар давраи тақсмоти идеологии ҷаҳонӣ замина фароҳам меорад. Ин таҳлил муҳолифати Шуравӣ ва Хитойро таҳлил намуда, сарчашмаҳои идеологӣ ва натиҷаҳои геополитикии онро, бахусус таъсири он ба муносибати Чин ба минтақаҳои наздисарҳадии худ, аз ҷумла Шинҷон таҳлил мекунад. Он инчунин аҳамияти стратегии Шинҷон ва дигаргуниҳои демографии онро баррасӣ мекунад ва ба ин васила барои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Чин замина мегузорад. Ин таҳлил дастовардҳои назарраси дипломатии байни Чин ва Афғонистон, аз ҷумла бастании шартномаҳои дӯстӣ, ҳучум накардан ва баҳсҳои сарҳадиро дар бар мегирад. Он инчунин таъсири дигаргуниҳои умумиҷаҳонӣ, монанди чанги Шуравия Афғонистонро ба муносибатҳои дутарафаи онҳо таҳқиқ мекунад. Мақола ин динамикаи таърихро ба мавзӯҳои асосии стратегияи геополитикӣ, рақобати идеологӣ ва ҷустуҷӯи суботи минтақа моҳирона мепайвандад.

Калидвожаҳо: чанги сард, мухолифати Чину Шуравӣ, муносибатҳои дипломатӣ, Шинҷон, танишҳои идеологӣ, стратегияи геополитикӣ, даҳолати Шуравӣ, рушди иқтисодӣ, буфери стратегӣ, шартномаи сарҳадӣ, сиёсати даҳолат накардан, геополитикаи минтақавӣ.

DEVELOPMENT OF SINO-AFGHAN RELATIONS DURING THE COLD WAR

Iskandarov Kosimsho

Chief Research Officer of the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33, Phone: (+992) 90-447-8989 Email: ikosimsho@gmail.com

Rahimov Faridun

Doctoral student of the second year the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33, Tel: (+992) 55-569-31-31-31 Email: 15618363289@163.com

This article provides a comprehensive examination of the evolution and intricacies of Sino-Afghan relations from the founding of the People's Republic of China in 1949 through the Cold War era and into the second half of the twentieth century. This declaration underscores Afghanistan's initial recognition of the People's Republic of China (PRC), providing a foundation for bilateral relations during a period of global ideological division. This analysis examines the Sino-Soviet split, analyzing its ideological origins and geopolitical consequences, particularly its impact on China's approach to its border regions, especially Xinjiang. It also examines the strategic importance of Xinjiang and its demographic transformations, thereby laying the groundwork for China's domestic and international policies. This analysis delves into significant diplomatic achievements between China and Afghanistan, including the establishment of treaties of friendship, non-aggression, and boundary disputes. It also examines the influence of global transformations, such as the Soviet-Afghan War, on their bilateral relationship. The article skillfully connects these historical dynamics to the overarching themes of geopolitical strategy, ideological competition, and the quest for regional stability.

Keywords: cold war, sino-soviet split, diplomatic relations, Xinjiang, ideological tensions, geopolitical strategy, soviet intervention, economic development, strategic buffer, border treaty, non-intervention policy, regional geopolitics.

АНАЛИЗ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ГЕРМАНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX — НАЧАЛО XXI ВЕКА

ВОҲИДОВА САНАВБАРБОНУ,

Д.и.н, профенссор Зав. Отделом Европы Института изучения проблем стран Ази и Европы НАНТ

Адрес: 734025, г. Душанбе, п. Рудаки 3, тел +99293-500-87-32

ГУЛБЕРДИЕВ ШОДӢ,

Магистрант 2 –курса Института изучения проблем стран Ази и Европы НАНТ

Суроға: 734025, г. Душанбе, п. Рудаки 3, тел +99293-873-04-04;

Shodigulberdiev1989@gmail.com

Статья посвящена анализу современного миграционного фона Германии XX - начало XXI века. На основании обобщенных статистических данных делается вывод об особенностях исторического развития миграционных процессов в этой стране. Особое

внимание уделено факторам, привлекающим мигрантов в так называемый «традиционный» центр иммиграции, и целям, которые преследуют мигранты.

Ключевые слова: миграционные процессы, трудовая миграция, миграционный фон, мигрант.

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ГЕРМАНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX — НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В современном мире процессы резкого роста миграционных потоков характерны для многих регионов, в особенности для промышленно развитых стран, где наблюдается спад рождаемости и демографического роста коренного населения. На фоне сокращения рождаемости, старения населения и растущей потребности в высококвалифицированных специалистах иммиграция является одним из важных ресурсов экономического и социального развития. Однако круг проблем, возникающих с необходимостью интегрировать иммигрантов в общество принимающей стороны, рассматривается значительной частью государств как угроза экономической и социальной стабильности, культурному развитию и национальной идентичности. Проблемы миграции и миграционных потоков привлекают внимание ряда современных экономистов, социологов и историков. С начала 2000-х гг. опубликовано значительное количество работ, посвященных анализу миграционного фона Германии (Ф. М. Абдулрахман, С. А. Дукарт, Е. В. Маренкова, Ю. С. Нехорошев, С. Хауг, С. Ярошенко). Исследования позволяют выделить региональные особенности расселения мигрантов, а также основные этапы трудовой миграции в страну. Кроме этого, авторы обращают внимание на специфику взаимодействия принимающего общества и иностранного населения. Еще одним важным вопросом для изучения является миграционная политика Германии. К. М. Губина [1 с. 80], М. В. Немытина [9 с. 7] и Л. Карачурина [6 с. 15] выделяют такую особенность нормативно-правовой базы, как сочетание социально-гуманистических и экономических приоритетов государства. Эта особенность связана, по мнению К. Р. Короткина [7 с. 45], с заинтересованностью Германии в дешевой рабочей силе, с одной стороны, и ограничением в гражданских правах — с другой. Е. М. Чичкова причину такой противоречивой политики видит в увеличении числа нелегальных мигрантов. При анализе «контрактов интеграции», которые заключаются между мигрантами и государством и подразумевают прохождение языковых и общегражданских курсов, исследователь отмечает ужесточение иммиграционной политики Германии, негативно оценивая ее и называя этнической: доступ к гражданству в первую очередь предоставляется мигрантам немецкого происхождения [15 с. 86]. И. А. Скорняков отмечает иную особенность в развитии миграционного законодательства — активизацию интеграционных процессов, что приведет к формированию мультикультурного общества [13. 45]. Системный анализ миграционной политики Германии представлен в исследованиях зарубежных авторов М. Боркерта, В. Босвика [17 с. 53] и Нам Ин Ли [18 с. 8], которые определяют влияние стран ЕС на развитие германского законодательства в области иммиграции как важнейший фактор. Однако затрагиваются лишь отдельные аспекты миграции в Германии. В данной статье предпринята попытка обобщения имеющихся статистических данных с целью выявления основных черт миграционных процессов в немецком государстве. Вплоть до конца XX в. Германия юридически не являлась страной «иммиграции», так как в государстве отсутствовала нормативно-правовая база, регулирующая миграционные процессы. Существовало лишь понятие «репатриация». Все иностранные граждане, приехавшие в основном из стран социалистического лагеря, считались репатриантами независимо от цели их пребывания в стране. Положение изменилось во второй половине XX в., когда немецкое государство было вынуждено компенсировать нехватку рабочей силы путем привлечения иностранных рабочих. Они приезжали в страну в рамках международных соглашений, в итоге численность иностранцев существенно увеличилась [5 с 101]. Система вербовки иностранных рабочих в Германии была основана на ротационном

принципе, то есть предполагала замену одного гастарбайтера другим. Мигранты получали разрешение на работу на определенный срок и были связаны с конкретным работодателем. По окончании срока разрешения трудовые мигранты были обязаны вернуться на родину. До 1973 г. в страну въехало около 14 млн мигрантов, из которых только 3 млн остались в Германии и вызвали к себе семьи. Такая практика продолжалась до 1970-х гг., так как «нефтяной шок» спровоцировал новый структурный кризис, в ходе которого число безработных в стране возросло [8. С. 25— 27; 10]. Политика активного привлечения мигрантов сменилась политикой ограничения въезда. Экономическое развитие Германии вплоть до начала 1970-х гг. являлось одной из основных причин приглашения трудовых мигрантов (гастарбайтеров) обоих полов из Южной и Юго-Восточной Европы. С конца 1950-х гг. и до 1973 г. в Германию въехало около 14 млн работников, около 11 млн вернулись. Сначала доминировали итальянцы, испанцы и греки. В конце 1960-х гг. выросла доля югославов и турок. После 1973 г., когда экономическая ситуация в мире и стране несколько стабилизировалась, правительство ФРГ было вынуждено принять доктрину мультикультурализма для решения проблемы интеграции иностранных граждан в немецкое общество. Мультикультурная модель предполагала наличие внутри общества культурных различий. Иммигранты считались полноправными участниками системы образования, рынка труда и жилья и т. д. Для такой модели приоритетными задачами являлись уравнение мигрантов и местного населения в политических и гражданских правах, а также равенство перед законом всех граждан, что обеспечивается законами о гражданстве. Прибывшие работники сохраняли мировоззрение, стиль жизни и систему ценностей, характерные для своей культуры. Предполагалось, что такое параллельное сосуществование непохожих друг на друга культур приведет к неизбежной интеграции и взаимному культурному обогащению. Однако основной целью мигрантов была трудовая деятельность на территории Германии, а не приобщение к немецкой культуре [14. С. 11]. Возросшая плотность населения на территории страны привела к увеличению расходов на социальную сферу, в связи с этим постоянно росла финансовая нагрузка на население. Это оказало негативное влияние на взаимодействие между различными группами населения: росло отрицательное отношение к иностранцам, которые стали рассматриваться немцами как причина нестабильности в государстве. Для немецкого населения был характерен страх перед слишком большим количеством иностранцев, что вызывало стремление к их вытеснению. Соотношение мигрантов в Германии из стран социалистического лагеря, млн чел. СССР; 2,4 Польша; 0 Румыния; 0,4 Югославия; 0,09 Венгрия; 0,21 К6Рис. 1. Соотношение мигрантов в Германии из стран социалистического лагеря, млн чел. Миграционные процессы в Германии во второй половине XX — начале XXI века 98 в дополнительных трудовых ресурсах сдерживала изменение законодательства [11. С. 158]. Новый всплеск иммиграции произошел в 1990-е гг. К 1993 г. свыше 1,4 млн чел. подали прошение о предоставлении им убежища, преимущественно это выходцы из Восточной Европы, балканских стран и Турции. Около 350 тыс. беженцев из районов военных действий в Боснии и Герцеговине получили временное убежище в Германии, не проходя процедуру подачи ходатайства о предоставлении политического убежища. Таким образом, с 1951 по 2005 г. численность иностранного населения возросла с 506 тыс. до 6700 тыс. чел., то есть почти в 13 раз [6]. Иностранцы стали серьезным фактором экономического развития страны. К 1994 г. в Германии проживало 6,5 млн иностранцев, около четверти из них являлись гражданами стран Европейского Союза. Численность населения граждан Германии и иностранцев в 1951—2005 гг. [6]. Увеличение иностранного населения в Германии связано со следующими привлекательными для мигрантов условиями:

- возможность трудоустройства;
- гибкая система налогообложения и сравнительно простая регистрация предприятий;
- высокая деловая активность;

• с 1990-х гг. — также возможность получения бесплатного высшего образования. По данным на 2012 г., Германия являлась третьим в Европе регионом, после Великобритании и Франции по масштабам миграционных потоков [1]. Наиболее крупным регионом эмиграции в Германию считается Европа (69,7%). Среди отдельных стран по данному показателю лидируют Турция, Польша, Российская Федерация, Италия и Казахстан [16]. Мигранты неравномерно расселены по территории Германии: более 80% проживают в четырех крупных землях, расположенных на юге и югозападе страны: Баден-Вюртемберг (18%), Бавария (21%), Гессен (15,8%) и Северный Рейн Вестфалия (29,8%) [12]. В крупных индустриальных районах федеральных земель, а также в Берлине мигрантов больше, чем в сельской местности, что связано с приоритетными целями иностранного населения, а именно с получением высшего образования и созданием собственного бизнеса. В 2010 г. доля иностранных граждан, иммигрировавших в Германию, составила 85,6%, тогда как иммиграция немцев достигла 14,4%. В целом доля иностранцев, ежегодно мигрирующих в Германию, выросла с середины 1990-х гг., что связано с сокращением иммиграции репатриантов и членов их семей, которые отражены в статистике иммиграции как немцы. Согласно Центральному реестру иностранцев, на 31 декабря 2011 г. самую большую группу иностранцев в Германии составляли турецкие граждане (23,2%). Второй по численности группой были итальянцы — 520 159 чел. (7,5%), третьи — поляки — 468 481 чел. (6,8%) [3]. Можно выделить следующие цели миграции в Германию: 1) возвращение этнических немцев на родину; 2) воссоединение семей, включая брачную миграцию; 3) временное пребывание в стране сезонных рабочих, контрактных рабочих, высококвалифицированных специалистов; 4) обучение в немецких университетах. В настоящее время в Германии продолжает преобладать трудовая миграция, однако изменились источники ее формирования. Большинство трудовых мигрантов прибывают из «третьих стран».

Распределение граждан «третьих стран», прибывших в Германию в 2010 г. с целью трудоустройства, по уровням квалификации показывает, что почти две трети из них нашли квалифицированную работу, каждый третий получил вид на жительство с целью трудоустройства, не требующего профессиональных квалификаций. Приток мигрантов требует финансовых расходов, необходимых для реализации мер по адаптации и интеграции «нового» населения. Основными проблемами, возникшими в связи с увеличением миграционных потоков, являются изменение этнического состава, привнесение в европейское общество элементов иной культуры и рост нелегальной миграции [14. С. 7]. Миграционные процессы в Германии во второй половине XX — таким образом, миграционным процессам в Германии во второй половине XX — начале XXI в. присущи следующие черты: увеличение масштабов международной миграции и концентрация миграционных потоков, то есть оформление наиболее крупных районов эмиграции. Тенденция увеличения числа мигрантов обусловлена высоким качеством жизни, безопасностью, потребностями в рабочей силе, перспективами и решением демографической ситуации. Германия стоит перед лицом серьезной задачи: с одной стороны, регулирование демографического фона, с другой — сохранение баланса между иностранным и коренным населением. Такое положение требует своевременной реакции государства, что выражается в создании гибкого миграционного законодательства. Люди издавна покидали родину в поисках работы и убежища. Сейчас во всем мире 150 млн. человек живут за пределами родных стран. Германия — одна из тех стран, куда стремятся эмигранты: здесь живут 7,4 млн. иностранцев. Они приехали на работу либо в поисках убежища, либо на учебу, либо в качестве высококвалифицированных специалистов.

Миграция соединяет историю и современность. Она стержень *conditio humana* — в конце концов «человек разумный» расселился по свету как «человек мигрирующий». Поэтому считать сегодняшнее перемещение людей в историческом аспекте исключением и бояться их в будущем склонны лишь те, кто не знает истории: в ней перемещения людей через границы государств и столкновения различных культур являются скорее правилом, чем исключением. В течении истории немцы за рубежом и иностранцы в Германии

пережили буквально все мыслимые формы передвижений населения вопреки существующим границам. Это были эмиграция, иммиграция, транзитные перемещения, переселение немцев на заработки за границу и иностранцев в Германию; бегство и вынужденное переселение немцев за рубеж и иностранцев в Германию, при этом немцы выступали в роли и жертв, и преступников - как в границах Германии так и за ее пределами. История немцев знает не только перемещения людей через границы, но и границ через людские судьбы гонения на «чужаков» внутри страны - евреев, цыган и других. Первыми иммигрантами были голландцы, гугеноты, вальденсы и зальцбургцы, воспринимавшихся в Германской империи как люди, пострадавшие за веру. Они вызывали у коренного населения такое почтение, что можно говорить о своего рода конфессионально обусловленной передаче технологий. Интеграция чужаков, несмотря на многие шероховатости, в значительной мере облегчалась интересом коренного населения к новым людям и явлениям. Первыми эмигрантами из континентального германоязычного пространства были, например, предки семибургских саксонцев в нынешней Румынии. Они осели в тогдашнем венгерском королевстве в середине XII века. Венгерские соседи называли их «саксонцами», но они происходили преимущественно из областей Рейна и Мозеля. В XVIII веке из германоязычного пространства вышли и другие группы переселенцев: с юго-запада и центральной части – «банатские швабы», из верхней Швабии и Бадена – «сатмарские швабы». Их поселения служили освоению и защите новых земель. Поэтому они получали особые экономические и культурные привилегии, выполнявшие роль стимула. Но и в других регионах юго-восточной, центрально-восточной и восточной Европы у германцев были поселения, жители которых имели особые привилегии. Их следы затерялись лишь в период мировых войн. Этому способствовали принудительное переселение, культурные репрессии и, наконец, эмиграция тех, чьи потомки возвращаются сегодня на родину как «переселенцы», чтобы жить здесь «немцем среди немцев». [6 с 9]

В 1830-е годы континентальный восточный поток уступил первенство эпохальному передвижению масс на Запад - за океан. Начиная с голода 1815-1817 гг. до начала Первой мировой войны в 1914 г. трансатлантический исход привел только в Соединенные Штаты 5,5 млн. немцев. В конце XIX столетия эмиграция сократила население Германии ровно на 5 млн. человек. Напряжённость между ростом населения и возможностью прокормиться была ослаблена быстрым подъемом экономики в кайзеровском рейхе с развитой промышленностью. В начале 1890-х годов эмиграция за океан существенно сократилась. В противовес резкому снижению массового отъезда немцев с начала 1890-е годов усилилось массовое передвижение в Америку населения восточной и юго-восточной Европы. До начала Первой мировой войны более 5 млн. эмигрантов из Австро-Венгрии и России (в частности, поляки и евреи) пересекли рейх на пути в морские порты. Большинство садилось на корабли в Бремене и Гамбурге. Во Вторую мировую войну последовали волна бегства и вынужденных переселений из областей, определенных как сфера интересов пактом Гитлера-Сталина 1939 г., насильственное переселение, изгнание и депортация в Европе, оккупированной Германией, а также на советской территории. В конце были лагерный плен, каторжные работы и реинтеграция немецких военнопленных, а также, в 1950-е годы, «поздние возвращенцы» из Советского Союза, крупнейшие в истории Европы вынужденные переселения в виде бегства и изгнания немцев из восточных областей [8 с. 90]. С конца Второй мировой войны в Германии наблюдались четыре крупных процесса иммиграции и интеграции. При этом в Восточной Германии и Западной Германии доминировал часто противоположный опыт. Первый процесс - немецкие беженцы и изгнанники: на Западе их сочувственно называли «изгнанными с родины», на Востоке же они получили косметическое обозначение «переселенцы» [15 с. 2]. На Западе влиятельные организация изгнанных десятилетиями официально выступали за «право на родину», а в ГДР «проблема переселенцев» стала оглядкой на восточных соседей табу. На Западе приток эмигрантов из Восточной и Юго-Восточной Европы продолжался и после окончания изгнаний: в 1951-1988 гг. через

лагеря для перебежчиков границы прошли почти 1,6 млн. человек. На Востоке же, по ту сторону «интеграции переселенцев», приток переселенцев был невелик: по указанным причинам он был связан лишь с «воссоединением семей». Менее заметной на Западе была сначала иммиграция беженцев, искавших убежища, но с начала 1980-х она быстро нарастает. В ГДР доминировали не иммиграция и интеграция, а эмиграция и изоляция вследствие переселения или бегства на Запад. В духе «холодной войны» Запад приветствовал эти процессы, так как «бегство от коммунистической власти» означало «голосование ногами» в соперничестве двух систем и одновременно желательный приток рабочей силы. В ГДР, напротив, нелегальный путь на Запад рассматривался как предательство родины и как строго наказуемое деяние. По возможности эти темы полностью замалчивались, как в начале 1950-х замалчивались «проблемы переселенцев». Многие вопросы, связанные с иммиграцией и интеграцией, с эмиграцией и изоляцией были вытеснены из общественного сознания ГДР. Вторая крупная волна иммиграции в Федеративную Республику была вызвана «гастарбайтерами» и иммигрантами: договор между Германией и Италией 1955г. дал начало официально организованной вербовке иностранных кадров в страну «экономического чуда». Строительство стены на Востоке невольно подстегнуло поток приезжих: когда после 1961 г. эмиграция из ГДР иссякла, усилилась вербовка иностранных рабочих. «Гастарбайтеры», или «гостящие рабочие» - так их называли в обиходе, но не в официальных документах - в отличие от «иностранных рабочих» национал-социалистской Германии и «иностранных отходников» кайзеровской Германии. Вербовка рабочих на Западе продолжалась до «нефтяного шока» 1973 г., который положил ей конец. За это время в страну приехало 14 млн. «гастарбайтеров», из них 11 млн. человек вернулись впоследствии домой. Оставшиеся поселились в Германии, вызвали к себе семьи, так что большинство из них уже к концу 1970-х жило в парадоксальных общественных условиях - в ситуации иммиграции без страны иммиграции. Дело в том, что на правительственном уровне это явление «опробергалось», из сферы политических решений вытеснялось, в административных процедурах стало табу. Не было зрелых концепций по вопросам иммиграции и интеграции: то, что становится табу, невозможно формировать. В ГДР на базе правительственных соглашений также работали иностранцы, хотя и не в таком объеме, как на Западе. Это были приезжие преимущественно из Вьетнама и Мозамбика [10 с 89]. Как и «гастарбайтеры» на Западе, они «вкалывали» в наименее престижных сферах, в самых тяжёлых условиях, например, три четверти из них работали в сменном режиме. Привлечение иностранцев в ГДР также замалчивалось или маскировалось под видом стажировки. По отношению к иностранцам, заключившим срочные договора, в государстве закрытых границ действовала система «шефства», подотчётная администрации и авторитарная по своему характеру. В целом это была не столько социальная интеграция, сколько предписанная государством сегрегация, имевшая и пространственное выражение (аналог гетто). Иностранцев размещали в отдельных общежитиях и таким образом обозначали социальную дистанцию. Личные контакты с ними осуществлялись по разрешению и требовали отчета. Предписанная изоляция чужих и публичное замалчивание их существования создавали социальный вакуум. В нем селились слухи и злоба, расцветали недоверие, страх, ненависть. Федеральный президент Вольфганг Тирзе говорил о «восточногерманской форме апартеида», бывшая уполномоченная по делам иностранцев Корнелия Шмалыц-Якобсен - о «ксенофобии за закрытыми дверями». Когда тоталитарной дрессировке пришел конец, скрытая неприязнь к чужакам вырвалась наружу. В процесс объединения ринулись немцы, ставшие друг другу чужими, с противоположным политико-идеологическим опытом наряду со многими нерешенными вопросами обнажив и нерешенные в обоих государствах проблемы общения с чужаками. Третья группа иммигрантов в послевоенные годы - лица, ищущие убежища и прочие беженцы. Ответом западных послевоенных немцев на прием или отказ в приеме немецких эмигрантов 1933-1945 гг. стал известный абзац из четырех слов в ст. 16 конституции, по поводу которого так много

дискутировали и о котором сегодня написаны многочисленные тома: «Преследуемые по политическим мотивам имеют право на убежище». Четвертая большая группа выселенцы и немецкие иммигранты из Восточной Европы: иммиграция переселенцев это своего рода «возвращение через поколение». Предки мигрантов выехали из страны несколько десятков или сотню лет назад или, как в случае «семибургских саксонцев» еще в позднем средневековье - когда Германия еще не существовала. Те, кто официально признан «выселенцем», могут, с точки зрения правовых норм в связи с последствиями войны, претендовать на германское гражданство со всеми правами и обязанностями. Однако в культурном, ментальном и социальном отношении они – настоящие иммигранты [12 с. 56]. Из-за недооценки или смешения их с изгнанными и послевоенными беженцами вопрос об их интеграции стоит особенно остро. Проблемы иммиграции обострились по мере массового роста иммиграции выселенцев. Они имели место, хотя уровень 1993 г. путем выделения особых контингентов был максимально снижен до 220 тыс. человек и затем путём определенных ограничений доведен до 100 тысяч в 1998 г. Немаловажную роль сыграли языковые тесты, введенные в 1996 году в регионах происхождения. Иммиграция выселенцев долгое время считалась образцовым экспериментом рекомендованным для интеграции иностранных иммигрантов. В условиях нарастающего бюджетного дефицита ситуация заметно изменилась. Впрочем, выселенцы, несмотря на сокращение пособий по интеграции, остаются привилегированной группой иммигрантов. При интеграции «чужих» немцев с Востока выявились новые серьезные миграционные трудности. Между тем в ходе осуществляемой уже в течение десятилетий интеграции «своих» иностранцев не удастся справиться с решением многих проблем. Однако, рост миграции, не только в Европу, но и в мире в целом, вызвала необходимость в миграционных реформах, введением дополнительных регулирующих механизмов. Так, с начала 2000-х годов были введены дополнительные механизмы интеграции мигрантов в немецкое общество. Например, в 2000 году в Германии была инициирована постепенная реформа миграционного законодательства [2 с. 4]. А 1-го июля 2004 года был принят Закон об иммиграции, получивший название *Zuwanderungsgesetz* [3], целью которого являлось снижение не только миграционных потоков в целом, но и повышение предъявляемых требований к мигранту, а именно должное знание немецкого языка, а также наличие определенной рабочей квалификации. Также принятие данного закона было обусловлено и экономической рентабельностью, с целью снижения количества безработного населения Германии, а также привлечение высококвалифицированных специалистов из-за рубежа. По сути, данный закон являлся всего лишь логичным продолжением, утвержденных ранее актов «об иммиграции», а также «о свободе передвижения для граждан ЕС», датированных аж от 1950 и 1986 года соответственно. Одновременно, по-прежнему действовал закон *Anwerbestopp*, [4 с.10] касающийся запрета на наем иностранной рабочей силы, датированный от 1973 года. Закон регламентировал и определял правила и механизмы депортации мигрантов на родину, когда как федеральные органы выносили соответствующий вердикт на его основании. Облегченные условия для законного пребывания на территории страны, в соответствии с законом *Zuwanderungsgesetz*, действовали только в отношении таких категорий населения как ученые с подтвержденной научной степенью, студенты, а также высококвалифицированные специалисты. На данный момент миграционные вопросы в Германии регулируются комплексом различных межправительственных двух- и многосторонних договоров и деклараций, а также следующей основной законодательной базой: Конституция Германии Закон о пребывании иностранцев в Германии (*Aufenthaltsgesetz*); Закон о предоставлении убежища (*Asylgesetz*); Правила пребывания (*Aufenthaltsverordnung*); Положение о найме иностранных граждан (*Beschäftigungsverordnung*).

Тем не менее, современный миграционный кризис продемонстрировал несостоятельность, и невозможность реализации принятых ранее мер, показавших неэффективность в плане достижения благополучия как на национальном, так и на наднациональном уровне. В 2015 году после начала массового наплыва приезжих

Германия ввела временный пограничный контроль с Австрией (на данный момент продлен до 1 ноября 2019 г). В соответствии со ст. 23 Шенгенского пограничного кодекса, любая из стран-участниц ЕС имеет право на время (до 6 месяцев) возобновить паспортный контроль на внутренних границах «в случае серьезной угрозы общественному порядку и безопасности». Однако подобный прецедент, несомненно, послужил основным катализатором для усиления нестабильности Шенгенской зоны в целом [5 с. 4]. К подобным мерам в последующем прибегнут еще ряд стран, такие как Австрия, Венгрия, Словакия, а также ряд других. По инициативе Германии была создана система квотирования, как внутри страны, так и за ее пределами. Согласно программе Konistein key просителей убежища распределяют по территории Германии в следующем процентном соотношении: Северный Рейн-Вестфалия 21%, Бавария 15%, Берлин 5%. Правительство Германии не только борется с незаконной миграцией, но и активно финансирует различные программы по интеграции и адаптации мигрантов в общество. Например: ежегодно на нужды по разрешению миграционных проблем выделяется около 51 млн евро на нужды адаптации, а также иных потребностей прибывших; с 201 года на территории Германии действует федеральная программа, целью которой является обучение немецкому языку детей мигрантов, на детей мигрантов распространяется и обязательство среднего образования. Например, дети, подходящие по возрасту для 1-2 классов сразу направляются в школу, которую они обязаны посещать, иначе родителям грозят серьезные штрафы. А дети старшего возраста направляются в т.н. приветственные классы (Willkommensklassen [6 с. 100]. Таким образом, кризис нанес небывалый ущерб Германии, вследствие отсутствия должных оградительных мер, прежде всего, на наднациональном уровне, а также желания лидеров страны привлечь максимальное количество дешевой рабочей силы.

Несмотря на все светлые и темные стороны в истории миграции внутри страны, в страну и из страны, магистральная линия исторического развития в XIX и XX в.в. состояла в том, что Германия из страны эмиграции сначала стала страной привозного труда, а затем и страной куда стремятся попасть эмигранты. Это было известно еще до сенсационного отчета ООН о развитии населения весной 2000 г., где говорится, что Германия еще долго будет оставаться желанной для эмиграции страной. Прогрессирующее демографическое «старение» населения Германии в действительности таит серьезные проблемы. Они касаются экономической динамики и солидарности поколений. Демографическая политика как таковая не является альтернативой. Речь должна идти об условиях, при которых население растет за счет рождения и/или иммиграции. Для этого необходимы теоретические концепции, рассматривающие миграцию как центральную проблему наряду с другими аспектами. При рассмотрении миграции важно не упускать из виду, что, несмотря на приток иммигрантов Германия не перестала быть страной эмиграции и транзита. Федеративная Республика, по крайней мере, с окончанием «холодной войны» и связанными с ней передвижениями на селения между Востоком и Западом - словно гонимый круг международных миграционных процессов она принимает эмигрантов и миграционных рабочих, но и отпускает людей в другие страны жить и работать [10 с. 80].

В нее вливаются многочисленные транзитные иностранцы путешественники, а также множество беженцев, для которых Германия - промежуточная станция на пути к другим странам. Вот почему Германии необходима всеобъемлющая концепция для всех типов миграции. В 1990 и 1991 гг. на Германию приходилось 58 процентов, а в 1992 г. уже 79 процентов всех ищущих убежища в странах Европейского Сообщества. В 1992 году на проживание и питание иностранных мигрантов Германии пришлось истратить почти 9 миллиардов немецких марок. Ввиду экономических трудностей в стране, с середины 1992 года в Германии имеют место акты насилия по отношению к иностранцам. Их совершают, в основном, молодые люди, не имеющие профессионального образования. Немецкая общественность во многих городах страны участвовала в спонтанных и организованных митингах солидарности с иностранными согражданами, в которых

приняли участие ведущие представители всех общественных групп: политических партий, религиозных общин, а также фирм и рабочих. На специальных мероприятиях популярные среди молодёжи спортсмены и музыканты призывают оказывать противодействие насилию по отношению к иностранцам. Враждебность по отношению к иностранцам никогда не встречала поддержки у немецкого населения. По мнению компетентных наблюдателей, ненависть и насилие являются свидетельством ущербности системы ценностей у определённой части населения; при этом некоторую роль играет зависть к успехам иностранных сограждан [12 с. 7]. Ответственные деятели политики и общества проявляют решимость позаботиться о том, чтобы все люди в Германии могли жить без страха. Германский Бундестаг в октябре 1992 года подчеркнул: «Иностранцы являются частью нашего общества и нашей экономической жизни; - они вносят существенный вклад в фонд нашего социального обеспечения и обогащают культурную жизнь в Германии. Добрососедская совместная жизнь должна быть сохранена и, если нужно, улучшена. Необходимо и далее содействовать интеграции иностранцев. Федеральный канцлер Гельмут Коль в одном из правительственных заявлений в июне 1993 года заверил, что в Германии нет места насилию против иностранцев. Основой федеральном и земельной политики по отношению к иностранцам являются принятые в 1977 году «Предложения комиссии представителей федерации и земель по поводу разработки широко масштабной концепции повышения степени занятости иностранцев». В этом документе содержатся следующие пункты:

- Федеративная Республика Германия не является страной, регулярно принимающей иммигрантов;

- промышленные предприятия не могут рассчитывать на то, что им будет разрешено приглашать любое количество иностранных рабочих для работы в Германии;

- в Германии будут, однако, в течение длительного времени работать иностранные рабочие и служащие, с учётом особых проблем второго и третьего поколения иностранцев в Германии, необходимо проведение политики обеспечения рабочих мест для иностранцев [4 с. 1];

- необходимо проведение мер повышения уровня профессиональной подготовки иностранцев в Германии, чтобы повысить их готовность к возвращению в свою страну;

- проживание иностранцев и их семей в Федеративной Республике Германия должно быть обеспечено в социальном и правовом плане;

- им должна быть обеспечена возможность социальной интеграции.

Заступая в должность федерального канцлера в октябре 1982 года, Гельмут Коль так сформулировал основы своей политики в отношении иностранцев: «Политика федерального правительства в отношении иностранцев, направлена на интеграцию тех иностранцев, которые легально проживают на территории нашей страны, - в частности, иностранцев, приглашённых на работу, и членов их семей; наша политика направлена также на ограничение иммиграции из стран, не входящих в Европейское Сообщество; целью нашей политики является также оказание помощи тем иностранцам, кто хочет вернуться в свою страну». Эти принципы нашли своё отражение в «Законе о въезде и пребывании иностранцев на территории Федеративной Республики Германия», действующем с 1 января 1991 года. В этом законе нашло подтверждение распоряжение правительства от 1973 года о запрете вербовки иностранных рабочих из стран, не принадлежащих к Европейскому Сообществу. Политика интеграции иностранцев не направлена на их ассимиляцию. Первая «уполномоченная федерального правительства по вопросам интеграции иностранных рабочих и служащих и членов их семей» госпожа Лизелоттэ Функэ (вышла в отставку в 1991 году), определила своё представление об интеграции иностранцев как «постепенное привыкание к нашему образу жизни и мирное сосуществование людей различного происхождения, при взаимном уважении к национальному, культурному и религиозному самопониманию друг друга» [10 с 5]

Германская политика по отношению к иностранцам покоится на двух основах: во-первых, на законодательстве о проживании иностранцев на территории Германии и их

праве работать здесь, и, во-вторых, на ограничении иммиграции иностранцев из стран, не входящих в ЕС. Усилия по ограничению иммиграции включают в себя борьбу со злоупотреблением гарантированного конституцией Германии права на убежище тем, кто подвергается преследованиям по политическим причинам. В процессе интеграции от иностранцев ожидается, что они будут уважать систему ценностей, норм и форм общественной жизни, имеющую место в Германии. Понимаемый таким образом процесс интеграции оставляет простор для самостоятельной жизни иностранцев. В реальной жизни процесс интеграции идёт по-разному. Надёжных критериев измерения достигнутого уровня интеграции не существует. Однако, начало этого процесса заметно в сфере профессионального производственного обучения, а также в сфере политической, социальной и экономической. Стало заметным активное участие второго и третьего поколения иностранцев в процессе приобретения профессии. Об интеграции в сфере политики свидетельствует растущий интерес к событиям в Германии, к деятельности политических партий и к участию в работе профсоюзов и муниципальных «советах помощи иностранцам» [11 с 5]. Социальная интеграция включает в себя как привыкание к чисто внешним сторонам жизни в Германии (квартира, мебель, одежда, свободное время, владение немецким языком, контакты с немцами), так и уважение к немецким законам.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Брус, В. А. Современные черты миграционных процессов и миграционной политики в странах Западной Европы Москва — 2010. [90 с]
№ 12. — URL: http://www.juristlib.ru/book_6918.html.
2. Германия. Базовый миграционный профиль [Электронный ресурс // Пражский процесс. — URL: https://www.pragueprocess.eu/fileadmin/PPP/ PPTI_Migration_Profile_Light_Germany_RU.pdf.
3. Гонтмахер, Е. М. Мировые миграционные процессы: необходимость глобального регулирования [Электронный ресурс] / Е. М. Гонтмахер // Экономический портал. — URL: <http://instituciones.com/general/2254-mirovye-migracionnye-processy-neobxodimost-globalnogo-regulirovaniya.html>.
4. Губина, К. М. Проблемы миграционной политики Германии / К. М. Губина // Особенности миграционной политики: проблемы, поиски, решения : сб. ст. / под ред. О. Ю. Корневой, Е. А. Таран. — Томск, 2012. — С. 151—153.
5. Денисенко, М. Б. Иммиграционная политика в Российской Федерации и странах Запада / М. Б. Денисенко, О. А. Хараева, О. С. Чудиновских. — М., 2003. — 314 с.
6. Карачурина, Л. Иммиграционная политика Германии: успешный — неуспешный опыт [Электронный ресурс] / Л. Карачурина // Мировая экономика и междунар. отношения. — 2008. — № 7. — URL http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0351/analit02.php#_FNR_1.
7. Короткин, К. Р. Государственное регулирование миграционных процессов в условиях глобализации на примере политики Федеративной Республики Германия : автореф. дис. ... канд. политол. наук / К. Р. Короткин. — СПб., 2011. — 23 с.
8. Лисицкий, А. В. Миграционный процесс: состояние, тенденции развития, регулирование : автореф. дис. ... канд. политол. наук / А. В. Лисицкий. — М., 2006. — 29 с.
9. Немытина, М. В. Правовое регулирование миграционных отношений: опыт Германии / М. В. Немытина // Вестн. РУДН. Юрид. науки. — 2010. — № 4. — С. 110—117.
10. Нефтяной шок [Электронный ресурс] // Большая энциклопедия нефти и газа. — URL: <http://www.ngpedia.ru/id606329p1.html>.
11. Попков, В. Д. Особенности адаптации русских эмигрантов в Берлине (1990-е годы) / В. Д. Попков // Журн. социологии и соц. антропологии. — 2000. — № 3, т. III. — С. 158—166.

12. Проблема миграции в Германии [Электронный ресурс] // Все о Германии. — URL: <http://www.de-web.ru/article/a-453.html>.

13. Скорняков, И. А. Иммиграционная политика Германии : автореф. дис. ... канд. политол. наук / И. А. Скорняков. — Чита, 2011. — 21 с.

14. Судоплатов, П. А. Миграционные процессы и миграционная политика в странах Европейского

Союза : автореф. дис. ... канд. экон. наук / П. А. Судоплатов. — М., 2006. — 29 с.

15. Чичкова, Е. М. Механизм выработки и технологии осуществления современной иммиграционной политики Федеративной Республики Германия : автореф. дис. ... канд. политол. наук / Е. М. Чичкова. — Н. Новгород, 2011. — 24 с.

ТАҲЛИЛИ РАВАНДҲОИ МУҲОЧИРАТ ДАР ОЛМОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XX – АВВАЛИ АСРИ XXI

Воҳидова С.

Гулбердиев Ш.

Мақола ба таҳлили заминаи муҳочирати муосири Олмон дар солҳои 20-ум - ибтидои асри 21 бахшида шудааст. Дар асоси маълумоти умумии оморӣ дар бораи хусусиятҳои рушди таърихӣ равандҳои муҳочират дар ин кишвар ҳулоса бароварда мешавад. Таваҷҷуҳи хоса ба омилҳои, ки муҳочиронро ба маркази ба истилоҳ "анъанавӣ" муҳочират ҷалб мекунад ва ҳадафҳои, ки муҳочирон пеш мегиранд, зоҳир мешавад.

Калидвожаҳо: равандҳои муҳочират, муҳочирати меҳнатӣ, заминаи муҳочират, муҳочир.

ANALYSIS OF MIGRATION PROCESSES IN GERMANY IN THE SECOND HALF OF THE XX - BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Vohidova S.

Gulberdiev Sh.

The article is devoted to the analysis of the modern migration background of Germany in the 20th - early 21st centuries. Based on generalized statistical data, a conclusion is drawn about the features of the historical development of migration processes in this country. Particular attention is paid to the factors that attract migrants to the so-called "traditional" immigration center and the goals that migrants pursue.

Key words: migration processes, labor migration, migration background, migrant.

ВОҲИДОВА С. Доктори илмҳои таърих, профессор Сардори шӯбаи Европай Институти омузиши масъалаҳои мамлакатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ Суроға: 734025, Душанбе, деҳаи Рӯдакӣ 3, телефон +99293-500-87-32

ГУЛБЕРДИЕВ Ш. Магистри курси 2-юми Институти омӯзиши проблемаҳои кишварҳои Осиё ва Аврупо NAST.

Суроға: 734025, Душанбе, Рӯдакӣ 3, телефон +99293-873-04-04; Ш. Гулбердиев1989@gmail.com

VOHIDOVA S. Doctor of History, Professor Head. Department of Europe, Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries NAST

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki village 3, phone +99293-500-87-32

GULBERDIEV SH. 2nd year master's student at the Institute for the Study of Problems of Asian and European Countries NAST

Suroga: 734025, Dushanbe, Rudaki village 3, phone +99293-873-04-04; Shodigulberdiev1989@gmail.com

ТАДЖИКИСТАН– НАДЕЖНЫЙ ЩИТ РЕГИОНА

Камолов Камолидин Джураевич,

старший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы
Национальной Академии наук Таджикистана, тел. моб. 91 845 98 17, электронная почта:
kamolov57@bk.ru

В настоящей статье дается краткое описание и анализ состояния современных угроз и вызовов безопасности, в частности деятельность радикальных и террористических организаций, транснациональных организованных преступных сообществ, группировок по незаконному обороту наркотиков, незаконных вооруженных формирований, незаконного оборота вооружений и боеприпасов, проблемы вовлечения молодёжи в ряды радикальных организаций, в том числе экстремистских и террористических в центральноазиатском регионе, и в частности в Таджикистане, которые требуют своевременного реагирования и скорейшего решения. Приходится констатировать, что эти проблемы, угрозы и вызовы в настоящее время также требуют совместного взаимодействия и сотрудничества государств Центральной Азии, региональных и международных организаций.

Всем известно, что Республика Таджикистан находится на переднем крае борьбы с терроризмом, экстремизмом и религиозно-фанатичным радикализмом, а также широким контрабандным распространением запрещенных наркотических веществ и прекурсоров.

Ключевые слова: радикальные и террористические организации, Центральная Азия, ИГИЛ, «Талибан», «Джамоат Ансаруллах», Афганистан.

Проходят годы, в мире происходит много событий и изменений, новые поколения открывают глаза на мир, земной шар вступает в новые этапы своего развития, разные государства и страны, малые и большие, переживают бурные глобализационные процессы. Человечеству угрожает множество потенциальных опасностей, таких как терроризм, экстремизм и религиозный радикализм, природные экологические, техногенные, биологические и химические катастрофы, эпидемии, широкое распространение инфекционных заболеваний, незаконный оборот наркотиков, торговля людьми и оружием.

Современные угрозы и вызовы безопасности, в частности деятельность радикальных и террористических организаций, транснациональных организованных преступных сообществ, группировок по незаконному обороту наркотиков, незаконных вооруженных формирований, незаконного оборота вооружений и боеприпасов, проблемы вовлечения молодёжи в ряды радикальных организаций, в том числе в ряды ИГИЛ требуют своевременного реагирования и скорейшего решения. Приходится констатировать, что эти проблемы, угрозы и вызовы в настоящее время также требуют совместного взаимодействия и сотрудничества государств Центральной Азии и региональных организаций [7].

Глобализация принесла с собой не только возможности сотрудничества государств во всех сферах, но и, нарушая традиционные рамки национальных границ с использованием современных технологий и информационных программ, принесла в традиционный уклад жизни многих народов и стран мира массовую культуру, культуру вседозволенности и разнузданной дикой демократии. В ряде стран осуществляется информационно-психологическая обработка населения, прежде всего активной её части - молодёжи и студенчества в угоду западных ценностей. При этом незаметно на Востоке началось массовое противостояние этим ценностям посредством развития и всемерной пропаганды исламской культуры и исламских ценностей. При этом отдельная часть исламского мира посредством создания своих радикальных организаций по-новому стала интерпретировать реалии ислама в угоду исполнению определенных целевых установок узкой группы ведущих западных стран. В этой связи, искусственно созданные

конфликты, использование апробированных методик «цветных революций» по свержению законных властей в различных регионах мира, в частности на Ближнем Востоке, привела к активизации террористических, экстремистских и сепаратистских движений и организаций во всём мире [3].

Центральноазиатский регион, включая независимый Таджикистан, не является исключением от воздействия этих опасностей и угроз. Всем известно, что Республика Таджикистан находится на переднем крае борьбы с терроризмом, экстремизмом и религиозно-фанатичным радикализмом, а также широким контрабандным распространением запрещенных наркотических веществ и прекурсоров [7].

Также уместно заметить, что по условиям Всеобщего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, подписанного 27 июня 1997 года в городе Москва между Руководством республики и Объединенной таджикской оппозицией в Республике Таджикистан легально функционировала террористическая организация Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ), деятельность которой после неудачной попытки государственного переворота была запрещена решением Верховного суда республики. В настоящее время руководство этой террористической организации, находясь за пределами страны, занимается оголтелым очернительством созидательной миролюбивой политики руководства и народа Республики Таджикистан [1].

Нужно отметить, что Республика Таджикистан имеет общую границу с Афганистаном протяженностью почти 1400 км, которая зачастую проходит через труднопроходимые горы, что создает дополнительные трудности в борьбе с негативными явлениями, исходящими из этой страны. В частности, это борьба стала более актуальной в последние годы. Высшее руководство Республики Таджикистан выступает за создание всеобъемлющего инклюзивного правительства с широким участием всех народов, партий и движений этой страны [6].

На протяжении многих лет Президент Таджикистана неоднократно призывал к созданию надежного пояса безопасности вокруг Афганистана при всеобъемлющей помощи всех соседних и заинтересованных стран и мировых держав через самые влиятельные мировые площадки, включая ООН, ЕС, ШОС, ОДКБ, который принесет не только пользу Афганистану: это будет взаимовыгодно как всему миру, региону, соседним государствам, так и самой уже много лет раздираемой войной и обедневшей стране и страдающему народу Афганистана. Однако, к сожалению, в силу всевозможных геополитических, групповых и корыстных причин и взаимоисключающих интересов у ряда сверхдержав и авторитетных международных организаций и институтов эта справедливая и реальная инициатива не находит должной поддержки и также со стороны международного сообщества [5]. Однако, мы уверены, что наступит день, когда и эта инициатива станет такой же, как инициативы и действия Руководителя таджикского государства в области водных ресурсов, рационального водопользования и их сохранения, будут признаны и приняты на мировой арене здравомыслящим международным сообществом [4].

Наша страна имеет самую протяженную границу с соседним Афганистаном и на территории этого государства существует множество террористических группировок, таких как ИГИЛ, Ал-каида, «Исламское движение Узбекистана», «Исламское движение Восточного Туркестана» и «Джамоат Ансаруллах», находящихся напротив Дарвазского района Таджикистан. Эти факторы создают основную потенциальную опасность и угрозы для нашей страны и в целом всему центральноазиатскому региону.

Опасности и угрозы с этой страны растут с каждым днем, и группы экстремистских террористов, такие как «Джамоат Ансаруллах», превращают словесные угрозы в практические действия.

Ярким примером изложенного является то, что, по данным СМИ, в том числе АМИТ «Ховар», в ночь с 29 на 30 августа текущего года тремя членами международной террористической организации с целью совершения террористических актов на

территории Республики Таджикистан накануне Дня Государственной независимости в Кевронском районе Дарвозского района была незаконно пересечена линия границы Афганистана и Таджикистана. Об этом АМИТ «Ховар» сообщили в Государственном комитете национальной безопасности Республики Таджикистан.

Происшествие было оперативно и срочно выявлено соответствующими структурами Государственного комитета национальной безопасности Республики Таджикистан, на место мобилизована специальная группа антитеррористической операции. Территория, локация, пункты передвижения и возможные действия террористов в приграничной зоне были окружены и взяты под контроль. После установления местонахождения этой группы операция против них была завершена 5 сентября. Утром 5 сентября текущего года в нужный момент отряд антитеррористической безопасности установил периметр вокруг места нахождения террористов и потребовал от членов террористической группы сдаться. Террористы не подчинились приказам силовиков и открыли огонь из всех имеющихся в их распоряжении видов оружия.

В результате боевых действий трое членов вооруженной террористической группы были нейтрализованы. Выяснилось, что вместе с оружием, находившимся в руках террористов, на территории соседней страны было перевезено и спрятано большое количество оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ, гранат и средств связи.

В результате расследования и проверки конфискованных материалов и документов и тел террористов установлено, что ими являются следующие члены террористической организации «Джамоат Ансаруллах»:

1. Бободжонов Зариф Махмуджонович (по кличке «Усман»), уроженец села Кулканд города Исфара, один из лидеров террористической организации «Джамаат Ансаруллах»;

2. Бахадуров Фарход Башарович (кличка «Абу Мусаб»), уроженец села Шербегиян села Сафедчашма Нурабадского района;

3. Касымов Ахтам Султонович (по прозвищу «Убайда»), уроженец города Куляба.

Следует подчеркнуть, что дело в отношении членов данной террористической группы ранее рассматривалось по сноске 1 статьи 401 УК РТ («Незаконная вербовка и участие граждан Таджикистана и лиц без гражданства в вооруженном формировании, вооруженный конфликт» или военные действия на территории других государств»).

Члены террористической организации «Джамоат Ансаруллах» уже не первый раз пытаются дестабилизировать ситуацию на территории Республики Таджикистан. Ранее, 26 апреля текущего года, двое членов этой организации незаконно пересекли линию таджикско-афганской границы на Язгуломском направлении Ванчского района с целью совершения террористических актов.

В результате антитеррористической операции оба террориста были нейтрализованы.

Анализ и оценка достоверных доказательств показывает, что данные террористические операции были целенаправленно спланированы спецслужбами заинтересованных государств.

Эти террористические группировки готовились к войне под руководством такой структуры. Они обеспечены оружием и взрывчаткой и продолжают финансироваться. По данному инциденту возбуждено уголовное дело, продолжаются срочные поисково-следственные мероприятия.

Дарвазский и Ванчский районы Таджикистана, где прошли две последние операции против членов группировки «Джамоат Ансаруллах», граничат с Нусайским и Моймайским районами Дарваза Афганистана.

Как сообщило 9 сентября 2023 года российское информационное агентство INTERFAX.RU – «Базирующаяся в Афганистане террористическая группировка "Джамоат Ансаруллах", состоящая из выходцев из Таджикистана, создала новые лагеря в приграничной с Таджикистаном провинции Бадахшан. "Согласно источникам,

группировка боевиков под названием "Джамоат Ансаруллах" создала новые лагеря в северо-восточной провинции Афганистана Бадахшан, рядом с провинциальным аэропортом, на окраине города Файзабад (*административный центр провинции - ИФ*). По данным источников, в этом лагере разместилось от 50 до 60 террористов-смертников", - сообщает издание *Pak Afghan Affairs*, осуществляющее мониторинг, исследования и анализ ситуации с безопасностью в регионе. Ранее, 6 сентября, Национальное информационное агентство Таджикистана "Ховар" сообщило о ликвидации трех боевиков этой группировки на приграничной территории с Афганистаном. День спустя боевики пакистанских талибов (*группировка "Талибан" признана террористической и запрещена в РФ*) пересекли афгано-пакистанскую границу в афганской провинции Нуристан и атаковали два блокпоста пакистанских сил в районе Читрал. Как говорится в сообщении, "соседние с Афганистаном государства выразили серьезную обеспокоенность по поводу нашедших убежище и действующих в Афганистане многочисленных группировок боевиков, использующих афганскую территорию для экспорта своих операций в регионе» [8].

«Джамоат Ансаруллах» — это группа, которую организовал Амриддин Табаров, бывший член Партии исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ), которая в настоящее время запрещена Верховным судом республики в Таджикистане. Амриддин Табаров в свое время в 1997 году не принял условия межтаджикского Соглашения об установлении всеобщего мира и национального согласия и со своими сторонниками перебрался в Афганистан, где вскоре был уничтожен [2].

По информации, лидером этой группировки боевиков в Афганистане в настоящее время является уроженец Нурабадского района по прозвищу «Махди Арсалон».

Также известно по открытым источникам, что Махди Арсалон - это псевдоним Мухаммада Шарипова, уроженца села Шербегийён сельского джамоата Сафедчашма Нурабадского района на востоке Таджикистана. Его отец Мирходжа Шарипов и брат были членами «Джамоата Ансаруллах» и нейтрализованы в 2011 году во время спецоперации правительственных сил против боевиков непримиримого лидера боевиков оппозиции Мулла Абдуллы Рахимова в Раштской долине.

Зулкаъда Юнусова, мать Махди Арсалона сказала, что последний раз говорила с сыном по телефону 20 июля, в день праздника Курбан. Она подтвердила, что ее сын находится на севере Афганистана, у границ Таджикистана [9].

Соответствующие органы Таджикистана обвиняют «Джамоат Ансаруллах» в причастности к смертоносному нападению на штаб-квартиру УБОП в городе Худжанде в 2010 году и вооруженным беспорядкам 2009, 2010 и 2011 годов в Тавильдаринском и Раштском районах. В СМИ иногда называют эту группу «военным крылом ТЭО ПИВ».

Как уже говорилось выше, Республика Таджикистан еще раз доказала, что находится в авангарде ожесточенного и бескомпромиссного сопротивления и неустанной борьбы с терроризмом и международным экстремизмом и как надежный щит региона и мира направляет все свои возможности, усилия, силы и потенциал на установление мира, стабильности и безопасности в этой части мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев А.А. Взлет и падение Партии исламского возрождения в Таджикистане. Санкт-Петербургский государственный университет, 2017.
2. Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997 гг.). Причины, процесс, последствия и уроки // Социальные и современные науки. 2011. № 4. с. 80-81.
3. Булкин В.В., Моисеенко К.С. Терроризм в Центральной Азии (Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан) // Постсоветские исследования. 2020. Т. 3. № 6. С. 479-486.
4. Маджидзода Д.З. Социально-политическая ситуация Таджикистана и нормы международного уголовного права, регулирующие борьбу с терроризмом // Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ «Диалог. Политика. Экономика. Закон», 2019. № 1(12). 14-23.

5. Майтдинова Г. Таджикистан в геополитических тенденциях в начале третьего десятилетия XXI века. // Постсоветские исследования. 2021. Т. 4. № 1. С. 9-16.

6. Рахимов К.Х. Международно-правовые основы сотрудничества Республики Таджикистан и ШОС в сфере обеспечения безопасности и стабильности в многополярном мире // Постсоветские исследования. 2019. Т. 2. № 6. С. 1390-1401.

7. Черняев М.С., Трусова А. Угроза терроризма в Центральной Азии: состояние, тенденции, проблемы региональной безопасности // Постсоветские исследования. 2020. Т. 3. № 6. С. 470-478.

8. <https://www.interfax.ru/world/919828>, дата обращения 18.10.2023 г.

9. <https://www.facebook.com/bomdodcom/posts/1261271617638842/> - дата обращения 17.10.2023 г.

ТОЧИКИСТОН СИПАРИ БОЭЪТИМОДИ МИНТАҚА АСТ

Камолов Камолидин Чӯраевич,

ходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Европаи АМИ
Тоҷикистон, телефон: 918 45 98 17, почтаи электронӣ: kamolov57@bk.ru

Дар ин мақола тавсиф ва таҳлили мухтасари вазъи таҳдидҳо ва ҷолишҳои амниятӣ, аз ҷумла фаъолияти созмонҳои радикалӣ ва террористӣ, ҷомеаҳои муташаккили ҷиноии фаромиллӣ, гурӯҳҳои қочоқи маводи мухаддир, гурӯҳҳои мусаллаҳи гайриқонунӣ, муомилоти гайриқонунии силоҳ ва муҳимот, мушкилоти ҷалби ҷавонон ба сафи созмонҳои радикалӣ, аз ҷумла дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва бахусус дар Тоҷикистон, ки воқуниши саривақтӣ ва ҳалли сареъро нисбати созмонҳои ифротӣ ва террористӣ тақозо мекунад. Бояд иқрор шуд, ки ин мушкилоту таҳдидҳо ва ҷолишҳо имрӯз ҳам ҳамкорӣ ва ҳамдастии муштараки давлатҳои Осиёи Марказӣ ва созмонҳои минтақавию байналмилалиро тақозо мекунад.

Ба ҳама маълум аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо терроризм, ифротгароӣ ва радикализи динӣ, инчунин қочоқи густурдаи маводи мухаддир ва прекурсорҳои гайриқонунӣ дар сафи пеш қарор дорад.

***Калидвожаҳо:** созмонҳои радикалӣ ва террористӣ, Осиёи Марказӣ, ДИИШ,, Ҷамоати Ансоруллоҳ, Афғонистон.*

TAJIKISTAN IS A RELIABLE SHIELD OF THE REGION

Kamolov Kamolidin Dzhuraevich,

Researcher, Institute for Asian and European Studies, National Academy of Sciences of
Tajikistan, tel. mob. 918 45 98 17, email: kamolov57@bk.ru

This article provides a brief description and analysis of the state of modern threats and security challenges, in particular the activities of radical and terrorist organizations, transnational organized criminal communities, drug trafficking groups, illegal armed groups, illicit trafficking in arms and ammunition, problems of involving youth in the ranks of radical organizations, including extremist and terrorist ones in the Central Asian region and in particular in Tajikistan, which require timely response and speedy resolution. We have to admit that these problems, threats and challenges currently also require joint interaction and cooperation between the states of Central Asia and regional and international organizations.

Everyone knows that the Republic of Tajikistan is at the forefront of the fight against terrorism, extremism and religious fanatic radicalism, as well as the widespread smuggling of illegal drugs and precursors.

***Key words:** radical and terrorist organizations, Central Asia, ISIS, Jamoat Ansarullah, Afghanistan.*

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ШАРОИТИ НАВИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

ШАРИФОВ ИСКАНДАР ИБРОҲИМОВИЧ

ходими илмии шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши
масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо – и АМИТ.Суроға: ш.Душанбе, кӯчаи
Шерализода 2. Тел: 928083451. E-mail: iskandarsharifi10@mail.ru

Мухтаво: *Мақолаи мазкур ба мавзуи фазои геополитикии Осиёи Марказӣ дар шароити нави муносибатҳои байналхалқӣ бахшида шудааст. Пушида нест, ки имрӯз баъзе минтақаҳои ҷаҳон ба майдони бозиҳои муосири геополитикӣ табдил ёфтаанд. Ин раванд Осиёи Марказиро низ дар канор нагузошт. Таҳлили муносибатҳои байналмилалӣ муосир нишон медиҳад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ дар гузашта арсаи бархӯрди ҷаҳонии геополитикӣ будааст ва имрӯз низ боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур беиштар ба пажӯҳиши омилҳои таъсиррасони геосиёсӣ, геоиқтисодӣ ва стратегии ИМА, Россия ва Чин ба Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳ дода шудааст.*

Калидвожаҳо: *Осиёи Марказӣ, ИМА, Чин, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, геополитика, геоэкономика, геостратегия, муносибатҳои байналмилалӣ*

Мафҳуми “Осиёи Марказӣ”-ро бори аввал дар миёнаҳои асри 19 Александр Гумболдт пешниҳод кардааст. Вай дар монографияи сечилдаи худ бо номи “Осиёи Марказӣ” (1843) як қисми Осиёро, ки бо манзараҳои биёбонии дур аз укёнус воқеъ буда, аз ҳар тараф бо куҳҳо иҳота кардаанд, тасвир кардааст. Истилоҳи “Осиёи Марказӣ” моҳи январӣ соли 1993 бо қарори нишастии сарони панҷ кишвари минтақа дар Тошканд ба истилоҳи сиёсӣ ворид шуд. Пештар дар адабиёти ватанӣ ин ҳудуд “Осиёи Миёна ва Қазоқистон” ном дошт. Аммо аз нигоҳи илми ҷуғрофӣ, Осиёи Марказӣ як минтақаи хеле калон аст, аз ҷумла ба ғайр аз Осиёи Миёна ва Қазоқистон, инчунин Муғулистон ва қисми ғарбии Чин, Озарбойҷон ва қаламравҳои бо Қазоқистон ҳаммарзи Россияро низ аз Каспий, вилояти Астрахан дар ғарб то қаламрави Олтойи шарқӣ, метавон узви минтақаи Осиёи Марказӣ ҳисобид.¹

Дар ҳоли ҳозир ба Осиёи Марказӣ - Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон шомиланд, ки бо Россия, Чин, Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубӣ ҳамсарҳад мебошанд. Дар ҷаҳон ҷумҳуриҳо забонҳои туркӣ ва дар Тоҷикистон бо форсӣ-тоҷикӣ ҳарф мезананд. Аксари аҳолии маҳаллӣ мусулмонони сунӣ мебошанд. Халқҳо бо ҳамдигар аз ҷиҳати таърихӣ ва маданӣ алоқаи зич доранд. Аҳолии минтақаи мазкур тибқи маълумоти охири 80 миллион нафарро убура кардааст.

Ин минтақа дар байни Осиё ва Аврупо ҷойгир аст, ки дар он фарҳангҳо, динҳо ва тамаддунҳои гуногун бо ҳам зиндагӣ мекунанд. Муаллифи яке аз асарҳои калонҳаҷм оид ба Осиёи Марказӣ, асосгузори Институти Осиёи Марказӣ ва Қафқоз дар Донишгоҳи Ҷон Ҳопкинс, сиёсатшинос Фредерик Старр чунин навиштааст: “Дарвоқеъ, Осиёи Марказӣ дар тули чанд аср маркази интеллектуалӣ буд. Агар Ҳинду Чин, Ховари Миёна ва Аврупо бо фарҳанги ғании худ аз лиҳози гоҷа машҳур буданд, мавҷи солҳои 1000-ум аз Осиёи Марказӣ ба тамоми марказҳои ҷаҳонӣ расида, таъсири худро расондааст. Ва аз нигоҳи ҷуғрофӣ ин минтақа дар раванди гузариш аз қадим ба ҷаҳонии муосир ҳамчун пул хидмат кардааст. Имрӯз бисёре аз ихтироъкорони Аврупо, Чин, Ҳиндустон эътироф мекунанд, ки ворисони Ибни Сино ва Берунӣ ҳастанд, ки ба авҷи ақли фарҳангии он замон расидаанд”.² Илова бар ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва стратегӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ ба майдони нави муборизаи глобалии геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ барои бегонагон

¹file:///tsentralnaya-aziya-kak-region-mezhdunarodnoy-politiki.pdf

²Starr S.F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to New Jersey: Princeton University Press, 2013. 4 p.

табдил ёфтааст. Таърихи он беш аз 2000 соли муноқишаҳо буд, зеро империяҳои бузурги гузашта барои назорат кардани хатти тичоратие, ки Аврупо ва Осиёро тавассути Роҳи абрешим мепайвандад, мубориза мебуданд. Ҳамин тариқ, аз асри XVIII Осиёи Марказӣ ба як объекти геополитикии дорои аҳамияти ҷаҳонӣ табдил ёфт.³ Пас аз он дар заминаи геостратегии асри XIX давлатҳои Осиёи Марказӣ ба мағзи назарияи “Ҳартленд” дохил мешаванд, ки онро Ҳалфорд Маккиндер дар “Махвари ҷуғрофии таърих”-и худ дар соли 1904 пешниҳод кардааст.⁴

Баъдтар назарияи Маккиндер дар бораи “қалб” (меҳвар) аз ҷониби Николс Спикман дар соли 1944 тағйир дода шуд, ки онро ҳамчун назарияи “Римланд” тафсири дигар дод. Тибки ин назария, назорати хушкӣ ва баҳр дар атрофи сарзамини Авруосиё шартҳои муҳим барои ҳукмронӣ дар ҷаҳон аст. Дар ин назария Осиёи Марказӣ дар маркази ҷабҳаҳои стратегӣ боқӣ монд.

Дар давраи баъди Ҷанги сард назарияҳо ва стратегияҳои нав таҳия карда шуданд, ки дар онҳо Осиёи Марказӣ зинда боқӣ мемонад ва барои сиёсатҳои қудрати ҷаҳонӣ муҳим аст. Пас аз чанд соли Ҷанги сард, Збигнев Бжезинский кишварҳои Осиёи Марказиро дар харитаи шохмоти бузурги авлавияти Амрико ва императиви геостратегии он ҷой дод, ки дар он давлатҳои Осиёи Марказӣ дар “фазои миёна”-и тахтаи шохмотҳои Авруосиё ва дар маркази флешаи геополитикӣ қарор доранд. Мушовири амнияти миллии ИМА Збигнев Бжезинский дар баёниҳои худ Осиёи Марказиро як “камони бӯҳронӣ” номид ва пас аз солҳо, котиби давлатии ИМА Кондолиза Райс онро ҳамчун як “камони имкониятҳо” барои Амрико арзёбӣ кард.⁵

Аз нигоҳи геополитикаи байналмилалӣ Осиёи Марказӣ бо назардошти нуфузаш ба сиёсат ва иқтисоди қудратҳои бузург яке аз муҳимтарин минтақаҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Ба эътиқоди бисёре аз таҳлилгарон, “Осиёи Марказӣ як бозигари калидӣ дар шохмоти ҷаҳонӣ қудрат боқӣ мемонад”.⁶ Яке аз намунаҳои маъруф дар ин замина Збигнев Бжезинский аст, ки варианти постмодернии доктринаи геополитикии Маккиндер/Хаусхоферро пешниҳод кардааст. Бжезинский бо таваҷҷӯҳ ба Осиёи Марказӣ ҳамчун “аз ҷиҳати геополитикӣ, аз ҷиҳати энергетикӣ, ноустувории иҷтимоӣ-сиёсӣ ва бартарияти эҳтимолии қудрат” Осиёи Марказиро арзёбӣ мекунад, ки “манфиати аслии Амрико бояд қудрате пайдо кунад, ки ин фазои геополитикиро зери назорат гиранд”. Дар ҳақиқат, Авруосиё дар сайёра мавқеи марказиро ишғол мекунад, ки “касе, ки ин фазоро зери назорат дорад, дар сайёра ҳукмрон мешавад”, дар айни замон дарозумрии гегемонизми Америка ва сиёсати Вашингтонро дар ин минтақа алоқаманд мекунад.⁷ Яке аз вижагиҳои Осиёи Марказӣ дар он аст, ки ин фазои рақобат ва рақобати қудратҳои бузург аст, ки ба равобити онҳо ва инчунин ба таносуби қудратҳо таъсир мерасонад ва ба ин васила ба сохтори байналмилалӣ пас аз ҷанги сард таъсир мерасонад. Албатта, геополитика инро шарҳ медиҳад, зеро он “асосан аз рӯи андозаи минтақа муайян карда мешавад”. Дар ҳақиқат, “давлатҳои бузург барои таъсир расондан ба фазои байналхалқӣ бояд замини калонро соҳиб шаванд”.⁸

Аҳамияти афзояндаи Осиёи Марказӣ пас аз воқеаҳои 11 сентябр тағйир ёфт. Осиёи Марказӣ таваҷҷӯҳи бозигарони берунаро барои дастрасӣ ба захираҳои табиӣ он ҷалб

³ <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-i-rol-tsentralnoy-azii-v-sovremennoy-geopolitike>

⁴ Збигнев, Бжезинский (1997): Тахтаи шохмот - Афзалияти Амрико ва императиви геостратегии он, Китобҳои асосӣ, Нью Йорк, 53-124.

⁵ Райс, Кондолиза (5 январия 2006 г.): «Выступление на инаугурационном завтраке Ассоциации корреспондентов Госдепартамента», Вашингтон, округ Колумбия, <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/58725.htm>.

⁶ Edwards M. The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder // Central Asian Survey. 2003. – Vol. 22, N 1, March. – P. 96.

⁷ Бжезинский З. Китай – региональная, а не мировая держава // Pro etcontra. – М., 1998. – Т. 3, № 1. – С. 127–141.

⁸ Huasheng Zhao. Central Asian Geopolitics and China's security // Strategic Analysis. 2009. – Vol. 33, N 4, July. – P. 475.

мекунад.⁹ Бозингарони ғаёл дар минтақа аз соли 1990-ум ИМА, Россия, Туркия, Чин, Эрон, Ҳиндустон ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мебошанд. Собиқ ёвари котиби давлатии ИМА оид ба Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ Роберт Блейк зимни муаррифии авлавиётҳои ИМА дар Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ таъкид карда буд, ки “Осиёи Марказӣ дар тури таърих ҳамчун чорроҳаи стратегӣ хизмат мекард, ки Чинро бо Россия ва Аврупо бо Осиёи Ҷанубӣ мепайвандад. Худи ин мамлакатҳо дар муайян кардани воқеаҳои ҷаҳон роли рӯзафзун мебозанд”.¹⁰ Таваҷҷуҳи Вашингтон, Маскав, Пекин ва дигар бозингарони эҳтимолии минтақавӣ барои истифодаи захираҳои энергетикӣ ва табиӣ он афзудааст.

Барои ИМА ва дигар шарикони он минтақаи Осиёи Марказӣ як платформаи мусоид барои муборизаҳои геополитикии худ бо Маскав ва Пекин мебошад. Аз замони ба вуҷуд омадани давлатҳои мустақили Осиёи Марказӣ ИМА бо кишварҳои минтақа равобитаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва низомӣ барқарор кардааст. Ҷаъолияти фондҳои гуногун ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ вусъат ёфта, ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба лоиҳаҳои гуногун ҷалб карда шуданд. Дар самти доктриналӣ раванди ташаққули сиёсати Амрико нисбат ба кишварҳои минтақа дар ибтидои солҳои 90-ум рост меояд. Дар қонуне, ки Конгресси ИМА соли 1992 қабул карда буд, “Санади дастгирии озода”¹¹ зоҳир гардидааст. Он манфиатҳои зикршудаи Вашингтонро нисбат ба давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва махсусан минтақаи Осиёи Марказӣ ифода мекунад.

Дар давраи ҳукмронии Ҷорҷ Буш (2001-2009) доктринаи “Осиёи Марказии Калон”-ро метавон асоси пешбурди сиёсати ИМА дар Осиёи Марказӣ арзёбӣ кард. Ин доктрина як бахше аз стратегияи Вашингтон мебошад, ки барои табдил додани Осиё ба фазои бузурги геоиқтисодии зери назорати ИМА, ки минтақаи Хазар, Осиёи Марказӣ, Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубиро дар бар мегирад, равона шудааст.¹² Дар навбати худ, доктринаи “Роҳи нави абрешим”-ро, ки соли 2011 аз ҷониби Котиби давлатии ИМА Ҳиллари Клинтон тавсия шуда буд, бояд модели мукаммали “Осиёи Марказии Калон” арзёбӣ кард.¹³ Бо пайдоиши лоиҳаи ГСА сиёсати Амрико дар Осиёи Марказӣ концептуалӣ гардид. Ҷолиби диққат аст, ки ин таълимот маҳз дар ҳамин марҳалаи таракқиёти таърихӣ пайдо шудааст. Азбаски системаи анъанавии муносибатҳои байналмиллалӣ бухронро аз сар мегузаронд, ки он пеш аз ҳама бо эрозияи системаи Вестфалӣ (бартарии соҳибхитиёрии давлатҳои миллӣ) алоқаманд буд.¹⁴

Қобили зикр аст, ки арзишҳои геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ дар воқеияти нав барои ИМА бо шароитҳои зерин муайян карда мешаванд:

Аввалан, Осиёи Марказии пасошуравӣ, тибқи таърифи олими англис Ҷ.Макиндер, як “дили замин”, як қисми муҳими минтақаи геополитикӣ ва инчунин ядроӣ ҷуғрофӣ таърихи инсоният ба ҳисоб меравад. Ба далели он, ки ин минтақа барои Россия ва ИМА ба як минтақаи стратегӣ “Бозии бузурги нав” табдил меёбад.

Сониян, ин минтақа, ки бо Чин, Федератсияи Россия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон ва Покистон ҳаммарз буда, дар стратегияи геополитикии ҳар кадоми онҳо

⁹ Центральная Азия: столкновение власти, политики и экономике. д. Тамара Макаренко. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2010/03/30/tsentral-naya-aziya-stolknovenie-vlasti-politiki-i-ekonomiki/index.html> (17-04-2024)

¹⁰ Obama Administration's Priorities in South and Central Asia. Robert O. Blake, Jr. Assistant Secretary, Bureau of South and Central Asian Affairs. Houston, TX. January 19, 2011.

¹¹The Freedom Support Act. 1992. 24 October. [Электронный режим]. URL: <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532> (17-04-2024)

¹²Вязгина Е.А. Идея «Большой Центральной Азии» во внешнеполитических дискуссиях в США (2004-2008) // Вестник Московского университета. Серия 8: История. 2010. № 4. С. 101-116

¹³U.S. Department of State, Secretary Clinton Co-Chairs the New Silk Road Ministerial Meeting // DipNoteFact Sheet on New Silk Road Ministerial. September 22, 2011. See also U.S. Department of State, Remarks Robert D. Hormats, Under Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, Address to the SAIS Central Asia-Caucasus Institute and DSIS Forum. September 29, 2011.

¹⁴Румер Е. США и Центральная Азия после 11 сентября // Россия и мусульманский мир. 2003. № 11. С. 90-103.

мавқеи муҳимро ишғол мекунад, бешубҳа тавачҷуҳи ИМА-ро ба вучуд овард, ки тадриҷан дар ин ҷо бартарӣ пайдо мекунад.

Сеюм, наздикии ин минтақа бо Афғонистон ва имкони дастрасӣ ба баҳри Хазар ба афзоиши нуфузи минтақа ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар солҳои 1990-2000 ва то инҷониб мусоидат кардааст.

Чорум, дар оянда имкони бунёди долонҳои гуногуни нақлиётӣ, аз ҷумла роҳи автомобилгард, роҳи оҳан ва интиқоли газу нафт пайгирӣ карда мешавад. Яке аз сабабҳои асосии ҷалби тавачҷуҳи қудратҳо ба минтақа пайдо шудани долонҳои нави иқтисодӣ ва нақлиётӣ, ки як роҳи алтернативие нисбати роҳи баҳрӣ аст, боз кард. Аз ҷумла, долонҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ Транс - Каспий, Транс - Афғон, долони Миёна, Шимолу Ҷануб, ки баромади кишварҳои Осиёи Марказиро ба баҳр таъмин мекунад ва ҳамлу нақли молу маҳсулоти арзонро ба бор меорад, тавачҷуҳи ширкатҳои тичоратӣ ва давлатҳои бузургро ба худ ҷалб кардааст.¹⁵ Аз сӯйи дигар, тавре ки Сяочэ Сю қайд мекунад, “зинда мондани кишварҳои Осиёи Марказӣ бештар ба нигоҳ доштани якҷанд долонҳо ва пайвандҳои ноғузир вобаста аст.¹⁶

Тааҷҷубовар нест, ки Пекин Осиёи Марказиро як манбаи хуби алтернативии захираҳои энергетикӣ медонад. Ин минтақа иқтидори бузурги энергетикӣ дорад. Панҷ кишвари ҳаммарз бо баҳри Хазар тақрибан 21,6% захираҳои умумии кашфшудаи нафт ва 45,6% захираҳои умумии гази табиӣ ҷаҳонро дар ихтиёр доранд. Вақте ки мо дар бораи аҳамияти Осиёи Марказӣ барои таъмини неруи барқи Чин ҳарф мезанем, бояд онро васеътар баррасӣ кунем, ки ба масъалаи энерҷӣ, ки ҷузъи таркибии амнияти ҳар як давлат аст, марбут мебошад.

Иқтидори истифоданашидаи гидроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ барои минтақа ва барои бисёре аз кишварҳои ғарбӣ як имконияти беназир аст. Бо кумаки бештари байналмилалӣ ва бархӯрди прагматикӣ, ки сабабҳои аслии иртиботи обу энерҷиро ҳал мекунад, шарикони беруна метавонанд ба Осиёи Марказӣ дар рафъи монеаҳо дар роҳи рушд, таҳкими ҳамкорӣ ва пуштибонӣ аз гузариши минтақа ба энергияи тоза кумак кунанд. Аз ҷумла, дар ин масир нақши Чин беандоза буда, он тавачҷуҳи зиёдро ба ин самт равона кардааст.

Ҳамин тавр, Пекин ба кишварҳои Осиёи Марказӣ пеш аз ҳама ба диверсификатсияи таъминоти энергетикӣ худ ниёз дорад, дар ҳоле ки худи ин кишварҳо Чинро “бозори динамикӣ ва дастрас барои содирот як канали муҳими (ғайрирусӣ) мебинанд, ки тавассути он неруи барқ ва моли худро паҳн мекунанд.¹⁷ Илова бар ин, ҳузури Чин дар Осиёи Марказӣ як мувозинати муфид ба таъсири Россияро фароҳам меорад. Воқеан, “барои кишварҳои Осиёи Марказӣ мавҷудияти ду қудрати бузурги минтақавӣ, ки барои дастрасӣ ба нафту газ рақобат мекунанд, бешубҳа, аз зарурати итоат ба монополияи Россия “чолибтар” аст.¹⁸ Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки Чин на танҳо шарикони “фоиданок” аст, балки барои маҳдуд кардани нуфузи Ғарб дар минтақа, рақиби асосӣ мебошад. Барои кишварҳои Осиёи Марказӣ низ муҳим аст, ки Хитой ба таъмини беҳатарии минтақа, алалхусус нисбат ба ҳаракатҳои сепаратистӣ манфиатдор аст.

Манфиатҳои ин бозигарон ва дигар марказҳои қудрат ба равандҳои сиёсии байналмилалӣ, ки дар Осиёи Марказӣ ҷараён доранд ва ба ташаккули муносибатҳои нави байналмилалӣ давлатҳои мустақили минтақа таъсири ҷиддӣ расониданд, яъне:

1. Аҳамияти стратегӣ Осиёи Марказӣ, ки дар он Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон ба субъектҳои мукаммали муносибатҳои

¹⁵Бейшеналиев А.Б. — Этапы американской политики в Центральноазиатском регионе (1991-2015 гг.) // Бытие: историческое исследование. — 2018. — № 9. — С. 30 - 37. DOI: 10.25136/2409868X.2018.9.27034.URL:https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=27034

¹⁶ Xu Xiaojie. The oil and gas links between Central Asia and China: a geopolitical perspective // OPEC review. 1999. — March. — P. 36

¹⁷ 2 Burles M. Chinese Policy toward Russia and the Central Asian Republics / RAND's Project Air Force. 1999. — P. 3.

¹⁸ Jackson A. China and Central Asia // Caucasian Review of International Affairs. 2009. — N 33, May 19. — P. 18.

байналмилалӣ табдил ёфтаанд. Онҳо ҳамчун субъектҳои нави муносибатҳои байналмилалӣ ба объектҳои манфиатҳои миллии субъектҳои асосии ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд, ки таъсиси назорати стратегӣ дар минтақа ба онҳо имкон медиҳад, ки дар ин маркази муҳими геополитикии Авруосиё бартарӣ дошта бошанд, балки барои ба минтақаҳои ҳамсоя пешбинӣ кардани иқтидори сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии он низ мусоидат мекунанд.

2. Мавқеи ҷуғрофӣ ва имконоти транзитии Осиёи Марказӣ ба манфиатҳои ду давлати абарқудрат ИМА ва Федератсияи Россия муқобил мебароянд. Бешубҳа, Россия таърихан дар минтақа нуфузи бузурге дорад, ки имкони ҳимояти муштараки сарҳадии панҷ кишвари соҳибистиклоли Осиёи Марказиро дар марзҳои онҳо бо Афғонистон, Эрон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дорад. Давлатҳои Осиёи Марказӣ тавонмандии бузурги барпо намудани ҳамгироии сиёсӣ ва иқтисодӣ, амниятиву экологиро доранд. Дар ҳудуди Осиёи Марказӣ, ки қариб 4 млн км² –ро ташкил медиҳад, 20% аҳолии ИДМ зиндагӣ мекунанд.

3. Аҳамияти геоиқтисодии минтақаи Осиёи Марказӣ. Осиёи Марказӣ на танҳо аз нигоҳи геополитикӣ, балки аз нигоҳи геоиқтисодӣ низ як қаламрави беназир аст. Мавқеи баромад ба баҳр надоштани онро дорои захираҳои ғании табиӣ, асосан нафт, газ ва гидроэнергетика ҷуброн мекунанд. Дар сенарияи ҷаҳонии пас аз ҷанги сард ҷумҳуриҳо дар асоси стратегияи байналмилалӣ истихроҷи нафт, газ ва неруи барқи обӣ ва диверсификатсияи он ба бозори байналмилалӣ қарор доранд. Ҳарчанд таърихи нафти Осиёи Марказӣ аз асри XIII сабт шудааст, вале ҳамеша мустамликаи бегонагон буд, истифодаи ин захираҳо дар сатҳи пасттарин боқӣ мондааст. Истиклолияти ин давлатҳо дар солҳои 90-ум минтақаро барои энергияи байналмилалӣ ва бозори озод боз кард, ки аҳамияти стратегияи онро дар ҷабҳаҳои геоиқтисодӣ афзоиш дод.

4. Осиёи Марказӣ аз ҳисоби захираҳои бузурги нафту газ, гидроэнергетикӣ ва манобеи табиӣ ҳастаӣ низ барои давлатҳои абарқудрат ҷолибтар мегардад.¹⁹ Ба ақидаи донишманди рус Камалудин Гаҷиев, “Аз нигоҳи геополитикӣ мавҷудияти захираҳои назарраси энергетикӣ ва нақшаҳои азими истихроҷи онҳо ба яке аз муҳимтарин минтақаҳо табдил додани Осиёи Марказӣ замина фароҳам овард”.²⁰

Тавонмандии умумии захиравӣ яке аз омилҳои асосиест, ки кишварҳои минтақаро муаррифӣ намудааст. Дар минтақаи Осиёи Марказӣ миқдори зиёди захираҳои энергетикӣ, аз қабилӣ газ, нафт, уран ва ангишт мавҷуданд. Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати истеҳсоли ангишт дар ҷаҳон ҷойи 10-ум, аз ҷиҳати истеҳсоли барқ ҷойи 19-ум,²¹ ва аз ҷиҳати захираҳои газ ҷойи намоёнро ишғол менамояд, зеро дар раёдабандии ОПЕК, Туркманистон аз ҷиҳати захираи газ дар ҷойи 5-ум, Қазоқистон дар ҷойи 19-ум ва Ўзбекистон дар ҷойи 22 - ум қарор дорад. Захираи нафтро мутахассисон дар Осиёи Марказӣ 15-31 миллиард баррел баҳо додаанд, ки 7.2 фоизи захираи нафти ҷаҳонро ташкил медиҳад.²² Бештар аз 50% -и урани ҷаҳониро кишварҳои Осиёи Марказӣ тавлид мекунанд. Аз ҷумла, тибқи омори Ассотсиатсияи ҷаҳонии ҳастаӣ (WNA) аз ҷиҳати истеҳсоли уран Қазоқистон бо 45% дар ҷойи аввал ва Ўзбекистон бо 7% дар ҷойи панҷум қарор дорад.²³ Аз рӯи ҳаҷми умумии истихроҷи тилло (Ўзбекистон – 101.6 тонна, Қирғизистон – 24.3, Қазоқистон – 78.4 тонна, Тоҷикистон – 8.46 тонна) дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунанд.²⁴ Аз ин ҷиҳат, минтақа ба ҷорроҳаи рақобати байнидавлатӣ, рақобати байни ширкатҳо ва субъектҳои минтақавӣ (давлатӣ ва гайридавлатӣ) табдил ёфтааст. Ва воқеан, ИМА, Россия, Чин ва дигар бозигарони

¹⁹ Роберте Дж. Борьба за ресурсы Центральной Азии// ВВС Русская служба, 4 июня 2010г.

²⁰ Гаҷиев К. Геополитика. - М.: Международные отношения, 1997. – С.234.

²¹ <https://top-ru.ru/places/71-rejting-stran-mira.html>

²² OPEC Annual Statistical Bulletin 2020 (англ.). Дата обращения: 9 декабря 2020. Архивировано 8 января 2021 года.

²³ World Uranium Mining Production (англ.). World Nuclear Association (11 ноября 2022). Дата обращения: 11 ноября 2022.

²⁴ <https://top-ru.ru/places/71-rejting-stran-mira.html>

эҳтимолӣ бо ҳадафҳои стратегии худ талош доранд, ба сиёсати дохилии кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсир расонанд.

Дар асри XXI давлатҳо кушиш мекунанд, ки субекти геополитикӣ бошанд, на объекти геополитикӣ. Давлатҳои навтаъсиси Осиёи Марказӣ низ тули се даҳсолаи истиқлоли хеш кушиши мустақил шудан ва табдил ёфтган ба субекти мустақили сиёсати ҷаҳониро талаб доранд. Албатта, ин талоши зиёд ва иродаи сиёсии устуворро талаб мекунад. Дар ҳоли ҳозир аҳамияти минтақаи Осиёи Марказӣ назар ба асри гузашта афзоиш ёфта, дар маркази диққати қудратҳои геополитикӣ қарор гирифтааст. Дар шароити муноқишаҳои шадиде, ки дар манотиқи мухталифи ҷаҳон авҷ гирифтаанд, дар Осиёи Марказӣ фазои сулҳу субот ва рушд ҳукмфармоист. Табиист, ки чунин муҳит худ аз худ ба вучуд намеояд.

Натиҷагирӣ ва пешниҳодҳо. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур метавонанд барои таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои кишварҳои минтақа хизмат намояд. Аз ҷумла, сиёсати ҷаҳонӣ вақтҳои ахир аз давлатҳои минтақа талаби офаридани механизмҳои таъмини амнияти минтақавӣ, ҳамгирии иқтисодиву сиёсӣ ва формати ягонаи ҳамгириро талаб намуда истодааст. Тавре ки дар боло қайд кардем, “дар минтақа фазои сулҳу субот ва рушд ҳукмфармоист. Табиист, ки чунин муҳит худ аз худ ба вучуд намеояд”. Аз ин рӯ, барои нигоҳ доштани фазои мавҷудаи суботи сиёсӣ, истиқлоли минтақавӣ зарур аст, ки самтҳои зерини ҳамкориҳои минтақавӣ тақвият дода шаванд.

Дар самти геосиёсӣ – Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи таъсиргуздор ба равандҳои шаклгирифтаи сиёсати ҷаҳонӣ нест, аммо бо истифодаи самараноки тавонмандии энергетикӣ ва захираҳои табиӣ метавонад ба як қудрати нави сиёсӣ табдил ёбад. Барои ба вучуд овардани “қудрати нави хушкӣ, ки Ғарбу Шарқро мепайвандад” имкониятҳои зехнӣ физикӣ мавҷуд аст. Инчунин дар “Бозии бузурги нав”, ки атрофи минтақа ба вучуд омада истодааст, бешикаст ва бо камтарин таъсири зиён баромадан вазифаи аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Доштани стратегия ва назари ягона дар “Ҷанг алайҳи терроризм” низ хеле муҳим мебошад. Доираи форматҳои “Осиёи Марказӣ+”, ки минтақаро ҳамчун як фазои том муаррифӣ мекунанд, васеъ шуда, шумораи онҳо дар маҷмӯъ ба 9 адад расидааст, ки муҳимтарини онҳо ин аст, ки 7-тоаш дар сатҳи олӣ, яъне дар сатҳи саммит баргуздор карда шуданд. Дар ин замина барои қудратҳои бузург ҳатмист, ки барои манофеи геополитикӣ ва геоиқтисодии худ ба Осиёи Марказӣ дастрасӣ ва нуфуз дошта бошанд. Баргузори чунин шакли нишастҳо аз кишварҳои минтақа диверсификатсияи шариконро ба вучуд меорад. Ин метавонад ҷустуҷӯи манбаҳои алтернативии амният ва ҳамкориро дар бар гирад. Давлатҳои минтақа метавонанд кӯшишҳои барои рушди захираҳои иқтисодии дохилӣ ва диверсификатсияи робитаҳои тичоратӣ барои коҳиш додани вобастагӣ аз ғайбӣ беруна тақвият бахшанд;

Дар самти геоиқтисодӣ – дар баробари доштани зарфиятҳои геосиёсӣ, зарфиятҳои геоиқтисодии минтақа низ хеле баланд мебошад. Дар пайи се даҳсолаи истиқлолияти хеш, кишварҳои минтақа дар бунёди чандин долонҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ мушарраф гардиданд. Нефт ва гази истифоданашуда шохиди рақобати шадид байни бозигарони асосӣ барои зери нуфузи стратегии худ қарор додани кишварҳои Осиёи Марказӣ ва назорати ин захираҳои энергетикӣ гардид. Россия, Чин, Иёлоти Муттаҳида ва Ҷиндустон дар рақобати босуръат бар сари диверсификатсияи нафту газ тавассути кубурҳо бастаанд. Мусобиқаи диверсификатсия аз Маҷрои ҷанубии Русия то Боку-Тифлис-Ҷейҳон ва Набукко аз лулаи гази Ғарбӣ ва Шарқӣ Чин-Туркменистон-Шинҷон, лулаи гази наздисарҳадии Қазоқистон-Чин ва ҷанубу шарқӣ ТАПИ ба Покистону Ҷиндустон мебошад. Ҷама талош доранд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳадафи таъмини амнияти энергетикӣ ноил шаванд. Азбаски нафту газ муҳаррики асосии фаъолияти иқтисодӣ, шукуфӣ ва муҳаррики афзоиандаи муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад, аз ин рӯ, кишварҳои Осиёи Марказӣ алтернативаи беҳтари энергетикӣ ҳисобида мешаванд.

Ба далели ин манобеи энерҷӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ дар байни қудратҳои минтақавӣ ва трансминтақавӣ рақобат мекунад. Ин як минтақаи рушдбанда дар сиёсати

байналмилалӣ дар соҳаи стратегӣ аз сабаби афзоиши истеъмоли талабот ба нафту газ ва дар баробари кам шудани истехсоли он дар дигар минтақаҳои ҷаҳон мебошад.

Тавре, ки Збигнев Бжезинский дар асари худ, “Тахтаи шоҳмот” овардааст: “Дар давоми ду-се даҳсолаи оянда, истеъмоли энергияи ҷаҳонӣ бояд ба таври назаррас афзоиш ёбад. Вазорати энергетикаи ИМА тахмин мезанад, ки тақозои ҷаҳонӣ дар байни солҳои 1993 ва 2015 беш аз 50% афзоиш хоҳад ёфт ва афзоиши назарраси истеъмол дар Шарқи Дур ба амал меояд. Талабот дар рушди иқтисодии Осиё аллакай фишори бузургро барои кашф ва истифода бурдани манбаъҳои нави энергия эҷод мекунад ва чунон ки маълум аст, сарватҳои зерзаминии минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҳавзаи баҳри Каспий захираҳои гази табиӣ ва нафтро дар бар мегиранд, ки то як дараҷа боло мераванд”.²⁵

Гидроэнергетика яке аз захираҳои маълуми энергетикӣ мебошад, ки қариб 200 сол боз бомуваффақият истифода бурда мешавад. Таваҷҷӯҳ ба он вақтҳои охир бо сабаби тезтунд шудани вазъ дар атрофи сузишвории истихрочшаванда – номуайянии захираҳо, болоравии нархҳо ва пурзур шудани талаботи экологӣ боз ҳам зиёд шудааст.

Осиёи Марказӣ яке аз бузургтарин иқтисодии гидроэнергетикӣ ҷаҳонро дорад. Қуҳҳои Помир ва Тиёншон ва шабакаҳои васеи дарёҳо, ки аз оби обшавии пирияхҳо ба вучуд омадаанд, барои сохтмони сарбандҳои барқии обӣ дар Осиёи Марказӣ ҷойҳои зиёде фароҳам овардааст. Қумхуриҳои болооб, аз ҷумла Тоҷикистон ва Қирғизистон аллакай қариб 90 фоизи қувваи барқро аз истгоҳҳои электрикӣ обӣ мегиранд.

Аммо ин минтақа натавонистааст иқтисодии гидроэнергетикӣ худро пурра истифода барад. Тоҷикистон ҳамагӣ 4 - 5²⁶ фоизи иқтисодии умумиашро азхуд кардааст, дар ҳоле ки Қирғизистон ҳамагӣ 10 фоизашро истифода кардааст.

Рушди гидроэнергетика дар Осиёи Марказӣ бо як қатор монеаҳо дучор меояд. Аммо бо сармоягузори дар инфрасохтори энергияи Осиёи Марказӣ ва роҳандозии муколамаи нав дар мавриди мудирӣи обҳои фаромарзӣ, кишварҳо метавонанд барои боз кардани неруи барқии обӣ худ ва таҳкими равобити қавитар бо ҳамдигар кумак кунанд.

Аз ин сабаб таваҷҷӯҳи рақобати қудратҳои минтақавӣ ва беруна барои захираҳои минтақа афзудааст ва ҳар кадом талошдоранд, ҳиссаеро аз худ кунанд. Бинобар ин бурду бохти минтақа танҳо дар дасти кишварҳои минтақа аст, то ки дар бозии қудратҳо зинда монанд.

Дар самти амниятӣ – таҳдидҳо доимо мавҷуданд. Онҳо гоҳ хусусияти минтақавӣ доранд, гоҳ хусусияти миллӣ, ки ба як кишвари минтақа таҳдид мекунанд. Аммо бештари таҳдидҳо ба минтақа берунианд. Ҷадвали зерин хатару таҳдидҳо ба амниятии минтақаи Осиёи Марказиро бозгӯӣ мекунанд.

Таҳдиду хатарҳо ба амнӣи минтақаи Осиёи Марказӣ бо мисолҳо.

Амнӣи минтақа	Хавф	Хатар	Таҳдид
Иқтисодӣ	Афзоиши қарзи берунии давлатҳо	Манипулятсияи кредиторон нисбати сиёсати беруни ва дохилии онҳо	Қисман аз даст додани соҳибхитиёри, истиклолият, тамомиати худудӣ
Сиёсӣ	Манипулятсияи муносибатҳои байни миллатҳо	поляризатсияи ҷомеа	Пайдоиши “макони ноустуворӣ”
Иҷтимоӣ	Суст будани маблағгузориҳои сектори иҷтимоӣ	Намоишҳои оммавӣ	Сарнагун кардани ҳокимият ва тартибот, инқилоб

²⁵ Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска. Масква – “Международная отношения” – 1999. Стр -152

²⁶ Захираҳои гидроэнергетикӣ Тоҷикистон. https://www.mewr.tj/?page_id=614&lang=tj

Экологӣ	Васеъ шудани майдони биёбоншавӣ	муҳочирати дохилӣ	Кам шудани генофонд, ресурсҳои меҳнатӣ
Ҳарбӣ	Маблағгузори сусти ҚМ	фасоди ҳарбӣ	Кумак ба сарнагун кардани сохти конституционӣ
Байналмилалӣ	Намоишҳои телевизионӣ бо сахнаҳои зӯрварӣ, бераҳмӣ	афзоиши шумораи одамони дорои психоз ва невроз	пахншавии умумии зӯрварӣ ва ғоратгарӣ

Хулоса. Осиёи Марказӣ дар баробари субъекти геополитикӣ будан, мавқеи хоси геостратегӣ дорад. Бинобар ин минтақа набояд ҳамчун як минтақаи буферӣ байни Россия ва Чин ва дигар қудратҳо хизмат кунад. Дар хотир бояд дошт, ки аз давраҳои қадим Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи транзитӣ хизмат мекунад, ки Қафқози ҷанубӣ, Чин ва кишварҳои ҳаммарз бо баҳри Хазарро мепайвандад. Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи он минтақаҳои мебошад, ки ба амнияти ҷаҳонӣ таъсири қиддӣ мерасонад, аз ин рӯ, амнияти Авруосиё ба амнияти минтақа саҳт алоқаманд аст.

Ҳоло равандҳои ҳамгирӣ на танҳо дар доираи иқтисодию сиёсӣ анҷом ёфта истодаанд, ҳамчунин робитаҳо дар соҳаи гуманитарӣ ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи давлатҳои минтақа мебошанд. Рушди минбаъдаи ин раванд ба манфиатҳои миллӣ, ташаккули низоми амнияти умумиминтақавӣ мусоидат мекунад.

Қобили зикр аст, ки барои ҷамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷолишҳо ва хатарҳо хеле монанд буда, ҷамоҳангии бархӯрдхоро ба ҳамкориҳои байнидавлатӣ тақозо мекунад, ки яке аз омилҳои асосии таъмини амнияти геополитикӣ маҳсуб мешавад. Бар асоси ин, минтақаи Осиёи Марказиро зарур аст, ки на танҳо ҳамкориҳои байналмилалиро тавсеа диҳад, балки талошҳо, равишҳо ва векторҳои рушдро миёни ҳуди кишварҳои минтақа муттаҳид созад.

Тибқи хулосаи таҳлили ин муносибатҳо, вусъати ҳамкориҳои байналхалқӣ барои кишварҳои минтақа роҳи оқилонатарини ҳалли проблемаҳои мавҷуда хоҳад шуд. Чунон ки дар мақола зикр гардид, мамлакатҳои Осиёи Марказӣ барои ҷамаи кишварҳои тараққиқарвар ҷолибанд. Бинобар ин ҳар кадоми онҳо сиёсати худро ба амал мебароранд, созишномаҳо имзо мекунад, танҳо барои ҷимояи манфиатҳои хеш. Ҳамкориҳои густурдаи байналмилалӣ минтақаи Осиёи Марказиро дар ҳолати мусоидтар қарор медиҳад, вақте интиҳоби “шарик” ба онҳо дода шавад.

Руйхати адабиёт

1. Бжезинский Збигнев. Шахматная доска – преимущество Америки и ее геостратегический императив, Basic Books, Нью-Йорк, 53–124.
2. Бжезинский З. Китай – региональная, а не мировая держава // Pro et contra. – М., 1998. – Т. 3, № 1. – С. 127–141.
3. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска. Москва – “Международная отношения” – 1999. Стр -152
4. Бейшеналиев А.Б. — Этапы американской политики в Центральноазиатском регионе (1991-2015 гг.) // Бытие: историческое исследование. – 2018. – № 9. – С. 30 - 37. DOI: 10.25136/2409868X.2018.9.27034. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=27034
5. Вязгина Е.А. Идея «Большой Центральной Азии» во внешнеполитических дискуссиях в США (2004-2008) // Вестник Московского университета. Серия 8: История. 2010. № 4. С. 101-116
6. Гаджиев К. Геополитика. - М.: Международные отношения, 1997. – С.234.

7. Роберте Дж. Борьба за ресурсы Центральной Азии// ВВС Русская служба, 4 июня 2010г.
8. Румер Е. США и Центральная Азия после 11 сентября // Россия и мусульманский мир. 2003. № 11. С. 90-103.
9. Райс, Кондолиза (5 января 2006 г.): «Выступление на инаугурационном завтраке Ассоциации корреспондентов Госдепартамента», Вашингтон, округ Колумбия, <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/58725.htm>.
10. Burtles M. Chinese Policy toward Russia and the Central Asian Republics / RAND's Project Air Force. 1999. – P. 3.
11. Edwards M. The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder // Central Asian Survey. 2003. – Vol. 22, N 1, March. – P. 96.
12. Huasheng Zhao. Central Asian Geopolitics and China's security // Strategic Analysis. 2009. – Vol. 33, N 4, July. – P. 475.
13. Jackson A. China and Central Asia // Caucasian Review of International Affairs. 2009. – N 33, May 19. – P. 18
14. Obama Administration's Priorities in South and Central Asia. Robert O. Blake, Jr. Assistant Secretary, Bureau of South and Central Asian Affairs. Houston, TX. January 19, 2011.
15. Starr S.F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to New Jersey: Princeton University Press, 2013. 4 p.
16. The Freedom Support Act. 1992. 24 October. [Электронный режим]. URL: <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532> (17-04-2024)
17. U.S. Department of State, Secretary Clinton Co-Chairs the New Silk Road Ministerial Meeting // DipNoteFact Sheet on New Silk Road Ministerial. September 22, 2011. See also U.S. Department of State, Remarks Robert D. Hormats, Under Secretary for Economic, Energy and Agricultural Affairs, Address to the SAIS Central Asia-Caucasus Institute and DSIS Forum. September 29, 2011.
18. Xu Xiaojie. The oil and gas links between Central Asia and China: a geopolitical perspective // OPEC review. 1999. – March. – P. 36
19. Захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон. https://www.mewr.tj/?page_id=614&lang=tj
20. Центральная Азия: столкновение власти, политики и экономике. д. Тамара Макаренко. <https://www.nato.int/docu/review/ru/articles/2010/03/30/tsentral-naya-aziya-stolknovenie-vlasti-politiki-i-ekonomiki/index.html> (17-04-2024)
21. <https://top-rf.ru/places/71-rejting-stran-mira.html>.
22. <file:///tsentralnaya-aziya-kak-region-mezhdunarodnoy-politiki.pdf>
23. <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-i-rol-tsentralnoy-azii-v-sovremennoy-geopolitike>
24. <https://top-rf.ru/places/71-rejting-stran-mira.html>. 40 стран – лидеров по добыче золота в мире
25. OPEC Annual Statistical Bulletin 2020 (англ.). Дата обращения: 9 декабря 2020. Архивировано 8 января 2021 года.
26. World Uranium Mining Production (англ.). World Nuclear Association (11 ноября 2022). Дата обращения: 11 ноября 2022.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГЕОПОЛИТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ШАРИФОВ ИСКАНДАР ИБРАГИМОВИЧ

Научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы – НАНТ. Адрес: г. Душанбе, улица Шерализода
2. Тел: 928083451. E-mail: iskandarsharifi10@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящена геополитическим этапам Центральной Азии в новых условиях международных отношений. Не скрывается, что сегодня некоторые регионы превратились в современную геополитическую площадку. Центральная Азия не

осталась в стороне от этого процесса. Анализ современных международных отношений показывает, что регион Центральной Азии был ареной геополитических конфликтов в прошлом и остается таковой сегодня. Поэтому в данной статье большее внимание уделено исследованию геополитических, геоэкономических и стратегических факторов влияния США, России и Китая на Центральную Азию.

Ключевые слова: Центральная Азия, США, Китай, Россия, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, геополитика, геоэкономика, геостратегия, международные отношения.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF GEOPOLITICS OF CENTRAL ASIA IN THE NEW CONDITIONS OF INTERNATIONAL RELATIONS

SHARIFOV ISKANDAR IBROHIMOVICH

Researcher at the Department of the Commonwealth of Independent States at the ИРАЕС - NAST. Address: Dushanbe, Sheralizoda street 2. Tel: 928083451. E-mail: iskandarsharifi10@mail.ru

Annotation: This article is devoted to the geopolitical stages of Central Asia in the new conditions of international relations. It is not hidden that today the base of the Khan's regions has turned into a modern geopolitical platform. Central Asia did not remain aloof from this process. An analysis of modern international relations shows that the Central Asian region has been an arena of geopolitical conflicts in the past and remains so today. Therefore, in this article, more attention is paid to the study of geopolitical, geo-economic and strategic factors of influence of the United States, Russia and China on Central Asia.

Key words: Central Asia, USA, China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, geopolitics, geoeconomic, geostrategies, international relations.

ШАКЛҲОИ ТУНДГАРОӢ ДАР РАВАНДИ ЧАӢОНИШАВӢ

ХОҶАЕВ Х.Х.

Муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 734025, Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдаки 33; тел (+992501022404 E-mail: Khojahikmat@mail.ru

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур моҳияти яке аз падидаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, яъне тундгароӣ, хусусиятҳои зухурёбӣ ва ҳадафҳои он баён гардидааст. Шаклҳои мухталиф, сабабҳо ва хусусиятҳои зуҳури он дар ҷомеаи муосир шарҳу тафсир шудаанд. Дар мақола аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст, ки пешгирии ғояҳо ва амалҳои тундгароӣ бояд бо ташаккул ва рушди идеологияи зидди тундгароии мутобиқ ба фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқи шахрвандон равона карда шавад. Дар ин самт зарур аст, ки давлат, ҷомеаи шахрвандӣ ва шахрвандон бояд якҷоя бар зидди ин падидаи номатлуби сиёсӣ ва иҷтимоӣ муқобилият нишон диҳанд.

Калидвожаҳо: зуроварӣ, тундгароӣ, радикализи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, фанатизм, арзишҳои маънавӣ, ҳаёлпарастӣ, раванди ҷаҳонишавӣ, созмонҳои ифротии динӣ ва сиёсӣ, таҳдидҳои техногенӣ, инқилоб ва ғайра.

Дар шароити муосир, ки раванди тезутунди ҷаҳонишавӣ вусъат меёбад, падидаи номатлуби тундгароӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва маънавию фарҳангии бисёр кишварҳо ворид гардида, дар амалу фаъолияти маънавии гуруҳҳои сиёсӣ, шахрвандон ва дар маҷмуъ ҷомеа, баръало зоҳир мешавад. Ин падидаи номатлуб гуногунҷанба буда, дар баробари раванди ҷаҳонишавӣ бештар шиддат гирифта, зоҳиран ва моҳиятан хеле тағйир ёфтааст. Он ба худ шаклу намуди гуногун гирифта, ба мушкилоту хатарҳои муосир мувофиқ мегардад. Ҳамин тавр, ифротгароён мунтазам амалҳои шуми худро анҷом медиҳанд.

Воқеаҳои гузаштаи таърихӣ ва раванду тағйироти ҷаҳони муосир ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки омӯзиши тундгароӣ, хусусан дар шароити бӯҳронҳои иқтисодӣ ва

сиёсӣ, ҳангоми ҳалли муноқишот ва мушкилоти онҳо аз ҷониби мақомоти марбутаи кишварҳо ба таври васеъ роҳандозӣ мегардад. Дар вазъияти хеле муташшаничи ҷомеаи муосир, ки ҷангу муноқишаҳои зиёде дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна, Африқо, баъзе минтақаҳои даргири олам идома меёбанд, рӯҳияи хушунатгароии баъзе масъулони равандҳои сиёсӣ ва ғайрисиёсӣ созмонҳои гуногуни тундгаро ва ифротӣ ба таври назаррас боло рафтаанд. Дар айни замон таҳқиқоти тундгароӣ, шаклҳои асосӣ ва хусусиятҳои он яке аз масъалаҳои хеле муҳими илмӣ ва амалӣ ба ҳисоб рафта, аз муҳаққиқон тақозо менамояд, ки ба паҳлуҳои мухталиф ва роҳи усулҳои мубориза бо он диққати ҷиддӣ зоҳир созанд.

Падидаи тундгароӣ ҳанӯз аз даврони кӯҳан, аз ҷумла, давраи “Эҳё” диққати олимону ба худ ҷалб карда, дар асрҳои XX ва нимаи аввали асри XXI омӯзиши он хеле муҳим гардидааст. Танҳо дар ду даҳсолаи охир китобу мақолаҳо ва рисолаҳои зиёде аз тарафи муҳаққиқон таълиф гардида, нашр шудаанд. Шумораи зиёди олимони кишварҳои Аврупо, Шарқ ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ моҳият, хусусият, шаклҳо ва усулҳои мубориза бо тундгароиро таҳқиқ кардаанд.

Масъалаи ифротгароӣ ва шаклҳои нави он, ки дар ин мақола мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, барои ҳонандаи тоҷик, ки ҳануз аз солҳои 90-уми асри гузашта ба шаклҳои ва зухуроти он ошноӣ дорад, хеле зарур аст. Зеро ба қавли Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Фаромуш набояд кард, ки яке аз омилҳои асосии хурوفотпарастӣ ва гаравидан ба ғояҳои иртиқдорӣ сатҳи пасти маърифатнокӣ ва тафаккури илмӣ дар ҷомеа мебошад” [1, с.15].

Истилоҳи радикализм (тундгароӣ) дар охири асри XVIII дар Англия вориди фарҳанги истилоҳот гардидааст. Чарлз Фокс аввалин шуда калимаи “радикализм”-ро барои ишора ба ҷонибдорони даврони кӯҳан ва тағйироти кулӣ дар низоми давлатҳои аврупоӣ дар таърих ба намунаи давлатдорӣ дар Фаронса истифода бурдааст (27, с.21). Сипас ин мафҳум дар асри XIX ба тадриҷ дар Аврупо паҳн гардида, тафаккури илмӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафии аҳли ҷомеаро ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ равона кард. Сараввал зеро ин мафҳум “тағйироти бунёдиро” дар назар доштанд.

Дар даврони шиддат гирифтани инқилобҳои саноатӣ ва иҷтимоии зиддифеодалӣ, буржуазӣ, радикализм ҳамчун намунаи навини дигари рушди иҷтимоии ҷомеа муаррифӣ шуда буд, ки дар афкори иҷтимоӣ сиёсии аврупоӣ асри XX тавассути ҷонибдорони “традиционализм” ва “консерватизм” ба воқуниши ҷиддитар рӯ ба рӯ гардид. “Радикализм” на танҳо ба маънои “инқилоб”, балки тамоми шаклҳои он воқуниш ёфта, раванди таърихӣ давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро дар тури зиёда аз дусад соли охир муайян кард.

Маҳз ин омил имкон дод, ки шакли дигари муътадилсозии динамикаи иҷтимоӣ дар шароити равандҳои босуръати иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, илмӣ-техникӣ ва мутобиқсозии баланди зиддибуҳронии ҷомеаи аврупоӣ ба вуҷуд ояд. Мафҳуми “радикализм” дар худ муҳтавои муҳити номусоиди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ, тасаввуроти ҷаҳонбинӣ ва идеология, таҳдидҳои техногенӣ ва экологӣ, омилҳои маънавӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва хусусиятҳои антропологӣ, намунаи ботини рафтору кирдори шахрванди аврупоиро дар бар гирифт.

Зухури ин шакли тундгароӣ дар натиҷаи афзоиши беадолатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ, паҳншавии сатҳи камбизоатӣ, бекорӣ ва коррупсия, барҳам додани низоми кафолати иҷтимоӣ, ноамнии ҳуқуқии шахс ва моликият, даст кашидан аз раванди дигаргунсозии демократӣ ва тақвияти бахшидани тамоюлотии авторитарӣ, заиф шудани давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шахрвандӣ, парокандагии низоми анъанавии арзишҳо, низоҳои пинҳонӣ ва бисёр омилҳои дигари объективӣ ба вуҷуд омад.

Дар баробари ин мафҳуми тундгароӣ дар иртибот ба ғайриимкон будани тағйироти ҷиддӣ дар вазъи мавҷудаи иҷтимоӣ бо истифода аз усулҳои демократӣ, набудани имконот барои баёни норозигӣ нисбат ба сохторҳои давлатӣ ва сиёсати мавҷуда рӯи қарор омад. Ноқомии элитаҳои сиёсӣ дар ҳалли самараноки мушкилоти иҷтимоӣ, ҷустуҷуи

роҳҳои раҳӣ аз бухронҳои тулонӣ ва муноқишаҳо низ омилҳои мебошанд, ки ба тундгаро шудани гурӯҳҳои норозӣ, табақаҳо ё шахсони алоҳида мусоидат карданд. [3 с.13].

Мафҳуми “радикализм” маънои тарзи тафаккур ва модели рафтори ба он алоқамандро низ дорад. Масалан, фундаментализм ба маънои риояи қатъии талаботи ҳама гуна таълимот (динӣ, сиёсӣ, фалсафӣ ва ғайра) дошта, утопизм - тасаввуротро дар бораи имкониятҳои бунёдии ҷомеа, ки дар он намунаҳои асосии разолатҳои иҷтимоӣ решақан карда мешаванд, дар худ ғунҷонидааст.

Аммо инқилоб ин эътирофи ногузирӣ тағйироти кулӣ тавассути зурварӣ дар доираи муносибатҳои мавҷудаи иҷтимоӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва ғайраро дар назар дорад. Дар доираи ин мафҳумҳо унсурҳои аввалӣ ҳамчун қисми ҷудонопазири радикализи моҳияти олами ҳастӣ ва сабаби номувофиқатии муносибатҳои иҷтимоии мавҷударо муайян карда, унсурҳои дуюмӣ бошад ба идеали иҷтимоӣ ишора мекунад, ки ҷомеа бояд ба он сазӣ кунад. Аммо унсурҳои сеюмӣ усули бо роҳи зурварӣ ба даст овардани идеалро дар бар гирифтааст. Ба ибораи дигар, ин се унсурҳои асосии моҳияти онро дар бар гирифта ба саволҳои “чӣ”, “ҷаро” ва “чӣ гуна” будани ҳаёти иҷтимоӣ ҷавоб медиҳанд.[4, с.258].

Ҳамчунин мафҳуми тундгарӣ ва ё радикализм дар масъалаи бо роҳи “одӣ” ҳал кардани мушкилоти мураккабу гуногунҷанбаи иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, байниқавмӣ, динӣ, экологӣ ва ғайраро тавассути зурварӣ ҳамчун воситаи “самаранок” ва амали муваҷҷибу фаврӣ барои бартараф кардани маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, инчунин омода сохтан ба муқола ва созиш тавсиф мекунад. Ба хусусиятҳои асосии тундгарӣ-“радикализм” инҳо шомил мебошанд: тақсироти ҷомеа ба қувваҳои оштинопазир, яъне ба “худӣ” ва “беғонагон”, ҷустуҷӯи доимии душманону гунаҳкорони нооромӣҳои иҷтимоӣ, ки ташнаи мубориза ва рӯҳияи муқовимати харобиовар бо душманонанд, максимализм, омодагӣ барои шахид шудан, ҷустуҷӯи усули умумӣ ҳалли мушкилоти мураккаби иҷтимоӣ, услуби тоталитарӣ тафаккур ва ғайра [30, с.89].

Тундгарӣ дар раванди низомии иҷтимоӣ-сиёсӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: сохтори иттилоотӣ дар бораи дараҷаи номусоидии муҳити иҷтимоӣ- сиёсӣ, рафъи ташаннуҷи иҷтимоӣ тавассути гурӯҳҳои норозӣ, фишор ба институтҳои сиёсӣ, омодагӣ, қабул ва татбиқи қарорҳои сиёсӣ, ислоҳи самти сиёсат, ҳавасмандгардонии тағйироти куллии иҷтимоӣ-сиёсӣ, навоарӣ ва ғайра [6, с.89].

Тундгарӣ ҳамчун риояи қатъии усули ҳама чизҳои нав метавонад дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти маънавӣ ва иҷтимоӣ зоҳир шавад ва дар баъзе ҳолатҳо, масалан, вақте сухан дар бораи ҳалли бунёдии ин ё он мушкилоти назариявӣ ё амалӣ меравад, асоснок карда шавад. Аммо вай дар муносибатҳои иҷтимоӣ ҳамчун низомии муносибат ва амал, ки бо ахлоқ ва амалҳои иҷтимоӣ муҳолифати шадид дорад, ғайриқобили қабул мебошад.

Дар иртибот ба гуфтаҳои боло метавон ду шакли тундгарӣро, ки ҷомеаи муосир бо онҳо рӯ ба рӯ аст, ҷудо намуд: тундгарии иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Тундгарии иҷтимоӣ дар маҷмӯъ афзалияти манфиатҳои ҳар як гурӯҳи иҷтимоиро нисбат ба манфиатҳои ҷомеа эътироф менамояд. Масалан, “феминизм” як нави тундгарии иҷтимоӣ буда, зимни ба дараҷаи мутлақ нишон додани аломати гендерӣ ташаккул ёфтааст. Дар навбати худ тундгарии динӣ динро унсурҳои асосии ҳаёти инсон ва манфиатҳои гурӯҳҳои иҷтимоии дахлдорро ҳамчун манфиатҳои ҷомеа эътироф мекунад. Шаклҳои асосии радикализи иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосирӣ ҷаҳонӣ зухуроти наҷодпарастӣ, этнотсентризм, феминизм, экологизм, фундаментализми динӣ, субфарҳангҳои ҷавонон ва муҳлисон ва ғайра эътироф карда шудаанд [7].

Шаклҳои тундгарӣ аз қабилӣ тундгарии иҷтимоӣ - этникӣ ва динӣ дар назария ва амалияи муносибатҳои байналмилалӣ ва байни мазҳабӣ пойбандии ақидаҳо ва усулҳои шадид мебошанд. Тарафдорони онҳо, ки аз мавқеи ҳимояи манфиатҳо ва ҳуқуқҳои як миллат ё дин баромад мекунанд, ҳуқуқҳои дигар ҳалку динҳоро ошкоро ва таҳқиромез поймол месозанд. Идеологияи онҳо миллатгарии ҷаҳонӣ, бунёдгарӣ, ксенофобӣ ва шовинизми миллатгарӣ буда, сиёсати онҳо зурварии этникӣ ё динӣ дар ин ё он шакл мебошад.

Хусусиятҳои ҳоси тундгарии динӣ таҳамулнопазирӣ нисбат ба атрофиён мебошад, ки бешубҳа барои мавҷудияти устувори давлат хатар эҷод мекунад.

Хатари тундгароии динӣ инчунин ба тамоюли чинояткорию аъзоёни як қатор равия ва мазҳабҳо вобаста мебошад. Тамоюлоту чиноятҳои ин равияҳо аз “фанатизм” дар амалҳои онҳо дарак медиҳад. [8, саҳ.105].

Ҳангоми ҷудо кардани диндорон ба равияву мазҳабҳо ва фарҳангҳои динӣ ҳамчун равияи “радикалӣ” бояд хеле эҳтиёткор шуд, зеро аксар вақт гуногунрангӣ аз ҷониби ин равияҳо ба ифротгароӣ (экстремизм) оварда мерасонад. Дар бисёр ҳолатҳо сатҳи идеологии радикализми иҷтимоӣ дар шакли хеле сода тавсиф карда мешавад, ки ин нодуруст аст, зеро аксаран идеологияи “экстремизми иҷтимоӣ” ба идеологияи сиёсии пешрафта табдил меёбад. Аммо, як қатор “идеологияҳои иҷтимоӣ” мавҷуд мебошанд, ки дар доираи фарҳангҳои муайян боқӣ мемонанд. Намунаи барҷастаи чунин идеологияи радикалии иҷтимоӣ ин идеологияҳои фарҳангии ҷавонон шуда метавонад. Ҷараёнҳои радикализми иҷтимоӣ дар амалҳои хоси аксарият даст ба баргузорию ҳамроҳии эътирозӣ, пикетҳо ва намоишҳои ғайриқонунӣ, содир кардани амалҳои авбошӣ ва амалҳои харобиоварӣ, вайрон кардани ғаъолияти нақлиёт ва ғайра мезананд. Яке аз таҳдидҳои асосии тундгароӣ ва ё радикализми иҷтимоӣ ба ҷомеа он аст, ки он ҳамчун замина барои тундгароии радикализми сиёсӣ хидмат мекунад ва мақсад дорад бо истифода аз вазъияти мушкили иҷтимоии байналмилалӣ ва байни динҳо ҷомеаро ба бухрони пурраи иҷтимоӣ сиёсӣ савқ диҳад. Ин раванд қодир ба он аст, ки барои нерӯҳои барангезандаи ин бухрон заминаҳои ғасби ҳокимияти давлатиро дар кишвар ва ё минтақаи алоҳида фароҳам орад. Ин падида дар якҷоягӣ бо пешрафти технологияҳои иттилоотӣ аз рушди экстремизми иттилоотӣ дар сатҳи байналмилалӣ хоҳад буд. [11]. Дар муқоиса бо тундгароии иҷтимоӣ тундгароии сиёсӣ мақсад дорад ҳокимияти давлатиро ба даст орад ва ҳукумронӣ кунад.

Илова бар ин майдони муборизоти иҷтимоии тундгароии сиёсӣ одатан васеътар буда, бунёди решаҳои идеологӣ нисбат ба идеологияи тундгароии иҷтимоӣ бештар қорқард шудаанд. Бо вучуди фарқиятҳои ҷиддӣ байни радикализми иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар байни онҳо бешубҳа робитаи мутақобила ба назар мерасад. Масалан, ғаъолияти тундгароӣ метавонад дар ду шакл зоҳир шавад: якум, ҳамчун ғаъолияте ки бо истифодаи зуроварии сиёсӣ алоқаманд нест (масалан аксияҳои эътирозӣ, пикетҳои ғайриқонунӣ, бастанӣ роҳҳо ва ғайра); дуюм, ҳамчун ғаъолияте, ки дар асоси он истифодаи зуроварӣ дар шаклҳои гуногун (терроризм, генотсид, репрессияҳои оммавӣ ва ғайра) ҷой дорад. Маҳз ғаъолияти тундгароӣ бо тақия ба истифодаи зуроварии сиёсӣ метавонад ҳамчун ифротгароии сиёсӣ, яъне ҳамаҷониба пойбанди шаклҳои тундрави ғаъолият дар сиёсат тавсиф карда шавад.

Ҳамин тариқ, ифротгароии сиёсӣ як навъи ғаъолияти тундгароӣ мебошад, ки ба истифодаи зуроварӣ барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ асос ёфтааст. Дар радикализми сиёсӣ ҷараёнҳои ҷаф ва рост ҷудо карда мешаванд. Ба радикалҳои ҷаф шахсон ва гӯруҳҳои сиёсии дорои ақидаҳои коммунистии шадиди ҷафгаро дохил мешаванд. Одатан, ба чунин гӯруҳҳои иттиҳодияҳои анархистӣ, ташкилотҳои коммунистҳои ҷаф, аз ҷумла троткистҳо, инчунин гӯруҳҳои коммунистие, ки дар мавқеи маоизм ва сталинизм истодаанд, дохил мешаванд. Хусусиятҳои муҳимтарини идеологияи тундгароӣ ҷаф инҳоянд: коммунизм талош барои банёди ҷомеаи бетаба, ки ҳолӣ аз истимсор аст; интернационализм эътирофи усулан баробарии тамоми наҷоду миллатҳо ва қавмҳо аст; дар муқобили империализми рад кардани сиёсати таҷовузқорӣ, миллатгароӣ ва шовинистии синфи ҳокими кишварҳои пешрафтаи ҷаф ва ғайра; муқобили ҷомеаи сармоядорӣ, арзишҳои он ва иқтисоди бозоргонӣ, дастгирӣ аз мудохилаи давлат ба равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ; инқилобгароӣ, эътирофи истифодаи усулҳои зуроварии тағйир додани муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷомеа ва ғайра [4. с. 260-261].

Радикализми рост низ дорои усулҳои худ мебошад: авторитаризм, яъне омода сохтани имконотҳои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ, нигоҳ доштан ва ё ғасби ғайриқонунии он аз ҷониби шахсон алоҳида, гӯруҳҳо ё ҳизб; миллатгароӣ- муаррифии миллати худ ҳамчун арзиши оӣ ва кӯшиши манфиатҳои он ҳамчун хидмати шоиста; адами озодандешии гӯруҳҳои иҷтимоӣ дар масъалаи ифодаи мавқеи шахсии худ; шовинизм ҳамчун шакли шадиди миллатгароӣ буда, бартарию як миллатро нисбат ба

дигар миллатҳо ва ҳуқуқи тобеъияти онҳо эълон медорад; наҷодпарастӣ- таълимот дар хусуси нобаробарии наҷодҳо ва нақши муайянқуннандаи фарқиятҳои наҷодӣ дар рушди ҷомеа ва фарҳанг ва ғайра.

Ба андешаи мо, мубориза бо тундгароиро метавон танҳо тавассути таҳамулпазирӣ, муколамаи байнифарҳангӣ, байнидинӣ ва байналмилалӣ дар ҷомеа, ташаккули идеологияи зиддитундгароӣ, фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқи ҷомеаи демократӣ бо муваффақият анҷом дод. Идеология ва амалияи радикализмо метавон ба воситаи маърақаҳои иттилоотӣ таълимӣ аз ҷониби институтҳои давлатӣ, васоити ахбори омма, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ислоҳоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ ба мақсади демократқунонии тамоми соҳаҳои ҷомеа, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагӣ, тавонмандии табақаҳои иҷтимоӣ, баҳусус гурӯҳҳои камбизоат, таъмини муколамаи баробарҳуқуқӣ байни конфессияҳо ва миллатҳо, иттиҳоди минтақавӣ ва ҷаҳонӣ фароҳам овард. Пурра аз байн бурдани радикализм ғайриимкон аст, аммо кам кардани шиддати зуҳуроти харобиовари он комилан имконпазир мебошад.

Адабиёт

1. Э. Раҳмон. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар.- с.15.
2. Radicalisation: a marginal phenomenon or a mirror to society? / edited by Noel Clycq, Christiane Timmerman, Dirk Vanheule, Rut Van Caudenberg and Stiene Ravn. Leuven (Belgium) : Leuven University Press 2019.250 p.
3. Бороздин А.Н. Радикализм как социально -политический феномен. Вестник Академии экономической безопасности МВД России.2015 №6 С. 12-17.
4. Самойлов С.Ф., Плотников В.В. Концептуализация понятий социального и политического радикализма и экстремизма. Вестник Краснодарского университета МВД России. 2015 №4 (39). С. 258-261.
5. Русаков О.Ф. Томография радикализма. Дискурс -Пи: Научно-практический альманах 2001. Вып 1.С.86-92.
6. Левченко Л.О. Радикализм та экстремизм як крайни прояви нонконформной поведеник : загальнотеоретичний аспект. Наукові праці (Чорноморського державного університету імені Петра Могили). Сер.: Політологія. 2009. Т.110 , Вип. 97.С.77-80.
7. Молодежные субкультуры Москвы /Сост.Д.В. Громов, отв. ред. М.Ю. Мартынова. Москва : ИЭАРАН, 2009.544.с.
8. Борисовский А.В., Римский А.В. Дискурс экстремизма, радикализма и терроризма. Наука. Искусство. Культура. 2018. Вып.4 (20). С. 98-115.
9. Кубиякин Е.О.,Сафронов А.Н. Информационный экстремизм в среде молодёжи как деструктивный феномен современного российского общества. Вестник Краснодарского университета МВД России. 2013. № 4 (22) .С.100-104.
10. Лопушанский И.Н. Радикализм: теория и практика : учебное пособие для магистратуры /Акад. Генеральной прокуратуры РФ. Санкт Петербургский юридический ин-т (фил.).2-е изд., перераб .и доп Санкт Петербург: Санкт Петербургский юридический ин-т (фил.) Акад. Генеральной Прокуратуры РФ,2016.47.
11. Религии и радикализм в постсекулярном мире / (С.Амгар, А.М. Ахунов, И.Л. Бабич и др.); под редакцией Е.И. Филипповой и Ж.Радвани. Москва: Горячая линия – Телеком , 2017.331 с.
12. Кадиев А.М. К вопросу о сущности религиозного экстремизма. Религиоведение. 2007. № 4. С. 127-137

Ходжаев Х.Х.

Формы радикализма в процессе глобализации

Аннотация. В данной статье описывается сущность одного из политических и социальных явлений – экстремизма, его характеристики и цели. Объясняются и интерпретируются различные формы, причины и особенности его появления в

современном обществе. Более того, в статье научно обосновано, что профилактика экстремистских идей и действий должна быть направлена на формирование и развитие антиэкстремистской идеологии, совместимой с политико-правовой культурой граждан. В связи с этим необходимо, чтобы государство, гражданское общество и граждане вместе выступили против этого нежелательного политического и социального явления.

Ключевые слова: насилие, экстремизм, социальный и политический радикализм, фанатизм, моральные ценности, фантастика, процесс глобализации, религиозные и политические экстремистские организации, техногенные угрозы, революция и т.д.

Khojaev H.H.

Forms of Radicalism in the process of globalization

Annotation. This article describes the essence of one of the political and social phenomena - extremism, its characteristics and goals. Various forms, reasons and features of its appearance in modern society are explained and interpreted. Moreover, the article scientifically substantiates that the prevention of extremist ideas and actions should be aimed at the formation and development of an anti-extremist ideology that is compatible with the political and legal culture of citizens. In this regard, it is necessary for the state, civil society and citizens to stand together against this undesirable political and social phenomenon.

Keyword: violence, extremism, social and political radicalism, fanaticism, moral values, science fiction, the process of globalization, religious and political extremist organizations, man-made threats, revolution, etc.

БА ҚАДРИ ДАВЛАТИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА ЗИНДАГИИ ОРОМУ ОСУДА БОЯД РАСИД

САЛИМОВ АКБАР ҲАЛИМОВИЧ

Ходими калони илмии шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. тел. +992 92 861 40 27, Email: salimov@osiyoavrupo.tj

Дар мақолаи мазкур масъалаи таҳдиду хатарҳои терроризму ифротгароӣ, ки ба амнияти ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла ба амну суботи Тоҷикистон хатари ҷиддӣ дорад, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Бинобар тезутунд гардидани вазъияти ҷаҳони муосир ва шиқдат гирифтани таҳдиду хатарҳои созмону ҳаракатҳои террористӣ ва экстремистӣ ҳифзи истиқлоли давлатӣ, ваҳдати миллӣ ва таъмини сулҳу субот аз масъалаҳои муҳимтарини замони муосир маҳсуб меёбад. Дар ин замина, расонаӣ гардидани ахбороти Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба манъ карда шудани фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳо ва ташилотҳои террористӣ ва экстремистӣ иқдоми зарурӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *Терроризм ва ифротгароӣ, ташилотҳои террористӣ ва экстремистӣ, Тоҷикистон, амнияти миллӣ, ҳалномаи Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Вазъи мураккаби геополитикии ҷаҳони муосир ва паҳншавии зухуроти номатлуб ва даҳшатовари терроризму ифротгароӣ ба амнияти ҷомеаи башарӣ, сулҳу субот ва рушди устувор бевосита таҳдид намуда, боиси нигаронии кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон гардидааст. Бояд таъкид кард, ки масъалаи таъмини амнияти давлат аз таҳдиду хатарҳои дохиливу хориҷӣ дар ҳама давру замон яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ҳисобида мешавад.

Дар замони муосир бинобар сабаби мучаҳҳаз будани созмондиҳандагон ва иҷрокунандагони амалҳои террористӣ бо технологияҳои навтарин аз ҷиҳати идеологӣ,

иттилоотӣ ва молиявӣ, дараҷаи хатари амали онҳо барои ҷомеа, махсусан нигаронкунанда ба шумор меравад. Идеологҳои ташкилот ва гурӯҳҳои экстремистӣ бо истифода аз шабакаи ҷаҳонии Интернет ва имконоти иртиботи компютерӣ ба шуури нозук ва низоми ноустувори ҷамоаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ҷавонон фаъолон таъсир мерасонанд.

Дар натиҷа, дар солҳои охир тезутунд шудани мушкилоти ифротгароии ҷавонон ба мушоҳида мерасад, ки ҳоло онро метавон ҳамчун мушкили дорои аҳамияти миллий ва таҳдид ба амнияти миллий арзёбӣ кард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо фаъолон, намоёндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар қайд намуданд, ки масъалаи аз ҷониби шаҳрвандони Тоҷикистон содир шудани амалҳои террористӣ дар ҳудуди кишварҳои олам, ба паст задани обрӯи давлат ва миллати тоҷик дар арсаи ҷаҳонӣ оварда расонидааст [10].

Дар воқеъ, пайвастании шаҳрвандони Тоҷикистон ба ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ ва экстремистӣ ва нақши бевоситаи афзоиандаи онҳо дар амалиёти ҷангӣ, ҳудқурбоникунӣ дар канори созмонҳои байналмилалӣ террористӣ ҳар як шаҳрванди миллатдӯсту ватанпарастро ба ташвиш овардааст.

Дар чунин вазъияти ташвишовари ҷомеа, расонаӣ гардидани Ахбороти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба манъ карда шудани фаъолияти 29 ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ ба маврид маҳсуб меёбад [3]. Таҳдиду хатарҳои, ки барои ноором сохтани кишварҳои Осиё Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон равона карда шудаанд, нақшаи таҳрикардашудаи кудратҳои манфиатдор ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои онҳо дар минтақа мебошад. Дар ин раванд бо истифода аз ҳаракату гурӯҳҳои террористиву экстремистии таъсисдодашуда, нақшаи таҳрибории худро тавассути анҷом додани амалҳои террористӣ роҳандозӣ намуда, ба амну суботи минтақа ва Тоҷикистон таҳдиду хатарҳо эҷод менамоянд.

Ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ, ки метавонанд ба амну суботи Тоҷикистон таҳдиду хатар эҷод намоянд инҳоянд:

1. ТТЭ Ҳизби наҳзати исломӣ. Ҳамчун ҳизби сиёсӣ-динӣ дар арсаи сиёсат дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX аз худ дарак додааст. Таҳлили фаъолияти расмиву ғайрирасмӣ ҳизби наҳзати исломӣ собитгари он аст, ки аз ибтидои фаъолияти хеш ҳадафи аз байн бурдани давлати дунявӣ ва пайвастании дин бо сиёсатро дошта, тибқи дастуру супоришҳои аҷнабиён амал намудааст. Саркардагони он ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои ғаразнок ва фароғир намудани нуфузи худ дар ҷомеа, Тоҷикистонро ба гирдоби ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 кашиданд, ки дар натиҷа даҳҳо ҳазор мардуми бегуноҳ кушта ва садҳо ҳазор гуреза шуданд. Бо вуҷуди дар моҳи июни соли 1997 ба имзо расонидани Созишномаи истиқрори сулҳи тоҷикон ва соҳиб гардидан ба мансабҳо дар вазорату идораҳо, аъзоёни фаъоли ҳизб дар дохили кишвар бо дастгирии хоҷагони хориҷии худ даст ба амалҳои террористӣ зада, амну суботи кишварро ноором сохтанд. Баъд аз ошуби номуваффақи аъзоёни ҳизби наҳзати исломӣ дар моҳи сентябри соли 2015, ки мақсади ноором кардани вазъият дар кишварро доштанд, бо Ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2015 ҳизби наҳзати исломӣ террористӣ ва экстремистӣ эътироф гардида, фаъолияти он дар Тоҷикистон манъ карда шуд [2].

2. Ташкилоти террористии “Ал-Қоида”. Яке аз калонтарин ташкилоти байналмилалӣ террористии исломи тундгаро ва салафӣ ба шумор рафта, дар нимаи дууми соли 1980 бо ташаббуси Абдулло Аззам, Усома бен Лодан ва Айман аз-Завоҳирӣ таъсис дода шудааст. “Ал-Қоида” бар асоси принсипи шабакавӣ сохта шуда, шабакаҳои хурди алоҳидаи худмухторамалкунандаи худро дорост, ки дар интиҳоби стратегия, тактика, ҳадафҳо ва шаклҳои анҷом додани ҳамлаҳои террористӣ дараҷаи баланди озодӣ

доранд. Ҳамлаи бузурги террористие, ки аз ҷониби ин ташкилот анҷом дода шуд, ҳамла ба бинои Маркази тиҷоратии умумиҷаҳонӣ ва бинои Пентагон дар ИМА мебошанд [6].

Бояд зикр намуд, ки аъзоёни ташкилоти террористии “Ал-Қоида” моҳи сентябри соли 2010 дар водии Рашт дар ҳамлаи террористӣ ба корвони автомашинаҳои хизматчиёни ҷарбии Вазорати мудофияи Тоҷикистон даст доштанд. Илова бар ин, имрӯз “Ал-Қоида” бо ташкилоти террористии “Ҷамоати Ансуруллоҳ” алоқаи зич дорад, онро аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ мекунад.

Бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2006 ғаъолияти ташкилоти байналмилалӣ террористии “Ал-Қоида” дар Тоҷикистон манъ карда шудааст [2].

3. Ташкилоти террористӣ-экстремистии “Бародарони мусулмон” (машҳур бо номи “Ихвон-ул-муслимин”). Аз аввалин созмонҳои панисломӣ хусусияти фундаменталистӣ-экстремистӣ дошта ба шумор рафта, дар солҳои 20-уми асри ХХ таъсис дода шудааст [9]. Ҳадафи “Ихвон-ул-муслимин” аз байн бурдани ҳукуматҳои ғайриисломӣ ва бунёди давлати исломӣ дар минтақаҳои мусулмоннишин, аз ҷумла дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Россия буда, дар миқёси ҷаҳонӣ барқарор кардани “Хилофати бузурги исломӣ” мебошад [8]. “Ихвон-ул-муслимин” тавассути намояндагони элитаи сиёсӣ, илмӣ ва молиявӣ, ки идеологияи онро эътироф доранд, амал мекунад. Идеологияи “Ихвон-ул-муслимин” талаботи водоркунандаи элитаҳо ва қишри миёна, яъне ҳамон қишрҳои аҳолиро, ки намояндагонашон фишангҳои воқеии идоракуниро дар кишварҳои муайян дар даст доранд, ташаккул медиҳад. Бинобар ин, роҳбарони бахшҳои шабакавии “Ихвон-ул-муслимин”-ро асосан профессорони донишгоҳҳо ва аҳли зиё ба уҳда доранд.

Ҷаъолияти ташкилоти “Бародарони мусулмон” (Ихвон-ул-муслимин) бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 март соли 2006 дар ҳудуди Тоҷикистон манъ карда шудааст [2].

4. Ташкилоти террористӣ ва экстремистии Ҷамоати “Ансуруллоҳ”. Соли 2008 аз тарафи ғаъолони ҳизби наҳзати исломӣ Раҳимов Абдулло, Табаров Амриддин ва Аҳроров Қамариддин таъсис дода шудааст [7]. Ин ташкилоти террористӣ қаноти ҷангии ТТЭ Ҳизби наҳзати исломӣ ба шумор рафта, ҷангҷӯёни онро асосан шаҳрвандони Тоҷикистон ва дигар қавму миллатҳои ташкил медиҳад. Ҷамоати “Ансуруллоҳ” ба амалҳои террористии соли 2010, ҳамла ба бинои Шубаи минтақавии мубориза бар зидди ҷиноятҳои муташаккили Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанди вилояти Суғд ва ҳамла ба корвони ҷарбии хизматчиёни ҷарбии Вазорати мудофияи Тоҷикистон дар водии Рашт даст дорад [5]. Ҷамоати “Ансуруллоҳ” дар манотиқи ҳамсарҳад бо Тоҷикистон даҳҳо бошишгоҳҳо барои омода намудани ҷангиёни сафи худ таъсис дода, ҳадафи бунёди аморати исломӣ дар Тоҷикистонро дорад.

Бо ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03 майи соли 2012 ҷамоати “Ансуруллоҳ” ҳамчун ташкилоти террористӣ, экстремистӣ ва ғайрирасмӣ эътироф гардида, ғаъолияташ дар Тоҷикистон манъ карда шудааст [2].

5. Равияи динии “Салафия”. Таълимоти хусусияти иғвоангезидоштаи равияи динии “Салафия” имрӯзҳо дар муҳити динӣ ва мазҳабии ҷомеа ба таври амиқ реша давонда истода, мафкураи садҳо ҷавонро захролуд сохтааст. “Салафия” ақида ва идеологияи зиддиконститусионӣ ва зиддидавлатӣ худро дар зери принсипи “Қуръон ва суннат” ба таври ошкоро таблиғ ва ташвиқ менамояд. Иштироки пайравони тақрири равияи динии “Салафия” дар сафи созмону гурӯҳҳои террористӣ дар ҷангҳои зиддидавлатӣ Сурия ва Ироқ ва даст задани онҳо ба амалҳои террористӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ин равияи экстремистӣ дорои марказҳои пурқуввати таблиғотӣ ва маблағгузорӣ мебошад. Эмиссарҳои мубаллиғони “Салафия” дар як муддати кӯтоҳ тавонистаанд, ки мавқеи таълимоти таҳаммулпазирии мазҳаби Имоми Аъзамро дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба

танг биёранд ва идеологияи ифвоангез ва ифротии худро ҳамчун таълимоти исломӣ дар ҷомеа фарогир намоянд. Ҳадафи аслии “Салафиён” мубориза барои поксозии ислом аз омехтаҳои мухталифе, ки аз нигоҳи онҳо бар асоси фарҳангӣ, этникӣ ва ё баъзе хусусиятҳои дигари мардуми мусалмон ба ислом бегона аст, мебошад.

Мувофиқи ҳалномаи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 08 январи соли 2009 ҷаъолияти равияи динии “Салафия” ҳамчун равияи ғайриқонунӣ амалкунанда дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст [2].

6. Ташкилоти террористӣ-экстремистии “ДИИШ-Хуросон” (Давлати исломии вилояти Хуросон) гурӯҳи террористии фаромиллии ҷиҳодӣ яке аз қанотҳои ташкилоти террористии Давлати исломӣ буда, меҳода ҳукуматҳои мавҷудаи минтақаи таърихии Хуросонро сарнагун сохта, хилофати исломиро зери ҳукмронии қатъии исломи тундгарои худ таъсис диҳад [1]. Усули ҷаъолияти ташкилоти террористӣ-экстремистии “ДИИШ-Хуросон” асосан ба анҷом додани амалҳои террористӣ равона карда шудааст. “ДИИШ-Хуросон” асосан барои ҷалби аъзоёни нав ҷиҳати пешбурди ҷаъолияти таҳрибкорӣ ва анҷом додани амалҳои террористӣ дар минтақаҳои гуногуни олам аз тариқи шабақаҳои интернетӣ ба маврид истифода мебарад. Ашхоси ҷалбшударо асосан шаҳрвандони дорои маълумоти олии касбӣ, дар мисоли мутахассисони технологияи муосири компютерӣ (IT-мутахассисҳо) ва дигар нафароне, ки барои ҷалбкунии аъзоёни нав истифода бурда мешаванд, ташкил медиҳад. Мубаллиғони “ДИИШ-Хуросон” бо шиорҳои динӣ-мазҳабӣ, ки ба дини мубини ислом ҳеҷ рабте надоранд, дар расонаҳои шабақаҳои иҷтимоии интернет баромад карда, бо идеологияи экстремистии худ хусусан ҷавононро, ки хуб бадро пурра дарк карда наметавонанд ва дониши мукаммали диниро надоранд, барои амалисозии барномаҳои таҳрибиашон ҷалб менамоянд.

Аз таҳлилу мушоҳидаи коршиносон бармеояд, ки шабақаҳои иҷтимоии интернетӣ аз ҷониби гурӯҳҳои махсуси ифротгарову фитначӯ барои таблиғи ақидаҳои тундгароёна ва ҷалби аъзоёни нав ба сафи худ моҳирона истифода мешаванд. Ҷалби шаҳрвандони Тоҷикистон низ ба ташкилоту ҳаракатҳои террористӣ ва экстремистии дар боло зикр гардида ва анҷом додани амалҳои террористӣ дар бисёр ҳолатҳо асосан тавассути шабақаҳои иҷтимоии интернетӣ “WhatsApp”, “Twitter”, “Telegram”, “Instagram” “Facebook” ва ғайраҳо сурат мегирад. Дар солҳои охир тибқи маълумотҳои ба даст омадаи ВАО-и ватаниву хориҷӣ ҷалби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тарҳрезӣ ва анҷом додани ҳамлаҳои террористӣ ва худкушӣ дар манотиқи гуногуни олам рӯ ба афзоиш қарор дорад.

Ҷавонони гумроҳе, ки ба сафи ташкилоту созмонҳои террористӣ ва экстремистӣ бо роҳҳои гуногун аз ҷониби эмиссарҳои ҳаракату гурӯҳҳои ифротиву террористӣ ҷалб карда шудаанд, боиси ноором сохтани вазъияти сиёсӣ иҷтимоии кишвари зери таваҷҷӯҳ қарор дода шуда ва вайрон намудани муносибатҳои байнидавлатӣ мегарданд. Аз ҷониби дигар, барои бадном кардани миллат, паст кардани нуфузи давлат дар арсаи байналмилалӣ, бадҳонону дасисаандозон аз фурсатҳои муносиб ба маврид истифода мебаранд.

Бояд тазакур дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки хатару таҳдидҳои терроризм ва экстремизм ба амнияти миллӣ, яқпорчагии марзу бум ва рушди босуботи кишвар дар ҳамоҳангсозӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои минтақа муборизаро бар зидди терроризм ва экстремизм пурзӯр кардааст.

Аз ин лиҳоз, дар марҳалаи нави рушди ҷомеа таҳкими ҳифзи истиқлолияти давлатӣ, ҳифзи ваҳдати миллӣ ва таъмини сулҳу субот дар кишвар яке аз масъалаҳои муҳими замони муосир буда, ин амалҳои созанда вазиғаи аввалиндараҷаи ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон мебошад.

Воқеъан терроризму ифротгароӣ, таассуби диниву хурофотзадагӣ, барангехтани кинаву адовати динӣ-мазҳабӣ, шомилшавии ҷавонон ба ҳаракату ҷараёнҳои террористӣ-

ифротгаро тамоюли хатарнокеро дар ҷаҳони имрӯз касб кардаанд. Ин ҳолат моро водор месозад то дар зеҳни ҷавонон ҳисси худшиносии миллӣ, ифтихори баланди ватандорӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллиро ҷойгир намуда, нагузорем, ки фирефтаи ақидаҳои хатарноки бегонапарастӣ, хурофотӣ шуда, ба созмону ҳаракатҳои террористиву ифротгаро шомил гарданд.

АДАБИЁТ

1. Анализ деятельности «ИГ-ХОРАСАН» в центральной Азии. Региональная антитеррористическая структура Шанхайской Организации Сотрудничества. Дата публикации 30.08.2022. URL: https://ecrats.org/ru/security_situation/analysis/301/. (санаи муроҷиат: 18.07.2024)
2. Антитеррористический Центр Государств-участников Содружества Независимых Государств. Списки организаций, признанных террористическими и экстремистскими в соответствии с законодательством государств-участников СНГ. Республика Таджикистан. URL: <https://www.cisatc.org/1289/133/9133/1268>. (санаи муроҷиат: 01.06.2024)
3. Ахбороти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳизбу ҳаракатҳо ва ташкилотҳои террористӣ-экстремистие, ки фаъолиятшон дар кишвар манъ карда шудааст. Сомонаи расмии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 27.05.2024. URL: <https://sud.tj/markazi-matbuot/khabarho/1738/>. (санаи муроҷиат: 28.05.2024)
4. Гремучая смесь «Джамаат Ансарулла» – исламский джихад, таджикский этнонационализм и кровная вражда. «Antiterror today». Террористические и экстремистские группировки. Джамаат Ансаруллах. 08.11.2023. URL: <https://antiterrortoday.com/baza-dannykh/terroristicheskie-i-ekstremistskie-gruppirovki/dzhamaat-ansarullakh/20123-gremuchaya-smes-dzhamaat-ansarulla-islamskij-dzhikhad-tadzhikskij-etnonatsionalizm-i-krovnaya-vrazhda>. (санаи муроҷиат: 18.07.2024)
5. «Джамаат-уль-Ансар». Межрегиональный общественный фонд содействия стратегической безопасности. Исламские террористические группировки. Часть 2. 14.03.2017. URL: <http://www.fssb.su/islamterror-/islam-terror-gangs/3399-islamskie-terroristicheskie-gruppirovki.html>. (санаи муроҷиат 24.05.2024)
6. Мирский Г. Бен Ладен, “аль-Каида” и судьба джихадизма.// Большой Ближний Восток, 2011, № 12, с. 31-48.
7. Назиров Д. Угрозы и вызовы исходящие от экстремистских организаций. Народная газета от 15.06.2023. URL: http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=17971:2023-06-15-04-56-26&catid=57:bezopasnost&Itemid=53. (санаи муроҷиат: 27.05.2024)
8. РЕШЕНИЕ Комитета секретарей Советов Безопасности Организации Договора о коллективной безопасности от 8 июня 2016 года, город Ереван О Перечне организаций, признанных террористическими и экстремистскими в государствах – членах Организации Договора о коллективной безопасности. «Аль-Ихван аль-Муслимун». URL: https://antiterror.odkb-csto.org/terror_orgs/. (санаи муроҷиат: 18.07.2024)
9. Салимов А.Х. “Ихвон-ул-муслимин” – маншаи терроризм. Рӯзнамаи “Ҷумҳурият” аз 25.02.2020. № 41. URL: https://jumhuriyat.tj/in-dex.php?art_id=39891
10. Суханронӣ дар мулоқот бо ҷаблон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 09.03.2024. URL: <http://www.president.tj/node/32921> (санаи муроҷиат: 29.05.2024)

НАДО ЦЕНИТЬ НЕЗАВИСИМОСТЬ ГОСУДАРСТВА И МИРНУЮ ЖИЗНЬ

САЛИМОВ АКБАР ХАЛИМОВИЧ

Старший научный сотрудник отдела Содружества Независимых Государств Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

тел. + 992 92 861 40 27, электронная почта: salimov@osiyoavrupo.tj

Предметом исследования в данной статье является вопрос угроз и опасностей терроризма и экстремизма, которые представляют не только глобальную угрозу, но и угрозу на безопасности и стабильности Таджикистана. В связи с обострением ситуации в современном мире и усилением угроз и опасностей деятельности террористических и экстремистских организаций и движений, усилением защиты государственной независимости, защиты национального единства и обеспечения мира и стабильности, а также публикация Постановления Верховного суда Республики Таджикистан о запрете деятельности террористических и экстремистских партий, движений и организаций считаются важными инициативами на сегодня.

Ключевые слова: *Терроризм и экстремизм, террористические и экстремистские организации, Таджикистан, национальная безопасность, Решение Верховного суда Республики Таджикистан.*

THE INDEPENDENCE OF THE STATE AND PEACEFUL LIFE SHOULD BE APPRECIATED

The subject of the research in this article is the issue of threats and dangers of terrorism and extremism, which represent not only a global threat, but also a threat to the security and stability of Tajikistan. In connection with the aggravation of the situation in the modern world and the increase of threats and dangers of the activities of terrorist and extremist organizations and movements, strengthening the protection of state independence, protecting national unity and ensuring peace and stability, as well as the publication of the Resolution of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan on the prohibition of the activities of terrorist and extremist parties, movements and organizations are considered important initiative today.

Key words: *Terrorism and extremism, terrorist and extremist organizations, Tajikistan, national security, Resolution of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan.*

ШАРҚШИНОСӢ**ОИД БА ТАРЧУМАИ АСАРҲОИ КРИШАН
ЧАНДАР БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ****Рачабов Ҳ.²⁷**

Яке аз намоёнтарин насрнависи урдузабони асри XX-и Ҳиндустон Кришан Чандар (номи пуррааш Кришан Чандар Чопра), соли 1914 дар шаҳри Вазирободи музофоти Панчоб, ки дар қисмати шимолии Ҳиндустон воқеъ аст, таваллуд шудааст. Адабиётшиноси Ҳинд К. А. Фаруқӣ ханӯз дар охири солҳои панҷоҳуми асри гузашта, вақте ки машхуртарин насрнависони адабиёти урдуро номбар кардани мешавад, қабл аз ҳама номи Кришан Чандарро мегирад, ки ин далел дар адабиёти урду мақоми махсус доштани адибро собит менамояд: “Дар байни адибони романнависи замони муосир Кришан Чандар, Аҳмад Алӣ, Ашк, Исмаи Қуғтоӣ, Азиз Аҳмад, Хоҷа Аҳмад Аббос ва Солеҳ Обид Ҳусейнро бояд махсус номбар кард”. [4, 656] Роҷеъ ба ҳаёт ва эҷодиёти Кришан Чандар муҳаққиқони урдушинос ҳам дар Ҳинду Покистон ва ҳам дар хориҷи ин мамлакатҳо як силсила корҳои тадқиқотӣ навиштаанд.

Ҳам муҳаққиқони Ҳиндустон ва ҳам муҳаққиқони хориҷӣ соли таваллуди Кришан Чандарро яқхела муайян накардаанд. Баъзеҳо соли 1912 - А. Кукаркин [10, 4], баъзеҳо 1913, гоҳе 1914 - А. С. Сухачев [15, 9], баъзеҳо соли 1914 - Челишев Е. П. [20, 128], Қилону Бано [20, 7], Қовид Холов [17, 284] ва чанде соли 1916 гуфтаанд. Урдушиноси маъруфи рус, шодравон А. С. Сухачев баробари солҳои 1913, 1914-ро чун соли таваллуди Кришан Чандар гуфта таъкид намудааст, ки: “Соли таваллуди Кришан Чандарро то имрӯз касе бо боварии комил дақиқ гуфта наметавонад” [13, 9]. Масалан, дар романи Кришан Чандар “Пайкараҳои гилӣ” (Mitthi ke sanam), ки соли 1998 чоп шудааст, соли таваллуди адибро 23-юми ноябри соли 1913 зикр кардаанд. Лекин мо дар асоси баъзе далелҳо ба ҳулосае омадем, ки дурусташ соли 1914 мебошад. Ин нуқтаро адабиётшиноси ҳиндустонӣ Саид Эҳтишом Ҳусейн саҳеҳ мешуморад [12, 253]. Бачагии Кришан Чандар дар Кашмир гузаштааст. Вай маълумоти ибтидоиро дар шаҳри Махендаргарҳ гирифта, баъд аз ин дар шаҳри Пунҷ таҳсил мекунад. Пас ба коллеҷи християни Форман дар Лаҳор дохил шуда, онро бомуваффақият хатм мекунад. Азбаски он вақтҳо дар Ҳиндустон анъанавӣ омӯхтани забонҳои форсӣ ва арабӣ аҳамияти худро гум накарда буд ва дар оилаҳои доро ва ҳатто дар оилаҳои андак дорову каме имкон дошта низ барои фарзандонашон аз худ кардани ин забонҳо ҳатмӣ медонистанд Кришан Чандар ҳам муддате ба омӯзиши забони форсӣ машғул шуда онро ба дараҷаи кофӣ аз худ мекунад. Эҷоди асарҳои бадеӣ, яъне адиб будан низ кори пуршараф доништа мешуд.

Кришан Чандар ба эҷоди асарҳои бадеӣ ханӯз аз солҳои донишҷӯ буданаш машғул шудааст. Тақрибан аз соли 1935 инҷониб асарҳои ӯ паси ҳам чоп шудан мегиранд. Адабиётшиноси Ҳинд Саид Эҳтишом Ҳусейн дар аввали солҳои панҷоҳум дар китоби худ “Таърихи адабиёти урду” (“Urdu sahitya ka itihās”) Кришан Чандарро ҳикоянависи бузурги замони ҳозира номидааст ва дар соли 1914 дар Панчоб таваллуд шуданашро зикр намудааст. [12, 253] Саид Эҳтишом Ҳусейн ҳамон вақт дар давоми 30 сол ҳаштод китоб навиштани адибро зикр намуда гуфта буд, ки Кришан Чандар – беҳтарин адиб мебошад. Вай зиндагӣ, умеду орзу, ғаму андӯх ва парешонии одамонро ба дараҷаи олӣ медонад. Нуқтаи назари ҷамъиятии ӯ – озодӣ, сулҳ ва беҳбудии тамоми мардумони олам мебошад. Дар воқеъ, дар солҳои панҷоҳуми асри XX, дар ҳамон солҳое, ки хатари оламро фаро гирифтани ҷангҳои нави пурдаҳшат ҷой дошт, Кришан Чандар худро дар ҷодаи сулҳ

²⁷ Адрес для корреспонденции: Хабибулло Раджабов, д. ф. н. профессор, главный научный сотрудник ИИПСАЕ Национальной академии наук Таджикистана. Индекс: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, тел.: 907963000

хамчун яке аз муборизони фаъол нишон дода, заҳматҳои зиёд кашида, бо ин васила дар тамоми ҷаҳон машҳур шуд ва дар қатори маъруфттарин ҳомиёни сулҳ ҷой гирифт. Чандин навиштаҳои аз ҷумла ҳикояи ӯ “Писарони Шамол” (“Nava ke bete”) маҳз ба ҳамин масъалаи ҳамеша муҳим бахшида шудааст. Тавре бародари хурдии адиб, нависанда Маҳиндранатх зикр кардааст, вай тамоми умр дар хизмати халқу ватан будааст. Ин адиб борҳо аз Иттиҳоди Шуравӣ дидан карда, бо рағбати зиёд аз зиндагии мардумони гуногунзабони ин мамлакат, аз ҷумла сокинони ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ огоҳӣ ҳосил кардааст. Кришан Чандар ҳамчун муборизи сулҳу озодӣ миёни мардум, алалхусус, миёни адибони пешқадами сулҳпарвар мавқеи хос дошт. Ҳамин боис шудааст, ки ӯро соли 1949 аъзои комитети тадорукоти аввалин анҷумани тарафдорони сулҳ дар Ҳиндустон интихоб мекунанд. Худи ҳамон сол ӯ аз Ҳиндустон намояндаи Конгресси умумиҷаҳонии тарафдорони сулҳ мешавад. Аз соли 1951 Кришан Чандар вазифаи котиби генералии Шурои умумиҳиндустонии сулҳро иҷро менамояд ва аъзои Шурои умумиҷаҳонии сулҳ мешавад. Дар ҳамаи ин вазифаҳо Кришан Чандарро муваққитан мунаққидони адабиёт чун муборизи матин ва адиби инсондӯст дарёфтаанд.

Кришан Чандар муддатҳо аз бемории дил азият мекашид. Вай дар солҳои 1967, 1969 ва 1976 гирифтори сактаи дил шуда, се дафъа аз марг наҷот ёфта буд. Дафъаи чорум 5 марти соли 1977 дар шаҳри Бомбей (ҳоло Мумбай) боз гирифтори сактаи дил шуд ва 7-уми март ин адиби бузург ва шахсияти барҷаста аз олам гузашт.

Кришан Чандар борҳо ба мамлақати шуруҳо сафар карда, зиндагии мардумро бо чашмони худ дида, онро бо зиндагии мардуми Ҳиндустон муқоиса намудааст. Ҳиндшиносони Иттиҳоди Шуравӣ Кришан Чандарро маъруфттарин насрнависи урду гуфта, бехтарин дӯсти халқҳои ИҶШС шуморидаанд. Дар Иттиҳоди Шуравӣ шумораи зиёди асарҳои Кришан Чандар, аз ҷумла ҳикояҳо ва повесту романҳои ба забонҳои гуногуни сокинони ИҶШС тарҷума ва ҷоп шудаанд. Барои хонандаи тоҷик низ Кришан Чандар бегона нест. Дар поён ин масъала васеътар дида мешавад.

Кришан Чандар, дар воқеъ, яке аз сермаҳсулттарин адиби урдузабони Ҳиндустон буда, дар маҷмӯъ бештар аз 100 асар офаридааст. Адибаи урдузабони Ҳиндустон Чиланӣ Бано (тав.1931) бо номи “Кришан Чандар” ба забони урду китобе навишта, ҷоп кардааст, ки он баъдтар ба забони ҳиндӣ ҳам ҷоп шудааст. Чиланӣ Бано зикр кардааст, ки “Дар таърихи адабиёти муосири урду Кришан Чандар (1914-1977) ҷой ва мақоми маҳсусро соҳиб шудааст. Дар даҳсолаи сеюми асри XX дар ҳикояи урду як гардиши наво, ба вучуд омадааст, ки дар оғози он нақши муҳими муқаддимавири Кришан Чандар бозидаст” [20,7]. Мутобиқи маълумотҳои ин китоб, Кришан Чандар 108 асар эҷод кардааст. Аз ҷумла 32 маҷмуаи ҳикояҳо, 46 повесту романҳо, 17 драма, 11 китоб барои бачаҳо ва ғайра [20, 51-55]. Шумораи ҳикояҳои бештар аз 300 адад мебошанд. Кришан Чандар дар ҳамаи асарҳои ба муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоиву сиёсии замони худ диққати ҷиддӣ додааст ва маҳз ҳамин хусусиятҳои асарҳои уро машҳур ва маҳбуб гардониданд. Асарҳои Кришан Чандар ба чандин забонҳои Ҳиндустону Покистон ва дигар давлатҳои дунё тарҷума, нашр ва дастраси хонандагони сершумор гардиданд. Кришан Чандар пас аз Равиндранатх Тҳакур ва Премчанд сеюмин адиби ҳиндустонӣ буд, ки асарҳои ба забонҳои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла забонҳои, тоҷикӣ, латишӣ, озарбойҷонӣ узбекӣ, гурҷӣ, эстонӣ, қазоқӣ ва ғайра тарҷума ва бо теъдоди хеле зиёд дар ИҶШС нашр шудаанд.

Ба забони тоҷикӣ бештар аз 20 ҳикоя, аз ҷумла ҳикояҳои “Гулҳои сурх”, (1953, 1964), “Дарахти об” (1955), “Дар шаби мохтоб” (1956), “Меҳри модар” (1958), “Давои накукорӣ” (1969), “Писарони шамол” (2002) ва ғайра аз забонҳои русӣ ва урду тарҷума шудаанд. Ба забони тоҷикӣ инчунин аз забони русӣ як романи адиб бо номи “Як гулу сад харидор” дар тарҷумаи Уктам Холиқов ду дафъа дар солҳои 1970 ва 1992 бо теъдоди зиёд нашр шудааст ва аз тарафи хонандагони сершумори тоҷик бисёр хуб баҳо гирифтааст. Номи ин роман ба забони урду “Як духтару ҳазор девона” (“Ek larki hazar divane”) мебошад. Ба забони тоҷикӣ боз дар тарҷумаи Шарафнисо Пулодова (аз забони русӣ) як маҷмуаи повестҳо ва ҳикояҳои Кришан Чандар, ки “Чинорҳои хотироти ман” ном

дорад, соли 1988 чоп шудааст. Дар ин китоб ду повест, аз ҷумла повестҳои “Чинорҳои хотироти ман” (Meri yadon ki chinari) ва “Пайкараҳои гили” (Mitthi ke sanam) (ҳар ду асар тарҷимаи ҳоли мебошанд) ва дар он панҷ ҳикоя шомил шудааст. Асарҳои Кришан Чандар чунин мавзӯро дар бар мегиранд, ки қаҳрамонҳои онҳо аз лиҳози бисёр хислатҳои бо мо ошноянд.

Аввалин маротиба Кришан Чандарро ба хонандаи тоҷик нависандаи маъруфи мо Ҷалол Иқромӣ (1909-1993) шинос кардааст. Устод Ҷалол Иқромӣ соли 1950 “Мактуб ба аввалин солдати амрикоӣ, ки дар Корея кушта шудааст” ном ҳикояи Кришан Чандарро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда, дар шумораи 9-уми маҷаллаи “Шарқи сурх” ба таърифи расондааст. Бояд махсус зикр кард, ки маҷаллаи “Шарқи сурх”, ки баъдтар номи “Садои Шарқ”-ро гирифтааст имрӯз ҳам бо ҳамин ном нашр мешавад, дар ҷоп намудан ва таърифи кардани асарҳои адибони хориҷӣ, аз ҷумла адибони Ҳинду Покистон нақши муҳим дорад. Ҳамин гуна нақшо рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла “Маориф ва маданият” иҷро намудааст. Маҷаллаи “Шарқи сурх” соли 1953 дар шумораи 9 ҳикояи дигари Кришан Чандарро бо номи “Гулҳои сурх” ба таърифи расондааст. Ҳикоя ба забони урду “Гулҳои сурханд” (“Phul surkh hein”) ном дорад. Ин ҳикоя бори аввал дар замимаи маҷаллаи “Огонёк”, ки чун моли “Китобхонаи “Огонёк” маълум буд, дар тарҷумаи В. Бикова чоп шудааст. “Китобхонаи “Огонёк” дар шакли китобчаҳои хурд асарҳои адибони шинохтаи ватанию хориҷиро чоп мекард ва шумораи хонандагонаш ҳам хеле зиёд буд. Тахмин кардан мумкин аст, ки тарҷумон Шарифов Н. ҳикояи “Гулҳои сурх”-ро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, ба эҳтимоли зиёд, аз ҳамин ҷо гирифта, тарҷума ва барои ҷоп пешниҳод намудааст.

Яке аз ҳикояҳои Кришан Чандар “Дарахти об” (“Pani ka darakht”) ном дорад, ки онро соли 1955 ҳиндшиносҳои рус И. Кудрявцева ва И. Рабинович ба забони русӣ тарҷума карда, ҳамон сол дар шумораи 3-юми маҷаллаи “Адабиёти хориҷӣ” (Иностранная литература) чоп кардаанд. Дар шумораи нӯҳуми маҷаллаи “Шарқи сурх” соли 1955 ҳикояи мазкур дар тарҷумаи Т. Самадӣ ба хонандагони тоҷик пешкаш гардидааст. Бояд эътироф намуд, ки масъалаи ҳафтад сол пеш дар ин ҳикоя гузоштаи Кришан Чандар на танҳо ҳамон вақт, балки ҳоло ҳам ниҳоят мубрам аст. Дар ҳикоя саҳт таъкид шудааст, ки дар зиндагии инсон об чӣ нақше дорад. Бе баҳс, ба ҳар як фард албатта маълум аст ва ҳама таъкид мекунанд, ки бе об зиндагӣ нест. Вале вақте масъалаҳои оби ошомиданиро дар мисоли тақдирӣ қадрдониву эҳсоси одамон ва ҳатто дар дӯстдорӣ ошиқон, тавре дар ин ҳикояи Кришан Чандар мебинем, тавир мегарданд, боз дубора ба он суҳанҳои тиллошуда бармегардем, ки об дар воқеъ сеҳрноктарин муъҷизаи рӯи замин мебошад. Боз як бори дигар қонеъ мешавем, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар қатори заруртарин масъалаҳои доғи имрӯз масъалаи бо оби ошомидани таъмин намудани аҳолии рӯи заминро ба миён гузоштаанд.

Ҳикоя тавре банду баст шудааст, ки гӯё дар он чанд ҳикояча бо ҳам омада, як ҳикояи мукаммали калонҳаҷмро ташкил намудаанд. Яке аз ин ҳикоячаҳо поёни фоҷиавӣ дорад. Ду марде, ки якдигарро ба қатл расондаанд, асоси кинашон вобаста ба об мебошад. Ҳикояи “Дарахти об” ба забони гурҷӣ ва узбекӣ тарҷума шудааст. Ба забони узбекӣ онро тарҷумон Қ. Мирзомуҳаммедов бо номи “Сув дарахтӣ” тарҷума карда, дар маҷаллаи “Ситораи Шарқ” (Шарқ юлдузӣ) соли 1957, рақами 8 ба ҷоп расондааст.

“Дар шаби моҳтоб” (Pure chand ki raat) ном ҳикояи адибро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ Н. Муллоқандов тарҷума кардааст, ки онро мо дар се шумораи рӯзномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” аз 4, 6, ва 8-уми соли 1956 дида метавонем. Дигар ҳикояи Кришан Чандар “Номаи мушқбор”-ро (Благоуханное письмо) тарҷумон М. Сабо аз забони русӣ тарҷума кардааст. Ин ҳикоя дар маҷаллаи “Шарқи сурх” соли 1958, дар шумораи 3 нашр шудааст.

Ҳикояи “Номаи мушқбор”-ро бори аввал Н. Толстой аз забони урду ба забони русӣ тарҷума карда, дар Маскав соли 1956 дар маҷаллаи “Смена”, рақами 3 чоп намудааст. Худи ҳамон сол ин ҳикоя ба забони русӣ бо номи “Письмо, дышащее благоуханием” боз дар

шаҳри Тошканд, дар маҷаллаи “Звезда Востока”, № 4, ба таъб расидааст. Дар Маскав бори дуум “Номаи мушкбор” дар китоби “Кришан Чандар” боз ҳам дар тарҷумаи Н. Толстой бо ҳамон номи “Письмо, дышающее благоуханием” соли 1972 рӯи чопро дидааст.

Соли 1956 дар шаҳри Сталинобод бори аввал ба забони тоҷикӣ китоби ҷудоғонае бо номи “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ” нашр шуд, ки дар он чунин ҳикояҳои Кришан Чандар ба мисли “Тӯй”, “Сад рупия”, “Ман интизор”, “Вақте ки ҳайкалҳо гап мезананд” ва “Калу Бҳанга” дар тарҷумаи тарҷумони маъруф Ҳасан Ирфон шомил шудаанд. Ин китоб ханӯз соли 1954 дар шаҳри Маскав бо ҳамин ном, яъне “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ” (Индийские и пакистанские рассказы) чоп шуда буд. Маҳз ҳикояҳои ҳамин китобро тарҷумони тоҷик мавриди тарҷума қарор дода, онро пурра ба забони тоҷикӣ баргардон кардааст, ба истиснои як ҳикояи Кришан Чандар, ки “Гулҳои сурх” (Phul surkh hein) ном дорад. Ҳикояи “Гули сурх” дар маҷмуаи ҳикояҳои “Пеш аз Аҷанта” (Ajanta se pahle), ки соли 1948 дар Бомбай (ҳозира Мумбай) чоп шудааст. Ёдовар мешавем, ки ҳикояи “Гули сурх” соли 1950 дар маҷаллаи “Звезда Востока” шумораи 12 дар шаҳри Тошканд чоп шудааст. Чаро аз байни ҳамаи ҳикояҳо танҳо як ҳикояи Кришан Чандар, яъне “Гулҳои сурх” тарҷума нашудаасту шомили ин маҷмуа нест, номаълум мондааст. Лекин мо тахмин мекунем, ки сабабаш шояд дар он бошад, ки то ин вақт аллакай соли 1953, тавре болотар ишора шуд, ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда буд.

Маҷмуаи “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ” бо теъдоди 8 ҳазор нусха чоп шудааст. Дар саҳифаи нахустини он, ки пеш аз саҳифаи унвонӣ омадааст, тасвири як нишоне дида мешавад, ки дар он чунин навишта шудааст: “Декадаи адабиёт ва санъати тоҷик”. Яъне ин маҷмуа ба муносибати ҳамин даҳа, ки гузарониданаш дар соли 1957 дар нақша будаст, бахшида шудааст. Дар ин маҷмуа 24 ҳикояи 11 адибони Ҳинду Покистон гирд оварда шудаанд. Ба маҷмуа адиби шинохтаи рус Николай Тихонов пешлафзе навиштааст, ки вай “Ба ҷои сарсухан” ном дорад. 11 адибе, ки муаллифони ин ҳикояҳои инҳоанд, инҳоанд: Мулк Раҷ Ананд, Иброҳим Ҷалис, Содиқа Бегим, Кришан Чандар, Маҳиндор Натх (дурусташ Маҳендрнатх – бародари Кришан Чандар), Навтеҷ Сингх, Ҳоҷа Аҳмад Аббос, Али Сардор Ҷафрӣ (дурусташ Ҷаъфарӣ), Аҳмад Надим Касмӣ (дурусташ Қосимӣ), Бҳабани Бҳатачария (дурусташ Бҳабанӣ Бҳаттачария) ва Яшпал. Тавре болотар ишора шуд, дар ин маҷмуа 5 ҳикояи Кришан Чандар оварда шудааст. Онҳоро аз забони урду ба забони русӣ тарҷумонҳои гуногун, аз ҷумла, В. Бикова се ҳикоя, Ю. Лавриенко як ҳикоя, Е. Королева ва Н. Михайлова як ҳикоя, ва Ф. Ярлин як ҳикоя тарҷума кардаанд. Ҳикояҳо ба масъалаҳои гуногун бахшида шудаанд. Дар ҳикояи “Тӯй” (Shadi) аз тӯй, яъне аз чунин як воқеаи муҳим ва хотирмони зиндагии ҳар як инсон ягон сухане нест, лекин дар оғуши табиате, ки адиб онро бисёр мафтункунанда тасвир намудааст, чанд лаҳзаи зиндагии фориғболонани зану шавҳари ҷавон Наваз ва Ҷҳурӣ акс ёфтааст.

Дигар ҳикояи адиб дар ин маҷмуа “Сад рупия” ном дорад ва аз мушкиливу ташвиши шахсе нақл мекунад, ки вай бояд бар ивази як кори барои савдогаре иҷро кардаш ҳаққи заҳмат бигирад, вале гирифтани ҳаққи ҳалол кори чандон осон набудааст. Қисми аввали ҳикоя хеле ҷолиб аст ва нақли воқеияте ҳаст, ки бештар ба сари одамони нотаъвоно оддӣ меояд. Адиб ба чунин масъала бештар диққат додааст, ки чаро ба заҳматкашони оддӣ бар ивази меҳнати ҳалолашон, аз пайсадорони аз аҳволи аҳли заҳмат беҳабар, меҳнатпулӣ гирифтани ин қадар душвор асту сад мушкилиҳо дорад?

Ҳикояи “Ман интизор” (“Main inttizar karunga”), ки соли 1957 эҷод шуда, дар маҷмуаи ҳамном, яъне “Ман интизор” ҳамон сол нашр шудааст, дар бораи муҳаббати як ҷавони ҳиндустонӣ ва як духтари хитойӣ, ки Ҷзии ном дорад, нақл мекунад. Гарчанде дар ҳикоя ба висоли якдигар расидани ин дӯстдорон бо сабабҳои гуногун номумкин шудааст ва илова бар ин духтар аз Ҳиндустон ба ватанаш - Хитой, ки он ҷо акнун дигаргуниҳои зиёд ба амал омадаанд, рафтааст, вале умед аст, ки онҳо, албатта, ба муроди худ мерасанд. Яъне муаллиф қаҳрамонҳои худро пурра ноком карданӣ нест. Адиб намехоҳад, ки онҳо дар ёди хонанда ноумеду пажмурда монанд. Кришан Чандар дар ин ҳикоя ба пайдор шудани дӯстии халқҳо ва расидани рӯзи саодат ишора кардааст, ки он дар охири ҳикоя равшантар намоён мешавад: “Онҳо дили туро, ақли туро, эҳсоси

туро кушта натавонистанд. Чунин шамшере нест, ки дӯсти байни халқҳои Осиёро бурида тавонад. Ман имрӯз саҳт боварӣ дорам, ки ту ба назди ман меой, Чжи. Ман дар интизории ту мебошам, зеро ман нигарони шафақ, нигаронии баҳор мебошам” [7, 144].

Ҳикояи “Вақте ки ҳайкалҳо гап мезананд” яке аз ҳикояҳои машҳури Кришан Чандар мебошад. Қаҳрамони марказии ин ҳикоя ровии ҳикоя аст, ки худ нависанда буданаш пинҳон намоёнад. Дигар қаҳрамонҳои ҳикоя шахсони таърихӣ мебошанд, шахсоне, ки барои озодиву хушбахтии халқҳои Ҳиндустон пайваста мубориза бурдаанд ва акнун чун ҳайкалҳои гап мезадагӣ нақш доранд. Барои хизматҳои намоёншон ва ҳамчун рамзи эҳтиром дар Ҳиндустон барои онҳо ҳайкалҳо гузоштаанд ва ровии ҳикоя як шаб бо ҳамин ҳайкалҳо гуфтугӯ кардани шахсони ноумедшудаву ҳақиқат наёфтгаро мебинанду гӯш мекунад. Ин ҳайкалҳо ҳайкалҳои Бал Гангадхар Тилак (1856-1956), Гокхале (1866-1915), Сардар Валлабхай Пател (1875-1950), Дада Бхай Тору ва Махатма Ганди (1869-1948) мебошанд. Одамони ба мушкилиҳо гирифташуда ва аз зиндагӣ безоршуда, акнун меҳонанд мисли ҳамин ҳайкалҳои ночунбони шахшуда бошанд. Кришан Чандар ишора ба он мекунад, ки акнун аз зиндагии сари кор буда ҳеҷ умеди нест. Акнун одамон, шояд аз рӯи содагӣ бошад, ки умеди мадад аз ҳайкалҳои шахсони боинсофу ғамхори мардум доранд, вале афсус онҳо дар қайди ҳаёт нстанд.

Яке аз ҳикояҳои бисёр машҳуршудаи Кришан Чандар “Калу Бхангӣ” мебошад, ки онро бори аввал ба забони русӣ Ф. Ярилин тарҷума кардааст соли 1954 дар шаҳри Маскав дар маҷаллаи “Знамя”, № 4, бо номи “Махав” (“Неприкасаемый” (Калу Бханги)) чоп шудааст. Ин ҳикоя нисбатан ҳаҷми калонтар дорад, вале чун онро бо диққат мутолиа мекунад, бо сабаби мазмуни дилчасп доштаниаш, ин чиз эҳсос карда намешавад. Қаҳрамонҳои марказии ҳикоя худ ровӣ, яъне муаллиф ва Калу Бхангӣ мебошанд, ки яке ҳамчун хуҷаин ва дигаре ҳамчун хизматгор маълум мешаванду ҳар кадом мутобиқ ба вазифаи худ ва баромади иҷтимоияшон амал мекунанд. Маълум аст, ки маъмулан, ҳаҷми жанри ҳикоя имконият намедихад, ки ҳар як ҳикоянавис дар тасвири чехра ва кирдори қаҳрамони ҳикояи худ сухани зиёд гӯяд, лекин Кришан Чандар дар бисёр ҳикояҳоиаш, аз ҷумла ҳикояи “Калу Бхангӣ” пуртар додани образро таҷриба кардааст. Дар ҳикояи “Калу Бхангӣ” чехраи хизматгор муфассалтар ва баробари ин бо рангҳои ҷолиб аҷаб тасвире ёфтааст. Ин тасвир ба забони русӣ хеле хуб ва бе нуқсон тарҷума шудааст. Дар забони тоҷикӣ бошад боз хубтар баромадааст: “Таку рӯи пойҳояш ҳама кафида дағал ва ноҳамвор шудааст, косаи зонувонаш варам карда, шакли аслии худро гум кардааст, устухонҳои косаш дар болои пойҳои серрагу пайи қоқаш аз ду тараф зада баромадааст. Ба пусти шиками аз гуруснагӣ фурурафтааш чинҳои чуқури хирраранге афтадааст, мӯйҳои синаи пиронааш намад барин ба ҳам молиш ёфта, дарунҳои онро мисли буттаи канори роҳ чангу ғубор зер кардааст, лабонаш маҳзунона чафс гардидааст, пусти ҳар ду тарафи рӯяш бо қатҳои чуқурашон монанди замини рондашудаи бемола менамоянд, чашмонаш бошад, дар зерин гунбади каллаи бисёр калони бемуяш ба даруни косахонаи чуқури сиёҳ пинҳон гаштаанд” [18, 144]. Мисли ин гуна ҳунари офаридани чехраро дар асарҳои адибони урду ва алаҳусус дар жанри ҳикоя пайдо кардан бисёр душвор аст. Маъмулан, муаллифони ҳикояҳо аз мукамал тасвир намудани чехра ва кирдор худдорӣ мекунанд, зеро барои дарҷи мазмуни масъалаи асосӣ ҷой намоёнад. Ба тасвири чехраҳои қаҳрамонҳои ҳикояҳои Кришан Чандар нигоҳ карда, дигар бе ҳеҷ гуна шарҳе чи гуна чехра, ҷисм ва сурати ҳол доштани тамоми мардуми заҳматкаши замони Кришан Чандарро ба осонӣ тахмин кардан мумкин аст. Кришан Чандар маҳз ҳамин ҳолатро ба хонанда ва қабл аз ҳама ба онҳое, ки мардумро ба чунин аҳвол хушии кам дошта овардаанд, фаҳмонданист. Калу Бхангии пирамарди солхӯрда – хизматгори ровӣ борҳо аз адиб хоҳиш кардааст, ки дар бораи ӯ ягон ҳикояе нависад ва дар охир ҳамин ҳикояи “Калу Бхангӣ” эҷод шудааст. Калу Бхангӣ на зиндагии хуб дорад, на зану фарзанд дорад, на либоси дуруст, на қаду қомаи беайб ва дар зиндагии худ ягон қаҳрамоние ҳам накардааст. Инчунин ягон воқеае, ки ба он таваҷҷуҳи адиб зоҳир шавад, дар зиндагии ӯ рӯй намоёнад. Барои ҳамин нависанда борҳо ба ӯ мегӯяд, ки агар ягон асосе, ягон воқеаи дилчаспе набошад, пас чиро баҳона карда нависад. Лекин чун ҳикояро то ба охир

мутолиа мекунем, пас мебинем, ки адиб ба муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ бисёр моҳирона даҳолат карда, онҳоро таъсирбахш ба қалам додааст ва ҳамаи ин масъалаҳо ба ягон навъе ба Калу Бҳанги ва ӯ барин ҳазорҳо одамони дигар, ки дар ҳамин гуна ҳолатанд, дахл дорад.

Дар зиндагии Калу Бҳангӣ фақат торикӣ, берангӣ ва меҳнати саҳт дида мешавад. Намояндагони кастаи бҳангӣ танҳо барои бҳангӣ буданашон ба чунин хориву зорӣ гирифтोरанд. Охир онҳо ҳам инсонанд ва мисли дигар инсонҳо орзу доранд, ҳавас доранд, меҳнати миёншикан мекунад, вале аз ҳама чиз маҳруманд. Пас аз Премчанд, ки миёни адибон Ҳинд яке аз аввалинҳо шуда, зиндагии пурмашаққат ва ҳолӣ аз одитарин хушиву лаззати намояндаҳои кастаҳои поёниро бо ҳунари хоси худ ба қалам додааст, дигар адибони пешқадам ӯро пайравӣ кардаанд. Кришан Чандар, бешак, яке аз ҳамин гуна пайравони Премчанд буд, ки бо талошҳо ва ақидаҳои аз дигар ҳамкасбонаш равшантар фарқ мекард.

Адиби маъруфи рус Николай Семёнович Тихонов (1896-1976), ки дар фаъолияти адабиаш ба мавзӯи Ҳиндустон [15]²⁸ низ даҳолат кардааст, роҷеъ ба ҳикояи "Калу Бҳангӣ" чунин назари андеша дорад: "Ба ҳаёти ин одамҳо (яъне, Калу Бҳангиҳо. Ҳ.Р.) бояд рӯшноӣ раҳна кунад, нур бояд чехраҳои доим хираи онҳоро равшан гардонад, ин нури ҳаёт бояд ба дилҳои пур аз ноумедӣ ва бечуръатии онҳо дарояд. Кришан Чандар образи хайратангезе ба вучуд овардааст" [18, IX].

Нависандаи шинохтаи Тоҷикистон Раҳим Ҷалил (1909-1989) соли 1957 "Рӯйи ӯ" ном ҳикояи Кришан Чандарро аз забони русӣ тарҷума кардааст, ки дар рӯзномаи "Ҳақиқати Ленинобод" 3-юми сентябри ҳамон сол чоп шудааст. Бори аввал ин ҳикоя ба забони русӣ соли 1957 дар шумораи 6-уми маҷаллаи ҳамон вақтҳо бисёр бонуфузи Иттиҳоди Шуравӣ - "Чавонӣ" ("Юность") чоп шудааст. Ба маврид аст таъкид намоем, ки адибони тоҷик дар тарҷума ва таблиғи беҳтарин намунаҳои адабиёти ҷаҳонӣ ба забони тоҷикӣ саҳми назаррас гузоштаанд. Тарҷумаи адибоне, ки забони хориҷиро хуб медонанду аллакай таҷрибаи кофии асарофарӣ доранд, аз ҳар чӣ фарқ мекунад, зеро истеъдоди касбӣ сифати хоси худро дорад.

Маҷаллаи "Шарқи сурх" дар шумораи шашуми соли 1958 "Меҳри модар" ном ҳикояи Кришан Чандарро чоп кардааст. Ин ҳикоя соли 1958 дар маҷаллаи "Современный Восток", № 3, дар тарҷумаи И. Рабинович ва П. Светлов чоп шудааст. Ҳикояро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ Н. Шариф тарҷума кардааст. Бар хилофи бисёр ҳикояҳои Кришан Чандар ҳикояи "Меҳри модар" аз лиҳози ҳаҷм хеле кӯтоҳ аст, вале ин кӯтоҳӣ дар баёни ҳадафи асосии нависанда ҳеҷ ҳахале ноовардааст. Умуман, гумон аст адибе пайдо шавад, ки дар давоми фаъолияти адабии худ бахшида ба модар ягон асаре наофарида бошад, ягон сухани арзишманде нагуфта бошад. Кришан Чандар низ ин анъанаро давом додааст. Дар ҳикоя сухан дар бораи модаре меравад, ки аз оилаи як мусулмон аст. Дар ягон ҷой ин чиз махсус зикр нашудааст, ки онҳо мусулмонанд, лекин азбаски ҳамаи қаҳрамонҳо номи мусулмонӣ доранд, ин таъкид бар он аст, ки сухан дар бораи оилаи мусулмонҳо меравад. Дар ҳикоя ҳамагӣ чор персонаж ҳаст: модар, падар ва ду писар, ки яке Воҳид ва дигаре Маҳмуд ном доранд. Модар дар ҳама ҷо, дар ҳама дину мазҳабҳо модар аст. Муҳаббате, ки ӯ ба фарзанди таваллуд кардаву калон кардааш дорад, ягон каси дигар ба наздиктарин наздиконаш надорад, аз ҷумла на падар ва на бародару хоҳар. Кришан Чандар гушрас мекунад, ки бояд ҳамаи мо ба қадру қимат ва меҳри беандозаи модар бирасем ва ишораи дигар ин аст, ки ҳар як инсон бояд ба ягон андозае меҳру муҳаббат ба ҳамчинси худ, ки инсон меғӯем дошта бошад.

Ба забони русӣ дигар ҳикояҳои Кришан Чандар, аз ҷумла ҳикояи "Палави эронӣ" ва "Писари як дӯсти ман" тарҷума шудаанд [5]. Соли 1959 дар шумораи 6-уми маҷаллаи "Шарқи сурх" ҳикояи "Палави эронӣ" ва дигар ҳикояҳои Кришан Чандаро, ки аз забони русӣ тарҷума шудаанд, чоп шудаанд. Ҳикояи "Писари як дӯсти ман"-ро

²⁸ Тихонов Н. С. Шесть колонн М., 1970. (Ин китоби насри адиб роҷеъ ба зиндагии мардумони Гурҷистон, Арманистон, Туркменистон, Узбекистон, Ҳиндустон, Индонезия, Сирия ва Бирма нақл мекунад.

тарҷумон З. Сафар, ҳикояи “Як танга”-ро тарҷумон Р. Ортукзода ва ҳикояи “Палави эронӣ”-ро тарҷумон М. Абдурахмонов баргардон кардаанд.

Соли 1962 “Ҷаноби Чексон” ном ҳикояи Кришан Чандарро тарҷумон А. Воситзода аз забони русӣ тарҷума карда, дар рӯзномаи “Ҳақиқати Ленинобод” дар рӯзҳои 26, 27 ва 28-уми январ нашр намудааст. Ҳамин ҳикояро тарҷумони номбурда боз зери унвони “Мистер Чексон” соли 1964 дар маҷаллаи “Садои Шарқ”, рақам 7 чоп кардааст.

Соли 1970 тарҷумони тоҷик Уктам Холиқов порчаро аз романи Кришан Чандар “Як гулу сад харидор” ба забони тоҷикӣ тарҷума намуда, дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” ба таъб расондааст. Ин диққати хонандагонро зуд ҷалб кардааст, ки тарҷумони ёдшуда худӣ ҳамон сол романи мазкурро пурра тарҷума карда, чун асари ҷудогона онро бо охирсухани Ю. Нагибин бо таъдоди 25 ҳазор нусха чоп кардааст. Ин роман, ки ба забони урду “*Eक aurat hazar divane*”, яъне “Як зану ҳазор девона” ном дошта, аввал порча-порча дар маҷаллаи “Садаи бистум” (“*Bisvin sadi*”) дар Ҳиндустон ба таъб расида буд. Онро бо унвони “Як духтару ҳазор ошиқ” (Одна девушка и тысяча влюблённых) аз тариқи нашриёти “Адабиёти хоричӣ” (Иностранная литература) ханӯз соли 1962 дар Маскав ба чоп расонда буданд. Романи “Як гулу сад харидор” бори дуввум соли 1992 ба забони тоҷикӣ дар Душанбе бо таъдоди даҳ ҳазор нусха ба таъб расидааст. Ин дафъа номи тарҷумон ҳамчун Уктами Холиқназар нишон дода шудааст. Лекин дар ҳар ду нашр таъкид нашудааст, ки ин тарҷума аз кадом забон аст. Вале мо тахмин мекунем, ки бояд хатман аз забони русӣ бошад, зеро он солҳо тарҷумонҳои забони урдуро медонистагӣ ханӯз дар Тоҷикистон набуданд. Вақте ки соли 1960 ин асар аз забони урду ба забони ҳиндӣ нашр шуд, ба он худӣ муаллиф сарсухани кутӯҳе навиштааст, ки онро шарҳи мухтасари ин роман гӯем ҳам мешавад. Барои тасдиқи ин андеша иқтибосе аз ин сарсухан меорем: “Мазмуни ин роман чун дигар асарҳои ман аз ҳаёт гирифта шудааст. Образи асосии он лулидухтари соҳибҷамол Лочист, ки қабилаи ӯ то кунун, дар садаи бистум низ чун аҷдоди аз ин ҳазор сол пештараи худ ҳаёт ба сар мебарад. Дар наздикии истгоҳҳои роҳи оҳани мавзеҳои ҳаволи Бомбай дар сари вақт хаймаҳои лулиёнро дидан метавон.

Роман – ривоятест аз ҳаёти як қабилаи лӯлиён ва духтари бебоки он, ки дар ҳар сари қадам ҳашамати ҳаётро тасдиқ мекунад” [9, 3]. Ин далел бисёр ҷолиб аст, ки нависандаи инсондӯсти Ҳинд ҷустуҷӯ мекунад қахрамон ва мазмуни асарҳои худро на аз қасру айвонҳои боҳашамат, на аз зиндагии ашрофзодаҳову олирутбаҳо, балки аз байни тудай мардуми фаромушшуда ва камътибордидаву хоршуда пайдо кунад. Лочӣ дорои ҳусну ҷамоли беҳамто ва хислати ғайриоддист, лекин зебоӣ ба ӯ на хушбахтӣ, балки бадбахтиҳо овардааст. Бо вучуди ҳамаи сифатҳои ҳубу арзандаву шоистааш вай лулидухтар мебошад. Дар ҷомеае, ки ин духтар зиндагӣ мекунад фақат лулидухтар буданаш кифоя аст, ки дигар ҳамаи сифатҳои ӯ ҳатто зебоияш аҳамияти худро гум кунад. Нависандаи рус Юрий Нагибин (1920-1994) ба ин роман охирсухан навишта, ба он ва муаллифи он баҳои баланд додааст: “Ин қиссаи ғамангези офаридаи беҳамтои инсоният, қиссаи лулидухтари ҷавон – Лочист, ки тимсоли нодири зебоӣ буда, дили соф, андешаву ҳаёлҳои начибе дорад, гӯё ки маҳз барои озодӣ ва бахт ба дунё омадааст. Вале Лочӣ фарзанди қабила аст, фарзанди халқест, ки он побанди урфу одатҳои ҳазорсолаи ваҳшӣ аст” [11, 105]. Романи “Як гулу сад харидор” -ро муҳаққиқони адабиёти ҳиндиву урду шохасари Кришан Чандар номидаанд.

Дар солҳои шастуми асри гузашта “Тӯй” ном ҳикояи Кришан Чандарро аз забони русӣ тарҷумон Р. Абдуллоев ба забони тоҷикӣ тарҷума намуда, тавассути рӯзномаи “Маориф ва маданият” 18-уми феввали соли 1960 ба таъб расондааст. Дар шумораи ҳафтуми маҷаллаи “Тоҷикистон”, ки дар солҳои шастуми асри гузашта нашр мешуд, тарҷумон С. Мақсудӣ ҳикояи Кришан Чандар “Пас аз бомбаи водородӣ”-ро тарҷума карда, ба чоп кардааст.

Р. Қудратов дар бораи Кришан Чандар “Сехри қалами Кришан Чандар” ном мақола навишта, соли 1961 дар шумораи 12-уми маҷаллаи “Тоҷикистон” ба таъб расондааст.

Соли 1988 нашриёти “Адиб” “Чанорҳои хотироти ман” ном китоби Кришан Чандарро бо теъдоди 5 ҳазор нусха аз чоп баровард. Дар ин китоб ду повест ва панҷ ҳикояи адиб гирд оварда шудааст. Повестҳо “Чанорҳои хотироти ман” (Meri yadon ke chinar) ва “Пайкараҳои гилӣ” (Mitti ke sanam) ва ҳикояҳо “Шоми Сринагор, “Адолати Викрамадитя”, “Шаҳзодаи Юсуфталъат”, “Сарбоз” ва “Тангкӯчаҳои Лаҳор” мебошанд. Ин асарҳоро Ё. Насруллоев ва Ш. Пулодова аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардаанд. Китоби “Чанорҳои хотироти ман” (Чинары моих воспоминаний)-ро нашриёти “Прогресс” соли 1972 ба таъб расонда буд. Тарҷумаи повести “Чанорҳои хотироти ман”-ро ҳиндиносии рус М. Салганик иҷро намудааст. Повести “Пайкараҳои гилӣ” (Глиняные фигурки)-ро А. Сухачев аз забони урду тарҷума кардааст ва бо ҳамин ном ва бо иловаи 6 ҳикояи дигари Кришан Чандар онро соли 1979 дар шаҳри Маскав нашр намудааст. Тарҷумонҳои тоҷик маҳз дар асоси ҳамин сарчашмаҳои худро ба анҷом расондаанд. Вале дар тарҷумаи тоҷикӣ маълум нест, ки кадоме аз ин асарҳоро Ё. Насруллоев ва кадомашро Ш. Пулодова тарҷума карда бошад.

Соли 2008 Шарафбону Пулодова “Армуғони Ҳинд” [2] ном маҷмуаи ҳикояҳои адибони Ҳиндустонро аз чоп баровард, ки аз “Пешгуфтор”-и тарҷумон ва 14 ҳикоя иборат аст. Дар ҳамин ҷо боз ҳамон панҷ ҳикояи Кришан Чандра, ки дар маҷмуаи “Чанорҳои хотироти ман” чоп шуда буданд, шомил мебошанд. Ҳамин далел ба мо имконият медиҳад то дақиқ созем, ки панҷ ҳикояи дар маҷмуаи “Чанорҳои хотироти ман” шомилшударо Ш. Пулодова тарҷума кардааст. Чун маълум шуд, ки ҳикояҳоро Ш. Пулодова тарҷума намудааст, пас метавонем тасдиқ кунем, ки тарҷумаи повестҳои “Чанорҳои хотироти ман” ва “Пайкараҳои гилӣ” ба қалами Ё. Насруллоев тааллуқ дорад.

Албатта, тарҷумаи беҳтарин ҳамон тарҷумаест, ки бевосита аз забони асл шуда бошад. Зеро маълум аст, ки дар тарҷумаи асари бадеӣ бо ба назар гирифтани хусусиятҳои забоне, ки воситаи тарҷума шудааст, тарҷумон ҳангоми зарурат гоҳ-гоҳе дигаргунӣ медарорад. Ҳамин усулро тарҷумонҳои тоҷик низ ҳангоми тарҷумаи асарҳои ба забони русӣ баргардоншуда истифода мекунанд. Мо вақте тарҷумаи тоҷикиро бо матни русӣ нею бо матни урду муқоиса намудем, ба хулосаи аҷиб расидем. Тарҷумаи тоҷикӣ дар аксарият мавридҳо ба матни асл бештар наздик аст. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки забони урду аз баъзе паҳлуҳо, аз ҷумла тарзи ҷумлабандӣ ба забони тоҷикӣ то андозае наздикӣ дорад. Инчунин дар забони урду шумораи зиёди калима ва ибораҳои соф тоҷикӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Лекин ҳар вақт, ки сухан дар бораи номҳои одамон, ғизоҳои гуногун, номи либосҳо, маҳалҳо, баъзе намудҳои касбу кор, номи табақҳо, баромади иҷтимоӣ ва мисли инҳо меравад, агар маслиҳати мутахассисони соҳаи ҳиндиносии ба инобат гирифта шавад, ба манфиати кор аст. Дар ин кор ҳадафи мо аз он иборат нест, ки ҳар як асари тарҷумашударо таҳлил намуда, ба дуруст ё нодуруст будани тарҷума баҳо диҳем. Ин кори дигар аст, лекин оид ба тарҷумаи баъзе мафҳумҳои гоҳ-гоҳе ишораҳо карданро зарур донистем. Масалан, дар аввалин ҷумлаи повести “Чанорҳои хотироти ман” чунин омадааст: Субҳи моҳи чордаҳ буд. Ҳамин ки ман аз хоб хестам, модарам дарҳол маро оббозӣ доронду **дхутӣ** сафед пушонд” [8, 9]. Чун бо матни русӣ ва матни урду муқоиса менамоем вобаста ба мазмун ҳеҷ нуқсоне дида наметавонем, лекин калимаи “дхутӣ” нодуруст навишта шудааст. Ҳам дар матни урду ва ҳам матни русӣ, “дхотӣ” омадааст. Ин як навъ либоси мардона аст, ки хеле зиёд истифода мешавад ва ҳамчун “дхотӣ” талафуз мекунанд. “Дхутӣ” гуфтан саҳеҳ нест. Дар ҳамин саҳифа боз калимаи “**чамор**” ба назар мерасад, ки ин ҳам ғалат аст. Яъне чамор нею чамар бояд гӯем, зеро ҳамин дуруст аст. Дар Ҳиндустон яке аз пасттарин табақа (каста) чамарҳо мебошанд, ки танҳо бо коркарди пӯст ва руфтани пок кардани кӯчаву ҷойҳои ифлос сару кор доранд. Ё унвони ҳикояи “Шоми Сринагор”. Агар “Шоми Сринагар” гӯем дуруст аст, зеро Сринагар ва ё Шринагар (мисли Шриланка) маркази Кашмир аз ду калима “срӣ” (шрӣ) ва “нагар” иборат аст. Маънои “шрӣ” зебӣ, сарватмандӣ, хушбахтист. Инчунин маънои соҳибэҳтиромиро дорад. Маънои “Нагар” аслан шаҳр аст. Дар Ҳиндустон маҳалҳои зист бисёранд, ки номашон аз ду қисм иборат буда қисми дуюми ном “нагар” аст, яъне шаҳр. Масалан, Гандинагар, Шивачинагар, Тилакнагар ва ғайра.

Хулоса. Адабиёти бадеӣ ҳамеша сарчашмаи муҳими дарки зиндагии халқҳои ин ё он мамлакат мебошад. Аз солҳои панҷоҳуми асри гузашта дар ҷумҳурии мо пайвасти тарҷума намудани асарҳои адибони Ҳинд оғоз ёфт. Дар он солҳо тарҷумаи асарҳои адибони Ҳинд ва адибони дигар кишварҳои хориҷӣ, танҳо аз забони русӣ буд, чунки дар Тоҷикистон ҳануз тарҷумонхое набуданд, ки забонҳои ҳиндустаниро донанд, то ин, ки мустақим асарҳои бадеиро аз забонҳои асл тарҷума намоянд. Ҳамин тариқ, забони русӣ нақши забони миёнаравро миёни Ҳиндустану Тоҷикистон ва Покистану Тоҷикистон иҷро менамуд.

Дар солҳои панҷоҳуму шастуми асри гузашта ба забони тоҷикӣ аз ҷама бештар асарҳои Равиндранатх Тҳакур (1861-1941), Премчанд (1880-1936), Кришан Чандар (1914-1977), Моҳан Сингх (1906-1978) ва Ҳоҷа Аҳмад Аббос (1914-1987) тарҷума шудаанд. Миёни адибони дар боло ёдшуда дар мамлакати мо дар ҳамаи солҳо маҳбубияти махсусро асарҳои Равиндранатх Тҳакур, Премчанд ва Кришан Чандар доштанд ва ҳоло ҳам ин қадри онҳо кам нашудааст.

Ба воситаи ҳикояҳои адибони Ҳинду Покистон мо аз аҳволи мардуми одии ин мамлакатҳо бохабар шуда, бо ҳамаи андозае, ки эҳсос мекунем, ба яке дилсӯзӣ мекунему ба пуртоқати дигаре аҳсан мегӯем.

Ҳамин тариқ, тарҷумаи шумораи зиёди асарҳои адибони номвари Ҳиндустану Покистон, аз ҷумла Кришан Чандар барои тақвияти муносибатҳои фарҳангии мардумони се мамлакати Осиё – Тоҷикистону Ҳиндустану Покистон саҳми арзандае гузошта метавонанд.

Адабиёт

1. Алимова М.В. Особенности и основные критерии перевода художественного текста. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-i-osnovnye-kriterii-perevoda-hudozhestvennogo-teksta/viewer>
2. Армуғони Ҳинд. (Аз русӣ, тарҷумаи Ш. Пӯлодова). Душанбе, 2008, 168 с.
3. Аҳмедова С.Н. Особенности перевода художественных текстов // Филология и литературоведение. 2014. № 8 [Электронный ресурс]. URL: <https://philology.snauka.ru/2014/08/888>
4. История индийских литератур. М., 1964, с. 656. 812 с.
5. Кришан Чандар. Сын моего друга. Журн. “Огонёк», 1955, № 40. Тарҷумонҳо И. Рабинович ва П. Слетов.
6. Кришан Чандар. Калуби Бҳанги. Дар китоби “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ”. Сталинобод, 1956, с. 144. 328 с.
7. Кришан Чандар. Ман интизор. Дар китоби “Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ”. Сталинобод, 1956, с. 144. 328 с.
8. Кришан Чандар. Чанорҳои хотироти ман. Душанбе, 1988, 290 с.
9. Кришан Чандар. Як гулу сад харидор. Душанбе, 1992, 112 с.
10. Кукаркин А. О творчестве Кришана Чандара. Кришан Чандар. Избранное. М., 1955, с. 4, 272 с.
11. Нагибин Ю. Охирсухан. Дар романи К. Чандар. Як гулу сад харидор. Душанбе, 1992, 112 с.
12. Саид Эҳтишом Ҳусейн. Urdu sahitya ka alochnaatmak itihās. (Таърихи танқидии адабиёти урду). Оллоҳобод, 2002, 288 с.
13. Сухачев А.С. Кришан Чандар. М. 1983, с.9. 232 с.
14. Тихонов Н. Ба ҷои сарсухан. Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ. Сталинобод, 1956, с. IX. 328 с.
15. Тихонов Н. С. Шесть колонн М., 1970.
16. Ходов Ҷ. Адабиёти урду дар садаи бистум. Душанбе, 2010, 156 с.
17. Ходов Ҷ. Таърихи адабиёти урду. Душанбе, 2016, с.284. 384 с.
18. Ҳикояҳои ҳиндӣ ва покистонӣ. Сталинобод, 1956, 328 с.
19. Чельшев Е. П. Современная индийская литература .. М., 1981, 352 с.
20. Чиланӣ Бано. Кришан Чандар. Дехлӣ, 1992, с.7. 56 с.
21. Шарқи сурх, 1950, № 1.

ОИД БА ТАРЧУМАИ АСАРҲОИ КРИШАН ЧАНДАР БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

РАЧАБОВ Ҳ.

Кришан Чандар (1914-1977) сермахсултарин адиби урдузабони Ҳиндустон буда, дар маҷмуъ бештар аз 100 асар офаридааст. Бештар аз 20 ҳикояи ӯ, аз ҷумла ҳикояҳои “Гулҳои сурх”, (1953, 1964), “Дарахти об” (1955)“, Дар шаби моҳтоб” (1956), “Меҳри модар” (1958), “Давои нақӯкорӣ” (1969), “Писарони шамол” (2002) ва ғайра аз забонҳои русӣ ва урду тарҷума шудаанд. Ба забони тоҷикӣ аз забони русӣ як романи адиб бо номи “Як гулу сад харидор” дар тарҷумаи Уктам Холиқов ду дафъа дар солҳои 1970 ва 1992 бо теъдоди зиёд нашр шудааст. Ҳикояҳои К. Чандарро бевосита аз забони урду ба забони тоҷикӣ М. Усмонов ва Ҳ. Раҷабов тарҷума кардаанд.

Аввалин маротиба Кришан Чандарро ба хонандаи тоҷик нависандаи маъруфи мо Ҷалол Икромӣ (1909-1993) шинос кардааст. Дар тарҷумаи асарҳои Кришан Чандар ба забони тоҷикӣ тарҷумонҳо Ҳ. Ирфон, Ш. Пулодова, У. Холиқов, А. Воситзода саҳми назаррас гузоштаанд. Мо вақте тарҷумаи тоҷикиро бо матни русӣ нею бо матни урду муқоиса намудем, ба хулосае омадем, ки тарҷумаи тоҷикӣ дар аксарият мавридҳо ба матни асл бештар наздик аст. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки забони урду аз баъзе паҳлуҳо, аз ҷумла тарзи ҷумлабандӣ ба забони тоҷикӣ то андозае наздикӣ дорад. Инчунин дар забони урду шумораи зиёди калима ва ибораҳои соф тоҷикӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Тарҷумаи шумораи зиёди асарҳои адибони номвари Ҳиндустону Покистон, аз ҷумла асарҳои Кришан Чандар барои тақвияти муносибатҳои фарҳангии мардумони се мамлакати Осиё – Тоҷикистону Ҳиндустону Покистон саҳми арзандае гузошта метавонанд.

Калидвожаҳо: Кришан Чандар, Ҳиндустон, Покистон, насрнавис, адабиёт, забони урду, забони тоҷикӣ, забони русӣ, тарҷума, тарҷумонҳои тоҷик, ҳикоя, роман,

О ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ КРИШАНА ЧАНДАРА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

РАДЖАБОВ Х.

Кришан Чандар (1914–1977) - один из самых известных прозаиков Индии 20-го века, является самым продуктивным прогрессивным писателем на языке урду. Он автор более 100 произведений. Более 20 его рассказов, в том числе рассказы «Красные цветы» (1953, 1964), «Водяное дерево» (1955), «В лунную ночь» (1956), «Материнская любовь» (1958), «Давой Нукокорий» (1969), «Сыны ветра» (2002) и другие были переведены с русского и урду языков на таджикский. С русского на таджикском языке также переведен роман «Один цветок и сто покупателей» в переводе Уктама Холикова. Этот роман выходил большим тиражом дважды: в 1970 и 1992 годах. Рассказы К. Чандара, которые были переведены непосредственно с урду на таджикский сделаны М. Усмановим и Х. Раджабовим.

Известный таджикский писатель Джалол Икромӣ (1909-1993) первым представил таджикским читателям рассказ Кришана Чандара 1950 “Письмо первому американскому солдату убитого в Корее”. При переводе произведений Кришана Чандара на таджикский язык значительный вклад внесли переводчики Х. Ирфан, Ш. Полодова, У. Халиков, А. Возитзода и другие. При сравнении таджикского перевода с русским текстом а также с текстом на урду мы пришли к выводу, что таджикский перевод в большинстве случаев ближе к оригинальному тексту. Возможно, это связано с тем, что язык урду чем-то похож на таджикский язык, в том числе и в способе построения предложений. А также в том, что в языке урду широко используется большое количество чисто таджикских слов и словосочетаний.

Перевод большого количества произведений известных писателей Индии и Пакистана, в том числе произведений Кришана Чандара, в определенной степени это ценный вклад в укреплении культурных связей между народами трех азиатских стран – Таджикистан, Индия и Пакистан.

Ключевые слова: Кришан Чандар, Индия, Пакистан, прозаик, литература, язык урду, таджикский язык, русский язык, перевод, таджикские переводчики, повесть, роман.

ABOUT THE TRANSLATION OF KRISHAN CHANDAR'S WORKS INTO THE TAJIK LANGUAGE

RAJABOV H.

Krishan Chandar (1914–1977) – one of India's best-known prose writers of the 20th century, is the most prolific progressive writer in the Urdu language. He is the author of over 100 works. More than 20 of his stories, including the stories "Red Flowers" (1953, 1964), "Water Tree" (1955), "On a Moonlit Night" (1956), "Mother's Love" (1958), "Giving Nukokorii" (1969), "Sons of the Wind" (2002) and others have been translated from Russian and Urdu into Tajik. The novel "One Flower and One Hundred Buyers" translated by Uktam Kholikov was also translated from Russian into Tajik. This novel was published twice in large numbers in 1970 and 1992. The stories of K. Chandar, which were translated directly from Urdu into Tajik, were made by M. Usmanov and H. Rajabov.

The famous Tajik writer Jalal Ikromi (1909-1993) was the first to present to Tajik readers Krishan Chandar's 1950 story "Letter to the first American soldier killed in Korea". When translating the works of Krishan Chandar into the Tajik language, the translators Kh. Irfan, Sh. Pulodova, U. Khalikov, A. Vositzode and others made a significant contribution. When comparing the Tajik translation with the Russian text, as well as with the Urdu text, we came to the conclusion that the Tajik translation is in most cases closer to the original text. Perhaps this is due to the fact that the Urdu language is somewhat similar to the Tajik language, including in the way sentences are constructed. And also in the fact that a large number of purely Tajik words and phrases are widely used in the Urdu language.

The translation of a large number of works by famous writers from India and Pakistan, including the works of Krishan Chandar, is to a certain extent a valuable contribution to strengthening cultural ties between the peoples of three Asian countries - Tajikistan, India and Pakistan.

Key words: Krishan Chandar, India, Pakistan, prose writer, literature, Urdu language, Tajik language, Russian language, translation, Tajik translators, story, novel.

БАРХУРДИ АБДУРРАҲМОН БАДАВӢ (1917-2002) БО МУХОЛИФОНИ АҚИДАВИИ ХУД

БЕКОВ КОМИЛҶОН (КОМИЛ БЕКЗОДА)

доктори илмҳои фалсафа, сарҳодими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: 917-26-03-83.

E-mail: didavar1989@list.ru

Дар сарнавишти фалсафии доктор Абдураҳмон Бадавӣ ҷолибтарин мавзӯ баҳсу ҷидолҳои муҳолифони гоявии ӯ буданд. Аз “Зиндагии ман”-и А. Бадавӣ дар ҳаҷми зиёда аз ҳазор саҳифа ба забони арабӣ чунин ба назар мерасад, ки ӯ дар муошират бо дигарон ҳамеша мушиқил дошта, дар масъалаҳои фалсафӣ муҳаққиқони араб ва олами исломиро файласуфони асил дар асри ХХ эътироф намекардааст. Мо дар ин мақола барои мисол чанде аз он шахсиятҳоро феҳраствор ва ба таври мухтасар зикр менамоем, ки дар масъалаҳои илмӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва фалсафӣ бо доктор Абдураҳмон Бадавӣ мушиқил доштаанд.

Вожаҳои калидӣ: Миср, Аббос Маҳмуди Аққод, Абдурраҳмон Бадавӣ, Фуод Закариё, Тоҳо Ҳусайн, Мартин Ҳайдеггер, муҳолифон.

**Робитаи Бадавӣ бо Иброҳим Шукрӣ
Хабарнигори мисрӣ Саъид Ловандӣ мегӯяд:**

–Муҳандис Иброҳим Шукрӣ раиси ҳукумат ва роҳбари муҳолифини Миср буд. Ӯ солҳои 1970-ум намоянда дар Шарбин (минтақаи Саъид Ловандӣ) буда ва Саъид Ловандиро дар ёд доштааст. Дар ин зиёрати навбатии Париж аз Бадавӣ фаҳмидааст, ки Саъид Ловандӣ ҳамин ҷо таҳсил дорад. Он хотиротро ба ёд оварда ба ин ҷо омадааст, ки ӯро бубинад. Хонаводаи Бадавиҳо ва Шукриҳо аз дер боз бо ҳам робитаи дӯстӣ доштаанд. Ва ин ду оилаи феодал ва заминдор аз пеш заминҳои фаровон доштанд. Яке аз бародарони Бадавӣ (шояд Сарват Бадавӣ) аз Шукрӣ хоҳиш кардааст, ки ҳангоми бозгашт аз Конгресс дар сентябри 1989 дар Париж бародараш Абдурраҳмон Бадавиро зиёрат кунад ва аз аҳволаш бохабар шавад.

–“Бештар аз 10 франк барои чопи як варақ намедихам, – гуфт Бадавӣ ба дӯшташ Саъид Ловандӣ! Дар ҳоле, ки он замон барои чопи компютери як варақ 50 франк медоданд”[24,с.46].

–Баъди чопи ду китоби охиринаш: “Дифоъ аз Қуръон” ва “Дифоъ аз Муҳаммад”, хостам ки бо ӯ мусоҳиба кунам. Ӯро дар кӯча дучор шудам. Бадоҳатан гуфт: Агар мусоҳиба мехоҳӣ, ҳаққи маро пеш аз мусоҳиба бидех. Ман бо ханда гуфтам, ки кадом ҳақ? Ҳаққи ман бо чопи мусоҳиба ҷуброн мешавад. Мо шумо бузургонро ба мардум мешиносем, ки то намунаи ибрат бошед. Бояд мардум аз шумо зиндагиро омӯзанд ва ғайра. Бадавӣ гуфт: Гапи зиёдати нагӯ, 5000 франк медиҳӣ. Ин як таҷрибаи одӣ аст. Тавфиқ – ул – Ҳаким ҳамеша чунин мекард. Тамом, гапи дигар нест. Саъид: Боре Т. Ҳаким бо як хабарнигор ба муддати як соат қарордоди мусоҳибаи мебанданд. Ҳангоми сӯҳбат Тавфиқ – ул – Ҳаким аз сухан гуфтан боз мемонад. Хабарнигор бо ҳайрат аз ӯ мепурсад, ки устод чӣ шуд? Тавфиқ – ул – Ҳаким мегӯяд: Вақти қарордодии яксоатаи мо тамом шуд! Бадавӣ гуфт: Дар вақташ файласуф Жан Пол Сартр низ чунин музди хушро аз мусоҳибагар мегирифт. Яке аз муассисаҳои тарғиботи барои чанд мусоҳиба ба Сартр ним миллион франк пардохтааст!

Чору чанҷолҳои лафзии Бадавӣ. Сарлавҳа: “Ман, ки бад мегӯям ва дашном медиҳам, пас ман мавҷудам!”

– Аввалан, Бадавӣ мутафаккиро тухмат мекунад, ва он маҷбур аст, ки аз худ дифоъ кунад.

Хабарнигор Саъид Ловандӣ ба эътирофи хуш 17 сол боз устод А. Бадавиро мешинохтааст. Ва ҳарду аз минтақаи Шарбос буданд. Ба ин хотир ҳарду дар ҳаққи якдигар ҳар навъ ҳазлу шухӣ ва густохиро раво медиданд.

Баъзе таҳқиқҳои Бадавӣ нисбат ба дигарон чунинанд:

– Ин мард аз шогирдони шарқшиноси Урупоист. Ҳамин Муҳаммад Аркун парвои ватани худаш-Алҷазоирро надорад.

– Ин мунаққид дар лексияҳои ман дар Донишгоҳ ширкат намекард. Дипломи лесонсастро бо сад ҷонканӣ ба даст овард.

–Ин донишманд ватани худро тарк карда, дар Париж зиндагӣ мекунад. Зани мисриашро талоқ дода, ҳоло бо як зани фаронсаи издивоҷ кардааст. Он зан барояш хона харидааст ва дар хонаи ҳамин занаш зиндагӣ мекунад [24,с.51].

– Ин нависандаи овозадор дар асл як мунофиқи бузург аст. Ҳодисоти неку бади гузаштаре тавре нақл мекунад, ки гӯё дирӯз ба амал омадаанд [24,с.52].

– Аббос Маҳмуди Аққодро бардавом бад мегуфт. Боре дар қаҳвахонаи машхуру калон, дар кучаи Сан Мишел бо ӯ дучор шудам, ба ман гуфт: Шуморо чӣ шудааст эй бачаҳо! Ту дар Сорбонна доир ба Аққод рисолаи докторӣ менависӣ ва нафареро дар Мадрид дидам, ки доир ба шеъри Аққод рисолаи докторӣ омода намудааст. Ва изофа кард: Аққод ҳеҷ вақт мутафаккир ва шоир набуд. Сухани ҳақро Содик ар – Рофей

гуфтааст, ки Аққод ҳамеша аз почтаи адабии Англия илҳом мегирад, ки бо шарҳи онҳо мақолаҳо эҷод менамояд [24,с.53].

–Мавқеи Бадавӣ нисбат ба Аққод мавқеи ғайриахлоқӣ буд. Садоқат ва амонати илмӣ ва инсонӣ надошт. Камбуд ва нуқси асосии Анис Мансур ба ақидаи Бадавӣ он буд, ки аз пайи Аққод мерафт.

– Ба ақидаи Бадавӣ: Ричоъ ан – Наққош бо навиштани китоби “ Аббос ал – Аққод дар байни ростҳо ва чапҳо” сабаби баста шудани маҷаллаи “ад - Давҳа” гардид. Чаро, ки маҷмуаи мақолоти Ҳусейн Аҳмад Аминро чоп кард ва қатарихо ранҷиданд. Бадавӣ доир ба Аққод ва шогирдонаш ҳамеша бад мегуфт ва хурда мегирифт [24,с.53].

Кору пайкор ва муборизаҳои Абдурраҳмон Бадавӣ:

Аввалан: Муборизаи Бадавӣ бо Муҳаммад Аркуни Алчазоирӣ. Бадавӣ дар бораи Аркун гуфта: 10 сол дар Париж дини масеҳиро қабул кард. Шабу рӯз дар дайр (калисо) хоб мекард. Доир ба шахси дигар: Ин шахс мусибати фикру фарҳанг аст. Зеро бар ин ақидааст, ки гӯё омӯзиши андешаи равшангарии Имом Муҳаммад Абду моро аз омӯзиши таърихи фалсафаи муосири Урупо бениёз мегардонад [24,с.54].

–Боре Бадавиро доир ба Муҳаммад Абду пурсидам. Гуфт: (Ба ғазаб:) Ман шахсияти ин мардро дӯст надорам!! Бадавӣ: Аркун шогирди мадрасаи шарқшиносии истеъмори аст. Исломо таҳриф мекунад ва ба Қуръон ва пайғамбари ислом таъна ва бухтон мезанад. Касе намедонад, ки Аркун чи ихтисосе дорад. Нисбат ба фарҳанг ва фикри исломӣ чинояти нобахшиданӣ содир кардааст. Ба тарҷумаи Қуръон – и Козимский муқаддима навишта, ки саропо пур аз ғалатҳои фоҳиш мебошад [24,с.55].

Чавоби Аркун: Ман ҳамеша аллома Бадавиро эҳтиром дорам. Хизматҳояшро кадр мекунам. Вале бар ин назарам, ки аз солҳои шастум ва ҳафтодуми асри ХХ дар Урупо ва ҷаҳон соҳаҳои гуногуни илмие ба вучуд омад, ки бо худии худ инқилоби илмӣ буд. Вале доктор Бадавӣ ба ин инқилобҳо тавачҷуҳ накард. Дар ҳамон қолабҳои матншиносии филологии асри XIX Германия боқӣ монд. Мо мебоист аз рӯи ин ҷараёнҳои нав арзиши тамаддуни арабиро дар шакли мусбат ба мардуми араб пешкаш мекардем. Бисёриҳо ин корро карданд. Вале устод Бадавӣ дар ин кӯшишҳои нави илмӣ иштирок накард. Дар қолабҳои илмии пешинаи худ боқӣ монд. Ман ин илмҳои навро дар назар дорам: Нашриёти даврагии яксолаи антропология, илми забоншиносӣ (лисонӣ), илми симиёӣ. Методологияҳои илмии дар солҳои 60 – 70 ба вучуд омада, бисёре аз ҷанбаҳои илмии пешинаро дигаргун кард. Акнун пинҳон шудан дар тобутҳои матнҳои кухна маъно надорад!! Касе, ки меҳодад илми арабиро бозсозӣ кунад, бояд ба ин инқилобҳо ҳамроҳ шавад. Аммо устод Бадавӣ ба ин ташаббусҳо ҳамроҳ нашуд. Ва бояд ҳамроҳ мешуд. Танҳо ба ин басанда кард, ки ба илми қадим фахр бифрушад! Ташаббусҳои зарурӣ ва ҷиддии муосирони худро нодида гирифт. Ахиран донишгоҳи Сорбонна ин ду мутафаккиро ошӣ дод.

Мушочираҳои Бадавӣ бо Донишгоҳи Сорбонна.

–Бадавӣ ба арабҳои омада ба Донишгоҳ мегуфт, ки инчо умри худро барбод медиҳед. Баргардед ба кишварҳои худатон. Баъди шарқшиносии маъруфи фаронсаӣ Мосинён ва дустонаш дар Сорбонна устои лоики дигаре намонадааст. Дар “Энциклопедияи файласуфон” ба забони фаронсаӣ номе аз файласуфони араб нест. Ҳамааш дар бораи шахсиятҳои урупой аст.

Дифои Сорбонна: [Ноиби раиси таҳқиқотҳои исломӣ дар Донишгоҳи Сорбоннаи ҷадид доктор Муҳаммад Рикоя.] Тухматҳои доктор Бадавӣ бар зидди Муҳаммад Аркун ва донишгоҳи Сорбонна ҳамагӣ тухматҳои ғаразнок мебошанд. Донишгоҳи Сорбоннаи нав (Париж 3) дорои 800 донишҷу буд. 60 % онҳо донишҷуёни араб буданд[24,с.60].

–Мубоҳисаи Бадавӣ бо Абдулло Нуъмон – муаллифи китоби “Секуляризм (дунавият) дар кишварҳои арабӣ” (Байрут-1990) бахшида шуда буданд. Нуъмон нависандаи муосири Лубнон аст. Бадавӣ мегуфт: Нуъмон як дуругу ва хиллагар аст.

–Доктор Муҳаммад Фуллоб мисли Тоҳо Хусайн нобино буд. Дар Париж хонд ва дар фалсафа доктор шуд. Он нобиноёне, ки он солҳо дар Париж таҳсил мекарданд, кам набуданд. Доктори ироқӣ Маҳдӣ Басир дар адабиёт, соли 1933 соҳибунвон гардид.

Нафаре (ҳоло дар Бағдод) соли 1949 доктори ҳуқуқ шуд. Шахси сеюм Фатҳӣ Абдумунъим даҳ сол дар Париж таҳсил кард, вале ба унвоне нарасид...[24,с.65].

–Тоҳо Хусейн (1889 - 1973), Муҳаммад Фуллоб (1899 – 1984) Сузон – зани Тоҳо Хусейн (1895 -1989) низ дар Париж таҳсил намуда буданд[24,с.66].

– **Робитаи Бадавӣ бо Фуод Закариё. Шогирди Бадавӣ дар фалсафа.**

–Бадавӣ ва Фуод Закариё дар Кувайт дар як қисм бо ҳам кор мекарданд. Бисёриҳо мегуфтанд, ки Бадавӣ ба Фуод Закариё бо чашми мувофиқат нигоҳ намекард. Зоҳиран Фуод Закариё масеҳӣ буд.

Сабаби хилоф: Як шарқшинос мақолаи чанд муҳаққиқи арабро (аз ҷумла Фуод Закариёро) ба фаронсавӣ тарҷума кардааст.

Ба андешаи А. Бадавӣ ин мақолаҳо захрҳое зидди исломӣ доштаанд!.[24,с.69].

Назари Фуод: Устод Бадавӣ ба секуляристҳо (дунявӣҳо) гумони бад дорад. Чун ба ақидаи ӯ гӯё илмониҳо (секуляристҳо) ҳатман исломро танқид мекунанд. Ва сабаб ин аст, ки Ғарб аз ислом метарсад. Илмониҳо (секуляриҳо) ба ислом ҳучум намекунанд. Дар ин мақолоти тарҷимашуда калимае бар зидди ислом гуфта нашудааст. Ҳақиқат ин аст, ки дар ватани мо баъзе шахсон ва гуруҳҳои ифротӣ аз мавқеи исломи сиёсӣ қор мегиранд. Барои ба ҳокимият расидан дар кишварҳои худашон[24,с.70].

– Пул барои ман муҳим аст, на қадршиносӣ!

А. Бадавӣ: Шогирдони фаровоне дар олами арабӣ дорам, вале якеи онҳо аз ман ёде намекунад. Ба тариқи истисно як шогирд дорам, ки ҳамеша маро ёд мекунад. ӯ Анис Мансур аст. Сомеҳ Курайим ҳам баъзан аз ман ёд мекунад.

Бадавӣ мегуфт: Ҳатто онҳое, ки аз ин дунё рафтаанд, сазовори мукофот шудаанд; Вале Бадавӣ зинда, ҳатто дар синну соли пирӣ ҳам ба мукофот ва ифтихорномаҳо сазовор намегардад[24,с.74].

–Сомеҳ Курайим – хабарнигори маъруф ва мухлиси Бадавӣ мегӯяд: Бадавӣ соҳибмақтаб дар таърихи фикри муосири инсонӣ буда, дар фарҳанги арабӣ ва дар тарҷума аст.

Ҷабҳаҳои ҷангии зидди Бадавӣ аз нигоҳи Сомеҳ Курайим: Бар зидди китоби “Замони вучудӣ”, ва ҷараёне, ки Тоҳо Хусейн онро “нав” ва “муфид” номида буд. Дар бораи Бадавӣ мегуфтанд: Дар фикри исломӣ саҳме надорад; Навиштаҳои ӯ аз музаҳрафоте беш нестанд; дар ҳамдастӣ бо гуруҳи фикрии ростҳо мерақсид; Ин нағмаҳо – нағмаҳои ҷанозае буданд, ки дар марги тамаддуни арабӣ – исломӣ иҷро карда мешуданд. Дар сурате, ки доир ба фарҳанги исломӣ зиёда аз 50 китоб навиштааст. Нағмаи ин китобхоро – нағмаи музаҳрафи мотамӣ меҳисобиданд. Яъне, ҷараёни фикриаш ақибмонда аст. (Чи хел ақибмонда, ки Бадавӣ пайрави фалсафаи вучудӣ аст. Фалсафаи вучудӣ авҷи баланди фикри башарӣ аст, ки то имруз расидааст)!!!

–А. Бадавӣ аз М. Ҳайдеггер тақлид мекард. М. Ҳайдеггер аз тасаввуфи масеҳӣ тақлид карда буд. Вақте, ки А. Бадавӣ байни вучудия ва фикри исломӣ пайвастагӣ меҷуст, фикри вучудия кайҳо дар фикри исломӣ дохил шуда буд[24,с.75].

– А. Бадавӣ худро ба илми академӣ бахшид ва аз ҳаёти иҷтимоӣ худро ба дур гирифт.

– Душманони Бадавӣ тухмат, овозаҳо ва васвасаҳо паҳн мекунанд, ки Бадавӣ ба инқилоби моҳи июли (1952) муҳолиф аст. Бо Носир ва ҳукумати ӯ мушкилӣ дорад.

Ҷавоби Сомеҳ Курайим: А. Бадавӣ ҳеч гоҳ ба инқилоб муҳолифат накарда буд. Дар рӯзҳои аввали инқилоб ӯро ба хориҷ (Олмон) фиристоданд. Таълифи Конститутсияи навро ба уҳдаи ӯ гузоштанд. Тоҳо Хусейн пуштибони ӯ буд. Инқилоб Бадавиро эътироф кард, ҳарчанд, ки ӯ ҳуқуқшинос набуд. Вале дар раҳбарии 50 ҳуқуқшинос барои таълифи конститутсияи нав талош варзид. Ҳукумати инқилоб ӯро соли 1956 ба сифати маслиҳатчи фарҳангӣ ба муддати се сол ба Шветсария фиристод. Ин боварии ҳукуматро нисбат ба шахсияти иҷтимоии А. Бадавӣ нишон медиҳад. Чаҳорум: Заминҳои хонаводаи Бадавиро ҳукумат ғасб накард, балки шахсоне пой дар миён доштанд, ки баъди чанд моҳе он заминхоро ба соҳибашон баргардонданд.

Анварӣ Содот бо шунидани он, ки дар Либия нисбат ба Бадавӣ бадрафторӣ карданд, фавран ӯро ба Миср баргардонд. Бадавӣ ин хизмат ва эҳтиромро ҳамеша дар хотир дошт. Ин ҳам нишонаи эҳтироми ҳукумати инқилоб нисбат ба Бадавӣ буд. Соли 1992 Ҳусни Муборак дар мулоқот бо олимони ба вазири маданият фармоиш дод, ки ба Бадавӣ изхори эҳтиром намоянд. Яъне ҳукумати инқилоб нисбат ба Бадавӣ ҳамеша ҳусни ният дошт. Ин масъала ба баҳсу ҷадал ҳочат надорад. (Сомех Курайим). (Барояш гуфтанд, ки зиёиён ва академикҳои араб аз шунидани хабари он, ки шумо тарҷумаи китоби “Сирати Пайғамбар” – и Ибни Ҳишомро бо забони франсавӣ ба охир расондаед, саҳт шод шуданд.) Доктор Бадавӣ бо лаҳҷае омехта бо тундӣ гуфт: “Ман борҳо ва борҳо ба ту гуфта будам, ки ман аз касе ситоиш ва мукофотро чашмдор нестам. Ман ин китобро ба хотири он тарҷума намудам, ки нисбат ба дигар китобҳо дар бораи саргузашти Муҳаммад (с) маълумоти объективона тар меаҳад. Дуюм ин, ки зиндагии Муҳаммад (с) имрӯзҳо мавриди баҳси ҳамагон аст. Вале ин баҳсҳо пуч ва беҳудаанд. Нависандагони Ғарб бештар ба ин баҳсҳои пуч даст мезананд. Ман хостам, ки дар рад ва инкори назари онҳо ҳуҷҷате ҷиддӣ пешниҳод намоям.”

Сеюм: Хостам ки силсилаи таҳқиқотҳоямро, ки ба ислом бахшидаам, такмил намоям. Аз ҷумла ду китобе, ки ба франсавӣ навиштам, ки муҳимтаринаш инҳо мебошанд: “Дифоъ аз Қуръон бар зидди мунаққидони он” ва китоби “Дифоъ аз ҳаёти Муҳаммад бар зидди тухматгарони он”. Ва баъд доктор Бадавӣ илова намуд: тарҷумаи фаронсавии китоби “Сирти Ибни Ҳишом” ба забони фаронсавӣ солҳо ба таъхир афтод. Масалан, олмониҳо ин китобро соли 1866 ба олмонӣ тарҷума намуда буданд. Англисҳо соли 1955. Маълум аст, ки олмониҳо нисбат ба тамаддуни исломӣ назар ба англисҳо таваҷҷуҳи бештаре доранд[24,с.79].

Бадавӣ доир ба тарҷумаи Қуръоне, ки шарқшинос Шурокӣ анҷом додааст, мегӯяд: “То ҳол бар ин ақидаам, ки ин ягона тарҷумаи пуриштибоҳи Қуръон аст, ки то ҳол навишта шудааст. Аксарият низ бар ин ақидаанд”. Дар даромадгоҳи боғи “Люксембург” доктор Бадавӣ гуфт: “Агар маро дар китобхонаҳо пайдо накунӣ, ба яқин ман дар ин боғ ҳастам. Дар ин боғ ба ёди устодон ва дӯстонам меафтам. Тоҳо Ҳусейн ҳам баъзан ба ин боғ меомад. Сузонро соли 1976 дар ин боғ дидам, ки дар тӯи издивоҷи наберааш омода буд. Духтари Муънис Ҳусейн. Чун ба назди ҳавзи фавворадор расидам, Бадавӣ гуфт: “Ҳаргоҳ ба ин ҷо биёям, одатан ба ёди чехраи Шайх Мустафо Абдурраззоқ меафтам, ки соли 1915 дар Лион фанни шариати исломиро дарс меод. Дар ин сол буд, ки “Рисолаи Тавҳид”-и Муҳаммад Абду ба фаронсавӣ тарҷума шуд... Шайх Абдурраззоқ Парижро дӯст меод. Доктор Бадавӣ афзуд: “Бисёр вақтҳо дар ин ҷо бо Тавфиқ – ул – Ҳаким мулоқот мекардам. Ӯ аз мухлистарин дӯстони ман буд. Дӯстии мо аз хеле барвақт оғоз шуда буд. Гӯё мо ҳарруз нӯҳ соатро бо ҳам мегузарондем. Ин рӯзҳо ба давраи ҷанги дуҷуми ҷаҳон рост меоянд. Ва табассум карда афзуд: “Дар наздикии ин боғ театри “Одион” қарор дошт. Маъшуқай Т. Ҳаким дар он билет мефурухт. Т. Ҳаким аз ӯ саҳт мутаассир ва ранҷидахотир гардид. Хост ки он занро баргардонад. Зан баргаштан нахост, чун ошиқи дигаре ёфта буд. Т. Ҳаким чораро дар он дид, ки барои ёрӣ ба яке аз авбошони Қоҳира бо номи Юсуф Шаҳдӣ муроҷиат намояд. Юсуф Шаҳдӣ ин пешниҳодро рад карда ба ӯ гуфт, ки ҷинойтҳои дар Қоҳира анҷом додаам, барои тамоми умрам басандаанд... Мегӯянд, ки Т. Ҳаким бахил ва ҳасис буд. Ин назар дуруст нест. Оё касе ки намехоҳад барои дигарон пул сарф кунад, бахил аст![24,с.82].

–Бадавиро гуфтем, ки дар Миср мехоҳанд, ки туро ба мукофоти Нобел пешниҳод намоянд. Гуфт: “Ин як кори аз ҳама осон аст, вале фаромуш накун ки аҳли ҳаллу ақд (масъулини ин кор) ҳама аъзои академияи Швейтсария ҳастанд. Ба андешаи ман онҳо ин ҷоизаро ба шахси арабии дигар ҳеч гоҳ намедиханд ва агар диҳанд ҳам баъди даҳҳо сол баъд. Зеро ки Начиб Махфуз ба наздикӣ ин ҷоизаро гирифта буд”. Баъд табассум кард ва гуфт: “Ин ҷоиза ҳоло арзиши адабӣ надорад. Он чи ки дорад, арзиши пулии он аст. Арзиши моддӣ он ҳоло 650 ҳазор доллар аст. Оқибат номи доктор Бадавӣ дар рӯйхати шахсони пешниҳодшуда ба ҷоизаи Муборак ба нашр расид[24,с.88].

Ду гувоҳӣ:

1. Доктор Сарват Бадавӣ: Қаззофӣ бародарамро (доктор Бадавиро) ба тӯҳмати куфр (ерес-илҳод) ва фосид намудани чавонон ба зиндон маҳкум кард.

2. Фуод Закариё: устои мо Бадавӣ дили моро аз ғам ва дард молмомол намуд ва даҳони моро аз талхӣ![24,с.89].

Доктор Сарват Бадавӣ мегӯяд:

–Бародарам Абдурраҳмон дари хучраашро қуфл мекард, то ошпазҳо китобҳояшро надузданд.

–Хабарчиниҳо ва ғайбатҳои вазир Камолиддин Хусейн сабаби ғазаби бародарам гардид, ки нисбат ба инқилоб ва сарварони он бадгумон гардад ва ахиран вазифаи мушовириро дар Швейтсария тарк кунад. Аз тарафи дигар таълифу ситоиши устодам Тоҳо Хусей ба ин маъно ки ман аввалин файласуфи Мисриро мебинам (яъне Абдурраҳмон Бадавиро) адади ҳосидон ва бахилонро зиёд кард ва инчунин дар вақти фароғат луғатномаи бузурги фаронсавии “Лорус”-ро хифз ва аз ёд мекард. Ману бародарам Абдурраҳмон дар сини даҳсолагӣ аз Шарбос ба Қоҳира омадем. Он вақт шаҳодатномаи ибтидоиро дар даст доштам, ки аз мадрасаи Фарску буд. Ва дар Қоҳира ба мадрасаи миёнаи “Саъидия” пайвастам. Мо бо баъзе бародарон ва хоҳарон дар кӯчаи Ҳамдон зиндагӣ мекардем. Бародарам сарвар ва бузурги мо буд. Вақти ба Қоҳира расидан соҳиби Лесонс дар адабиёт шуд. Нисбат ба мо саҳтгирӣ мекард ва ноинсофӣ ва зулм раво мидид. Мо ҳама аз ӯ метарсидем, зеро ки саҳтгирии аз ҳад ва андоза берун мекард. Хучраи шахсии худашро қуфл мекард ва берун мерафт. Ба ин хотир ки ошпазҳо китобҳои ӯро надузданд. Соли 1945 буд. Масъули ҳукумати ба хонаи мо омада аз бародарам пурсиданд. Ӯ дар хона набуд. Ду соат интизор шуданд. Наомад. Он ду қуфли хонаро шикаста ҳамаи варақҳояшро дуру дароз тафтиш намуданд, ки оё вай ба масъалаи террори Аҳмад Моҳирпошо робитае дорад ё не. Чизе наёфтанд. Ба чузъ даъватнома ба ёдбуди Мустафо Камол. Он ду бо қаҳр ба ман фармон доданд, ки он даъватномаро пора-пора карда, партоям. Ман чунин кардам. То исбот шавад, ки Абдурраҳмон аъзои ҳизби ватанӣ нест. Вале дар ҳақиқат аъзои ин ҳизб буд [24,с.92]. Соли 1938 Лесонс гирифт. Бисёр менавишт. Китобҳои муҳими ӯ харидорон ва ҳаводорони бисёр дошт. Хусусан китобҳои “Нитше”, “Шопенгауер” ва “Ташвишҳои чавонӣ” саҳт мавриди писандашон афтоданд. Бародарони маро бо осори Манфалутӣ ва навиштани шеър ошно кард. Ҳамчунин таваҷҷуҳи маро ба ватандусти Мустафо Камол ва Муҳаммад Фарид барангехт. Ба воситаи ташвиқи ӯ ман Олмонро дӯст доштам ва Англисро нафрат кардам. Вақте, ки институти таббиरो рад карда, ба куллияи (факултети) ҳуқуқ гузаштам, нисбат ба ман бадрафторӣ мекард: Ба сарам дод мезад, масҳара мекард ва масъулияти нобарорихҳои зиндагонии хонаамонро ба гардани ман бор мекард. Мо ҳама вақт аз ӯ метарсидем. Номашро ва ё лақаби “доктор”-ро аз тарс ба забон намеовардем. Муддати панҷ сол, ки дар мактаби миёна мехондем, телевизор тамошо накардем ва ҳар рӯз пеш аз намози шом ба хона мебаромадем. Ин саҳтгириро аз падарамон ба мерос гирифта буд, ки падарам ҳамеша ба ман ва дигар бародаронам хеле саҳтгирӣ мекард. Аз ёдам намеравад, ки боре Абдурраҳмон як шабонаруз пулҳои фиристодаи падарамро ба ман надод. Бародарам муҳандис Муҳаммад Абдулмунъим дар муддати дар деҳаи Шарбос буданаш, аз тарси падарам аз сигоркашӣ маҳрум буд. Аммо Абдурраҳмон тамоми вақт ба мутолиа ва фикру андеша банд буд. Ҳамеша гирифтори андеша сари омузиши забонҳо буд ва дар асл хотираи оҳанин дошт. Дар борааш мегуфтанд, ки даҳ забонро ба хубӣ фаро гирифтааст. Шабу рӯз китоб мехонд. Ҳатто дар мавсимҳои ид ҳам китобҳояшро ба деҳаи мо Шарбос бо худ меовард. Кор бо зироатро хело дуст медошт[24,с.94].

– Ба инқилоб наздикӣ дошт. Оё намешавад фикр кард, ки бадрафтории ҳукумат нисбат ба замини хонаводагии мо сабаб шавад, ки ӯ нисбат ба ҳукумат душман шавад? Ва ин масъаларо дар китоби “Саргузашт”-аш низ зикр кунад? Вале ӯро душмани Инқилоби июлӣ ҳисобидан, хато аст. Баръакс, ӯ ҳамеша аз ин инқилоб дифоъ мекард. Аз ин инқилоб умедҳои калон дошт. Ба ин маъно, ки барои пешрафти ҳамаи кишвари Миср зарурӣ аст [24,с.94]. Мисолаш ин, ки ҳодисаи дар Искандария рӯй додари бо телевизион дидам ва рафта ба бародарам гуфтам. Ранги рӯяш парид ва гуфт ин хабар бояд дуруғ

бошад. Ту ҳақиқати масъаларо нафаҳмидӣ!. Ў солҳо бо ман қаҳрӣ буд, гап намезад ва моро бо истехзо нигоҳ мекард. Танҳо вақте, ки рисолаи докториамро дар Париж ба муҳокима гирифтанд, ба наздам омад... Ёд дорам, ки хонаводаи мо Абдунносирро дар хонаи худамон дар Шарбос ба таври сазовор пешвоз намуда будем. Бадавӣ узви комитаи таълифи Конституцияи Миср буд. Дар асл сабаби мушкилот боварӣ байни ӯ ва сиёсатмадорони Инқилоб, тухматҳо ва ғайбатҳои Миср шуд, ки он замон хеле баргу бор дошт. Ин кори ночавонмардон, бахилон ва ҳосидони замон буд. Аз ин гузашта, ҳосидон ба дараҷаи докторӣ расидани бародарамро бо теғу найза пешвоз гирифтанд. Махсусан, сухани ситоишомези устодаш Тоҳо Хусейн доир ба ӯ ҳамаро ба шӯр овард: “Ман аввалин файласуфи мисриро дар симои ӯ мебинам!” Боре доктор Муҳаммад аш – Шофей ба ман гуфт, ки Сарват маро гӯш кун. Тоҳо Хусейн дар ҳаққи бародарат чинояти набахшиданӣ кард. Зеро, ки ба ӯ унвони “Файласуф” дод. Ва ҳамаи дӯстонашро бо ӯ душман кард. Дар воқеъ дӯстоне ҳастанд, ки худ коре намекунанд, вале аз кардаи шахси дигар ба ғазаб меоянд!!! Иштибоҳи чиддии дигари Абдуррахмон ин буд, ки дар Швейтсария ҳар ҳафта бо забонҳои фаронсавӣ, англисӣ ва немисӣ дар Донишгоҳҳои ин кишвар суханронихо мекард ва ба вазорати корҳои хориҷии Миср маълумотҳо мефиристод, дар ин боб, ки дар Швейтсария фаъолиятҳои сионистӣ рӯз то рӯз авч мегирад. Ва ректори донишгоҳ Аҳмад Бадавиро (ки аз оилаи Бадавиҳо нест), барои ғайбатгарӣ аз рӯйи курсиаш ба замин партофтааст [24,с.96].

Ҳодисаи дигар: Вазир Камолиддин Хусайн бо ҳавопаймо равонаи Асувон будааст. Ҳангоми сафар доктор Аҳмад Бадавӣ дар гуши вазир мегуяд, ки вучуди Бадавӣ бо сифати мушовир ба Миср хатар дорад. Барои он ки Абдуррахмон Бадавӣ “мулҳид” ва “зиндик” аст. Ва дар Донишгоҳҳои Швейтсария ақидаҳои мулҳидонаи худро тарғиб мекунад!. Ҳақиқат ин аст, ки ин вазир дар асл дустдори шунидани ғайбату бадгуиҳо буда, баъди бозгашташ аз Асувон ба Қоҳира бародарамро аз Швейтсария ба сифати мушовири фарҳангӣ боз мехонад. Бародарам марди баландпарвоз ва ватандусти эҳсосотӣ буд. Аз Инқилоб чашмдор буд, ки ватанро (Мисрро) аз фасод ва истеъмори начот медихад. Ў дар сиёсат таҷрибаи амалӣ надошт. Барои ҳамин ин дасисаҳо ӯро мефирефтанд! Дар Швейтсария аз соли 1956 то охири 1958 кор кард. Дар хотироташ он чи дар бораи Зағлул ва Нӯҳос навишта, сад дар сад саҳеҳ ва дуруст буданд. Саъд Зағлул як хидматгори сарсупурдаи ҳукумати Англия буд. Шавҳари духтари Мустафопошо Фаҳмӣ буд. Яке аз бузургтарин шахсиятҳои ҳамкор бо истеъморгарони Англия, Зағлул буд, ки аслан савори мавҷи Инқилоб буди бас. Инқилоби соли 1919. Тухмаи аввалияи ин инқилобро Мустафо Комил ва Муҳаммад Фарид дар дили мардуми Миср кошта буданд. Ҳосидони баъдина ва чаид бори дигар кӯшиш намуданд, ки бо таҳрифи андешаҳои бародарам дар “Зиндагинома” – аш шахсияти ӯро хадчадор намоянд. Доир ба Тоҳо Хусейн аслан дуруст навиштааст.

Ба ибораи дигар, ман ба назароти ӯ мувофиқ нестам. Лекин ҳучумҳои бадхоҳон бо сабаби таълифи ин хотирот аз ҳар боб ва назар ҳучумҳои сангдилона ва бераҳмона буданд [24,с.98].

–Яке аз одатҳои бародарам баъди чанги дуҷуми чаҳонӣ ин буд, ки се моҳи ҳар солро дар Урупо ва Париж мегузаронид. Махсусан дар Голландия ва Испания барои шиносӣ бо дастхатҳо бародарам гӯё мири шаҳри Париж буд. Соати 8 – у ним аз меҳмонхонаи Лутсия мебаромад ва дар маҳаллаи Лотинӣ ифтор мекард (ба таври дақиқ дар қаҳвахонаи Маркизун, ки дар кӯчаи Сан – Мишел воқеъ аст. Дар ин вақт бо шогирдон ва мухлисонаш мулоқот мекард. Баъди ду соат равонаи китобхонаи миллӣ гардида, ва то соати 5 – бегоҳӣ ба мутолиа ва таълиф машғул мешуд. То соати 7 – у ним бо шогирдонаш мулоқот мекард ва дар яке аз қаҳвахонаҳо хуроки шом мехурд. Ва баъди он шабро бо тамошои театр, опера ва нишаст дар қаҳвахонаи Сан – Жерман бо олимони мутафаккирон мегузаронд. Соли 1949 барои омода намудани рисолаи илмиам ба Париж рафтам. Ҳамаҷо шогирдони ӯро мидидам, ки омодаи хидмат ва ёрӣ барои ман буданд. Албатта ба хоҳири бародарам Абдуррахмон. Бародарам дар зиндагии шахсиаш аз рӯйи барномаи дақиқ ва мукаммале фаъолият менамуд ва онро бо чиддият риоя мекард [24,с.99-100].

Бародарам хотираи оҳанин дошт. Хамаи хурду бузурги рӯзгорашро ба хотир дошт. Соли 1954 шунда, ки бародарам ҳамон Энциклопедияи Лорусро аз ёд мекард. Шахсан худам ўро имтиҳон кардам. Ба ҳама саволҳои ман ҷавоби саҳеҳ дод. Баъди солҳо аввалин шуда, маънои дурусти калимаи Урупои “Donnes” – ро ба калимаи арабии “додаҳо” тарҷума кард. Масъалаи заминҳои деҳаи Шарбос барои ӯ муҳим набуданд. Вале ӯ аз ин дар ташвиш буд, ки мабодо роҳи сафари ўро ба хорича бубанданд! Ҳангоми дар зиндонҳои Либия будан, чанд боре ба ҳолати афсурдагӣ рӯ ба рӯ шуда буд. Барои ӯ тўҳмат карданд, ки “еретик” (“мулҳид”) ва аз фосидкунандагони ҷавонон аст. Ва бо даҳолати Ашраф Марвон аз зиндони Қаззофӣ ва Либия озод гардид. Зери таъсири ин зиндагии зиндонӣ ҳолатҳои наvero амалӣ кард: Ба қадри вақт расидан; тарс аз одамизодагон; нобоварӣ нисбат ба инсонҳо; риояи худкифӣ дар молу дороии шахсӣ ва як навъ сарфакорӣ ва бахилии дарднок ва ғайра. Падар ва модарам ҳамеша сухан ба миён мегузоштанд, ки бояд Абдурахмонро хонадор кунем. Вале бародарам бо хатми донишгоҳ ба хулосаи шахсӣ расид, ки ҳеч гоҳ хонадор намешавад! Ҳамеша бояд мучаррад монад [24,с.101]. Ў дар ин ақида буд, ки созмон додани оила, хона, фарзанд ба кори илму таҳқиқ саҳт халал эҷод мекунад! Ў ҳеч гоҳ аз ин тасмимаш пушаймон набуд ва нашуд. Мо ҳамагӣ ўро ташвиқ мекардем ва ӯ дар ҷавоби мо танҳо табассум мекарду бас. Дар сини 35 солагӣ вонамуд мекард, ки гӯё аз мучаррад буданаш пушаймон шудааст. Вале дар ҳақиқат ин “вонамуди пушаймонӣ” аз як мучомала ва дипломатияе беш набудааст! Аз солҳои 50 – уми асри ХХ дар меҳмонхонаи Лутсияи маҳаллаи Лотинии шаҳри Париж иқомат мекард. Гуё ин меҳмонхона ҳама шароитҳоро барои иқоматкунандагон доштааст. Ў дар як ҳучраи хоксоронае зиндагӣ мекард, ки то сақфаш пур аз китоб буд! Ҳаммоми хурде дошт. Дар кунҷи дигараш тахти хоб воқеъ буд. Китобҳо тартиб надоштанд. Вале бародарам бо хотираи оҳанинаш дар кучо будани ҳар китобро медонист! [24,с.102].

Шабҳо ҳеч гоҳ ба кўча намебаромад, бо вучуди ин ки солҳои 40 -50 ум “марди шабгарде” буд! Вақте дар ҳучраи худ дар меҳмонхонаи Лутсия маро пешвоз гирифт, ман ба ҳучрааш нигоҳ кардам, ба назарам намуд, ки ин ҳучра бо ҳучраи дар кўчаи Ҳамдонӣ, дар ал – Ҷиза доштаамон хеле монанд аст. Танҳо қуфлҳои дарҳо фарқ мекарданду бас! [24,с.103].

Шогирди аввалини ӯ:

Фуод Закариё

Доктор Фуод Закариё доир ба устодаш Бадавӣ чунин мегӯяд: (Сарват Бадавӣ дар ҷавоби суоли Саъид чунин гуфт): “Шогирдони бародарам дар олами арабӣ фаровонанд. Вале дўстдоштатаринаш устоди маъруфи фалсафа, Фуод Закариё аст.

Сарват Бадавӣ: ба донишгоҳи Корнилияи США рафта, дар китобхонаи он ҳучраи боҳавояшро дидам, ки пуропури осори Бадавӣ буд. Ҳайрон шудам. Таълифоти ўро бо забони англисӣ дидам. То ин вақт ман намедонистам ки бародарам бо англисӣ ҳам китоб менависад. Атрофиён фаҳмиданд, ки бародари Бадавӣ ҳастам, хеле эҳтиром карданд.

Саъид: Дар бораи бахилии ӯ чӣ назар доред?

Сарват: Дар баъзе масъалаҳо шояд бахил буд. Масалан, ба сару либосаш диққат намедод. Ҳеч гоҳ дар хонаи дар Ҷиза доштаи мо ягон меҳмон даъват намекард. Ин бахилӣ сабаби моддӣ надорад. Ў дар фикри истифодаи вақт буд, то зоеъ нашавад. Аз давраи донишҷӯиаш дар донишгоҳ ду ранг либос мепӯшид: кабуд ва рамодӣ (хокистарранг), костюмаш ҳамеша кабуд буду шимаш доимо хокистарӣ. Рафтан ба мағозаҳои либосфуруширо қабул надошт. Боре ба ман гуфт: Бародар, охир чаро вақти худро сарфи як кори беарзиш намоем?! Вақтро бояд дар ҷойҳои тамошобоби Париж гузаронд. Хуроки дўстдоштаи ӯ ал – кисис буд, ки дар ошпазхонаи як марди лубнонӣ фурухта мешуд. Занаш аз минтақаи Элзас буд.

Саъид: Доир ба ҳодисаи зиндонӣ шуданаш дар Либия чӣ?

–Сарват Бадавӣ: Ин ҳодисаро ба таври тасодуфӣ фаҳмидем. Бародарам Сидқӣ Бадавӣ ба Либия рафт. Худи ӯ он замон дар ҳайати Канали Суэс кор мекард то

Абдуррахмонро бубинад. Вале ўро наёфт. Ҳамсояхо гуфтанд, ки ў холо дар зиндон аст! Ман ба зудӣ ба вазири хорича Муҳаммад Ҳасан аз – Заёт, ки ў дўсти Абдуррахмон буд, занг задам. Ҳамкурсаш дар Донишгоҳ ва аз аҳли деҳаи Шарбос буд, шавҳари духтари Тоҳо Хусейн. Вазир ба Анвари Содот занг зад (дар Бурчи Араб) – Содот ҳам яке аз мухлисони бародарам буд. Ба Қаззофӣ занг заданд. Қаззофӣ ваъда дод, ки ўро аз зиндон озод мекунам, вале ба ваъдааш вафо накард. Ба чандин шахсиятҳо ки бо Либия иртибот доштанд, занг заданд, вале натиҷае ҳосил нашуд. Оқибат ба Ашраф Марвон мурочиат намудам. Ў дўсти Қаззофӣ буд. Се соат баъд ба ман занг зад, ки Абдуррахмон равонаи Қоҳира гардид. Сабабро пурсидам. Гуфт: Ба коммунист будан тухматаш карданд ва боз гуфтанд, ки аз “Ихвон – ул – муслимин” аст. Ин ду тухмат аз назари равонӣ ба ў саҳт таъсир карда буд. Асрори ҳодисаи зиндонӣ шудан: Ақид (полковник) Қаззофӣ ба зиёрати Донишгоҳи Банғозӣ рафта буд. Бо баъзе аз донишҷуёне, ки мулоқот кард дар саволу ҷавоби онҳо ба таъби дилаш чизе наёфт. Фармон дод, ки онҳоро ҳабс кунанд. Нафаре ба Қаззофӣ мегӯяд, ки инҳо шогирдони А. Бадавӣ ҳастанд ва андешаҳои устодашонро гуфтанд. Фармон медиҳад, ки Абдуррахмонро низ ҳабс кунанд. Ҳабс карда шуд. Вале нисбат ба ў бадрафторӣ накарданд. Танҳо шароити саҳти зиндон ўро аз назари равонӣ ранҷур кард ва гирифтори ҳолатҳои афсурдагӣ гардид. Дар сурате, ки Қаззофӣ худро яке аз мухлисони доктор Бадавӣ меҳисобид. Баъдтар маълум гардид, ки ин ҳодиса кори як донишҷӯйи аз имтиҳон афтода будааст. Ин нафар аз фанни фалсафа дар имтиҳон афтод. Устои имтиҳон Бадавӣ буд. Ва аз Бадавӣ қасос гирифт [24,с.106].

Ин буд шаммае аз ҳодисаҳои, ки муҳолифон ва ҳосидони доктор А. Бадавӣ дар зиндагии ў қасдан эҷод намуда буданд...

4. Хулосаҳо

Ҳангоми баррасии ин мавзӯ ба хулосаҳои зерин расидем:

- 1-Доктор Абдуррахмон Бадавӣ як шахсияти асили мисрӣ ва арабӣ мебошад.
- 2-Хонаводаи ў аз табақаи заминдорони Миср буд.
- 3-А.Бадавӣ ва бародаронаш аз таҳсилоти ҷолиб ва арзандае бархурдор буданд.
- 4-Ҳангоми дифоъи рисолаи докторӣ (29 майи соли 1944) адиби маъруфи Миср доктор Тоҳо Хусейн дар ситоиши ў гуфт: “Ман хеле шодам, ки мо ҳамагӣ аввалин файласуфи асили Мисрро муборакбод мегӯем”.
- 5-Доктор Абдуррахмон Бадавӣ аз нигоҳи фалсафӣ муҳимтарин ва ҷолибтарин мавзуи илмӣ ва фалсафиро мавриди таҳлил қарор дода буд. Мавзуи рисолаи докториаш чунин ном дошт: “Масъалаи марг дар фалсафаи вучудӣ ва замони вучудӣ”. Ин мавзӯ дар он замон ва ҳоло ҳам мавриди таваҷҷуҳи файласуфони Шарқ ва Ғарб мебошад.
- 6-Дар зербоби сеюм доир ба муҳолифон ва мунаққидони фалсафаи Абдуррахмон Бадавӣ оварда мешавад, ки дар олами ислом муҳаққиқон ва файласуфони бисёре ба ин рисола таваҷҷуҳ зоҳир намуда, муаллифи онро аз дидгоҳҳои гуногун мавриди ситоиш ва танқид қарор додаанд. Баъзеҳо уро аввалин файласуфи Миср баҳо дода, дигарон пайрави Марин Хейдегери мулҳид ба ҳисоб овардаанд.

САРЧАШМАҲО:

1. Абдулқодир ибни Муҳаммад ал-Ғомидӣ. Абдуррахмон Бадавӣ: чараёни фалсафӣ ва методологияи он дар омӯзиши мазҳабҳои исломӣ. Баён ва нақд. Нашри дуюм: 1438х.қ.=2017м, 607с; 1328х.қ.= 2005м,-Маккаи мукаррама.
2. Абдуррахмон Бадавӣ. Афлотун дар ҷаҳони ислом. (Таҳқиқ). Техрон-1974.
3. Абдуррахмон Бадавӣ. Муқаддимаи ҷадид дар фалсафа. Кувайт-1975.
4. Абдуррахмон Бадавӣ. Расвоиҳои ботиниён. Таълифи Абӯҳомиди Ғаззоли. (Таҳқиқ) Қоҳира-1964.
5. Абдуррахмон Бадавӣ. Таърихи тасаввуфи исломӣ. (Дар се ҷилд) Кувайт-1975.

6. Абдуррахмон Бадавӣ. Фалсафаи тамаддун. Асари Алберт Швейтсер. (Тарчума ва муқаддима). Бейрут-1980.
7. Абдуррахмон Бадавӣ. Хаворич ва шиа. Таълифи Юлиус Велхаузен. (Тарчума ва таҳқиқ). Қоҳира-1959.
8. Абдуррахмон Бадавӣ. Чустучухое дар таҳқиқи фалсафаи вучудӣ (экзистенциалистӣ). Қоҳира-1961.
9. Абдуррахмон Бадавӣ. Аз таърихи илҳод дар ислом. Қоҳира-1945.
10. Абдуррахмон Бадавӣ. Артур Шопенгауэр. Қоҳира-1942.
11. Абдуррахмон Бадавӣ. Гуманизм ва экзистенциализм дар фикри арабӣ. Қоҳира-1947.
12. Абдуррахмон Бадавӣ. Густохиҳои суфиён. Қоҳира-1949.
13. Абдуррахмон Бадавӣ. Замони вучудӣ. Қоҳира-1945.
14. Абдуррахмон Бадавӣ. Зиндагии ман. Ҷилди аввал. Муассисаи арабӣ доир ба таҳқиқот ва нашр. Бейрут. 2000, 382с. (Ба забони арабӣ).
15. Абдуррахмон Бадавӣ. Зиндагии ман. Ҷилди дуюм. Муассисаи арабӣ доир ба таҳқиқот ва нашр. Бейрут. Нашри аввали арабӣ, 2000, 383с. (Ба забони арабӣ).
16. Абдуррахмон Бадавӣ. Инсонӣ комил дар ислом. (Тарчума ва таҳқиқи матнҳо). Қоҳира-1950.
17. Абдуррахмон Бадавӣ. Мазҳабҳои исломӣ. Ҷилди аввал, Бейрут-1971; Ҷилди дуюм, Бейрут-1973.
18. Абдуррахмон Бадавӣ. Мероси юнонӣ дар тамаддуни исломӣ. Қоҳира-1941.
19. Абдуррахмон Бадавӣ. Нитше. Қоҳира-1939. (Осори ин феҳраст нашри аввали арабии китобҳои А. Бадавиро дар бар мегирад).
20. Абдуррахмон Бадавӣ. Освалд Шпенглер. Қоҳира-1941.
21. Абдуррахмон Бадавӣ. Шахсиятҳои дигарандеш дар ислом. (Тарчума ва таҳлил). Қоҳира-1947.
22. Абдуррахмон Бадавӣ. Энциклопедияи фалсафӣ. Ҷилди аввал ва дуюм, нашри “Муассисаи арабӣ доир ба таҳқиқ ва нашр”. Бейрут-1984. 593с.
23. Бобак Аҳмадӣ. Ҳайдеггер ва таърихи ҳастӣ. Нашри марказ. Техрон: Чопи аввал 1381-2002. Чопи панҷум: 1389-2010, 888с. (Нақд ва тафсир).
24. Доктор Саъид Ловандӣ. “Абдуррахмон Бадавӣ файласуфи экзистенциалисте, ки ба сӯи дини Ислом гурехт”. Қоҳира-2001. Нашри аввали арабӣ, 179с.
25. Моҳир Шафиқ Фарид. Абдуррахмон Бадавӣ дар ойинаи муосиронаш. Бейрут-2009.
26. Ситорае дар осмони фалсафа: Абдуррахмон Бадавӣ. (Маҷмуаи мақолот). Зери назари доктор Аҳмад Абдуҳалим Атия ва Фикрӣ ан-Наққош. Нашри дуюм. Ҳайати умумӣ доир ба Қасрҳои фарҳангӣ. Қоҳира-2002.

СТОЛКНОВЕНИЕ АБДУРРАХМАНА БАДАВИ (1917-2002) С ЕГО ИДЕОЛОГИЧЕСКИМИ ПРОТИВНИКАМИ

БЕКОВ КОМИЛДЖОН (КОМИЛ БЕКЗОДА)

доктор философских наук, главный научный сотрудник **Института изучения проблем стран Азии и Европы** Национальная Академия наук Таджикистана. Тел: 917-26-03-83. E-mail: didavar1989@list.ru

В философской судьбе доктора Абдуррахмана Бадави самой интересной темой стали доводы его идеологических противников. Из «Моей жизни» А. Бадави, в объеме более тысячи страниц на арабском языке, похоже, всегда имел проблемы в общении с другими и не признавал арабских исследователей и исламского мира оригинальными философами XX века в философских вопросах. В этой статье, например, мы перечисляем и кратко упоминаем некоторых из тех личностей, у которых были проблемы с доктором Абдуррахманом Бадави в научных, политических, культурных и философских вопросах.

Ключевые слова: *Египет, Аббос Махмуд Аккад, Абдурахман Бадави, Фуад Закария, Тохо Хусейн, Мартин Хайдеггер, оппозиция.*

CLASH OF ABDURRAHMAN BADAWI (1917-2002) WITH HIS IDEOLOGICAL OPPONENTS

BEKOV KOMILJON (KOMIL BEKZODA)

doctor of philosophy, chief researcher at the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel: 917-26-03-83. Email: didavar1989@list.ru

In the philosophical fate of Dr. Abdurrahman Badawi, the most interesting topic was the arguments of his ideological opponents. From "My life" by A. Badawi, in the amount of more than a thousand pages in Arabic, it seems that he always had problems in communicating with others and did not recognize Arab researchers and the Islamic world as original philosophers in the 20th century in philosophical matters. In this article, for example, we list and briefly mention some of those personalities who had problems with Dr. Abdurrahman Badawi in scientific, political, cultural and philosophical issues.

Key words: Egypt, Abbos Mahmoud Aqqad, Abdurrahman Badawi, Fuod Zakaria, Toho Husain, Martin Heidegger, opposition.

МУҲАММАД ИҚБОЛ ДАР ПАЖУҲИШҲОИ АВРУПОӢ

ВОҲИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шӯъбаи Аврупо ва Амрикои ИОМДОА АМИТ. Суроға: 734035 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, почтаи электронӣ: тел; +(992) 935008732. sanajanvohidova@gmail.com

Дар мақолаи мақур муаллиф бори нахуст, ибрази ақида намудааст, ки Аллома Иқбол ҳамчун «Сафири Шарқ» падари маънавии шибҳиқораи Ҳиндустон, устоди шеърӣ фалсафа ба ҷаҳониён наёми хешро фиристодааст ва баҳри озодӣ ва соҳибистиклолии меҳанаи мубориза бурдааст. Аллома Иқбол мақоми инсонҳоро то ба кайҳон расонда, ҳомии ҳуқуқи бонувон будааст. Қобили зикр аст, ки ӯ дар тамаддуни Шарқу Фарб нақши хешро гузоштааст.

Калидвожаҳо: *ҳомӣ, шибҳиқораи Ҳиндустон, аллома, тамаддун, Шарқ, Фарб, занон, форсӣ-дарӣ, нобиға, фалсафа.*

Аллома Иқбол яке аз чехраҳои тобноку мондагори адабиёти Шарқу Фарб буда, уро ҳамчун «падари маънавии Покистон» дар шибҳиқораи Ҳиндустон меҳисобанд. Осори Муҳаммад Иқбол ба забонҳои мухталифи дунё, аз ҷумла англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, испонӣ, арабӣ ва русӣ тарҷума шудааст. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ соли 1294 ҳиҷрӣ мутобик ба соли 1877 дар шаҳри Сиалкотӣ музофоти Панҷоби имрӯзаи Покистон чашм ба олами ҳастӣ кушодааст. Падараш Нурмуҳаммад марди фозилу доно ва модараш Имом Бибӣ ном дошта, аз занони оқил будааст. Ниёкони Муҳаммад Иқбол аз насли қадимаи бараҳманҳои Кашмир – Сапру буда, дар қарни XVI дини мубини исломро қабул намудаанд.¹ Дар осори Аллома Иқбол ишораҳои зиёде ҳастанд, ки аз бараҳманзодагӣ ва Кашмир -ул-асл будани ӯ шаҳодат медиҳанд:

Маро бингар, ки дар Ҳиндустон дигар намебинӣ,
Бараҳманзодае рамзошноӣ Руму Табрз аст.

Ва ё:

Танам гиле зи хиёбони чаннати Кашмир,
Дил аз ҳарими Ҳичозу наво зи Шероз аст.²

Аллома Иқбол аз овони кудакӣ рағбати илми ҳадис ва «Қуръон» дошт. Дар синни ҳафтсолагӣ «Қуръон»-и мачидро аз ёд медонист. Дар ҳаёти хонаводаашон дин мақоми хосса дошт ва шахсияти Иқбол дар муҳити эътиқод ба қонуну қоидаҳои исломӣ, порсой, парастии маънавияти воло ташаккул меёбад. Маълумоти ибтидоии политехникиро дар зодгоҳаш Сиалкот ба даст овардааст. Дар ҳамин давра дӯсти падараш донишманди намоёни ҳамонвақта Шамсу-л-уламо Мавлавӣ Мир Ҳасан ба ӯ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Ва Иқбол дар назди Мавлавӣ Мир Ҳасан забони арабӣ, форсӣ, урду ва таърихи адабиёти Шарқро аз бар менамояд. Соли 1899 Муҳаммад Иқбол коллеҷи давлатии шарқшиносии Лоҳурро бо медали тилло ба итмом расонда, ба унвонии «магистри фалсафа» шарафёб мешавад. Дар синни 22 солагӣ Муҳаммад Иқбол дар коллеҷи ховаршиносии Донишқадаи давлатии Панҷоб ҳамчун устои фалсафа ва ҳуқуқ ба фаъолият шуруъ менамояд.³

Қобили зикр аст, ки Муҳаммад Иқбол дар давоми таҳсил бо профессори кафедраи фалсафа Сэр Томас Арнолди англис шиносии наздик пайдо мекунад. Соли 1904 профессор Томас Арнолд ба ватани хеш ба Англия бармегардад. Соли 1905 Муҳаммад Иқбол низ ба Лондон барои тақмили ихтисоси хеш ва давом додани таҳсил раҳти сафар мебардад. Дар Донишгоҳи Кембриҷ Муҳаммад Иқбол бо чехраҳои намоёни илми шарқшиносӣ Э. Браун, Р. Николсон, М. Теггерт ва дигарон шиносӣ пайдо мекунад. Муҳаммад Иқбол дар Лондон бо асарҳои файласуфони Шарқ Ал-Киндӣ, Абунастри Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Ибни Рушд ва дигар мутафаккирони асримиёнагӣ, ки ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ ба нашр расида буд, мутолиа мекунад.⁴ Аллома Иқбол дар Кембриҷ аз таърихи адабиёти араб барои донишҷӯён дарс мехонд. Ӯ дар фазои ноошно ва фарҳанги ғайр қору фаъолият кунад ҳам, хеле ба завқ ҳолати худро чунин тасвир кардааст:

Лаззати шарбати илм кашон-кашон мебарад,
Аз нигорхонаи ватан, аз ин макон, аз ин чаман.⁵

Муҳаммад Иқбол ба ҷамъияти машҳури ҳуқуқшиносони Лондон аъзо гардида, бо ҷаҳду талош ба омӯхтани ин фан машғул мешавад ва дар моҳи июли соли 1908 ба гирифтани дараҷаи «додгустари мустақил» ноил мегардад. Барои гирифтани ин унвон устодаш профессор Сэр Томас Арнолд ба ӯ раҳнамоӣ ва кумак карда будааст.

Ногуфта намонад, ки ӯ барои шаш моҳ сафари хидматӣ дар Аврупо дошт, ба ҷойи устодаш уҳдадорӣ таълиму тадриси забону адабиёти арабро ба донишҷӯён ҳам дошт. Миллатгароии Аврупо барояш нақши манфӣ гузошта бошад ҳам, аз тарафи дигар ҳисси меҳанпарастӣ рушди тафаккури Муҳаммад Иқбол рӯз аз рӯз афзунтар мешуд. Ӯ андешаҳои худро чунин ҷамъбаст кардааст:

Мардумӣ андар ҷаҳон афсона шуд,
Одамӣ аз одамӣ бегона шуд.
Рӯҳ аз тан рафту ҳафт андом монд,
Одамият гум шуду ақвом монд.

Моҳи ноябри соли 1907 М. Иқбол майли нақши хешро дар илм гузоштан мекунад. Бинобар ин ӯ рисолаи хешро дар донишгоҳи Мюнхен таҳти раҳбарии олими маъруфи олмонӣ Ф. Ҳоммел бомуваффақият дар мавзуи «Тақомули илми мовароуттабиа дар Эрон» дифоъ кард.⁶

Ногуфта намонад, ки Муҳаммад Иқбол солҳои 1905-1908 ҳам дар Кембриҷ, Мюнхен, Ҳейделберг барои тақмили ихтисоси ҳуқуқшиносӣ ва фалсафа таҳсил кардааст. Муҳаммад Иқбол дар рисолаи хеш роҷеъ ба таърихи дин аз Зардушт то Баҳой ибрози ақида намудааст. Мавзуи асосии фалсафии ӯ - «Ман», табиат ва мушаххасоти он, муносибат ба муҳит мебошад. Ба андешаи Иқбол, аз сарнавишти худ ба тафаккури метафизикӣ мутамоил буда, ба он шавқу рағбати зиёд доштааст. Анъанаҳои фалсафиро дар Зардуштияи аҳди қадим бояд пайдо намуд, вале самти тафаккури метафизикии Форс аз ҳама бештар дар тасаввуф зоҳир мегардад, ки мафҳумҳои асосии он иродаи худшиносӣ, зебӣ, ва тафаккур, самтҳои асосии воқеият мебошанд.⁶

Қобили қайд аст, ки Муҳаммад Иқбол саъйу талош кардааст, ки ҷаҳонбинии мусулмонро ба тақия кардан ба дониши муосири фалсафӣ ҷиддан тағйир диҳад. Сухан дар бораи он меравад, ки Аллома Иқбол ҳамчун ислоҳгари исломӣ мавқеи зиддисуфиёнаро ишғол намуда буд. Ва баъдан нашри аввалин маснавии фалсафии ӯ соли 1915 дар Лохур рӯйи чоп омад. Дар он муаллиф як қатор мулоҳизот ва ақоиди хешро роҷеъ ба тасаввуф ва шеъри суфиёна баён намуда буд, ки сабаби норорзигии ҳаммеҳанонаш шуда буд.⁷

Дар натиҷа аксуламале ба вучуд омад, ки Иқболро аз ҳар тараф мавриди муҳокимаҳо, баҳсу талошҳои илмӣ, динӣ ва ақидавӣ қарор доданд. Муҳаммад Иқболро ба ғарбзадагӣ (майли аврупопарастӣ) ва аз урфу одат даст кашидан айбдор карданд. Доир ба муносибати интиқодии Иқбол ба тасаввуф дар байни муҳаққиқон андешаҳои гуногун вучуд доранд. Баъзеҳо тахмин менамоянд, ки новобаста ба чунин муносибати интиқодӣ худӣ ӯ эътироф намудааст, ки ғояҳои суфиёна дар қалби ӯ лонаи хешро гузоштаанд.⁸

Посуи Муҳаммад Иқбол барои омӯзиши таҳаввулҳои андешаҳои ӯ ва вазъи андешаҳои суфиёна маводи ниҳоят пурарзиш мебошанд. Ӯ қайд кардааст, ки дар байни веданта, ваҳдати вучуд ва пантеизм фарқиятро қоиладарост. Ба андешаи Иқбол, ваҳдати вучуд ва пантеизм як чиз мебошанд, қадами дигаре ба пантеизми ғарбӣ гузоштааст ва тавассути он ба ҳақиқати илмӣ расидааст. Ин иқдоми нек ба кишварҳои аврупоӣ имкон дод, ки ба чунин пешрафти илмӣ-техникӣ ноил гарданд ва ба Шарк бошад, дар фаҳмиши ҳаёт кумак хоҳад расонид.⁹

Иқболшиноси олмонӣ, диншинос Аннемарии Шиммел фармудааст: «Иқбол ҳамчун паямбари шеъру фалсафа буда, эҷоди ӯ суфиёна ва орифона аст».¹⁰

Вақте, ки сухан роҷеъ ба пажӯҳишҳои аврупоии Муҳаммад Иқбол меравад, қобили зикр аст, ки аз ҳама бештар саҳми олими намоёни олмонӣ иқболшинос, диншинос ва арабшинос Аннемарии Шиммелро бояд қайд кард. Аннемарии Шиммел қариб тамоми асарҳои Муҳаммад Иқболро ба забони олмонӣ тарҷума кардааст. Амсоли «Паёми Машрик», «Зиндагиномаи Муҳаммад Иқбол», «Муҳаммад Иқбол - Сафири шарк», «Асарҳои мунтахаб», «Муҳаммад Иқбол – паямбари шеъру фалсафа», «Ҷовиднома», «Мутафаккири дин дар ислом» ва ғайраҳо.

Осори лирикии Муҳаммад Иқбол ашъори дар солҳои 1908-1912 эҷод кардашро дар бар мегирад. Ин маҷмуаи ашъори шоир посух ба «Девони ғарбиву шарқӣ»-и шоири олмонӣ Иоганн Волфганг Гёте мебошад. Зарур ба таъкид аст, ки аз байни мутафаккирон ва шоирони Ғарб беш аз ҳама Гёттеро меписандад ва ба ӯ эҳтироми хоса дошта ӯро ҳамтирози Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ хондааст. Саҳифаи аввали ин осор ба амир Амонуллоҳон (роҳбари давлати мустақили Афғонистон) эҳдо мешавад.

Вақте ба оинаи таърихи Афғонистон назар меандозем, мебинем, ки амир Абдурраҳмонхон солҳои 80-и қарни XIX аз ҳуқуқи занон хеле дифоъ карда буд. Амсоли маҳдуд кардани никоҳи бармаҳал, дар доираи қонунгузорӣ доштани ҳуқуқи меросгирӣ, инчунин ҳуқуқи занонро барои талоқ дар доираи қоидаи шариати ислом қорӣ намуд. Баъдан ин сиёсатро набераи ӯ амир Амонуллоҳон дар қарни XX давом дод. Ба занон иҷозат дода шуд, ки фаранҷиро партоянд. Нахустин бор дар Афғонистон макотибу мадрасаҳои занона ташкил шуд. Инчунин занон мустақилона ҳуқуқи интиҳоб кардани ҳамсарро пайдо карданд.¹¹ Муҳаммад Иқбол дар «Паёми Машрик» ба ҳамин муносибат чунин ибрози андеша намудааст:

Ай амир, ибни амир, ибни амир

Ҳадае аз бенавое ҳам пазир!
То маро рамзи ҳаёт омӯхтанд,
Оташе дар пайкарам афрӯхтанд.
Як навои сина тоб овардаам,
Ишқро аҳд шабоб овардаам.
Пири Мағриб шоири олмонавӣ,
Он қатили шеваҳои паҳлавӣ,

Баст нақши шоҳидони шуҳу шанг,
Дод машриқро саломе аз Фаранг.
Дар ҷавобаш гуфтаам пайғоми Шарқ,
Моҳтобе рехтам бар шоми Шарқ.
То шиносӣ худам, худбин наям,
Бо ту гуям ӯ кӣ буду ман киям.
ӯ зи афранги ҷавонон мисли барқ,
Шуълаи ман аз дами пирони Шарқ.¹²
с. 179-180

Дар ҷойи дигар:

Барги гул рангин зи мазмуни ман аст,
Мисраи ман қатраи хуни ман аст
То напиндорӣ сухан девонагист,
Дар камоли ин ҷунун фарзонагист,
Аз хунар сармоядорам кардаанд,
Дар диёри Ҳинд хорам кардаанд,
Лолаву гул аз навоям бенасиб,
Тоирам дар гулистони худ ғариб!¹³
с. 180

Рубоиёти Муҳаммад Иқбол аз тарафи донишманди хеле маъруфи англис А. У. Арберри рӯйи ҷоп омадааст. Ба қавли А. У. Арберри, ишқ ба ҳамаи инсонҳо марбут аст. Ишқ ҳам қавму миллат ва тафриқаи нажоду ирқро намедонад. Худи Аллома Муҳаммад Иқбол ҳам дарк кардааст, оламе, ки ҷудоӣ рангу бӯ дорад, он ҷо давоми ҳастӣ нест.¹⁴

Ман бандаи озодам, ишқ аст имоми ман,
Ишқ аст имоми ман, ақл аст ғуломи ман.
Ҳангоми ин маҳфил аз гардиши ҷоми ман,
Ин кавкаби шоми ман, ин моҳи тамоми ман.
Ҷон дар одам осуда безавқи таманно буд,
Мастона навоҳо зад дар ҳалқаи доми ман.
Эй олами рангу бӯ, ин сӯҳбати мо то чанд?!
Марг аст давоми ту, ишқ аст давоми ман,
Пайдо ба замирам ӯ, пинҳон ба замирам ӯ
Ин аст мақоми ӯ, дарёб мақоми ман.

Беҳуда нест, ки донишманди олмонӣ Аннемарии Шиммел Муҳаммад Иқболро «Паямбари шеърӯ фалсафа» номидааст.¹⁵

Барои Иқбол ишқи инсонӣ заминаи инсонпарварию инсондӯстӣ аст. Ишқи бузурги инсонӣ, дар ҷаҳон «банӣ Одам зи як гавҳаранд» барои Иқбол тафовути милливу мазҳабӣ вучуд надорад. ӯ инсон ва инсониятро дӯст медорад, бетафовут кофир аст ё мусулмон.¹⁶

На афғонему на турку тоторем,
Чаманзодему аз як шохсорем,
Тамизи рангу бӯ бар мо ҳаром аст,
Ки мо парвардаи як навбахорем!

Ситоиши ишқ, муҳаббати илоҳӣ ва заминӣ, ишқи оламгири эҷодкор аст, ки ҷаҳонро пойдор ва обод медорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки ишқ дар назми форсӣ, дар фалсафаи Шарқ, дар асарҳои Ибни Сино, дар назми Румӣю Ҳофиз аз ҳар ҷиҳат таҳлилу тасвир шудаанд. Аммо аллома Иқбол ба ин мавзӯ ҳам нафаси тоза, руҳи рангу бӯи замони навинро дохил намуд. Зеро ҷаҳони нав, инсонии нав суруди нави ишқро ба вучуд овардааст:

Биё, эй ишқ, эй рамзи дил мо,
Биё, эй кишти мо, эй ҳосили мо.
Кухан гаштанд ин хоки ниҳодон
Дигар одам бино кун аз гили мо.

Ишқ он нест, ки инсонро ба бешуурию фаромушӣ оварда расонад, ишқ он аст, ки дар тинати инсонии фаъол бояд ҳиссиёти бино намудани ҷаҳони нави аз зулму ситам озодро барангезад.¹⁷

Ошиқ он нест, ки лаби гарми фиғоне дорад,
Ошиқ он аст, ки бар каф ду чаҳоне дорад.

Дар Аврупо ховаршиноси маъруфи англис Р. А. Николсон бори нахуст ба забони англисӣ «Асрор худӣ»-ро рӯйи чоп овард, ки аз афзалияттарини осори мутафаккири бузург Аллома Иқбол дар шибҳикорраи Ҳинд ба ҳисоб меравад. Ин асар аз ду маснавӣ: «Асрори худӣ» ва «Румузи беҳудӣ» иборат аст. «Асрори худӣ» маснавии форсӣ-тоҷикӣ, ки соли 1915 навишта шудааст. Ин ду асар пайванди мантиқӣ дошта, муҳтавои асосии он ҳаёти иҷтимоии мусулмонон аз диду назари тоза дар замони нав таҳқиқ шудааст.¹⁸

Арабшиноси олмонӣ Иоханнес Хелл¹⁹ тарҷумаи осори насриро рӯйи чоп овард, ки то ҳамин давра муҳаққиқи дигаре ин пажухишро анҷом надодааст. Баъдтар тарҷумаи туркӣ ва арабии он рӯйи чоп меояд. Қисман ба забони чехӣ ҳам ин асар соли 1961 чоп шудааст. Матни «Назми урду»-ро ховаршиноси намоёни олмонӣ Кристоф Бюргел²⁰ рӯйи чоп овардааст. Дар маҷмуаи ашъори урдуи Иқбол «Зарби калим» як бахши ҷудоғонае зери унвони «Аврат» («зан») ҷой дорад, ки силсилаи шеърҳои ба зан бахшидаи шоирро дар бар мегирад.

Аллома Иқбол ба бузургии зан ҳамчун неруи офрандагӣ хеле арҷгузорӣ кардааст.
Аз вучуди зан бувад ҳар рангу коинот
Маҳз аз ӯ соз гирад зиндагиву сузи дарун.

Қобили қайд аст, ки зан на фақат сарчашмаи меҳру муҳаббат, садоқату вафодорӣ, балки нахустин ҳомии инсонҳои дунё мебошад. Аллома Иқбол ишора мекунад, ки зан агарчи мисли Афлотун ҳакиму донишманд нашуда бошад ҳам, сабабгори ҳастии ҳамаи бузургмардон маҳз зан аст.²¹ Ҳамаи бузургони олам зодагони меҳру муҳаббати бепоёни зан ҳастанд.

Асари дигари аллома Иқбол «Боли Ҷабраил» ном дошта, соли 1935 ба таъб расонида шудааст. Аз нуқтаи назари Иқбол, назм хислати паямбарӣ дошта, рисолаташ ба ҷомеаи имрӯз расондани нуқоти назари Худованд аст.

«Боли Ҷабраил» силсилаи ашъори ба Фарб, хусусан ба Испания бахшидаи Муҳаммад Иқбол, маснавии «Соқинома», достони «Ленин» ва ғайраҳоро дар бар мегирад.²²

Воқеияти таърихӣ ин аст, ки соли 1932 шоҳи Афғонистон амир Амонуллоҳон Муҳаммад Иқбол, Мавлоно Сулаймон Надвӣ ва Масъуди Росро дар гузарондани ислоҳоти соҳаи маорифу фарҳанг ва таъсису ташкили донишкадаҳо ба сифати мушовир ба Кобул даъват менамояд. Натиҷаи ин сафар буд, ки маснавии «Мусофир» эҷод мегардад ва соли 1934 рӯйи чоп меояд. Аллома Иқбол ҳамаи таассуроти аз Афғонистон бардоштаашро дар ин асар инъикос намудааст.

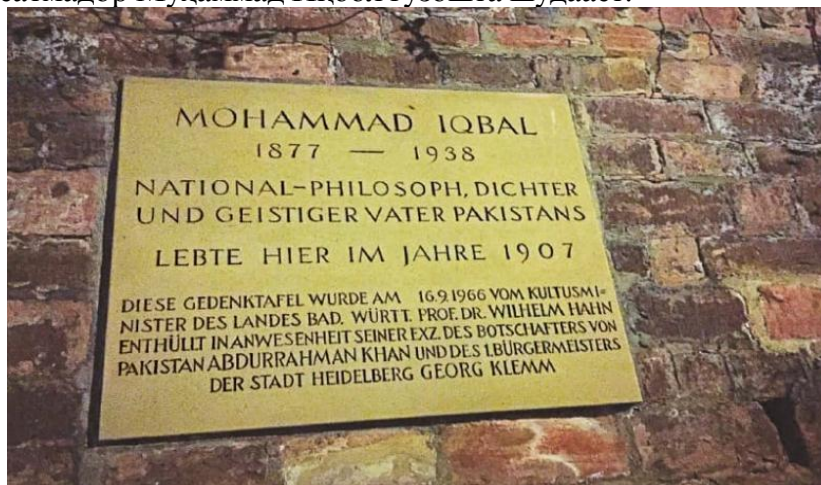
«Ҷовиднома»-и Иқбол соли 1932 нашр шудааст. Мафҳуми асосии ин асар ба саёҳати рамзӣ мурочиат кардааст. Зиндарӯд дар ин саёҳат руҳи Мавлонои Балхро раҳнамоӣ мекунад. Аллома Иқбол кушиш кардааст ба масоили ислом ва мавқеи он дар ҷаҳони имрӯза равшанӣ андозад.

«Ҷовиднома» (das Buch der Ewigkeit) дар тарҷумаи Аннемарии Шиммел соли 1957 дар Мюнхен ба забони олмонӣ рӯйи чоп омадааст.²⁵

Аллома Иқбол ба мутафаккирони Аврупоӣ, мисли Гёте, Фредерик Нисше, Вилиям Шекспир, Карл Маркс, Гегел, Кант, Эйнштейн, Лев Толстой ихлос доштааст. Шоир ва нависандагони аврупоӣ Муҳаммад Иқболро хеле хуб эътироф кардаанд. Яке аз нависандаи машҳури Олмон Ҷерманн Ҳессе аст, ки 18 соли умри хешро дар Ҳинд гузаронда он ҷо бузург шудааст ва бобою ва падараш аз тоҷирони Базелӣ буда, дар Ҳинд қору фаёлият кардаанд, роҷеъ ба осори илмию адабии Муҳаммад Иқбол ибрози ақида намудааст: «Дар Иқбол се заминаи руҳ ва хирадро ба хубӣ пай бурдан мумкин аст. Олами Ҳинд, ислом ва фалсафаи Аврупо. Ин се сарчашмаи асосие, ки осори ҷовидонаи уро оби зиндагӣ мебахшад».²⁶

Олмон кишварест, ки ба мутафаккирони бузург арҷгузорӣ мекунад, чунки нобиғаҳо, алломаҳо мутааллиқ ба як қавму миллат нестанд. Соли 1934, баъди ҷашни ҳазораи Абулқосим Фирдавсӣ, яке аз хиёбонҳои Берлин ба номи Фирдавсӣ гузошта шуда буд. Соли 2010 тибқи қарори ЮНЕСКО дар Марокаш намоишгоҳи 200 солагии эҳдои «Девони ғарбиву шарқии Гёте» шуда гузашт. Соли 2006 собиқ президенти Ҷумҳурии исломии Эрон Саййид Муҳаммад Хотамӣ ва канслери Федеролии Олмон Иоханнес Роу роҷеъ ба гузоштани муҷассамаҳо ба ин ду нобиға - Ҳофиз ва Гёте бо ҳамдигар гуфтугу карданд. 156 гектар замин ҷудо карда шудааст,

дар рӯ ба рӯи театри опера, дар Веймар ду миз гузошта шуда озмун барои мучассамаи бехтарин эълон карда шудааст.²⁷ Ва билохира дар сохили чануби дарёи Нектар дар Ҳайделберг, дарозиаш 1200 метр, хиёбоне ба номи файласуф ва шоир Муҳаммад Иқбол гузошта шудааст. Дар Мюнхени Олмон дар майдони «Habsburgerplatz» мучассамаи шоир, файласуф ва сиёсатмадор Муҳаммад Иқбол гузошта шудааст.

Аллома Иқбол ҳамчун «Сафири Шарқ», падари маънавии шибхикораи Ҳинд, устои шеърӣ фалсафа ба ҷаҳониён паёми хешро фиристода, баҳри озодӣ ва соҳибистиқлолии меҳанаш мубориза бурдаву бо асрори хеш мақоми инсонхоро то ба кайҳон расондааст. Ҷомии ҳуқуқи хонумон ва бонувон шуда, ҷавонро фардои миллат хондааст. Ба фарҳанги Шарқу Ғарб таъсири гузошта аст. Дар қалби қавмҳои гуногун ҳамчун пайвандгари тамаддуни Шарқу Ғарб абадан нақши муассири хешро гузоштааст.

Сарчашмаҳо:

1. Biographie von Allama Muhammad Iqbal (im Katalog der Deutschen Nationalbibliothek).
2. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёти форсӣ. Таҳияи матн ва таҳқиқи илмии А. М. Хуросонӣ, Ш. Пӯлодова. Душанбе 2013.
3. Иқболшиносӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо). Душанбе 2016. Саҳ. 16. Мураттиб А. М. Хуросонӣ.
4. Iqbal, Muhammad: Botschaften des Ostens. Ausgewählte Werke. Hg. v. Annemarie Schimmel. Horst Erdmann Verlag 1977, 18.
5. Иқболшиносӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо). Мураттиб А. М. Хуросонӣ. Душанбе 2016. Саҳ. 16.
6. Doktorarbeit von M. Iqbal The Development of the metaphysic //München, 1907.
7. Axel Monte. Thomas Stemmer. Die Wiederbelebung des religiösen Denkers im Islam. Berlin: Hans Schiller Verlag,- Berlin 2004, S.13.
- Ҷамон ҷо: Иқболшиносӣ. Зиёзода Идибек, Муҳаммад Иқбол ва андешаҳои худшиносии ӯ// Душанбе, 2016. с. 54.
8. Иқболшиносӣ. Ҷамон ҷо. Саҳ. 50.
- Инчунин: Charles Kurzman. Liberal Islam a Sourcebook. Oxford 1998, S. 255-269.
9. Иқболшиносӣ. (Маҷмӯи мақолаҳо) Зиёзода Идибек, Муҳаммад Иқбол ва андешаҳои худшиносии ӯ// Душанбе, 2016. с. 55.
10. Schimmel A. “Rayami –mashriq// Tübingen 1977, S/ 54-64/
11. Воҳидова Санавбарбону. Иштироки занон дар раванди сулҳи Афғонистон (Маҷмӯи мақолаҳо) // Душанбе, 2016, с. 50-57.
12. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёти форсӣ. Таҳияи матн ва таҳқиқи илмии А. М. Хуросонӣ, Ш. Пӯлодова. Душанбе 2013, с. 179-180.
13. Ҷамон ҷо. с. 180
14. Alberry A. J. Rubayyat from Muhammad Iqbal. London 1920.

15. Schimmel A. Muhammad Iqbal. Prophetischer Poet und Philosoph. Munchen, 1989, S. 9
16. Иқболшиносӣ. (Маҷмӯи мақолаҳо) Иқбол ва ҷаҳони имрӯз. Расул Ҳодизода, Душанбе, 2016. с. 156.
17. Иқболшиносӣ. (Маҷмӯи мақолаҳо) Иқбол ва ҷаҳони имрӯз. Расул Ҳодизода, Душанбе, 2016. с. 157.
18. Nicolson R. A. The reconstruction of religious thought in Islam. London 1930, p.10.
Инчунин: Jonson Reynolds A. Secret of the self a philosophical poem bei Sheikh Muhammad Iqbal // Macmillan London, 1920.
19. Johannes Hell. Die ausgewählte Werke, Berlin, 1934. S.18.
20. Johann Christof Burgel. Steppe im Staubhom. Texte aus der Urdu-Dichtung Muhammad Iqbal// Freiburg 1982. S.5.
21. Иқболшиносӣ. (Маҷмӯи мақолаҳо) Муҳаммад Иқбол ва маърифати зан, Душанбе, 2016. с. 108- 109.
22. Johann Christof Burgel. Freiburg S.20.
23. Goethe J. W. West ostlicher Divan// Leiden –Brill 1819. S. 57-65
24. Воҳидова Санавбарбону. Нақши пайамбари Ислоҳ ҳазрати Муҳаммад дар осори Гёте// Суханшиносӣ, маҷаллаи илмӣ. №4, 2015. С. 62.
25. Schimmel A. Javidname// Das Buch der Ewigkeit. Munchen, 1957.
26. Hermann Hesse. Die ausgewählte Werke in zwölf Bänden. Frankfurt am Mein, 1965.- S. 469.
27. Воҳидова Санавбарбону. Развитие иранистики и таджиковедения в историографии Европы (XV-начало XXIвв.) Душанбе, 2015, 504 с.

МУХАММАД ИҚБАЛ В ЕВРОПЕЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

ВОХИДОВА САНАВБАРБОНУ

доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом Европы и Америки
Института стран Азии и Европы НАНТ По адресу: 734035 Душанбе, пр. Рудаки 33,
email: тел; + (992) 935008732. sanajanvohidova@gmail.com

В статье автор впервые высказал мнение о том, что Икбал как “Посол Востока” “Духовный отец индо-пакистанского субконтинента”, “мастер поэзии и философии”, посылал свое послание всему миру и боролся за свободу и независимость своего народа. Мухаммад Икбал поднял статус человека до космоса, стал защитником прав женщины. Следует особо подчеркнуть, что он имел достойное место в восточной и западной цивилизации.

Ключевые слова: Мухаммад Икбал, поэзия, философия, духовность, субконтинент, Восток, Запад, цивилизация

MUHAMMAD IQBAL IN EUROPEAN STUDIES

VOHIDOVA SANAVBARBONU

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Europe and
America of the Institute of Asian and European Countries, NAST Address: 734035
Dushanbe, 33 Rudaki Ave., e-mail: tel; + (992) 935008732. sanajanvohidova@gmail.com

In the article, the author for the first time expressed the opinion that Iqbal, as the “Ambassador of the East”, “Spiritual Father of the Indo-Pakistani Subcontinent”, “Prophet of Poetry and Philosophy”, sent his message to the whole world and fought for the freedom and independence of his people. In this article, Muhammad Iqbal raised the status of man to the cosmos, brought him closer to himself and became a defender of women's rights. It should be especially emphasized that it had a worthy place in Eastern and Western civilization.

Key words: Muhammad Iqbal, poetry, philosophy, spirituality, subcontinent, East, West, civilization

**ТАҶРИБАИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ МИЛЛИИ ИННОВАТСИОНИИ
КИШВАРҶОИ ПЕШРАФТАИ ҶАҶОН**

ҶАБИБОВ АБДУРАҶМОН

н.и.и., котиби илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо.
Тел. 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

Дар мақола масъалаи дараҷаи рушди инноватсионии кишварҳо ва методологияи он, таҷрибаи кишварҳои пешрафта дар ташаккули низоми миллии инноватсионӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ду равиши асосӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ - даҳолати фаъоли давлат ба иқтисодиёт дар мисоли Ҷопону Чин ва танзими усулҳои гайримустақим дар мисоли ИМА ҷудо карда шуданд. Моҳияти ин равишҳо дар ҷараёни таҳлили сиёсати давлатӣ ва низоми инноватсионӣ баррасӣ шуданд.

Калидвожаҳо: ташаккул, низоми миллии инноватсионӣ, индекси глобалии инноватсия, сиёсати инноватсионӣ, стратегия, дастгирӣ, таҷриба.

Имрӯз рушди инноватсионии ҳар як кишвар афзалияти сиёсати иҷтимоию иқтисодиро ташкил медиҳад. Афзоиши мавқеи иқтисодӣ дар ҷаҳон ва рушди босифати иқтисодиёт тавассути истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири илмиасос бевосита аз фаъолияти инноватсионии он вобаста аст.

Таҷрибаи хоричӣ нишон медиҳад, ки дастгирии субъектҳои хоҷагидор, ки фаъолияти инноватсиониро амалӣ менамоянд, ба фароҳам овардани шароит барои таҳия ва амалӣ намудани лоиҳаҳои инноватсионии давлатӣ ва хусусӣ ва рушди инноватсионӣ мусоидат менамояд, ки қодир аст пешрафти технологиро дар соҳаҳои муайян таъмин намояд.

Тамоюлҳои муосири иқтисоди ҷаҳонӣ бевосита бо вобастагии мутақобилаи иқтисодиёти кишварҳо, дараҷаи баланди рақобат ва инчунин рушди босуръати технологияҳо алоқаманданд. Дар шароити номуайянии тағйирот дар рушди инноватсионии кишварҳо, инчунин муҳарриқҳои рушди иқтисодӣ, ки яке аз онҳо инноватсия мебошад, тавачҷӯҳи махсусро дороянд. Давлат дар низоми миллии инноватсионӣ (НМИ) нақши махсус дорад. Сиёсати давлатии инноватсионӣ ба ташаккули НМИ тавассути барқарор кардани муносибатҳо байни ҷузъҳои он, махсусан соҳибкорон ва марказҳои тадқиқотӣ, самти стратегияи НМИ ва танзими меъёрию ҳуқуқӣ таъсири калидӣ мерасонад.

Яке аз мушкilotи асосии тадқиқотии НМИ номуайянии ва набудани модели самараноки он мебошад, ки барои ҳама кишварҳо универсалӣ мебошад. Ҷамзамон, номуайянии дар бисёр соҳаҳои фаъолияти давлат мавҷуд аст. Дар сурати мавҷуд будани маълумоти зиёдатӣ, яке аз вазифаҳои асосии давлати муосир табдил додани номуайянии ба хатарҳои идорашаванда тавассути тарҳрезӣ ва таҳлили маълумоти мавҷуда мебошад.

Ин масъала дар ҚТ низ мубрам мебошад, чуноне ки Президенти кишвар таъкид кардаанд, дар замони мо, яъне давраи шиддати рӯзафзуни рақобату муҳолифатҳо танҳо давлатҳои ҳастии худро ҳифз карда, пеш рафта метавонанд, ки миллати босаводу огоҳ, низоми пешрафтаи илмиву инноватсионӣ ва олимону навоарони донишманд дошта бошанд [5].

Шумораи зиёди тадқиқотҳо ва коркардҳои стратегӣ, ки ба ташаккули НМИ-и самаранок дар кишварҳои гуногун бахшида шудаанд, аз тарафи зерсохторҳои СММ, Бонки ҷаҳонӣ ва инчунин Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ гузаронида мешаванд.

Индекси глобалии инноватсия (Global Innovation Index - GII) ин тадқиқоти глобалӣ ва рейтингҳои кишварҳои ҷаҳон дар сатҳи рушди инноватсия мебошад. Тадқиқот аз соли

2007 дар доираи лоихаи муштаракӣ Мактаби байналмилалӣ тичоратии INSEAD (Фаронса) ва Созмони умумичаҳонӣ моликияти зеҳнӣ (World Intellectual Property Organization - WIPO) гузаронида мешавад ва дар айни замон маҷмуи пурраи нишондиҳандаҳои рушди инноватсиониро дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон пешниҳод мекунад.

Индекси ҷаҳонӣ инноватсия аз 82 нишондиҳандаи гуногун иборат аст, ки рушди инноватсионӣ кишварҳои ҷаҳонро дар сатҳҳои гуногуни рушди иқтисодӣ муфассал тавсиф мекунад. Муаллифони тадқиқот бар ин назаранд, ки сатҳи рушди иқтисодӣ ҳам бо мавҷудияти иқтисодӣ инноватсионӣ ва ҳам шароити татбиқи он алоқаманд аст. Аз ин рӯ, индекс ҳамчун суммаи тарозуи арзёбии ду гурӯҳи нишондиҳандаҳо, ки ба ҳафт зергурӯҳ муттаҳид шудаанд, ҳисоб карда мешавад:

1. Захираҳо ва шароити мавҷуда барои гузаронидани инноватсия (Innovation Input):

- * ниҳодҳо;
- * сармояи инсонӣ ва тадқиқот;
- * инфрасохтор;
- * рушди бозори дохилӣ;
- * рушди тичорат.

2. Натиҷаҳои амалии инноватсия (Innovation Output):

- * рушди технология ва иқтисоди дониш;
- * натиҷаҳои фаъолияти эҷодӣ.

Ҳамин тариқ, индекси ҷамъбасти таносуби хароҷот ва таъсирро ифода мекунад, ки ба арзёбии объективӣ самаранокии талошҳо барои рушди инноватсия дар ин ё он кишвар имкон медиҳад. Маҳдудияти ин индекс тақмили доимии методологияи ҳисобкунии индекс мебошад, ки дар тӯли мавҷудияти ГИ якҷанд маротиба тағйир ёфтааст.

Мувофиқи натиҷаҳои ин индекс аз 132 кишвари таҳқиқшаванда дар сатрҳои аввал кишварҳои Аврупо, ИМА ва кишварҳои Осиёи Шарқӣ қойгир шудаанд. Кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар нимаи дуоми ин радабандӣ қой гирифтаанд, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмаи 111-ум мебошад [9].

Концепсияи "низомии миллии инноватсионӣ" бори аввал дар Аврупо ва ИМА дар соли 1980-ум ҳамчун алтернативаи бевоситаи назария ва сиёсати иқтисодии "стандартӣ" пайдо шуд. Пешниҳод карда шуд, ки на танҳо ҷанбаҳои "анъанавӣ" робитаи инноватсия бо рушди иқтисодӣ, балки ба нақши дониш дар заминаи васеи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва институтсионалӣ диққат диҳем [1]. Баъдтар мафҳумҳои "иқтисодиёти дониш", "ҷомеаи иттилоотӣ" ва ғайра пайдо шуданд.

Рушди назариявӣ ва татбиқи амалии концепсияи НМИ дар давлатҳои минтақа имрӯз ҳам дар сатҳи ибтидоӣ боқӣ мемонад, гарчанде ки истилоҳҳои ин концепсия ҳам дар ҳаёти ҳаррӯза ва ҳам дар ҳуҷҷатҳои асосии расмӣ ин кишварҳо, гузоришҳои таҳлилӣ дар бораи вазъ ва дурнамои рушди инноватсионӣ онҳо фаъолона истифода мешаванд [6].

Бешубҳа, сиёсати инноватсионӣ давлатӣ унсури асосии низомии инноватсионӣ ҳар як давлат аст, бинобар ин ба таҳлили амалияи байналмилалӣ барои ташаккули сиёсати инноватсионӣ бояд муфассалтар диққат дода, дар бораи мутобикосозии эҳтимолии ин ё он воситаҳо ҳулоса бароварда шавад. Ду равиши асосӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ вучуд дорад: даҳлати фаъоли давлат ба иқтисодиёт дар шакли субсидияҳои давлатӣ, имтиёзҳо ва ғайра (Ҷопон, Чин) ва танзими усулҳои ғайримустақим (ИМА). Моҳияти ин равишҳоро дар ҷараёни таҳлили сиёсати давлатӣ ва низомии инноватсионӣ дар мисоли ин кишварҳо ба таври равшантар фаҳмидан мумкин аст.

Дар Ҷопон барномаи дарозмуддати рушди илмӣ-техникӣ амалӣ карда шуда, таҳқиқоти дорои хусусияти амалӣ ва воридоти литсензияҳо аз хорича ҳавасманд карда мешаванд. Дар татбиқи пешрафти илмӣ-техникӣ ба ширкатҳои калон таъҷиб мекунад.

Ғайр аз усулҳои анъанавӣ иқтисодӣ ва маъмурии таъсиррасонӣ ба ҳавасмандгардонии истеҳсолот ва содирот, ба монанди қарздиҳии имтиёзнок ва суғуртаи

содирот, қисман озод кардани содиркунандагон аз андоз, субсидияи мустақим, кумаки ҳамаҷонибаи давлатӣ ба содиркунандагон, мусоидат ба фаъолияти фуруши онҳо ва ғайра, мақомоти давлатии Ҷопон усулҳои ғайримустақимро низ васеъ истифода мебаранд, ба монанди:

- тақсимои мақсадноки маблағҳои молиявии бонкҳои хусусӣ ва тамаркузи онҳо дар соҳаҳои афзалиятнок;

- мусоидат ба ташкилот дар хариди технологияи пешрафтаи хориҷӣ;

- назорати мубодилаи илмӣ-техникӣ бо шарикони хориҷӣ.

Моделҳои ҳамгироии илм ва истеҳсолоти Ҷопон соҳтмони технополисро дар назар дорад. Стратегияи технополис стратегияи пешрафт ба соҳаҳои нави фаъолият дар асоси рушди шабакаи марказҳои минтақавии сатҳи олии технологӣ мебошад. Ин аслан стратегияи зехнии иқтисоди Ҷопон аст.

Танзими давлатии равандҳои инноватсионӣ дар Ҷопон бо банақшагирии индикативии қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, тарифҳои баланди гумрукии воридотӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андоз ва қарзӣ дар маблағгузори таҳқиқоти илмӣ, сиёсати протекционистӣ дар пешбурди маҳсулоти нави илмӣ тавсиф карда мешавад.

Рушди таҳқиқоти илмӣ дар Ҷопон тавассути маблағгузори илм аз ҷониби вазоратҳо ва таъсиси озмоишгоҳҳои миллӣ, рушди маҷмуаҳои мутамаркази илмӣ ширкатҳои калон, ки фармоишҳои калони давлатӣ мегиранд, инчунин бо таъсиси институтҳои байналмилалӣ ва татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои муштарак бо шарикони хориҷӣ сурат мегирад.

Воситаҳои асосии сиёсати инноватсионии Ҷопон инҳоянд:

1. дастгирии молиявии соҳаҳои афзалиятноки саноат тавассути субсидияҳо ва қарзҳои арзон, ки аз ҷониби ташкилоти молиявии давлатӣ – Бонки рушди Ҷопон ва Бонки содироту воридоти Ҷопон дода мешаванд;

2. тақсимои афзалиятноки асбори хориҷӣ ба манфиати соҳаҳои афзалиятнок - то ки онҳо таҷҳизот ва технологияи заруриро ворид кунанд;

3. ҳавасмандгардонии воридоти технологияҳои навтарини хориҷӣ ва ҳамкориҳои техникӣ ширкатҳои Ҷопон бо ширкатҳои хориҷӣ;

4. ҳифзи соҳаҳои нав тавассути муқаррар намудани бочҳои баланди воридотӣ ва монеаҳои ғайритарифӣ;

5. низоми маҳсули амортизатсияи босуръат барои таҷҳизоти воридотӣ, ки андозбандии ширкатҳои ҷопониро коҳиш медиҳад ва имкон медиҳад, ки сармоягузори онҳо ба қорхонаҳо ва лоиҳаҳои нави саноатӣ афзоиш ёбад;

6. низоми беназири идоракунии давлатии маъмурии рақобат, ки танҳо ба Ҷопон хос аст ва моҳияти он ҳуқуқи давлат барои танзими сатҳи хавфи марбут ба рақобат тавассути мусоидат ба муттаҳидшавӣ, танзими ҳаҷми истеҳсолот ва сармоягузорӣ мебошад.

Хусусияти низоми идоракунии НМИ Ҷопон аз мавҷудияти робитаҳои уфуқии рушдёрта иборат аст, ки иштироки васеи ҳамаи ташкилоти давлатӣ ва хусусиро, ки ба ташаккули сиёсати иқтисодии давлатӣ тавассути муҳокимаи ҳамаҷонибаи он манфиатдоранд, таъмин менамояд. Дар низоми идоракунии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷопон муассисаҳои тадқиқотӣ, ки марказҳои зехнӣ барои мониторинги равандҳои инноватсионӣ ва пешгӯии онҳо мебошанд, нақши муҳим мебозанд. Тақрибан 300 чунин марказҳои зехнии давлатӣ ва хусусии Ҷопон, ки сатҳи таҳхис ва пешгӯии рушди технологияшон аз сатҳи ширкатҳои калонтарини машваратии Амрико болотар аст, фаъолияти муассисаҳои давлатии бо пешгӯӣ ва банақшагирии таҳқиқот алоқаманд, таъмин мекунад. Фарқи асосии банақшагирии тадқиқоти илмӣ Ҷопон аз амрикоӣ мавҷудияти механизми арзёбии самаранокии банақшагирӣ ва пешгӯӣ мебошад.

Танзими давлатии муносибатҳои рақобат ва ҳамкорӣ байни субъектҳои бозор яке аз усулҳои таъсири ғайримустақими давлат ба фаъолияти инноватсионӣ ва фишанги муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии он мебошад. Он ба ташаккули тамоми захираҳои раванди инноватсионӣ таъсир мерасонад.

Давлат ба фаъолияти инноватсионӣ бо тақсимои захираҳои молиявӣ аз бучети давлатӣ тавассути вазорату идораҳои дахлдор таъсири мустақим мерасонад. Аз ҳисоби ин захираҳо дар озмоишгоҳҳои давлатӣ, ширкатҳои хусусӣ ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии академӣ таҳқиқот гузаронида мешавад. Сохтори маблағгузорӣ ба таври муайянкунанда дар самтҳо ва сифати таҳқиқоти гузаронидашуда инъикос меёбад.

То солҳои охир дар асоси рушди тадқиқоти илмӣ Чопон принсипи дастрас намудани технология аз хориҷа, бо такмили босуръати он ва ҷорӣ кардани он ба истеҳсолот васеъ паҳн шуда буд. Аммо мушкилоти афзоянда дар хариди патентҳо ва литсензияҳои нави хориҷӣ Чопонро водор кард, ки на танҳо дар соҳаи амалӣ, балки дар соҳаи бунёди низ роҳи рушди тадқиқоти худро пеш гирад.

Соли 1951 Бонки рушди Чопон бо мақсади додани қарзҳои дарозмуддати арзон ба ташкилотҳое, ки дар соҳаҳои нави рушдбанда фаъолият мекунанд, таъсис дода шуд. Қарзҳои ин бонк метавонанд то 30-50% хароҷоти лоиҳаҳои сармоягузорию дар соҳаҳои афзалиятнок пӯшонанд. Фаъолияти молиявии Бонки рушди Чопон ҳамчун низоми андоз ва субсидияҳои давлатӣ воситаи танзими давлатии фаъолияти ширкатҳои хусусӣ дар соҳаи таҳқиқот ва рушд бо мақсади суръат бахшидан ба рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Бо танзими давлатӣ дар соҳаи қарздиҳӣ, ширкатҳои Чопон имконият доранд, ки барои рушд ва татбиқи технологияи нав бо нархи арзон захираҳои назарраси молиявӣ ба даст оранд. Маҳз қобилияти ба даст овардани қарзи арзон ба ширкатҳои Чопон имкон медиҳад, ки нисбат ба ширкатҳои амрикоӣ барои такмил ва эҷоди технологияҳои нав сармоягузорию дарозмуддат кунанд.

Танзими содирот ҳамчун омили дастрасии бозорҳои хориҷӣ, паст ё баланд бардоштани иқтисодии тиҷоратии технологияи аз ҷониби ширкатҳои миллӣ азхудшуда амал мекунад. Дар Чопон танзими давлатии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба вазифаҳои сиёсати давлатии инноватсионӣ тобеъ аст, ки ба воридот ва содирот баробар дахл дорад.

Низоми тадқиқотии Чопон аз ИМА бо нақши ҳукумат дар ин қор ба кулلى фарқ мекунад. Ҳукумати Чопон барои эҳтиёҷоти таҳқиқоти илмӣ назар ба ҳукуматҳои ИМА ё кишварҳои Аврупо маблағи камтар сарф мекунад.

Самти муҳими сиёсати инноватсионии давлатии Чопон мусоидат ба ташаккул ва рушди кластерҳо мебошад. Рушди фаъоли чунин шакли тавлиди инноватсия дар Чопон аз қабули ду лоиҳаи рушди кластерҳои саноатӣ ва зехнӣ дар соли 2001, ки бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ва хусусиятҳои миллӣ таҳия шудаанд, амалӣ карда мешавад. Нақши кластерҳо аз пешбурди самтҳои муосири илмӣ-техникӣ - таҳия ва истеҳсоли схемаҳои интегралӣ калон, нанотехнологияҳо, робототехника иборат аст. Дар Чопон ба соҳаҳои омехта: биотехнология, эко- ва биоинформатика аҳамияти махсус дода мешавад. Дар сиёсати кластерию Чопон рушди кооператсия байни ширкатҳои хусусии саноатӣ, муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, муассисаҳои таълимӣ дорои аҳамияти махсус мебошад.

Инчунин ба хусусиятҳои сиёсати кластерию Чопон дастгирии фаъоли тиҷорати венчурӣ дохил мешавад. Барои барқарор кардани робитаҳо бо ташкилотҳои хориҷӣ, донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ нақши муҳим мебозанд [2].

Хусусияти НМИ Чин дар он аст, ки таърихан давлат дар рушди низоми инноватсионӣ нақши муайянкунанда дорад. Дар баробари ин, нақши бозор сол то сол меафзояд. Таъсири давлат, аз ҷумла, дар он зоҳир мешавад, ки муассисаҳои давлатӣ дар сатҳҳои гуногун то ҳол захираҳои замин, лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ, сохтмони инфрасохтор ва дастрасӣ ба бозорҳои бахшҳои стратегии саноат ва соҳаи хизматрасонӣ (автомобилсозӣ, хизматрасониҳои молиявӣ ва ғайра) - ро то андозае назорат мекунанд. Барномаҳои миллии таҳқиқот, нақшаҳои гуногуни дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат воситаҳои муҳими таъсири давлат ба рушди илмӣ ва технологияи Чин мебошанд.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Чин маҷмуи барномаҳои миллии тадқиқот ва рушд таҳия шудааст. Барои корхонаҳои хурду миёнаи илмӣ Фонди миллии инноватсионӣ ва Фонди миллии илмӣ амал мекунанд, ки тадқиқоти

бунёдиро дастгирӣ мекунад. Барномаҳои давлатии рушди инноватсионӣ самтҳои афзалиятноки рушди саноатро муайян мекунад, ки аз ҷониби донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ (ИИТ), ки муҳаққиқони боистеъдодро ҷамъ мекунад, инчунин фондҳои минтақавӣ ва соҳавӣ хангоми интихоби иншоот барои маблағгузорӣ роҳнамоӣ карда мешаванд.

Ҳукумати Чин истифодаи ҳама гуна воситаҳо ва механизмҳои сиёсати давлатиро барои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ, дастгирии интиқоли технология ва тичоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ амалӣ мекунад. Яке аз чунин механизмҳо ташкили минтақаҳои махсус ва инкубаторҳо барои дастгирии соҳаҳои фавкултехнологӣ мебошад.

Ҳукумат барои таҳкими ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ва мусоидат ба тичоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти илмӣ як қатор чораҳо меандешад. Ба донишгоҳ ё ИИТ – иҷрокунандагони корҳо додани ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ, ки дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои илмӣ-тадқиқотӣ аз ҷониби давлат маблағгузоришаванда ба вучуд омадааст, ба ҷои он ки онро ба дороиҳои ғайримоддӣ ба давлат тааллуқдошта табдил диҳад, имконпазир гардид.

Барои татбиқи стратегияи инноватсияҳои маҳаллӣ се самти сиёсат пешбинӣ шудааст:

1) афзоиши сармоягузорӣ ба илм. Ҳукумат ният дорад, ки вазни таносуби хароҷоти таҳқиқот ва коркардро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) сол то сол зиёд кунад (соли 2021 то 2,43% расид, ки соли 2006 1,3% буд). Бо дарназардошти он, ки суръати пешбинишудаи афзоиши ММД нисбат ба солҳои қаблӣ камтар нахоҳад буд, афзоиши ҳиссаи таҳқиқот ва рушд дар ММД сармоягузори калони молиявиро дар назар дорад. Имрӯз Чин дар ҷаҳон аз рӯи хароҷоти илм (аз рӯи баробарии қобилияти харидорӣ) дар ҷойи дуюм қарор дорад, ки аз Ҷопон пеш буда, танҳо аз ИМА қафо мондааст;

2) дастгирии молиявӣ;

3) хариди технология [3].

Дар ИМА давлат таъсиси фондҳои венчурӣ ва марказҳои тадқиқотиро ҳавасманд мекунад. Тибқи пешниҳоди Бунёди миллии илмии ИМА, марказҳои самараноки тадқиқотӣ ва фондҳои венчурӣ метавонанд 5 соли аввал пурра ё қисман аз буҷети федералӣ маблағгузорӣ карда шаванд. Тадқиқоти самаранок ва илмӣ аз ҷониби давлат пурра бо сабаби мураккабии онҳо, хароҷоти баланд, хатар, рақобати шадиди байналмилалӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Дар ИМА таҷрибаи ройгон додани иҷозатномаҳо барои истифодаи тичоратии ихтироот, ки дар ҷараёни таҳқиқоти буҷетӣ патент дода шудаанд ва моликияти ҳукумати федералӣ мебошанд, вучуд дорад.

Унсурҳои муҳими дастгирии мустақими равандҳои инноватсионӣ ташаккули инфрасохтори давлатии инноватсионӣ мебошад. Давлат метавонад шабакаҳои марказҳои паҳнкунии навоариҳо ва марказҳои машваратиро таъсис диҳад, ки ба навоарон хидматҳои тичоратӣ мерасонанд. Давлат ба ташаккули бозори инноватсия мусоидат мекунад ва худ агенти он мебошад. Мақомоти давлатӣ барои назорат ва пешгӯии равандҳои инноватсионӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва аксар вақт ҷустуҷӯи технологияҳои пешрафтаи самаранок барои татбиқи васеъ кӯшиш мекунад. Ҷойи махсусро экспертизаи давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ ишғол мекунад, зеро барои ташкилоти алоҳида арзёбии умумии таъсири имконпазирӣ навоариҳо дар миқёси умумиқисодӣ душвор аст.

Дар ИМА ба пешгӯӣ, стандартизатсия, оптимизатсияи ҳалли идоракунӣ, экспертизаи давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ, пешбурди омори давлатии инноватсия диққати калон дода мешавад, механизми рушди рақобати дохилӣ ва байналмилалӣ кор карда шудааст, қонунгузори зиддитрестӣ зиёда аз 100 сол амал мекунад.

Давлат пайваста сатҳи рақобатро дар бозори худ нигоҳ дошта, ба ширкатҳои пудратчӣ-ичрокунандагони барномаҳои таҳқиқоти илмӣ имтиёзҳои гуногун медиҳад, масалан: ҳуқуқи истифодаи ройгони таҷҳизоти саноатӣ ва озмоишгоҳҳои илмӣ давлатӣ, имтиёзҳо барои хариди ашёи хом, мавод ва дигар намудҳои молҳои таъйиноти саноатӣ ва ғайрисаноатӣ дар бозори хусусӣ, ҳуқуқи хариди ашёи хом ва мавод бо нархҳои имтиёзнок аз идораҳо ва фондҳои давлатӣ; тахфифи маҳсули андоз аз ғоидаи ширкатҳо; ҳуқуқи бозомӯзии кормандони илмӣ-техникӣ ва истехсолӣ дар ширкатҳо, марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ ё донишгоҳҳои хориҷӣ дар робита ба иҷрои барномаҳои давлатии таҳқиқот.

Ҳукумати ИМА маблағгузорию мустақилонаи таҳқиқотро дар баҳши хусусӣ ташвиқ мекунад, таъсиси кластерҳо, венчурҳо ва тичорати хурдро дар рушди инноватсионӣ дастгирӣ мекунад.

Намунаи равшани истифодаи ҳамоҳангшудаи воситаҳои ғайримустақими танзими давлатии он таҳия ва татбиқи Барномаи инфрасохтори миллии иттилоотии ИМА ва технологияҳои Интернет мебошад. Ҳангоми таҳияи ин барнома усулҳои ғайрианъанавии идоракунии директивӣ истифода шудааст, яъне нақши давлат на танҳо ба маблағгузорию давлатӣ ва таҳияи сохторҳо ва расмиёти зарурии ташкилӣ вобаста буд – қариб ҳар як мақомот ё идораи давлатӣ ҳам дар таҳияи барнома ва ҳам дар такмил ё тағйир додани самтҳои алоҳидаи он иштирок ва ҳуқуқ дорад.

Дар байни воситаҳои ғайримустақими дастгирии фаъолияти инноватсионӣ инҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

- муқаррар намудани бочҳои содиротӣ ва воридотӣ;
- танзим дар соҳаи сармоягузорию мустақими хориҷӣ;
- содда кардани таҳияи стандартҳо;
- такмили қонунгузорӣ дар бораи ҳифзи моликияти зеҳнӣ;
- рушди қонунгузорию зиддиинҳисорӣ ва сиёсат дар соҳаи рақобатпазирӣ;

Баҳисобгирии андешаҳои доираҳои гуногуни ҷамъиятӣ ҳангоми таҳияи сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ хусусияти хеле муҳими низоми ташаккули сиёсати давлатии илмӣ-технологии ИМА мебошад [4].

Таҷрибаҳои баррасишудаи кишварҳои хориҷӣ оид ба таҳия ва татбиқи сиёсати миллии инноватсионӣ имкон медиҳад, ки якчанд муқаррароти асосӣ пешниҳод карда шаванд, ки бояд дар шароити ҚТ ба назар гирифта шаванд:

1. Сиёсати инноватсионии ҳар як кишвар аз сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии он кишвар вобаста аст ва аз ҷониби онҳо муайян карда мешавад. Модели ягонаи рушди инноватсионӣ барои ҳама замон ва халқҳо вучуд надорад.

2. Аз нуқтаи назари мавҷудияти захираи зеҳнӣ, технологияҳои пешқадам ва истехсоли маҳсулоти илмӣ, саноати коркарди маъданҳо ва маҳсулоти хоҷагии деҳот дорои иқтидори калон дар ташкили истехсолоти муосир мебошад, ки барои он таҷдиди сохтори институтсионалӣ талаб карда мешавад.

3. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвияти рақобатпазирӣ дар бозорҳои ҷаҳонии молҳо ва хизматрасониҳои саноатӣ, давлат бояд барои таҳияи сиёсати миллии ташкили саноати рақобатпазир, ки аз ҷониби намояндагони давлат, тичорат, илм, созмонҳои ҷамъиятӣ ташкил карда мешавад, талошҳои ҷиддӣ ба харҷ диҳад, то соҳаҳои рақобатпазиртарини тичорати кишварро муайян кунад.

4. Роҳи воқеии ворид шудан ба фазои ҷаҳонии инноватсионӣ ин рушди низоми миллии инноватсионии худ тавассути мутобиқ кардани таҷрибаи муваффақи хориҷӣ бо назардошти хусусиятҳои миллии ва ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ тавассути ҷустуҷӯи ҷойгоҳи бозори худ ва рушди ҳамкорию байналмилалӣ мебошад.

Барои такмил додани инфрасохтори инноватсионӣ лозим аст:

- муттаҳидсозии фаъолияти илмӣ-техникӣ, соҳибкорӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ;

- ташаккул ва рушди фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионии муассисаҳои илмӣ ва саноат;

- ҷалби сармоягузорию ғайрибуҷетӣ ба рушди илмӣ-техникӣ ва фаъолияти инноватсионӣ;

- афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти инноватсионии рақобатпазир дар бозорҳои берунӣ ва дохилӣ;

- ҳавасмандгардонии рушди фаъоли субъектҳои соҳибкории хурду миёна, ки бо фаъолияти илмӣ-техникӣ ва инноватсионӣ машғуланд;

- рушди ҳамкории байниминтақавӣ ва байналмилалӣ илмӣ-техникӣ;

- муттаҳид кардани захираҳои илмӣ ва истеҳсоли ва истифодаи онҳо дар самтҳои афзалиятноки рушди кишвар;

Барои ташкили НМИ-и самаранок ҳамкории на танҳо давлат ва тичорат, балки марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ низ зарур аст. Истилоҳи инноватсия ҳамчун маҳсулоти ниҳой ва нав бояд на танҳо ҳиссаи истеҳсоли innovation output, балки innovation outcome низ баррасӣ карда шавад, ки оқибатҳои сиёсати инноватсионии давлатро ба назар мегирад.

Адабиёт:

1. Белов В.Н. Инновационная политика и инновационный бизнес в России // Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. Специальный выпуск к V Петербургскому экономическому форуму, 2001.

2. Иванов А. Как они стимулируют // Коммерсантъ. М.: 2005. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.ras.ru/digest/showdnews.aspx?id=31ca47db-5153-4c76-a23c-e05b75ea65ec&print=1>

3. Лиу С., Лундин Н. Китай на пути к открытой и рыночной инновационной системе // Форсайт (раздел «Инновации и экономика»). – №4 (4). – 2007. – с. 20-31.

4. Моргунов Е.В., Снегирев Г.В. Национальная (государственная) инновационная система: сущность и содержание // Собственность и рынок. – 2004. – №7. – С. 10-21.

5. Суханронии Э.Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар. 30.05.2024. <http://prezident.tj/node/33541>

6. Файзуллоев М. К. Основы формирования национальной инновационной системы. Монография. - Душанбе, 2015. – 352 с.

7. Kang D., et al. Comparing National Innovation System Among the USA, Japan, and Finland to Improve Korean Deliberation Organization for National Science and Technology Policy // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. 2019. 5(4). P. 82.

8. Xielin L. National Innovation Systems in Developing Countries: the Chinese National Innovation System in Transition // Handbook of Innovation System and Developing Countries. Building Domestic Capabilities in a Global Setting. 2009. P 119–139.

9. World Intellectual Property Organization (WIPO). Global Innovation Index [URL: globalinnovationindex.org].

ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РАЗВИТЫХ СТРАН МИРА

ХАБИБОВ АБДУРАХМОН

К.э.н., ученый секретарь Института изучения проблем стран Азии и Европы
НАНТ. Тел. 901080144. E-mail: habibov@bk.ru.

В статье анализируются уровень инновационного развития стран и методологии его определения, а также опыт развитых стран в формировании национальной инновационной системы. Выделены два основных подхода к развитию инновационной деятельности -

активное вмешательство государства в экономику на примере Японии и Китая и регулирование косвенными методами на примере США. Сущность этих подходов обсуждалась в ходе анализа государственной политики и инновационной системы.

Ключевые слова: *формирование, национальная инновационная система, глобальный инновационный индекс, инновационная политика, стратегия, поддержка, опыт.*

EXPERIENCE IN FORMING A NATIONAL INNOVATION SYSTEM IN DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD

HABIBOV ABDURAHMON

c.e. s., scientific secretary of the Institute of studying of the problems of Asian and European countries. Tel. 901080144. E-mail: habibov@bk.ru

The article analyzes the level of innovative development of countries and the methodology for determining it, as well as the experience of developed countries in the formation of a national innovation system. Two main approaches to the development of innovation activity are identified - active government intervention in the economy using the example of Japan and China and regulation by indirect methods using the example of the USA. The essence of these approaches was discussed during the analysis of public policy and the innovation system.

Keywords: *formation, national innovation system, global innovation index, innovation policy, strategy, support, experience.*

САМТҲОИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ БАӢНИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҲИНДУСТОН: ҲОЛАТИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМО

**Нематова Парвина Мухамадалиевна
Расулова Гулчехра Абдусабуrowна**

Ҳоло ҳамкориҳои иқтисодӣ ба омили асосии инкишофи муносибатҳои байналхалқӣ, махсусан дар шароити вусъат ёфтани майлу хоҳиши мамлакатҳо ба ривочу равнақи иқтисодӣ табдил меёбад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши ҳамкориҳои Тоҷикистону Ҳиндустон дар арсаи иқтисодӣ барои фаҳмидани динамикаи рушди он ба манфиати кор аст. Муҳимияти ин мавзӯ ба ниёзҳои афзояндаи иқтисодии ҳарду кишвар ва майли онҳо барои диверсификасияи равобити тичоративу иқтисодӣ марбут мебошад. Илова бар ин, ҳамкориҳои муваффақи иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон метавонад ба таҳкими субот ва шукуфои дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ мусоидат намояд.

Муносибатҳои сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон аз барқарор гардидани равобити дипломатӣ, пас аз ба даст овардани истиқлолияти Тоҷикистон дар соли 1991 оғоз ёфтаанд. Аз солҳои аввал ҳамкориҳои ду кишвар ҳамкориҳо ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар сатҳи бисёрҷониба фаълоне инкишоф ёфтанд. Яке аз марҳалаҳои муҳими ҳамкориҳо имзои ёддошти ҳусни тафохум миёни Тоҷикистон ва Ҳиндустон дар соли 1992 буд, ки заминаи рушди муносибатҳои минбаъда гардид. Ин меморандум доираи васеи ҳамкориҳо, аз ҷумла дар бахшҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, маориф ва тичоратро фаро гирифт. [6 - с. 61-67].

Ҳодисаи муҳими таърихӣ дар муносибатҳои ду кишвар, сафари кории раиси Ҷумҳури Ҳиндустон ба Тоҷикистон дар соли 2003 буд. Зимни ин сафар як қатор санад ва созишномаҳои муҳим ба имзо расиданд, ки ба таҳкими ҳамкориҳо дар бахшҳои мухталиф, аз ҷумла иқтисоду тичорат ва сармоягузорӣ равона шудаанд. Илова бар ин, дар солҳои минбаъда дар чаҳорҷуби ҳамкориҳои дучониба лоиҳаҳо ва ташаббусҳои сершумор, аз қабилӣ лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ, кумакҳои техникӣ ва рушди инфрасохтор амалӣ гардиданд. Соли 2009 Созишномаи шарикӣ стратегӣ миёни Тоҷикистону Ҳиндустон ба имзо расид, ки он ҳамкориҳои ду кишварро дар бахшҳои мухталиф, аз ҷумла

сиёсат, иқтисод, дифоъ ва фарҳанг ба таври қобили мулоҳиза таҳким бахшид. Ҳамин тариқ, таърихи равобити дипломатӣ ва иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон аз рӯйдодҳо ва дастовардҳо сершумор иборат буда, барои таҳкими ҳусни тафоҳум ва ҳамкорихои мутақобилан судманди ин ду кишвар мусоидат кардаанд. [8-с.77-82].

Муносибатҳои тиҷоративу иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон дар таъмини рушди устувори ҳарду кишвар нақши муҳим доранд. Ҳаҷми муомилоти мол байни онҳо ҳамчунон динамикаи мусбатро нишон медиҳад, ҳарчанд ба он омилҳои гуногуни беруна, аз қабili тамоюлҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва рӯйдодҳои геополитикӣ таъсир мерасонанд. Таърихи солҳои охир гардиши мол миёни Тоҷикистон ва Ҳиндустон босуръат афзоиш ёфтааст. Соли 2020, сарфи назар аз пандемияи COVID-19, ҳаҷми умумии савдо ба беш аз 300 миллион доллар расидааст, ки ин аз аҳамияти ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳо шаҳодат медиҳад. Молҳои асосии тиҷорати байни ду кишвар, аз ҷумла маҳсулоти нассочӣ, хурукворӣ, дорусозӣ, мошинсозӣ ва электротехниро дар бар мегиранд [6 -с.61-67]. Аз маҳсулоти кишоварзӣ бошад меваҳои хушк ва чормағзро, ки дар бозори Ҳиндустон маъмуланд, номбар кардан мумкин аст. Сохтори муомилоти тиҷоратӣ миёни Тоҷикистон ва Ҳинд бо саҳми зиёди воридоти колоҳои ҳиндӣ ба Тоҷикистон ва содироти колоҳои Тоҷикистон ба Ҳиндустон тавсиф мешавад. Ин аз иқтисодии бузургии рушди минбаъдаи мубодилаи тиҷоратии дуҷониба ва амиқтар кардани робитаҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Бояд қайд намуд, ки вазъи кунунии муомилоти мол миёни Тоҷикистону Ҳиндустон аз хусусияти устувор ва динамикии равобити иқтисодии ин ду кишвар гувоҳӣ медиҳад. Тақмили минбаъдаи ҳамкорихои тиҷоративу иқтисодӣ дар бахшҳои мухталифи он имкон медиҳад, ки манфиатҳои иловагӣ ба даст оварда, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорихои байни Тоҷикистону Ҳиндустон таҳким ёбанд [7-с. 50-54].

Ҳамкорихои сармоягузори Тоҷикистону Ҳиндустон дар таҳкими равобити иқтисодӣ ва мусоидат ба рушди ҳарду кишвар нақши калидӣ доранд. Арзёбии ҷараёни сармоягузорӣ миёни ин ду кишвар афзоиши пайвастаи сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисодиро нишон медиҳад. Солҳои охир, Ҳиндустон ба тарҳҳои мухталиф дар Тоҷикистон фаъолона сармоягузорӣ мекунад. Самтҳои асосии сармоягузорӣ энергетика, инфрасохтор, кишоварзӣ ва сайёҳӣ мебошанд. Сохтмони неругоҳҳои барқи- обӣ ва неругоҳҳои офтобӣ, инчунин рушди инфрасохтори роҳ ва хатсайрҳои нақлиётӣ байналмиллалӣ намунаи чунин тарҳҳои сармоягузорӣ мебошад. Ҳамзамон, Тоҷикистон ба таври фаъол сармояро аз Ҳиндустон ҷалб мекунад. Ширкатҳои ҳиндӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисоди Тоҷикистон, аз ҷумла нассочӣ, фанновариҳои иттилоотӣ, сохтмон ва истихроҷи маъдан сармоягузорӣ мекунанд [7-с. 50-54]. Илова бар ин, лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ амалӣ мешаванд. Яке аз тарҳҳои муҳими сармоягузорӣ бунёди маҷмааи бузургии барқи обии Роғун дар Тоҷикистон бо дастгирии сармоягузoron ва мутахассисони ҳиндӣ низ кам нест. Ин лоиҳа на танҳо саҳми муҳим дар рушди соҳаи энергетикаи кишвар, балки тасдиқи рамзии шарикӣ дарозмуддат ва мутақобилан судманди Тоҷикистону Ҳиндустон мебошад. Ҳамин тариқ, ҳамкорихои сармоягузори Тоҷикистону Ҳиндустон дар шакли лоиҳаҳо ва ташаббусҳои нав, ки ба рушди устувори иқтисодӣ ва шукуфоии ҳарду кишвар мусоидат мекунанд, идома ёфта, самарабахш мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳамкорихои Тоҷикистону Ҳиндустонро дар соҳаи тандурустӣ бояд тақмил дод. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз гиёҳҳои шифобахши табиӣ ғанӣ буда, барои вусъат додани таҷрибаи собитшудаи Ҳиндустон дар истеҳсол ва фуруши доруворӣ, барои рушд додани иқтисодӣ дар соҳаи тандурустӣ имконият дорад.

Ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика, махсусан дар рушди гидроэнергетика, дар оянда яке аз самтҳои афзалиятнок хоҳад буд. Тоҷикистон дорои иқтисодии бузургии гидроэнергетикӣ, захираҳои фаровони об ва Ҳиндустон дорои имконияти сармоягузорӣ буда, метавонад ҳамчун сармоягузор ва истеъмолкунандаи асосии неруи барқ баромад кунад [5].

Рушди инфрасохтори нақлиёт ва коммуникатсия самти дигари ояндадор аст. Сармоягузори Ҳиндустон дар роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо дар Тоҷикистон ба таҳкими равобити нақлиёти миёни ду кишвар ва беҳбуди дастрасӣ ба бозорҳо мусоидат мекунад.

Рушди соҳаи сайёҳӣ иқтисодии назаррасро барои афзоиши даромади ҳарду кишвар муаррифӣ мекунад. Тоҷикистон дорои табиати нотакрор ва мавзёҳои таърихӣ, ки дар қатори дигар кишварҳо таваҷҷуҳи сайёҳони Ҳиндино низ ба худ ҷалб мекунад.

Аз ҷиҳати кишоварзӣ агар назар андозем: амиксозии ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати хурокворӣ метавонад ба таъмини амнияти ғизоии ҳарду кишвар ва афзоиши содироти маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат кунад. Муайян намудани соҳаҳои асосӣ, ки барои вусъат додани ҳамкорӣ имкониятҳои калон доранд, ба ҳарду мамлакат имконият медиҳад, ки ҷидду ҷаҳди худро ба соҳаҳои конкретии тараққиёт равона карда, дар соҳаи иқтисодӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд [8-с.77-82.].

Бо дарназардошти афзоиши гардиши мол миёни Тоҷикистону Ҳиндустон дар солҳои охир, афзоиши ҳаҷми сармоягузори мутақобила низ метавонад тавсеаи минбаъдаи ҳамкориҳои иқтисодиро пеш барад. Муҳим он аст, ки ҳарду кишвар ҷустуҷӯи имконотҳои навро барои густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар бахшҳои мухталифи иқтисод идома диҳанд. Аммо хатарҳои эҳтимолӣ, аз қабилӣ бесуботи иқтисодии ҷаҳонӣ, маҳдудиятҳои тиҷоратӣ ва танишҳои геополитикӣ, ки метавонанд ба рушди равобити иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон таъсир расонанд, бояд ба назар гирифта шаванд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳарду кишвар барои эҷоди шарикӣ устувор ва боэҳтимоли иқтисодӣ дар асоси эҳтимоли ва манфиати мутақобила ҳамкорӣ кунанд.

Монеаҳои тиҷоратӣ ва маҳдудиятҳои гумрукӣ: яке аз монеаҳои асосӣ ин монеаҳои тиҷоратӣ ва маҳдудиятҳои гумрукӣ, аз қабилӣ бочҳои баланд ва расмиёти мураккаби гумрукӣ мебошад. Ин дастрасӣ ба мубодилаҳои бозорҳои ҳарду кишварро мушкил намуда, хароҷоти соҳибкдорро афзоиш медиҳад [7-с.50-55].

Сарфи назар аз иқтисодии ҳарду кишвар, сатҳи сармоягузори мустақим ва ба қадри кофӣ баланд боқӣ мемонад. Сабаби ин набудани эҳтимоли ва фазои ноустувори сармоягузорӣ ва аз мадди назар дур мондани қонунгузорӣ мебошад.

Рушди нокифояи инфрасохтор дар минтақа низ як монеаи ҷиддӣ дар роҳи тавсеаи равобити иқтисодии Тоҷикистон ва Ҳиндустон мебошад. Роҳҳои нокифояи нақлиёт ва роҳҳои савдо метавонад интиқоли мол ва хидматрасониро душвор гардонад. Бозорҳои молиявии суст рушдёфта: дастрасии маҳдуд ба хизматрасониҳои молиявӣ ва бозорҳои молиявии суст инкишофёфта дар минтақа метавонад маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ташаббусҳои тиҷоратиро душвор созад.

Қоҳиши монеаҳои тиҷоратӣ: барои рафъи ин мушкилот, бояд муколамаи байни ҳукуматҳои ҳарду кишварро фаъол намуда, дар бораи қоҳиш додани бочҳои тиҷорат ва сода кардани расмиёти гумрукӣ мувофиқа карда шаванд.

Барои ҷалби ҳаҷми зиёди сармоягузори мустақим муҳити мусоиди сармоягузорӣ, аз ҷумла такмили қонунгузорӣ, қарорҳои ҳукуқи сармоягузори ва баланд бардоштани шаффофият дар фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст.

Сармоягузори муштарак ба инфрасохтори нақлиёт ва коммуникатсия метавонад ба эҷоди роҳҳои нави тиҷорат ва беҳтар кардани дастрасӣ ба бозорҳо мусоидат кунад. Дастгирии соҳибкорӣ хурду миёна: Рушди соҳибкорӣ хурду миёна метавонад як муҳаррики рушди иқтисодии ҳарду кишвар гардад. Таъмини дастгирии молиявӣ, омӯзиш ва машварат метавонад ба рушди тиҷорати маҳаллӣ кӯмак расонад.

Рушди бозорҳои молиявӣ ва пешниҳоди абзорҳои сармоягузорӣ, аз қабилӣ сармояи венчурӣ ва вомбаргҳо метавонад сармоягузори ба бахшҳои асосии иқтисод ҷалб кунад.

Дар маҷмуъ, барои рафъи мушкилот ва қоҳишҳое, ки дар рушди муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон дучор меоянд, ҳамкориҳои фаъоли ду кишвар дар сатҳҳои гуногун зарур аст: мубодилаи таҷриба, таъсиси механизмҳои табодули таҷриба дар соҳаҳои гуногун, аз қабилӣ тиҷорат, сармоягузорӣ, инфрасохтор ва ғайра метавонад

ба такмили таҷрибаҳо ва баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои иқтисодӣ мусоидат кунад [6 -с.61-67].

Инчунин ба имзо расидан ва татбиқи созишномаҳои байнидавлатӣ, ки ба коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ, ҳифзи манфиати сармоягузoron ва мусоидат ба рушди муносибатҳои мутақобилан судманд нигаронида шудаанд. Таквият бахшидани равобити фарҳангӣ: тавсеаи барномаҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ, баргузори чорабиниҳои ҷолиб ва табудули фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Ҳиндустон метавонад ба беҳбуди ҳамдигарфаҳмӣ ва эътимод миёни мардуми ду кишвар мусоидат кунад.

Иштироки фаъол дар ҳамгироии минтақавӣ ва ташаббусҳои иқтисодӣ метавонад ҳамкориҳои байни Тоҷикистону Ҳиндустонро таҳким бахшида, барои фароҳам овардани фазои мусоиди иқтисодӣ дар минтақа мусоидат намояд. Дастгирии ташаббусҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки ба таҳкими муколама ва ҳамкориҳои байни намояндагони тиҷорат, илму маориф, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои давлатии ҳарду кишвар нигаронида шудаанд, муҳим ба шумор меравад. Ҳамоҳанг кардани талошҳо ва ҳамкориҳои мутақобила дар ин бахшҳо ба Тоҷикистон ва Ҳиндустон имкон медиҳад, ки монеаҳоро дар роҳи рушди равобити иқтисодӣ рафъ кунанд ва ба шарикӣ наздиктару судманд ноил шаванд.

Омӯзиши ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон иқтисодии назарраси амиқтар ва густариши равобити мутақобилан судманди ин ду кишварро тасдиқ мекунад. Дар рафти таҳлил ҳам тамоюлҳои мусбат ва ҳам мушкилотҳое, ки барои пешрафти ҳамкориҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд, муайян карда шуданд. Яке аз хулосаҳои калидӣ ин аст, ки Тоҷикистону Ҳиндустон барои тавсеаи равобити тиҷоративу иқтисодӣ ва ҳамкориҳои сармоягузорӣ имконоти бузург доранд. Ҳарду кишвар дорои захираву имкониятҳое мебошанд, ки барои ҳамкориҳои мутақобилан судманд заминаи мусоид фароҳам меоранд. Бо вучуди ин, монеаҳои муайяне ба мисли монеаҳои тиҷоратӣ, дастрасии маҳдуд ба бозорҳои молиявӣ, маҳдудиятҳои зерсохторӣ ва набудани ҳамдигарфаҳмӣ байни ҷомеаҳои тиҷоратии ҳарду кишвар вучуд доранд. Барои бомуваффақият инкишоф ёфтани ҳамкориҳои иқтисодӣ ин мушкилиҳоро бояд бартараф кард.

Бо дарназардошти ин, барои рушди минбаъдаи ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон тавсияҳои зерин таҳия шудаанд: коҳиши монеаҳои тиҷоратӣ: ҳукуматҳои ҳарду кишвар бояд барои коҳиш додани бочҳои тиҷоратӣ ва сода кардани расмиёти гумрукӣ барои ҳавасмандгардонии тиҷорат ва сармоягузорӣ фаъолона кор кунанд. Рушди инфрасохтор: барои рушди инфрасохтори нақлиёт ва коммуникатсия сармоягузориҳои зиёд лозим аст, ки ба беҳтар шудани робитаҳои тиҷоратӣ ва дастрасӣ ба бозорҳо дар ҳарду кишвар мусоидат мекунад. Ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ: идомаи талошҳо барои беҳтар намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ, аз ҷумла тавассути такмил додани қонунгузорӣ ва қафолати ҳукуки сармоягузoron ба чараҳои сармоягузорӣ ба бахшҳои асосии иқтисод мусоидат мекунад. Таҳкими робитаҳои фарҳангӣ: рушди минбаъдаи барномаҳо ва ташаббусҳои фарҳангӣ маърифатӣ, ки ба беҳтар шудани ҳамдигарфаҳмӣ ва эътимоди байни мардуми ҳарду кишвар мусоидат мекунад, дар таҳкими муносибатҳои иқтисодӣ нақши муҳим доранд. Пешбурди созишномаҳои байниҳукуматӣ: идомаи муколама ва ҳамкориҳои ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Ҳиндустон оид ба тиҷорат, сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ калиди амиқтар кардани шарикӣ мутақобилан судманд мебошад. Дар фаъолияти амалӣ истифода бурдани ин тавсияҳо ба ҳар ду мамлакат имкон медиҳад, ки дар инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ натиҷаҳои боз ҳам намоёнтар ба даст оварда, барои ҳамкориҳои дарозмуддат ва ба ҳамдигар фоидабахш замина ба вучуд оваранд.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Раҷабов Ҳ. Саҳми Бобоҷон Ғафуров дар омӯзиши Ҳиндустон. Маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ”, 2019, № 6 (83), саҳ. 206-209.; Роҷеъ ба тарҷумаҳо ва тарҷумонҳои асарҳои адибони Ҳинду Покистон дар Тоҷикистон. Маҷаллаи “Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ”, 2021, № 5 (94), саҳ. 186-192.;

2. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mfa.tj/?l=tj&art=1072> (санаи муроҷиат: 12.04.2024).
3. Мирзоев Н. М., Мирзоев Х. Т. Рушди ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистон дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай // Паёми Донишгоҳи Омузгорӣ. Нашриҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. ISSN 2219-5408. № 1 (96) Душанбе – 2022. Саҳ 215-221.
4. Мирзоев Х.Т. Инъикоси дипломатияи тоҷик дар сарчашмаҳои таърихи. //Вестник Педагогического Университета. Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Соли 2020.№ 5 (88). ISSN 2219-5408. Стр. 93-198.
5. Сомонаи Агентии байналмилалӣ энергетикӣ (IEA) (санаи муроҷиат: 19.10.2023).
6. Турсунов Т.Х. Тоҷикистон-Ҳиндустон: заминаҳо ва афзалиятҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ (с. 1992-2007) /Т.Х. Турсунов //Паёми Донишгоҳи миллий.- Душанбе, 2020. - №8. –С. 61-67.
7. Турсунов Т.Х. Торговое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Республикой Индия /Т.Х. Турсунов //Государственное управление.- Душанбе, 2020.- №4/2 (49).-С. 50-54.;
8. Турсунов Т.Х. Экономическое сотрудничество Таджикистана и Индии (2008-2020 гг.) /Т.Х. Турсунов //Финансово-экономический вестник.- Душанбе, 2020.- №3 (23).-С.77-82.;
9. Шарипов А.Н. Мирзоев Х.Т. Дастовардҳои сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи Тоҷикистон Дар 30- Соли истиқлолият // Осиё ва Аврупо. 2023. № 2 (14). С. 57-64.

САМТҲОИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ БАӢНИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҲИНДУСТОН: ӢОЛАТИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМО

Нематова П.М., Расулова Г. А.

Ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳиндустон як ҷанбаи муҳими сиёсати хориҷии ҳарду кишвар буда, имкони амиқтар ва густариши муносибатҳои судмандро дорад. Дар ин мақола самтҳои асосии ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Тоҷикистону Ҳиндустон, аз ҷумла таърихи муносибатҳо, вазъи кунунии тичорату сармоягузорӣ ва дурнамои рушд, таҳлил гардидааст. Омилҳои асосие, ки ба ривоҷи робитаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунанд, монетаҳо ва душворӣҳо, ки дар ҳар ду мамлакат дучор меоянд, муайян карда шудаанд. Дар асоси таҳлилҳо ҷиҳати тавсеаи минбаъдаи ҳамкорӣ ва густариши шарикӣ Тоҷикистону Ҳиндустон тавсияҳо таҳия шудаанд.

***Калидвожаҳо:** таърих, иқтисод, тичорат, туризм, ҳамкорӣ, сармоягузорӣ, энергетика, тандурустӣ, ҳамкорӣ.*

НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН И ИНДИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И БУДУЩЕЕ

**Нематова Парвина Мухамадалиевна
Расулова Гулҷехра Абдусабуровна**

Экономическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Индией представляет собой важный аспект внешней политики обеих стран и имеет потенциал для углубления и расширения взаимовыгодных отношений. В данной аннотации анализируются основные аспекты торгово-экономического сотрудничества между Таджикистаном и Индией, включая историю отношений, текущее состояние торговли и инвестиций, а также перспективы развития. Выявляются ключевые факторы, способствующие развитию экономических связей, а также препятствия и вызовы, стоящие перед обеими странами. На основе проведенного анализа формулируются рекомендации для дальнейшего углубления сотрудничества и расширения партнерских отношений между Таджикистаном и Индией.

Ключевые слова: история, торговля, экономика, туризм, сотрудничество, инвестиции, энергетика, здравоохранения, сотрудничество.

***DIRECTIONS OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN AND INDIA: CURRENT STATE AND FUTURE***

***Nematova Parvina Muhamadalievna
Rasulova Gulchekhra Abdusaburovna***

The economic cooperation between the Republic of Tajikistan and India represents a significant aspect of both countries' foreign policy and holds potential for deepening and expanding mutually beneficial relations. This annotation analyzes the key aspects of trade and economic cooperation between Tajikistan and India, including the history of relations, the current state of trade and investment, as well as future prospects. It identifies the key factors contributing to the development of economic ties, as well as the obstacles and challenges facing both countries. Based on the analysis conducted, recommendations are formulated for further enhancing cooperation and expanding partnership relations between Tajikistan and India.

Key words: history, economics, trade, tourism, cooperation, investment, energy, healthcare, cooperation.

Маълумот дар бораи муаллифҳо: Нематова Парвина Муҳамадалиевна, н.и.и. мудири шӯъбаи Осиёи Чанубӣ ва Шарқии Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Телефон: +992 93-383-52-00; +992 918-83-52-00, E-mail: p.nematova@bk.ru

Расулова Гулчехра Абдусабуровна, магистри Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Телефон: +992 55-241-55-55, E-mail: gulchehrasulova@mail.ru

Сведения об авторах: Нематова Парвина Мухамадалиевна, к.э.н. заведующий отделом Южной и Восточной Азии Института изучения проблем государств Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана,

Телефон: +992 93-383-52-00; +992 918-83-52-00, E-mail: p.nematova@bk.ru

Расулова Гулчехра Абдусабуровна, магистрант Национальная академия наук Таджикистана, Телефон: +992 55-241-55-55,

E-mail: gulchehrasulova@mail.ru

Information about the author:

Nematova Parvina Muhamadalievna, c.e.s. Head of the Department of South and East Asia, Institute for the Study of Problems of Asian and European States, National Academy of Sciences of Tajikistan,

Phone: +992 93-383-52-00; +992 918-83-52-00, E-mail: p.nematova@bk.ru

Rasulova Gulchekhra Abudsaburovna, master's student National Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: +992 55-241-55-55,

E-mail: gulchehrasulova@mail.ru

МУҲИТ ВА ШАРОИТИ РУШДИ ДАВЛАТҲО ДАР ДОИРАИ СОЗМОНҲОИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ

БАРОТОВ ЛУТФУЛЛО

Ходими калони илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои
Осиё ва Аврупои АМИТ

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел.
918780555, email: mehr1981@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақшу аҳамияти ҳамгироии иқтисодӣ миёни кишварҳо ва ҳадафҳои суду зиёни пайвастан ба чунин созмонҳо баррасӣ мешавад. Муаллиф шаклҳо ё зинаҳои ташаккули созмонҳои ҳамгироии иқтисодиро ироа намуда, ҳадафҳои чанд созмон ва манфиату хатарҳои пайвастании як кишвар ба чунин созмонҳоро арзёбӣ мекунад. Дар охир хулоса мекунад, ки суди пайвастании як давлат ба Созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ бештар аст. Агар вазъияти имрӯза ҷавобгӯи пайвастан ба чунин созмонҳо нест, нашоҷад аз он ба кулӣ сарфи назар кард. Бештар аст, ҳадаф гузошта дар як муддати муайян ислоҳоти бунёдӣ гузаронид ва омода шуд. Чунки дар танҳои рақобат кардан бо иқтисодҳои бузурге, ки даҳсолаҳо боз дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳи худро доранд, хеле мушқил хоҳад буд.

Калидвожаҳо: созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ, рақобати солим, бозори ҷаҳонӣ, муҳити сармоягузорӣ, иқтисоди бозаргонӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, рушди устувор, рушди иқтисодӣ, сатҳи зиндагии аҳоли.

Низоми сармоядорӣ бо вучуди ҳама каму костаҳои худ бартарияти худро нисбати дигар низомҳо нишон додааст. Таҳриқдиҳандаи асосии рушди иқтисодӣ дар ин низом рақобати озод мебошад. Рақобат барои ба даст овардани захираҳои маҳдуди ҷаҳонӣ ширкатҳои давлатҳоро водор месозад, ки ҳамаи унсурҳои низоми сармоядориро тақвият дода, дар баробари рақибон истодагарӣ намоянд ва дар бозори ҷаҳонӣ саҳми бештар дошта бошанд. Дар воқеъ, сиёсати дурусти рақобатнокии иқтисодӣ нақши марказиро дар самаранокии он иҷро менамояд [2]. Дар ин майдон давлатҳои бузург бо доштани бозори васеи дохилӣ аз имкониятҳои иқтисодӣ калонҳаҷм истифода карда, маҳсулоти худро босифаттар месозанд ва бо нархи арзонтар ба бозори ҷаҳонӣ бароварда, мавқеи дигаронро танг месозанд. Онҳо имконияти бештари рушд дошта, сатҳи зиндагии шаҳрвандон ва иқтисодии давлати хешро боло мебаранд. Давлатҳои кӯчактар барои рақобат кардан бо онҳо созмонҳои интегратсионии иқтисодӣ ташкил карда, имкониятҳои худро бо давлатҳои бузург баробар месозанд.

Дар чанд даҳсолаи охир кишварҳои зиёд ба ташкили созмонҳои интегратсионии иқтисодӣ, барои васеъ кардани имкониятҳои рушди иқтисодии худ ва рақобатпазир намудани ширкатҳои ватанӣ дар бозори ҷаҳонӣ даст задаанд. Муваффақтарини онҳо Иттиҳоди Аврупо, Таовуқномаи тичорати озоди Амрикои Шимолӣ ва Иттиҳоди кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ мебошанд, ки ҳар кадом дар сатҳи муайян ҳамгироии кишварҳои алоҳидаро ба роҳ андохтааст. Доманаи сатҳи ҳамгироӣ дар чунин созмонҳо аз минтақаи имтиёзноки тичоратӣ, минтақаи тичорати озод, иттиҳоди гумрукӣ, иттиҳоди иқтисодӣ то иттиҳоди иқтисодиву асбӯрӣ густариш дорад [1, саҳ. 289].

Минтақаи имтиёзноки тичоратӣ шакли ҳамгироӣест, ки дар он маҳдудиятҳои тичоратӣ миёни кишварҳои аъзо кам карда шудаанд. Яке аз мисолҳои чунин созишномаи ҳамгироиро Британияи Кабир соли 1932-юм бо кишварҳои мустамликавии худ баста буд [1, саҳ. 289].

Аз он замон то имрӯз созишномаҳои зиёде барои ташкил кардани минтақаҳои имтиёзноки тичоратӣ баста шудаанд, ки як қисми онҳо ноком буданд ва як қисми дигар тақвият ёфта, ба зинаҳои болотари ҳамгироии иқтисодӣ расиданд.

Минтақаи тичорати озод шакли ҳамгирии иқтисодист, ки дар он ҳама маҳдудиятҳо барои тичорат миёни кишварҳои аъзо бардошта шудаанд, вале онҳо имкон доранд ба таври худ қавонини гумрукиро бо дигар кишварҳои ҷаҳон муайян намоянд [1, саҳ. 289]. Чунин созишномаи ҳамгирии иқтисодиро соли 1993-юм Канада, ИМА ва Мексика баста будаанд, ки то имрӯз вучуд дорад ва кишварҳо аз он манфиат мегиранд. Махсусан, Мексика тавонист дар доираи имконоти ин созишнома саноати худро бо суръати баланд рушд дода, ба 20-гонаи бузургтарин иқтисодҳои ҷаҳон расонад.

Иттиҳоди гумрукӣ ба монанди Минтақаи тичорати озод ҳама маҳдудиятҳои тичоратиро миёни кишварҳои аъзо мебардорад ва илова бар ин, сиёсати ягонро дар баробари муайян кардани тарифҳои гумрукӣ бо кишварҳои боқимондаи ҷаҳон дорад [1, саҳ. 290]. Мисоли равшани он Иттиҳоди гумрукии Белорус, Федератсияи Россия ва Қазоқистон мебошад, ки соли 2010-ум ташкил шуда буд.

Дар Иттиҳоди иқтисодӣ дар баробари тичорати озод миёни аъзо, сармоя ва қувваи корӣ низ озодона ҳаракат карда метавонад. Кишварҳои собиқ Шуравӣ дар доираи ИДМ натавонистанд ба чунин зинаи ҳамгирӣ расанд, вале дар соли 2015-ум дар пояи Иттиҳоди гумрукии зикргардидаи ҳеш Иттиҳоди иқтисодии Авруосиёро роҳандозӣ намуданд, ки ба он Белорус, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Арманистон ва Қирғизистон ворид гардидаанд. Тоҷикистон имкониятҳои пайвастан ба ин иттиҳоро меомӯзад.

Иттиҳоди иқтисодиву асбӯрӣ шакли болотарини ҳамгирии иқтисодӣ мебошад, ки дар он бар замми ҳама имкониятҳои Иттиҳоди иқтисодӣ пули ягона низ вучуд дорад. Мисоли равшани он Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки намунаи ибрат барои тамоми кишварҳои ҷаҳон гаштааст. Ҳарчанд баъзе кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо ба минтақаи пулии Евро дохил намешаванд, вале аксари аъзои он ворид гаштаанд ва ин иттиҳоро метавон Иттиҳоди иқтисодиву асбӯрӣ номид.

Иттиҳоди Аврупо тавонист аз зинаи поёнтарини ҳамгирии иқтисодӣ шуруъ карда, дар муддати тақрибан ним аср ба болотарини он расад. Соли 1952-юм Белгия, Олмон, Фаронса, Италия, Люксембург ва Нидерландия Созмони ангиштсанг ва оҳанро ташкил доданд. Ин аввалин гомҳо барои ҳамгирӣ миёни кишварҳои Аврупо баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон буд, ки дар баробари рушди иқтисодӣ ҳадафи пешгирии такрори ҷангҳо дар ин минтақа низ дошт. Ин созмон дар соли 1958-ум ба Ҷомеаи иқтисодии Аврупо табдил ёфт, ки акнун ҳадафҳои бузургтар дошт ва ба сӯи бозори ягонаву иттиҳоди гумрукӣ ҳаракат мекард. Саранҷом дар соли 1992-юм он ба Иттиҳоди Аврупо табдил ёфт, ки аллақай 12 аъзо дошт ва дар баробари шаш кишвари номбаршуда Британияи Кабир, Чумҳурии Ирландия, Испания, Португалия, Юнон ва Дания низ дохил шуданд. Ин як Иттиҳоди иқтисодӣ буд, ки дар он тичорати озоди ҳама молу маҳсулот ва ҳамчунин ҳаракати озоди сармояву қувваи корӣ таъмин карда шуда буд. Баъдан дар соли 1999-ум пули Евро ба муомилот бароварда шуд, ки дар муддати тақрибан се сол ин иттиҳоро ба як Иттиҳоди иқтисодӣ ва асбӯрӣ табдил дод. Имрӯз ин иттиҳод 27 аъзо дорад ва намунаи як ҳамгирии муваффақи иқтисодии минтақавӣ мебошад. Ин иттиҳод бо доштани 448.4 миллион нафар аҳоли [3] дар ҳолати 1-уми январи соли 2023-юм ва ММД-и баробар ба 16.75 триллион доллари ИМА [4] дар соли 2022 ба яке аз бузургтарин бозорҳои ҷаҳон мубаддал гашта, мавқеи иқтисодиву сиёсии хешро дар сатҳи ҷаҳонӣ то ба дараҷаи баланд расонидааст.

Ҳадафҳои созмонҳои интегратсионии иқтисодӣ

Ҳадафи асосии ба роҳ мондани ҳамгирии иқтисодӣ миёни кишварҳои як минтақа рушди босуръати иқтисодӣ ва дар заминаи он таъмини зиндагии шоистаи аҳоли мебошад. Илова бар ин, ҳадафҳои сиёсӣ низ дар онҳо дида мешаванд, ки ин ҳадафҳо пешгирии ҷангу муҳолифатҳои мусалаҳона дар минтақа ва ҳифзи озодиву ҳуқуқи инсонҳо аст. Маълум аст, ки як давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомонда наметавонад зиндагии шоистаро барои мардуми худ таъмин намояд ва ҳуқуқи озодиҳои онҳоро ҳам дар дохил ва ҳам дар хориҷи кишвар ҳифз кунад. Ин аст, ки рушди иқтисодӣ ва баланд бурдани иқтисодии давлат дар баробари ба роҳ мондани созмонҳои ҳамгирӣ

ҳамчун ҳадафи асосӣ шинохта мешавад. Ба ғайр аз ин, чунин созмонҳо ҳадафҳои васеи дигар низ доранд. Масалан, Иттиҳоди Аврупо ҳадафҳои зеринро дар пеш гузоштааст.

Ҳадафҳои дохилии Иттиҳоди Аврупо:

- Пешбарӣ кардани сулҳ, арзишҳои созмон ва беҳзистии шаҳрвандон;
- Ироаи озодӣ, амният ва адолат бидуни марзҳои дохилӣ, ҳамчунин гирифтани тасмимҳои муносиб дар берун барои танзими паноҳандагиву муҳоҷират ва мубориза бо ҷинояткорӣ дар хориҷ аз марзи созмон;
- Эҷоди бозори дохилӣ;
- Ба даст овардани рушди устувор дар асоси пешрафти иқтисодии фарогиру устувори нархҳо ва иқтисоди бозори рақобатпазир бо таъмини шуғли пурраи аҳоли ва рушди иҷтимоӣ;
- Ҳифз ва беҳтар кардани сифати муҳити зист;
- Пешбарии прогресси илмӣ ва технологӣ;
- Мубориза бо таъбиз ва фишори иҷтимоӣ;
- Пешбарии адолати иҷтимоӣ ва ҳимоят, баробарии зану мард ва ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон;
- Пурзур намудани ҳамбастагии иҷтимоиву минтакавӣ байни кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо;
- Эҳтиром ва ҳифзи гуногунии фарҳангӣ ва забонӣ;
- Ташкили иттиҳоди иқтисодиву асъории он кишварҳое, ки дар муомилоти дохилӣ пули евро истифода мебаранд.

Ҳадафҳои Иттиҳоди Аврупо берун аз созмон:

- Ҳифз ва пешбарии арзишҳо ва манфиатҳои созмон;
- Саҳмгузори дар сулҳу амният ва рушди устувор дар қурраи Замин;
- Саҳмгузори дар ҳамбастагӣ ва эҳтироми мутақобила миёни миллатҳои гуногун, тичорати озод ва адолатмехвар, решакан кардани камбизоатӣ, ҳифзи ҳуқуқи инсон;
- Риояи бечунучарои қонунҳои байналмилалӣ [5].

Иттиҳоди кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ низ ҳадафҳои худро дар эълумияи ASEAN овардааст, ки ба таври зер мебошанд:

- Суръат бахшидан ба рушди иқтисод, пешрафти иҷтимоӣ ва рушди фарҳангӣ дар минтақа, ба воситаи талошҳои муштарак дар руҳияи баробариву шарикӣ чиҳати пурзур сохтани бунёду асос барои расидан ба ҷомеаи рӯ ба тараққӣ ва сулҳпарвари миллатҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ;
- Пешбарии сулҳ ва устуворӣ аз тариқи риояи эҳтиром ба адолат ва ҳокимияти қонун дар равобити байни кишварҳои минтақа ва пойбандӣ ба усулҳои Оиномаи СММ ;
- Пешбарии ҳамкориҳои зич ва кумаки ҳамдигарӣ дар мавзӯҳои мавриди алоқаи муштарак дар заминаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, техникӣ, илмӣ ва идорӣ;
- Кумаки ҳамдигар дар беҳтар намудани имконоти омӯзишу пажӯҳиш дар бахшҳои маориф, такмили ихтисос ва пешбурди технологиву идорӣ;
- Ҳамкориҳои самараноки бештар барои ташвиқи рушди зиёдтар дар бахшҳои кишоварзӣ, саноат ва тичорат, ки ин ҳамкориҳо беҳбудбахшии соҳаҳои нақлиёту коммуникатсия ва тадқиқоти бозори ҷаҳонӣ бо ҳадафи болобарии сатҳи зиндагии мардуми Иттиҳоди кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқиро дар бар мегиранд;
- Пешбарии пажӯҳишҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ;
- Ниғаҳдории ҳамкориҳои зичу мутақобилан судманд бо созмонҳои байналмилалию минтакавӣ дорой ҳадафҳои муштарак ва дарёфти роҳҳо барои боз ҳам бештар намудани ҳамкориҳо миёни кишварҳои аъзо [5].

Аз ҳадафҳои дар пеш гузоштаи ин ду созмони интегратсионӣ дида мешавад, ки кишварҳои аъзои онҳо мехоҳанд дар яққоягӣ бо ҷаҳони боқимонда рақобат намуда, иқтисоди худро боло баранд ва сатҳи зиндагонии мардумашонро ба дараҷаи болотарин расонанд. Барои ба ин ҳадафҳои асосӣ расидан онҳо ҳадафҳои дигарро низ дар пеш

гузоштаанд, ки бевосита ба амният ва беҳзистии аҳоли рабт доранд. Ба мисли таъмини сулҳи пойдор, ҳифзу беҳтарсозии муҳити зист, ҳамкориҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва маориф, таъмини адолати иҷтимоӣ, ҳифз ва густариши арзишҳои фарҳангӣ, ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ва ширкатҳои аъзои созмон дар сатҳи байналмилалӣ. Дар ин миён рушди фарогири ҳама кишварҳои аъзо яке аз ҳадафҳои асосӣ мебошад, ки ба даст овардани он хеле мушкил аст. Ҳатто Иттиҳоди Аврупо бо сарфи миллиардҳо евро барои дастгирии кишварҳои аъзои худ, ки ба мушкилоти иқтисодӣ ру бу рӯ шудаанд, натавонистааст ин ҳадафро то имрӯз ба даст оварад. Ҳоло ҳам рушди кишварҳои аъзои ин созмон фарогир нест ва ин боиси аз миён рафтани саноат дар баъзе кишварҳои он гаштааст, ки ҳар муддат ба бурҳонҳои иқтисодӣ гирифтдор мегарданд ва аз буҷети Иттиҳоди Аврупо дастгирӣ карда мешаванд. Бо вуҷуди ин Иттиҳоди Аврупо бо харчи маблағҳои зиёд ин ҳадафро пайгирӣ дорад ва ҳар созиши дигар ҳам маҷбур аст барои расидан ба ҳадафҳои асосӣ рушди фарогирро дар ҳудуди худ таъмин намояд.

Манфиатҳои эҳтимоли аз ҳамгирии иқтисодӣ

Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки на ҳама созмонҳои ҳамгирии иқтисодӣ ба манфиати аъзои он буда метавонанд. Чандин шартҳои ҳатмӣ вуҷуд доранд, ки бояд аз ҷониби ҳамаи аъзои чунин созмон бе ҷунучаро риоя гардад, то ин раванд ба манфиати ҳамагон анҷом ёбад. Ба монанди эҳтимоли баробари якдигар, аз миён бардоштани бузургманишии кадом як аъзои бузургтар, ба роҳ мондани низоми додгоҳии воқеан мустақил ва банақшагирӣ ва иҷрои барномаҳои, ки рушди фарогирро дар кишварҳои аъзо таъмин менамоянд. Дар ҳолати ба роҳ мондани як низоми адолатмехвар ҳамгирии иқтисодӣ метавонад барои кишварҳои аъзо ва ҳамчунин барои боқимондаи кишварҳои ҷаҳон манфиатовар бошад. Дар акси ҳол чунин созмон ба манфиати ҳама аъзои он нест ва ба эҳтимоли зиёд барҳам мехурад ё танҳо дар қоғаз боқӣ мемонад ва дар амал ҳар кишвари аъзо дар алоҳидагӣ манфиатҳои худро пайгирӣ мекунад.

Ташкил кардани созиши ҳамгирии иқтисодӣ чунин манфиатҳои эҳтимолиро барои аъзои худ дорад:

- хароҷоти зиёд барои нигоҳдории дидбонгоҳҳои гумрукии ҷойгиршуда дар марзи кишварҳои аъзо ва мубориза бар зидди қочоқи молу маҳсулот аз байн меравад ё камтар мешавад;

- ҳамчун бозори ягонаи бузургтар, кишварҳои аъзо дар гуфтушунидҳои тичоратӣ бо дигар кишварҳои ҷаҳон мавқеи мустаҳкамтар пайдо менамоянд;

- ба миён омадани рақобати зиёдтар ба қавӣ шудани ширкатҳо ва азнавсозии технологияҳои истеҳлолӣ оварда мерасонанд, ки дар натиҷа маҳсулоти саноатии ширкатҳои дохили созмонро дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир месозад;

- паст шудани нархҳои истеъмолӣ тавассути истифода аз имконоти иқтисодӣ ҳаҷм дар бозори бузургтар ва беҳтар намудани технологияи мудирӣ ва истифодаи босамартари дигар воситаҳои истеҳлолот низ рақобатпазирӣ иқтисоди кишварҳои аъзои созмонро боло мебарад;

- ангезаи сармоягузорӣ дар қаламрави созиши интегратсионӣ зиёд мегардад ва сармоягузори дохилӣ барои пузур кардани мавқеи худ дар бозори бузургшуда сармоягузори иловагӣ мекунад ва ширкатҳои байналмилалӣ барои рақобатпазир будан дар ин бозор сармоягузорӣ менамоянд ва зербахшҳои худро дар дохили созмон мекушоянд;

- ҳаракати озоди қувваи корӣ ва сармоя миёни кишварҳои аъзо истифодаи самараноктари захираҳои таъмин менамояд ва ғайра.

Вазъи иқтисодиву иҷтимоии ҳар кишвар пеш аз ворид шудан ба як Созмони ҳамгирии иқтисодӣ манфиатҳои ояндаи онро муайян месозад. Кишварҳои, ки дар ин лаҳза саноати нисбатан пешрафта доранд ва технологияи мудирӣ самаранокро ба роҳ мондаанд, метавонанд аз васеъшавии бозор истифода бурда, маҳсулоти бештар истеҳсол намоянд. Илова бар ин, ашёи хомро аз кишварҳои дигари аъзо бе муҳудиятҳои гумрукӣ

дастрас намуда, арзиши аслии маҳсулоти истехсолкардаи худро поёнтар баранд ва дар миқёси ҷаҳонӣ рақобатпазир гарданд. Кишварҳои нисбатан ақибмондае, ки бештар ба истехсоли маҳсулоти кишварзӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок машғул ҳастанд, дар навбати худ ба бозори гармтари кишварҳои саноатии аъзои созмон дастрасии осонтар пайдо менамоянд. Онҳо имкони истифодаи имконоти бавучудомадаро ҷиҳати саноатикунонии иқтисоди хеш, ҳангоми пайвастан ба чунин созмонро пайдо мекунанд, вале то кучо аз чунин имконият истифодаи дуруст карда наметавонанд, норавшан боқӣ мемонад. Кишварҳое, ки тули даҳсолаҳо дар алоҳидагӣ натавониста бошанд, ки мудирияти дурусту ҳисобиро ба роҳ монда, саноати худро бунёдгузори кунанд, эҳтимол дорад аз имконоти пешомада аз пайвастан ба як созмони ҳамгирии иқтисодӣ низ дуруст истифода бурда натавонанд. Магар ин ки ислоҳоти бунёдии сиёсӣ фарҳангиро ба роҳ монда бошанд. Маълум аст, ки дар аксар кишварҳои рӯ ба инкишоф, фарҳангу арзишҳои ба истилоҳ “муқаддас” омили асосии ақибмондагии онҳо мебошад, зеро ислоҳоти бунёдӣ дар ин ҷомаҳо анқариб номумкин аст. Аз ин рӯ, пайвастан ба чунин кишварҳо ба Созмонҳои ҳамгирии иқтисодӣ манфиати калон оварда наметавонад. Баръакс, озодии ҳаракати қувваи кориву сармоя ваъзи ин кишварҳоро бадтар карда наметавонад. Чунки мутахассисон аз имконоти бамиёномада истифода карда, ба кишварҳои нисбатан пешрафтаи созмон мераванд ва раванди “фирори мағзҳо” вазро бадтар месозад. Ҳамчунин, сармоядорон маблағҳои худро ба дигар кишварҳои аъзои созмон, ки муҳити сармоягузори беҳтар доранд, мебароранд, ки зарбаи дигаре ба чунин кишварҳо хоҳад буд. Бинобар ин, ҳар як кишвар маҷбур аст, то ворид шудан ба кадом як Созмони ҳамгирии иқтисодӣ, бо ба роҳ мондани ислоҳоти бунёдӣ, шароити қору зиндагии аҳоли ва муҳити сармоягузори худро ҳадди ақал ба дигар кишварҳои минтақа баробар созад ва ҳангоми пайвастан онҳоро тақвият додан гирад. Вагарна, пайвастан ба чунин созмон ба давлат манфиат оварда наметавонад.

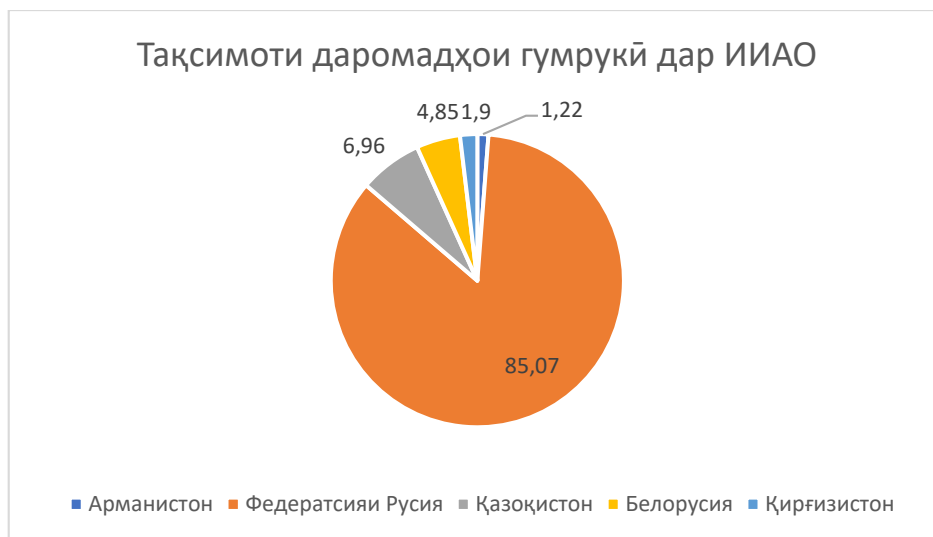
Мушкилоти барҳоста аз пайвастан ба Созмонҳои ҳамгирии иқтисодӣ

Дар баробари имкониятҳои хуби рушду тараққӣ, пайвастан ба Созмонҳои ҳамгирии иқтисодӣ мушкилоти муайянеро низ дар пай дорад. Агар ҳукумати як кишвар натавониста бошад, ки муҳити хуби сармоягузори ва қору зиндагиро дар дохил, пеш аз ворид шудан ба чунин созмонҳо, таъмин кунад, фирори сармоя ва мутахассисон он кишварро ба як манбаи доимии ашёи хом барои дигар кишварҳои аъзо мубаддал месозад. Илова бар ин, ширкатҳои заифи ватанӣ наметавонанд ба рақобати шадиди бамиёномада дар натиҷаи пайвастан ба бозори бузурги созмон тобоварӣ кунанд. Онҳо ё муфлис шуда аз миён мераванд ва ё ба кишварҳои дигари аъзои созмон, ки муҳити беҳтари сармоягузори соҳибқорӣ доранд, куч мебаранд.

Агар давлат тавонад то дараҷаи лозимӣ иқтисодро барои пайвастан ба як Созмони ҳамгирии иқтисодӣ омода созад, хатарҳо камтар мегарданд, вале боз ҳам хатари маҳдуд шудани истиқлолияти иқтисодиву молиявӣ вучуд дорад. Зеро он вақт ҳукуमत наметавонад бе мувофиқа бо кишварҳои дигари аъзои созмон сиёсати макроиқтисодии худро дигар кунад, то иқтисоди кишвар дар баробари бухронҳои истодагарӣ кунад. Дар танзими соҳаҳои ҳаётан муҳиме, ки асосан дар монополияи давлат ҳастанд, ба монанди энергетика, обу корезӣ, таъминоти гармӣ ва ғайра, ҳамчунин дастгирии хоҷагии деҳот, тарифҳои гумрукӣ, шарту шароити рақобатнокӣ дар бозор давлат истиқлоли худро қисман аз даст медиҳад ва бе ҳамоҳангӣ бо дигар кишварҳои аъзои созмон наметавонад сиёсати худро пиёда созад [14].

Болоравии нархи маҳсулоти кишварзӣ ва камшавии даромадҳои гумрукӣ ба бучаи давлат аз хатарҳои дигарӣ пайвастан ба Созмонҳои ҳамгирии иқтисодӣ мебошанд. Дар кишварҳое, ки саҳми кишварзӣ дар иқтисоди онҳо зиёд аст ва маҳсулоти кишварзӣ дар дохил арзонтар ҳастанд, бо бардошта шудани маҳдудиятҳои нарх боло меравад. Чунки маҳдудиятҳои бардошта шудаанд ва маҳсулоти кишварзон ба бозорҳои дигар бароварда мешавад. Ба ҳар ҳол дар дарозмуддат ин хатар кам шуда наметавонад, чунки даромади кишварзон зиёд мешавад ва онҳо наметавонанд бо сармоягузориҳои иловагӣ дар соҳа дар

дарозмуддат истеҳсоли маҳсулотро зиёд намуда, нархро нисбатан поён фароранд. Вале масъалаи камшавии даромадҳои гумрукӣ мушкилтар аст. Ин даромадҳо дар кишварҳои рӯ ба рушд аҳамияти зиёд доранд, ки хангоми пайвастан ба Созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ ба таври назаррас кам шуда, метавонад мушкилоти иҷтимоии зиёд ба бор оварад. Чунки даромадҳои гумрукӣ дар ин ҳолат аввал ба буҷаи созмон мераванд ва аз он ҷо тибқи шартномаҳо ба буҷаи давлатҳои аъзои созмон тақсим мешаванд, ки ҳар як кишвар ҳиссаи муайяни худро дорад. Масалан, тибқи Шарнома дар бораи Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, тақсими даромадҳои гумрукӣ ба таври зерин аст[15]:

Маълум аст, ки дар ин ҷо кишварҳои бузургтар саҳми бештар доранд (ФР-85,07%) ва кишварҳои хурдтар саҳми кам (Арманистон-1,22%) ва ба эҳтимоли зиёд саҳми кишварҳо наметавонад баробар ба даромади гумрукии онҳо пеш аз ворид шудан ба созмон бошад. Ин тақсимот, аз як тараф, даромади буҷаи давлатро кам карда, мушкилоти зиёде дар ростои иҷрои масъулиятҳои иқтисодиву иҷтимоии давлат ба бор меоварад. Аз ҷониби дигар, имконияти давлатро дар танзими бозори дохилӣ чихати дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ҳифзи истеъмолкунандагон камтар месозад.

Хулоса

Дар бозори ҷаҳонӣ рақобати хеле шадид ҳукмфармо аст. Барои пайдо кардани ҷойгоҳи худ дар ин бозор кишварҳои бузург дар дохили худ рақобати солиро таъмин карда, ширкатҳоро водор месозанд, ки сифати маҳсулот ва усулҳои идораи корхонаҳоро пайваста тақвият дода, қавӣ гардонанд. Ширкатҳои дар шароити мусоиди ватанӣ тақвиятёфта баъдан бозори ҷаҳониро тасхир карда, рушду пешрафти босуръати иқтисоди миллиро таъмин менамоянд. Барои кишварҳои хурду миёна, ки бозори дохилии нисбатан хурд доранд, рафтан ба пайраҳаи давлатҳои бузург мушкилтар аст. Албатта, ҳастанд кишварҳои хурду миёнае, ки бе ворид шудан ба кадом як Созмони ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ иқтисоди худро қавӣ карданд ва дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳ ёфтанд. Вале шумораи онҳо андак аст ва аксарашон дар ин ва ё он зинаи тараққиёти хеш ба чунин созмонҳо пайвастанд. Чунин кишварҳои хурду миёна бештар дар ҳамбастагӣ ва ташкили бозори ягона бо кишварҳои ҳамсоя тавонистанд, ки ба рушди босуръату устувор даст ёфта, бо кишварҳои бузург дар бозори ҷаҳонӣ рақобат кунанд.

Ҳар як зинаи ҳамгироии иқтисодӣ, сар карда аз минтақаи имтиёзноки тичоратӣ то ба иттиҳоди иқтисодиву асбӯрӣ, барои кишварҳои аъзо имкониятҳои навро фароҳам меоварад. Ин аз салоҳиятноки, масъулиятпазирӣ ва қордонии давлатмардон аст, ки як кишвар аз пайвастан ба чунин созмонҳо суд мегирад ё зиён. Кишваре, ки то пайвастан ба чунин созмонҳо суръати рушди иқтисодии баландтар аз суръати миёнаи рушди иқтисодӣ

дар ҷаҳонро надошта бошад, ё ба ибораи дигар, ҳукумате, ки дар танҳои натавониста бошад, ки муҳити дурусти соҳибкориву сармоягузорӣ дар дохил муҳайё созад, ба эҳтимоли зиёд наметавонад аз имконоти созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ низ истифода барад. Вақте дар дохили кишвар рақобати солим таъмин карда нашудааст, ширкатҳои муайян мавқеи монополистӣ пайдо карда, наметавонанд то дараҷаи лозимӣ қавӣ шаванд ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошанд. Ин ҷо танҳо соҳаҳои истисно ҳастанд, ки кишвар дар онҳо бартари мутлақ дорад. Вале чунин соҳаҳо хеле кам ҳастанд ва наметавонанд як кишварро бо рушди босуръату устувор таъмин намоянд.

Як созмони ҳамгироии иқтисодӣ, пеш аз ҳама, дастрасӣ ба рушди устувору босуръати иқтисодиро барои кишварҳои аъзо пайгирӣ мекунад. Вале дар асоси ин рушди иқтисодӣ ва бештар шудани имкониятҳои молиявии давлатҳо, дар зинаҳои баландтари ҳамгироӣ онҳо ҳадафҳои дигарро низ дунбол карда, давлату ҷомеаи худро қавӣ месозанд. Дигар онҳо на танҳо барои мустақкам кардани ҷойгоҳи худ дар бозори ҷаҳонӣ, балки бештар кардани саҳми худ дар сиёсати ҷаҳонӣ низ муборизаи якҷоя бурда, масоили ҷангу сулҳ, фарҳанг, маорифу тандурустӣ ва ҳифзи муҳити зистро дар сатҳи ҷаҳонӣ пайгирӣ менамоянд. Яъне чунин созмонҳо на танҳо иқтисоди кишварҳоро ҷаҳонгир месозад, балки фарҳангу сиёсати онҳоро низ дар миқёси ҷаҳонӣ таъсиргузоро мекунад.

Манфиатҳо аз пайвастан ба як Созмони ҳамгироии иқтисодӣ аз сарфаи хароҷоти давлатҳо дар ниғаҳдории иншооту кормандон дар марзи якдигар, васеъ шудани бозори истеъмолӣ, анғезаи бештар барои навоариҳои технологӣ ва мудирият дар корхонаҳо, истифода аз имконоти иқтисодии ҳаҷм, нисбатан паст шудани нархи маҳсулот ва хизматрасониҳо, зиёд шудани анғезаи сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои зехнӣ иборат мебошанд. Ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки агар дар дохили як кишвар муҳити дурусти фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ вучуд надошта бошад, пайвастан ба чунин созмон барои давлат зиёновар аст, лекин барои аҳолии қобилияти коридошта, сабукиҳо оварда метавонад. Онҳо наметавонанд барои беҳтар кардани зиндагии худ ба осонӣ ба дигар кишварҳои аъзо ҳичрат намуда, қору зиндагонӣ кунанд. Вале барои онҳое, ки дигар қор карда наметавонанд ва бо нафақи давлат зиндагонӣ мекунанд, хеле мушқил мешавад. Бинобар ин, бояд ҳамеша барои пайвастан ба чунин созмонҳо омодагии ҷиддӣ гирифт, то ҳангоми пайвастан ба як Созмони ҳамгироии иқтисодӣ аз имкониятҳои он истифода бурда тавонист.

Ҳангоми пайвастан ба як Созмони ҳамгироии иқтисодӣ ҳатарҳои маҳдуд шудани истиклоли як давлат дар сиёсати макроиқтисодии ҳеш, идораи бахшҳои муайяни иқтисоди миллӣ ва муфлис шудани қисмате аз корхонаҳо, ки заиф ҳастанд, ҳамеша вучуд дорад. Илова бар ин, ҳатари болоравии нархи баъзе маҳсулот ва камшавии даромади буҷаи давлатӣ низ дар миён аст. Агар болоравии нарх бо пастшавии нархи маҳсулоти дигар, ки аз кишварҳои аъзои созмон ворид мегарданд, ҷуброн шавад, камшавии даромадҳои буҷаро дар солҳои аввали воридшавӣ кумаки кишварҳои аъзо наметавонад ҷуброн кунад. Чунин кумакҳо дар Иттиҳоди Аврупо ва Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё ба назар мерасанд. Акнун ин аз маҳорати дипломатии як ҳукумат вобаста аст, ки то кадом дараҷа аз дигар кишварҳои аъзои созмон кумак ситонида метавонад ва ҳатарҳоро барои давлат ва ҷомеаи худ камтар месозад.

Дар маҷмуъ, суди пайвастан ба як давлат ба Созмонҳои ҳамгироии иқтисодӣ бештар аст. Агар вазъияти имрӯза ҷавобгӯи пайвастан ба чунин созмонҳо нест, нашоҷад аз он ба кулӣ сарфи назар кард. Беҳтар аст, ҳадаф гузошта дар як муддати муайян ислоҳоти бунёдӣ гузаронид ва омода шуд. Чунки дар танҳои рақобат кардан бо иқтисодҳои бузурге, ки даҳсолаҳо боз дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳи худро доранд, хеле мушқил хоҳад буд. Бе воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ як давлат наметавонад дар дохили худ рушди устувор дошта бошад. Вақте ҳадафи ҳар як ҳукумат дастбӣ ба рушди босуръату устувор аст, масъалаи пайвастан ба Созмонҳои ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ ҳамеша дар мадди назар қарор дорад. Онҳо имкон доранд бо омода шудан ва пайвастан ба чунин созмонҳо аз имконоти он истифода намуда, ҳадафҳои худро дар муддати нисбатан кӯтоҳ

амалӣ ва барои шаҳрвандони худ шароити қору зиндагии шоистатареро муҳайё созанд. Расидан ба ҳадафҳои муштарак дар якҷоягӣ ҳамеша осонтар хоҳад буд.

Сарчашмаҳо

1. Dominick Salvatore, International Economics: Trade and Finance, Eleventh Edition, New Delhi-2017, 757 p.;
2. Simon Roberts, The role for competition policy in economic development: the South African experience [18.03.2024] <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/0376835042000181499?needAccess=true>;
3. Eurostat, Population and population change statistics, [30.03.2024] [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population and population change statistics#EU population shows a strong increase in 2022](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_and_population_change_statistics#EU_population_shows_a_strong_increase_in_2022)
4. Statista, Gross domestic product of the European Union from 2011 to 2022, [30.03.2024] <https://www.statista.com/statistics/279447/gross-domestic-product-gdp-in-the-european-union-eu/>;
5. European Union, Aims and values, [30.03.2024] https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/principles-and-values/aims-and-values_en;
6. Association of Southeast Asian Nations, ASEAN Aims, [30.03.2024] <https://asean.org/what-we-do/>;
7. Mustapha, A. H. African Union and regional economic communities: problems, benefits and prospects of collaborations for integration / A. H. Mustapha // Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya 4. Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye Otnosheniya. – 2022. – Vol. 27, No. 3. – P. 279-295. – DOI 10.15688/jvolsu4.2022.3.20. – EDN UAAVTH;
8. Таалаев, Д. Преимущества и риски членства Кыргызстана в тс и ЕАЭС: энергетическая отрасль / Д. Таалаев // Реформа. – 2015. – № 4(68). – С. 35-40. – EDN YLOXRZ;
9. Овсепян, М. Л. Влияние и перспективы присоединения республики Армения к таможенному союзу и евразийскому экономическому союзу / М. Л. Овсепян // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. – 2017. – Т. 7, № 5(29). – С. 13-16. – EDN ZRKRSN;
10. Габарта, А. А. Выгоды и риски вступления в еврозону для Чешской Республики / А. А. Габарта, А. Д. Новиков // Научно-аналитический вестник Института Европы РАН. – 2021. – № 3(21). – С. 110-118. – DOI 10.15211/vestnikieran32021110118. – EDN SCSCOX;
11. Butorina, Olga & Borko, Yu. (2022). Benefits of Regional Integration: Redefining the Concept. Herald of the Russian Academy of Sciences. 92. S105-S112. 10.1134/S1019331622080020;
12. Makgetlaneng, Sehlare. "Why Southern Customs Union should not be an economic community." (2014). https://cisp.cachefly.net/assets/articles/attachments/47343_why_southern_african_customs_union_should_not_be_an_economic_community.pdf;
13. Шокиров, А. А. Возможности участия Таджикистана в ЕАЭС / А. А. Шокиров // Российский внешнеэкономический вестник. – 2020. – № 3. – С. 122-134. – EDN QUCIRX;
14. Б. Н. Бровко, Выгоды и риски присоединения Кыргызской Республики к Евразийскому Экономическому Союзу, Журнал «Вестник КРСУ», 2015 год, Том 15, № 8, Стр. 19-22;

15. Лаптев Р.А., Коварда В.В., Большчева Е.А. Исследование роли таможенных органов стран ЕАЭС в обеспечении экономической безопасности национальных государств и интеграционного объединения в целом // Вестник Евразийской науки, 2021 №2, <https://esj.today/PDF/48ECVN221.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.

УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВ В РАМКАХ ОРГАНИЗАЦИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Лутфулло Баротов

Старший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ
Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел. 918780555, email: mehr1981@mail.ru

В данной статье рассматриваются роль и значение экономической интеграции между странами, а также цели и преимущества присоединения к таким организациям. Автор представляет формы или этапы формирования организаций экономической интеграции, оценивает цели ряда организаций, а также выгоды и риски присоединения страны к таким организациям. В завершение статьи исследователь приходит к выводу, что любой стране выгодно вступать в ту или иную организацию экономической интеграции. Если текущая ситуация не позволяет вступить в такие организации, не следует ее полностью игнорировать. Лучше определить цель и провести фундаментальные реформы и в течение определенного периода времени быть готовым к присоединению к таким организациям, поскольку в одиночку конкурировать с крупными экономиками, присутствующими десятилетиями на мировом рынке, будет очень сложно.

Ключевые слова: организации экономической интеграции, свободная конкуренция, мировой рынок, инвестиционная среда, рыночная экономика, экономическая интеграция, устойчивое развитие, экономическое развитие, уровень жизни населения.

CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF STATES WITHIN ECONOMIC INTEGRATION ORGANIZATIONS

Lutfullo Barotov

Senior Research Fellow, Institute of Studying of the Problems
of Asian and European Countries, NAST

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33, tel. 918780555, email:
mehr1981@mail.ru

This article examines the role and significance of economic integration between countries, as well as the goals and benefits of joining such organizations. The author presents the forms or stages of the formation of economic integration organizations, evaluates the goals of a number of organizations, as well as the benefits and risks of the country joining such organizations. In the end, he comes to the conclusion that it is beneficial for any country to join one or another economic integration organization. If the current situation does not allow you to join such organizations, it should not be completely ignored. It is better to set a goal and carry out fundamental reforms and, within a certain period of time, be ready to join such organizations. Because it will be very difficult to compete alone with large economies that have been present in the global market for decades.

Keywords: economic integration organizations, free competition, world market, investment environment, market economy, economic integration, sustainable development, economic development, standard of living of the population.

ТАДЖИКИСТАН И ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

КУРБОНЗОДА ФАРИДА

научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ
Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Тел: (+992) 930-33-03-52. E –
mail: kurbonova_22@mail.ru

Интеграционные процессы, происходящие на современном этапе в мире, являются одними из ключевых в формировании системы международных отношений и часто становятся единственно необходимым шагом и этапом в развитии государства. Образование Организации экономического сотрудничества относится, к тем временам, когда странам было необходимо объединиться, чтобы сохранить политическую, экономическую и культурную стабильность и сделать их более крепким и устойчивым. Роль Таджикистана в организации велика и занимает особое место в её дальнейшем развитии. В статье анализируется активное участие Республики Таджикистан в организации, какие задачи были выполнены и показаны результаты в ходе исследования.

Ключевые слова: *Таджикистан, Организации экономического сотрудничества, сотрудничества, торговля, экономика, интеграция, туризм, транспорт.*

Организация экономического сотрудничества (ОЭС) — региональная межгосударственная экономическая организация, образованная 1985 году странами Центральной Азии и Ближнего Востока с целью расширения торговых и инвестиционных отношений между странами Южной и Центральной Азии и Ближнего Востока. Можно сказать, что организация ранее существовало под именем Организации регионального сотрудничества для развития, действовавшей на основе Измирского договора, подписанного тремя странами — Ираном, Пакистаном и Турцией 12 марта 1977 года. 28 ноября 1992 году к ОЭС присоединились еще семь стран - Азербайджан, Афганистан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, и Узбекистан. В связи с этим событием 28 ноября, ежегодно отмечается как день ОЭС. Организация имеет статус наблюдателя в ООН и Организации исламского сотрудничества. С 2017 года саммит глав государств начал проводиться регулярно каждые два года, где рассматриваются результаты предыдущей деятельности ОЭС, а также запускаются новые предложения для дальнейшей работы [5]. В рамках 25-ое заседание Совета Министров ОЭС, 27 ноября 2021 году был подписан «Меморандум о взаимопонимании между Организацией экономического сотрудничества (ОЭС) и Экономической и социальной комиссией Организации Объединенных Наций для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО ООН)» [8].

Экономическая стабильность является фундаментом развития каждой страны. Когда в той или иной стране происходят стихийные бедствия (землетрясение, засуха, наводнение) или кровопролитные войны, она в первую очередь сталкивается с экономическими проблемами. Так и вступление Республики Таджикистан в Организацию экономического сотрудничества совпало с периодом гражданского конфликта. Членство Таджикистана в этой организации безусловно было связано с национальной стратегией постепенного восстановления экономики страны. Данная организация имела немалый опыт в вопросах экономического сотрудничества, однако её расширение с помощью присоединения новых стран, позволило ей существенно расширить и активизировать свою деятельность.

Организация экономического сотрудничества — обширное пространство в 8 миллионов квадратных километров, объединяющее полмиллиарда человек с общей историей, культурой и религией. Её территория, расположена между Индийским океаном и Средиземноморьем с одной стороны и трансконтинентальными сухопутными и морскими

торговыми путями, с другой стороны [6]. Области сотрудничества организации являются: торговля, транспорт и коммуникации, энергетика, туризм, экономический рост и продуктивность, социальное благосостояние и окружающая среда.

Имеется документ “Перспективы ОЭС-2025”, который был принят в марте 2017 году на 13-ом Саммите глав государств-членов ОЭС в Исламабаде и где были определены основные направления деятельности ОЭС на последующие годы [7].

В мировой практике, в международных интеграционных объединениях, каждая организация ведёт свою деятельность в рамках документов, в которых определены перспективы их сотрудничества. Документ “Перспективы ОЭС-2025” состоит из таких пунктов как:

- ✓ изложение перспектив
- ✓ основные принципы
- ✓ области сотрудничества
- ✓ осуществление и координация

В каждой из этих пунктов рассматриваются стратегические цели организации, политическая среда и ожидаемые результаты.

Основу экономических интеграций во многих случаях составляют внешнеторговые отношения между странами-членами организации. В данном контексте во внутренней структуре ОЭС существует такое соглашение как Торговое соглашение Организации Экономического Сотрудничества.

Торговое соглашение Организации Экономического Сотрудничества (ЭКОТА) было подписано Республикой Таджикистаном в ходе 2-го Совещания Министров торговли ЭКО, которое состоялось 15-17 июля 2003 г. в Исламабаде (Пакистан) и ратифицировано Постановлением Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан № 1163 от 23 июня 2004 года [1].

В ходе данного документа (в области торговли) были заложены ожидаемые результаты:

- торговое соглашение ОЭС (ЭКОТА) будет внедрено и членство в ЭКОТА будет увеличено;
- масштаб ЭКОТА будет расширен от преференциальной торговли до Соглашения о свободной торговле;
- странам не-членам ВТО будет оказана помощь в их вступлении в ВТО;
- следующие, ждущие одобрения, торговые соглашения будут введены:
 - a. Соглашение ОЭС о взаимной административной помощи в таможенных вопросах
 - b. Соглашение ОЭС по совместной деятельности по продвижению;
 - c. Соглашение ОЭС по содействию торговле;
 - d. Региональное соглашение по сотрудничеству в вопросах налогообложения;
- будет введена в действие Схема визового спикера ОЭС для бизнесменов;
- будет создана Страховая компания ОЭС;
- роль банка ОЭС будет укреплена в целях развития экономик ОЭС. Членство банка будет увеличено;
- будут подготовлены и выполнены программы по наращиванию потенциала организаций содействия торговле стран-участниц;
- будут организованы региональные выставки и ярмарки торговли;
- надежная программа торгового финансирования будет открыта для укрепления региональной торговли [9].

В связи с ожидаемыми результатами можно анализировать тот факт, что пока не все из них были реализованы. По официальным данным организации в последнее время деятельность ОЭС была направлена большего всего на реконструкции транзитных дорог. В рамках торговых соглашений страны- участницы постепенно трансформируют торговые

операции на цифровую торговлю. Так же каждый год в каждой из стран участниц проводятся разные ярмарки организованной организацией.

Торговое Соглашение ЭКО (ЭКОТА) должна в приемлемые сроки обеспечить постепенное устранение нетарифных барьеров, а также поэтапное снижение тарифов. Также назначен координатор от Министерства экономики и торговли Республики Таджикистан для координации работ по различным вопросам, касающихся ЭКОТА. Согласно положениям соглашения, будет учрежден Совет по сотрудничеству для мониторинга и контроля хода выполнения соглашения. Каждая страна-член может создать национальный координационный комитет в составе соответствующих министерств и организаций, работающих по ЭКОТА, который бы функционировал под контролем своих представителей в Совете по сотрудничеству.

Внешнеторговый оборот Таджикистана в 2023 году достиг \$5137958,4 миллион долларов. В частности, \$971317,6 тыс. приходится на экспорт, а \$4166640,8 млн. - на импорт.

Товарооборот между Таджикистаном и странами-членами ЭКО (Афганистан, Азербайджан, Иран, Казахстан, Киргизия, Пакистан, Туркменистан, Турция и Узбекистан) в 2023 году составил \$1801528,2 млн., что составляет 35,06% от внешнеторгового оборота страны.

Источник: https://nbt.tj/ru/payments_balance/analytical_table.php

Динамика торговли между Республикой Таджикистан со странами ОЭС больше всего указывает на Казахстан и Узбекистан, что свидетельствует о росте взаимной торговли между странами.

Основными товарами экспорта из Казахстана в Таджикистан являются: пшеница, природный газ, оксиды и гидроксиды алюминия, мука пшеничная, ячмень, макаронные

изделия. Основными товарами импорта из Таджикистана в Казахстан являются: руды и концентраты цинковые, руды и концентраты свинцовые, руды и концентраты медные, прутки и профили алюминиевые, фрукты и овощи, сухофрукты и др. Основными позициями экспорта Узбекистана в Таджикистан являются: транспортные услуги, продовольственные товары, нефтегазовая продукция, минеральные удобрения (азотные, фосфорные и др.), товары для физических лиц, текстильная продукция, черные металлы, пластмасса и изделия из них, электротехническая продукция и др. Импорт из Таджикистана в Узбекистан: руды и концентраты цинковые, строительные материалы (цемент), электроэнергия, черные металлы, цветные металлы. Самый низкий показатель торгового сотрудничества Таджикистан имеет только с Азербайджаном: в основном в этом контексте речь идет об импорте семян масличных культур и маслосодержащих плодов.

Наиболее приемлемым путем реализации продуктивных программ, является создание свободных экономических зон. Многие из стран ЭКО в этом направлении имеют богатый опыт. В январе 2021 года были проведены первое совещание глав специальных экономических зон стран-членов ОЭС и 31-е заседание Совета регионального планирования [11].

Роль свободных экономических зон является важнейшим фактором развития. Её целью является обеспечения благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций, технологий, управленческого опыта, создания современной и социальной инфраструктуры, решения проблем занятости и формирования новых рабочих мест, а также насыщения внутреннего рынка продукцией и товарами потребительского, производственного назначения и повышения уровня жизни населения. Республика Таджикистан может привлекать иностранные инвестиции используя свои свободные экономические зоны. В настоящее время на территории республики существуют четыре свободные экономические зоны:

СЭЗ «Пяндж» - общей площадью - 401 га (Хатлонская область)

СЭЗ «Дангара» - общей площадью - 521 га (Хатлонская область)

СЭЗ «Сугд» общей площадью - 320 га (Согдийская область)

СЭЗ «Ишкочим» общей площадью - 200 га (ГБАО)

В области промышленности принят План действий ЭКО по сотрудничеству в области промышленности, предусматривающий взаимодействие в следующих сферах: улучшение инвестиционного климата, стандартизация, улучшение качества продукции, преодоление технических барьеров, облегчение торговли, развитие частного сектора, создание малых и средних промышленных предприятий, передача технологий [2].

В 2019 году Таджикистан председательствовал в Организации экономического сотрудничества и 9 ноября этого же года в г. Анталия, Турция состоялось 24-е заседание Совета министров Организации экономического сотрудничества (ЭКО), в ходе которого Таджикистан передал председательство этой организации Турции. Глава делегации таджикской страны, Первый заместитель министра иностранных дел Хусрав Нозири в качестве председателя 23-го заседания Совета министров Организации экономического сотрудничества перечислил достижения ЭКО в период председательства Республики Таджикистан указав на приоритетные направления сотрудничества на пространстве Организации, и подчеркнул, что важность реализации эффективных региональных проектов состоит, прежде всего в наращивании торгового оборота между странами-членами [3]. Во время встречи министров туризма стран-членов ЭКО (3 октября 2019 г.) было объявлено столицей Таджикистана туристической столицей ЭКО на 2020-2021 гг. и со стороны Таджикистана с Институтом культуры Организации экономического сотрудничества было подготовлено и издано специальный выпуск журнала «ЕСО Heritage» (Наследие ЭКО). Особенностью журнала является послание Лидера нации в котором говорится: «Душанбе сегодня стал современным процветающим городом, воплощением передовой культуры урбанизации, местом проведения международных конференций и настоящей туристической достопримечательностью региона. Наряду с этими качествами Душанбе - это город дружбы, братства и солидарности, поскольку развитие туризма, наряду с возможностью представить

историю, культуру, природу и национальные традиции страны, также способствует укреплению дружбы и братства среди представителей разных народов и наций» [10].

В рамках сотрудничества стран в организации особое внимание уделяется транзитным перевозкам, которые рассматриваются как эффективная стратегия расширения торговли путем развития регионального транзитно-транспортного сотрудничества.

Высоко оценивая деятельность ОЭС в 2022 году, в 26-е заседание Совета министров иностранных дел ОЭС, которая состоялась в Ташкенте 24 января 2023 года под председательством исполняющего обязанности министра иностранных дел Узбекистана, было принято «Ташкентское коммюнике» (Итоговый документ) [4]. В этом документе страны ОЭС единогласно одобрили устав Регионального центра ОЭС по управлению рисками стихийных бедствий, расширение регионального сотрудничества для обеспечения энергетической безопасности и устойчивой энергетики, поддержали создание диалоговой платформы высокого уровня по экологическому сотрудничеству, укрепление регионального сотрудничества в области продовольственной безопасности, а также новые инициативы по укреплению транспортных связей, включая транс - каспийские маршруты, такие как коридор Алматы-Стамбул.

Коммерциализация коридора Казахстан-Туркменистан-Иран, ввод в эксплуатацию грузового поезда Исламабад-Тегеран-Стамбул, запуск коридора Кыргызстан-Таджикистан-Афганистан-Иран, коммерциализация коридора Иран-Тегеран-Стамбул-ОЭС, создание железнодорожных и автомобильных сетей от Алматы до Стамбула и Бандар-Аббаса, а также рост пересечения границ между странами- членами ОЭС, стали главными достижениями ОЭС с момента ее расширения.

Так же для укрепления региональной связи, в 2022 году началась проработка формирования двух новых ключевых коридоров — Кыргызстан–Узбекистан–Туркменистан–Иран и Таджикистан–Узбекистан–Туркменистан–Иран–Турция [4].

Необходимо отметить, что эти коридоры необходимы для упрощения (облегчения) перевозки транспортировки товаров и услуг между странами член организации. Осуществление перевозок по существующим транспортным коридорам, устранение нетарифных барьеров и постепенное снижение тарифов позволит развивать эффективную транзитную торговлю во всем пространстве ЭКО, поощрять торговлю на приграничных пропускных пунктах. В этих условиях появится возможность прямого выхода стран Центральной Азии к морским портам.

«Рамки осуществления» Перспектив ОЭС 2025 (в сфере торговли)

Ожидаемый результат	Деятельность для достижения результата	Период для достижения результата	Результаты	Ответственный Организация/Член Страны
ЭКОТА начнет функционировать и расширит свой состав	1. Регулярные заседания Совета по сотрудничеству ЭКОТА (ССЭ) и коммуникация и распространение информации будут проводиться	2017-25	Налажены регулярные консультации и переговоры по ускорению реализации ЭКОТА	Секретариат ОЭС и Афганистан, Иран, Пакистан, Таджикистан и Турция
	2. Договаривающиеся страны-члены согласятся выполнить соглашение	Январь 2018 г.	Операционализована система ЭКОТА между согласованными договаривающимися странами-членами	Афганистан, Иран, Пакистан, Таджикистан и Турция
	3. ЭКОТА расширится, включив все страны-члены	Январь 2025 г.	Ратифицированное соглашение и предоставленный перечень продукции	Все страны члены ОЭС

Масштаб ЭКОТА будет расширен от преференциальной торговли до Соглашения о свободной торговле	Регулярные заседания Совета по сотрудничеству ЭКОТА (ССЭ) и коммуникация и распространение информации будут проводиться	2017-25	Гарантированные регулярные консультации и переговоры по ССТ ОЭС	Секретариат ОЭС и заинтересованные страны члены ОЭС
Странам не-членам ВТО будет оказана помощь в их вступлении в ВТО	1. Будут организованы Семинары ОЭС при содействии ВТО, ЮНКТАД, ИБР и Банка торговли и развития ОЭС Регулярная связь и распространение информации будут обеспечены	2017-25	Налажены регулярные консультации и обмен идеями о том, как помочь странам членам, не входящим в ВТО, вступить в ВТО	Секретариат ОЭС и страны члены ОЭС
Программы по наращиванию потенциала организаций содействия торговле стран участниц будут подготовлены и выполнены.	1. Регулярные заседания Форума ОЭС организаций по продвижению торговли (ФОПТ) будут проводиться и связь и распространение информации будут осуществляться	2017-25	Реализованный годовой календарь тренингов	Секретариат ОЭС, БТР ОЭС, доноры и страны-члены ОЭС
	Годовой календарь тренингов при поддержке БТР ОЭС и других региональных и международных организаций будет реализован	2017-25	Улучшенный потенциал обученного персонала Организаций по продвижению торговли	Секретариат ОЭС, БТР ОЭС, доноры и страны-члены ОЭС
Региональные выставки и ярмарки торговли будут организованы.	1. Регулярные заседания Форума ОЭС организаций по продвижению торговли (ФОПТ), связь и распространение информации будут проводиться	2017-25	☐ Реализованный календарь годовых торговых выставок и ярмарок ОЭС ☐ Организованные региональные торговые выставки и ярмарки	Секретариат ОЭС, страны члены и ТПП ОЭС
	2. ТПП ОЭС будет мотивирована и поддержана в проведении этих мероприятий в координации ОПТ ОЭС	2017-25	Организованные региональные торговые выставки и ярмарки	Секретариат ОЭС, страны члены и ТПП ОЭС
	3. Программы будут организованы для средств массовой информации стран-членов для содействия торговле и экономической деятельности	2020-2025	Программы для СМИ организованы	Секретариат ОЭС, страны-члены и ТПП ОЭС
Региональная транзитная транспортная инфраструктура будет улучшена, чтобы	1. Региональный форум партнерства будет организован с БТР ОЭС с помощью приглашения финансовых учреждений /	2025 и далее	Полученные вклады международных финансовых институтов, чтобы софинансировать некоторые	Все страны члены ОЭС

<p>устранить пробелы и соединить страны-члены и регион с соседними регионами и достичь международных рынков. международных</p>	<p>потенциальных доноров представлять проекты в области инфраструктуры, выявленных в рамках планов развития автомобильной и железнодорожной сети ОЭС 2. Отсутствующие автодорожные и железнодорожные звенья будут завершены 3. Услуги скоростного поезда будут расширены 4. Перевалочные мощности будут увеличены 5. Модельные шоссе будут расширены</p>		<p>приоритетные проекты в сотрудничестве со странами-членами Гарантированная физическая взаимосвязь всех СЧ через основные автомобильные/ железнодорожные транзитные маршруты Основанный более эффективный и быстрый транспорт Сниженные неэффективные элементы, включая время и затраты / расширенный доступ к рынку</p>	
--	--	--	--	--

Источник: <https://eco.int/eco-vision/>

Участие Республики Таджикистан в региональных интеграционных объединениях укрепляет статус республики в мировой арене. С помощью таких объединений страны укрепляют политические, экономические, социальные и культурные основы страны. Объединяясь в одну организацию, страны участниц стали более сильными, развитыми, прогрессивными, что свидетельствует о продвижении совместной работы.

Организация экономического сотрудничества (ОЭС) может играть важную роль в развитии экономики Таджикистана. В рамках сотрудничества с ОЭС, Таджикистан может получить доступ к новым технологиям, инвестициям и рынкам для своих товаров.

Таджикистан и Организация экономического сотрудничества (ОЭС) имеют долгую и продуктивную историю сотрудничества. Таджикистан стал членом Организации экономического сотрудничества в 1992 году. С момента вступления в ОЭС, Таджикистан активно участвует в различных программах и инициативах, предлагаемых организацией.

Сотрудничество между Таджикистаном и Организацией экономического сотрудничества охватывает различные области, такие как торговля, инвестиции, транспорт, энергетика, аграрный сектор и другие. ОЭС помогает Таджикистану в укреплении экономической стабильности и развитии страны через финансовую поддержку, информационный обмен, техническую помощь и другие мероприятия.

Взаимодействие между Таджикистаном и ОЭС имеет большое значение для обеих сторон. Для Таджикистана это возможность получить поддержку и ресурсы для развития экономики и инфраструктуры, а для Организации экономического сотрудничества - укрепить присутствие на территории стран Центральной Азии и улучшить экономические связи в регионе. Таким образом, сотрудничество между Таджикистаном и Организацией экономического сотрудничества продолжает развиваться и укрепляться, принося взаимные выгоды и способствуя экономическому развитию обеих сторон.

Один из главных аспектов развития, который может предложить сотрудничество с ОЭС, это расширение торгового и экономического партнерства. Участие Таджикистана в экономических проектах ОЭС, таких как создание зон свободной торговли, совместное инвестирование в инфраструктуру и технологические инновации, может способствовать снижению изоляции и укреплению экономической стабильности в стране.

Кроме того, сотрудничество с ОЭС может способствовать развитию транспортной инфраструктуры, повышению энергоэффективности, содействию международному туризму и обмену опытом в сфере образования и науки.

Однако для успешного развития сотрудничества Таджикистана с ОЭС важно учитывать особенности и потребности страны, поддерживать диалог и координацию действий между участниками, а также обеспечивать прозрачность и устойчивость проектов.

При исследовании данной темы, для развития о сотрудничестве Таджикистана с ОЭС можно предложить следующее:

-один из потенциалов для развития Таджикистана при участии в ОЭС может быть сфера энергетики. Таджикистан обладает большим потенциалом для производства энергии из гидроэнергетики, и с поддержкой ОЭС, страна может усилить свои усилия в этом направлении. Это позволит не только обеспечить собственные нужды в энергии, но и начать экспорт электроэнергии в другие страны.

-другой перспективный подход может быть связан с развитием сельского хозяйства. Таджикистан имеет благоприятные условия для сельскохозяйственного производства, но нуждается в современных технологиях и инфраструктуре. При участии в ОЭС, Таджикистан может получить доступ к финансированию и экспертизе для модернизации сельского хозяйства, что повысит производительность и качества продукции.

Таким образом, сотрудничество Таджикистана с Организацией экономического сотрудничества может стать ключевым фактором для ускорения экономического роста и развития страны. Важно, чтобы правительство Таджикистана активно предложила усилия над привлечением инвестиций и реализацией перспективных проектов в рамках сотрудничества с ОЭС.

Список литературы

1. В Душанбе обсуждают выгоды Торгового соглашения для стран-участниц ЭКО, его подписавших. Электронный ресурс: <https://old.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/20071206/v-dushanbe-obsuzhdayut-vygody-torgovogo-soglasheniya-dlya-stran-uchastnits-eko-ego-podpisavshik>
2. В Исламабаде состоится 13-й саммит Организации экономического сотрудничества (ЭКО)/ Март 1, 2017/ Электронный ресурс: <https://khovar.tj/rus/2017/03/v-islamabade-sostoitsya-13-j-sammit-organizatsii-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-eko/>
3. Заседание Организации экономического сотрудничества под председательством Таджикистана. Электронный ресурс: <https://mfa.tj/ru/main/view/5157/zasedanie-organizatsii-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-pod-predsedatelstvom-tadzhikistana>
4. Организация Экономического сотрудничества провела 26-е заседание Совета министров иностранных дел 25/01/2023 Электронный ресурс: <https://www.newscentralasia.net/2023/01/25/organizatsiya-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-provela-26-ye-zasedaniye-soveta-ministrov-inostrannykh-del/>
5. Саммит ОЭС – платформа для развития торгово-экономического сотрудничества. Электронный ресурс: <https://miit.uz/ru/news/sammit-oes-platforma-dlja-razvitija-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-> (Дата обращения: 18.01.2024)
6. Страны ОЭС всё глубже осознают выгоду от более тесного взаимодействия — пресс-секретарь президента Узбекистана/ 7 ноября 2023/ Электронный ресурс: <https://www.gazeta.uz/ru/2023/11/07/oec/>
7. Таджикистан и Организация экономического сотрудничества (ОЭС). Электронный ресурс: <https://mfa.tj/ru/main/view/194/tadzhikistan-i-organizatsiya-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-oes> (Дата обращения: 18.01.2024г.)
8. 25-ое заседание Совета Министров иностранных дел ОЭС//29/11/2021// Электронный ресурс: <https://www.newscentralasia.net/2021/11/29/25-zasedaniye-soveta-ministrov-eco-ru/>
9. ECO Vision 2025 and implementation Framework// February 2017
10. The quarterly cultural magazine of ECO Cultural Institute (ECI) // ECO Heritage Issue 29, Dushanbe city special issue, volume 9, june 2021 ISSN 2008-546X// DUSHANBE ECO

tourism capital for 2020-2021// Электронный ресурс:
<https://mfatj.ru/almaty/view/8118/spetsialnyi-vypusk-eco-heritage-nasledie-eko-posvyashchennyi-dushanbe>

11. Электронный ресурс: <https://avesta.tj/2023/11/07/tashkentskij-sammit-oes-novaya-osnovadlya-vyrobki-obshhih-podhodov-k-resheniyu-aktualnyh-dlya-obshirnogo-regiona-voprosov/>

TAJIKISTAN AND THE ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION QURBONZODA FARIDA

researcher at the Institute of studying of the problems of Asian and European countries, tel. mob. 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 33, tel.: (+992) 930330352; E-mail: kurbonova_22@mail.ru

The integration processes taking place at the present stage in the world are one of the key ones in the formation of the system of international relations and often become the only necessary step and stage in the development of the country. The formation of the Economic Cooperation Organization involved in the times when countries needed to unite in order to preserve political, economic and cultural stability and make them stronger and more sustainable. Tajikistan's role in the organization is great and takes a special place in its further development. The article analyzes the active participation of the Republic of Tajikistan in the organization, which tasks were completed and the results of the study are shown.

Keywords: *Tajikistan, Economic Cooperation Organizations, cooperation, trade, economy, integration, tourism, transport.*

ТОҶИКИСТОН ВА СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДИ Қурбонзода Фарид

ходими илмии Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992 930330352; E-mail: kurbonova_22@mail.ru

Равандҳои ҳамгироӣ, ки дар марҳилаи кунунии ҷаҳон ба амал меоянд, яке аз калидҳои ташаккули низоми муносибатҳои байналмилалӣ буда ва аксар вақт ягона марҳилаи зарурӣ дар рушди давлат мегарданд. Таъсиси Созмони ҳамкории иқтисодӣ ба он замонҳое рост меояд, ки кишварҳо барои нигоҳ доштани суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ роҳи ҳамгироиро пеш гирифта, бо ҳамдигар муттаҳид шуданд, то ки мустаҳкамтар ва устувортар гарданд. Нақши Тоҷикистон дар созмони мазкур бузург аст ва дар рушди минбаъдаи он ҷойгоҳи махсус дорад. Дар мақолаи мазкур иштироқи фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СХИ, кадом вазифаҳо иҷро гардида шудаанд, натиҷаҳо дар ҷараени тадқиқот нишон дода шудаанд, таҳлил карда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: *Тоҷикистон, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, ҳамкорӣ, савдо, иқтисод, ҳамгироӣ, сайёҳӣ, нақлиёт.*

МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ (мулоҳизоте кулӣ дар заминаи пешрафтҳои Кореяи Ҷанубӣ)

ЛУТФУЛЛО БАРОТОВ

Ходими калони илмии Институти омузиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33, тел. 918780555, email: mehr1981@mail.ru

Дар заминаи омузиши таҷрибаи муваффақи рушди иқтисодии кишварҳои пешрафта, муаллиф раванди ислоҳот ва рушди Ҷумҳурии Корея дар давраи муосирро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҷиддияту саҳткӯшӣ ва ҳадафмандии раҳбарони ин

кишвар, аз аввали солҳои шастуми асри гузашта то имрӯз, ба омили асосии рушду пешрафти он табдил ёфтааст, ки барои дигар кишварҳои рӯ ба рушд намуна буда метавонад. Гузоштани ҳадафҳои мушаххас ва маҳдуд, ки имкони амалӣ кардани онҳо вучуд дорад, дуруст интихоб кардани шарикон аз бахши хусусӣ ва пайваста ислоҳот ворид кардан дар сиёсат, чиҳати мутобиқ сохтани шароити дохилӣ бо тағйирот дар сатҳи ҷаҳонӣ, аз вижагиҳои ҳукуматҳои ин кишвар дар давраи мавриди назар будааст. Онҳо тавонистанд муҳити қору сармоягузори хуберо нахуст барои ширкатҳои дохилӣ муҳайё созанд ва баъдан аз аввали солҳои 80-уми асри гузашта батадрич онро барои ширкатҳои хориҷӣ низ таъмин намоянд. Ин сиёсат рушди устувори Кореяи Ҷанубиро барои чанд даҳсола таъмин карда, онро ба гурӯҳи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ворид намуд.

Калидвожаҳо: Кореяи Ҷанубӣ, таҷрибаи иқтисодӣ, рушди иқтисод, муҳити сармоягузорӣ, Тоҷикистон, саноатикунонӣ, ислоҳот, технология, илм.

Расидан ба рушди баландсуръату устувор дар як кишвар ба тағйирёбандаҳои зиёд вобаста мебошад. Дар якҷоягӣ ислоҳот ворид кардан дар ҳамаи соҳаҳои вобаста ба рушди иқтисодӣ муҳитеро ба миён меоварад, ки руҳияи соҳибқорӣ боло гирифта, сармоягузорӣ бештар мегардад. Ин муҳит даромади давлат ва аҳолиро зиёд намуда, боиси кам гаштани камбизоатӣ ва бартараф шудани мушкилоти зиёде дар ҷомеа мегардад.

Дар дусад соли охир кишварҳои зиёде тавонистанд муҳити дурусти сармоягузорию ба вучуд биёранд, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодии баландсуръат даст ёфтанд ва ба гурӯҳи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ворид гарданд. Барои як кишвари рӯ ба рушд омӯхтани таҷрибаи онҳо, чиҳати дури ҷустан аз хатоҳо ва истифодаи таҷрибаҳои дурусти ин кишварҳо, шарт ва зарур мебошад. Ҳамчунин, дарки дурусти ҷойгоҳи кишвари худ, гузоштани ҳадафҳои мушаххас чиҳати ислоҳи вазъ, таҳия ва амалисозии сиёсати дуруст барои ба вучуд овардани як муҳити созандаи иқтисодӣ, вазифаи ҳар як ҳукумати амалкунанда мебошад. Бе дарки ҷойгоҳи воқеии кишвар дар ҷаҳони муосир, эътирофи мавқеи аслии давлат дар сатҳи байналмилалӣ, шинохти омилҳои боздорандаи рушд ва барномарезии илмбунёди давлатӣ аз ҷониби тасмимгирандагони аслии давлат, ислоҳоти бунёдии таҳкимбахши муҳити сармоягузорӣ ғайримумкин аст.

Ҷумҳурии Корея ё Кореяи Ҷанубӣ аз ҷумлаи кишварҳои мебошад, ки таҷрибаи ибратомӯзе дар ростии ислоҳот ва рушдро дорад. Ин кишвар тавонистааст дар се даҳсола аз як давлати ҷангзада ва ақибмондаи кишоварзӣ ба як кишвари пешрафтаи саноатӣ ва дорои технологияҳои муосир табдил ёбад. Ин равандро дар адабиёти илмӣ “Муъҷизаи дарёи Ҳан” унвон гузоштаанд. Онҳо дар пайравӣ аз “Муъҷизаи Рейн”-и Олмон мехостанд ислоҳоти ҷиддӣ гузаронида дар як давраи кӯтоҳ аз бӯҳрон бароянд. Ҳангоми суҳанронии худ дар остонаи соли нави 1961 нахуствазири вақти Кореяи Ҷанубӣ Чанг Мён мегӯяд: “Барои расидан ба ”Муъҷизаи дарёи Ҳан” ба мисли Олмон, мо бояд ҷиддият ва саҳткӯшии монанд ба олмониҳоро дошта бошем”. Онҳо дар солҳои баъдӣ ин ҳадафҳои худро тавонистанд бо ҳамон ҷиддияту саҳткӯшӣ ва ҳадафмандӣ амалӣ созанд. Дар воқеъ, гузариши як кишвар аз ҷаҳру ақибмондагӣ ба иқтисоди пешрафтаву дорои технологияҳои мураккаб дар як муддати нисбатан кӯтоҳ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ хеле кам ба назар мерасад. Саноатикунонӣ дар ин кишвар ҳамагӣ 19 сол тул кашидааст, ки барои мисол ин давра дар Олмон 68 сол ва дар Нидерландия 98 сол давом кардааст (2). Даҳҳо кишвари дигаре дар ҷаҳон вучуд дорад, ки даҳсолаҳо ҳадафҳои саноатикунонӣ ба миён мегузоранд, вале дар амал аз суръати ҷараёни дарёи рушди ҷаҳонӣ як зарра ҳам натавонистанд суръати рушди бештаре дошта бошанд.

Кореяи Ҷанубӣ ҳамчун як кишвари шарқии худудан бо Тоҷикистон наздик метавонад барои кишвари мо намуна бошад. Ин кишвар дар замони муосир бо қонуну қоидаҳои иқтисодии ҷорӣ дар ҷаҳони имрӯз тавонистааст ба рушди босуръат даст ёбад. Омӯзиши таҷрибаи ин кишвар ва истифодаи роҳу усулҳои истифодашуда дар он метавонад моро барои расидан ба ҳадафи ҷоруми стратегӣ “Саноатикунонии босуръати кишвар” кумак кунад. Аҳамияти омӯзиши таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ барои ҳар кишвари рӯ

ба рушд муҳим мебошад. Дар пайроҳаи расидан ба рушди устувору баландсуръат донишҳои дастрасшуда аз ин омӯзишҳо хеле зарур мебошад. Ин донишҳо имкон медиҳанд, ки бо такрор накардани хатогиҳо ва истифодаи таҷрибаи коршоями ин кишвар, муҳлати амалӣ сохтани ҳадафҳои бузурги иқтисодӣ ба маротиб кам карда шавад.

Ҳарчанд решаҳои асосии рушду пешрафти иқтисодиву иҷтимоии Кореяи Ҷанубӣ ба авалли асри 20-ум бармегардад, вале ислоҳоти ҷиддӣ ва натиҷагирӣ аз он аз солҳои 60-уми асри гузашта шуруъ шудааст. Баъди ба даст овардани истиқлолият пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Корея воридаи ҷоҷеаи дигар шуд. Ҷанги дохилӣ дар ин кишвар, ки боиси ду пора гардидани он шуд, онро ба харобазор табдил дод. Гузашта аз ин, қисмати зиёди корхонаҳои саноатӣ, ки аз ҷопониҳо монда буданд, дар ҳудуди Кореяи Шимолӣ монданд. Он замон Кореяи Ҷанубӣ як кишвари кишоварзӣ буд, ки аз ҷиҳати рушди саноат аз Кореяи Шимолӣ ақиб монда буд. Пас аз ҷанги солҳои 1950-1953 Кореяи Ҷанубӣ кӯшиш мекард ислоҳот кунад ва кишварро ба пайроҳаи рушд ворид намояд. Вале мавҷудияи фасоду ришвахории густарда монеи амалӣ сохтани ин аҳдоф мегардид. Илова бар ин, муборизаи сиёсии ҳизбҳои гуногун иҷроӣ ҳадафҳои стратегии бузургро мушкил месохт. Кишвар ба як ҳукумати саҳтгир ва ҳадафманд эҳтиёҷ дошт.

16-уми майи соли 1961 дар Кореяи Ҷанубӣ табулоте ба вуқӯъ пайваст, ки вазъиятро дар ин кишвар бақуллӣ дигар сохт. Ин табулотро генерал Парк Чунг-Ҳй раҳбарӣ мекард, ки баъдан барои зиёда аз ду сол ҳукумати муваққатино сарварӣ менамуд. Вай як низоми нисбатан саҳтгирро ҷорӣ карда, салоҳиятҳои президентро зиёд намуд. 15-уми октябри соли 1963 интиҳоботи президентӣ гузаронида шуд, ки Парк Чунг-Ҳй дар он ғалабаро ба даст овард(4). Бо ба даст овардани қудрати бештар Парк Чунг-Ҳй тавонист ҳадафҳои бузургро дар пеш гузошта, тамоми манбаъҳои миллиро барои амалӣ сохтани онҳо равона созад.

Дар мубориза бо фасоду ришвахорӣ ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ бо сарвари Парк Чунг-Ҳй хеле қадамҳои ҷиддӣ бардошт. Онҳо ин мушкилро ҳам дар низоми давлатдорӣ медидад, ҳам дар соҳибкорон. Ин буд, ки “раҳбарони ширкатҳои бузург ба ҳабс гирифта мешуданд, кормандони давлатии зинаи раҳбарикунанда ҳама ихроҷ карда шуданд ва боқимонда кормандони давлатӣ ба бозомӯзии духафтаина равон карда шуда буданд. Баъдан тибқи созишномаи нав раҳбарони ширкатҳои бузург ба ин шарт аз зиндон озод карда шуданд, ки аз ин пас манфиатҳои миллиро болотар аз манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳии худ мегузоранд. Ҳамчунин кормандони нави давлатии дар сатҳи раҳбарикунанда буда, ба таври систематикӣ, дар ҳар шаш моҳ иваз мешуданд, то аз пайвандҳои нави фасодкорӣ миёни онҳо ва ширкатҳои хусусӣ пешгирӣ шавад” (3). Дар баробари ин давлат ҳадафҳои бузурги стратегии худро муайян карда, дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ ба амалӣ сохтани онҳо шуруъ кард.

Солҳои аввали истиқлолият дар Кореяи Ҷанубӣ ислоҳоти замин гузаронида шуда буд ва ин то ҷойе заминаи рушди фарогирро ба вуҷуд оварда буд(1). Ҳукумати нав дар солҳои 60-ум ба рушди соҳаи саноати сабук, ки дар он бартари нисбӣ, бо шарофати қувваи кории арзон, доштанд, тавачҷуҳи бештар намуда, манбаъҳои дар дастдоштаи худро ба он равон кард. Сиёсати давлат ба содироти маҳсулоти осонтавлиде, ки қувваи кории зиёдро талаб мекунад, нигаронида шуда, ба ширкатҳои содироткунанда сабукиҳои зиёд дода мешуд. “Ин амалан ба ин далел буд, ки тибқи қонунҳои назарияи иқтисодӣ, тичорати озод манбаи муҳими рушди иқтисодӣ аст ва даромаднокии он, дар ҳоли таҳассус ёфтани ба истеҳсоли маҳсулоте, ки дар он кишвар бартари нисбӣ дорад, устувор боқӣ мемонад”(3). Ин сиёсат барои чанд сол тавонист муваффақ бошад ва иқтисоди Кореяи Ҷанубӣ рушди баландсуръат дошта бошад. Вале, бо боло рафтани арзиши қувваи корӣ дар ин кишвар ва ворид шудани кишварҳои дигари минтақа ба бозори маҳсулоти саноати сабук, ки қувваи арзонтари корӣ доштанд, ояндаи ин сиёсатро зерӣ суол мебард. Аз ин ҷост, ки ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ нақшаҳои навро рӯи даст гирифта, ба саноати вазнин ва кимиёвӣ тавачҷуҳ кард. “Шаш соҳа (филизот, оҳангудозӣ, кимиёвӣ, электроника, мошинлот ва киштисозӣ) барои дастгирӣ муайян шуда,

имконоти лозима фароҳам оварда шуданд ва ширкатҳои бузурги хусусӣ барои кор дар онҳо равона карда шуданд” (3).

Ширкатҳои бузурге, ки зери раҳбарии давлат даст ба сохтани корхонаҳои саноати вазнин ва кимиёвӣ заданд, аз ҷониби ҳукумат дастгирии зиёд медидаанд. Дар солҳои 70-уми асри гузашта ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ ниҳодҳои муайянеро барои амалӣ сохтани ҳадафи нави худ таъсис дод. Фонди миллии саноатикунонӣ, Шурои банақшагирии иқтисодӣ, Пажӯҳишгоҳи илму фановарии навини Корея аз ҷумлаи ниҳодҳои мебшанд, ки давлат барои амалӣ кардани нақшаи саноатикунонии худ таъсис дода буд.

Ҷамчунин сабукиҳои андоз ва қарзгириро давлат ба ширкатҳои ба саноати вазнини кимиёвӣ равонашуда пешкаш карда буд. “Сар аз соли 1973 ширкатҳои мазкурро аз андозҳои дохилӣ ба монанди андоз аз даромад барои се сол баъди таъсисёбӣ озод намуда, барои ду соли дигар аз нисфи андозҳо озод карда буд” (3). Давлат ҳамаи ниҳодҳои молиявиро дар даст дошт ва ин қудратро барои дастгирии ширкатҳои мазкур истифода бурда, самти ҳаракати онҳоро муайян менамуд. “Дар аввали солҳои 70-ум молики асосии панҷ бонки тичоратии бузург ва шаш бонки махсуси кишвар давлат буд (3)”. Ин воқеият имкон медод, ки ба ширкатҳои дастбанд дар саноати вазнин ва кимиёвӣ қарзҳо бо фоизи пасттарин дода шавад. Ҳатто фоизи ин қарзҳо манфӣ мешуд, агар сатҳи таваррум дар назар гирифта шавад. Дар баъзе маврид давлат аз бозори молиявии ҷаҳонӣ қарзҳоро бо фоизи муайян гирифта, ба ширкатҳои мавриди назар ба фоизи пасттар медод. Фоизи боқимонда аз буҷаи давлат супорида мешуд. Ин ба ширкатҳо имкон медод, ки воситаҳои молиявиро осонтар ба даст оварда, ҳама неруи худро барои пешрафти кор ва дастрасӣ ба технологияҳои нав равона созанд.

Дар солҳои 60-ум бо пешрафти саноати сабук иқтисоди Кореяи Ҷанубӣ камбудии қувваи кори ҳис намекард. Дар он давра мутахассисони баландкасб камтар лозим буданд. Вале бо пеш гирифтани ҳадафи рушди саноати вазнин ва кимиёвӣ талабот ба ҷунин мутахассисон зиёд шуд. Ҳарчанд ҳукумати ин кишвар ислоҳоти соҳаи илму маорифро пештар оғоз карда буд, дар ин давра ба он таваҷҷуҳи бештар мекард. “Муваффақияти иқтисодии Корея натиҷаи дунболагирии беҳтарсозии имконоти технологӣ, боло бурдани самаранокии ва афзоиши рақобатпазирии ҷаҳонӣ буд. Таҷрибаи Корея нишон медиҳад, ки кишварҳои дар роҳи рушд метавонанд аз сармоягузории саривақтӣ, устувор ва ҳадафнок ба навоарӣ ва технологияҳо манфиати бузург гиранд. Муваффақияти Корея дар беҳтарсозии босуръати имконоти технологӣ дар заминаи ба вучуд овардани инфрасохтори дуруст, тавсеаи сармояи инсонӣ, ва суботи макроиқтисодӣ, ҷамчунин аз худ кардан ва паҳн кардани фановариҳои мавҷудаи ҷаҳонӣ, ба даст омадааст. Густариши муассасаҳои олии омӯзишӣ боиси пайдо шудани мутахассисони дорои касбияти баланд ва неруи кории зарурӣ барои пешбурди корҳои илмӣ-пажӯҳишӣ ва ворид сохтани технологияҳои нав ба соҳаи саноат гардиданд. Давлат пажӯҳишгоҳҳои илмӣ давлатиро таъсис дод, ки онҳо технологияҳои калидӣ барои соҳаи телекоммуникатсия ва нимқилҳо (semiconductors)-ро рушд доданд. Ин дар замоне буд, ки бахши хусусӣ имкони сармоягузории лозима ба корҳои илмӣ-тадқиқотиро надошт” (1, сах. I viii). Дар ин раванд саҳми илму маориф зиёд мебошад ва бе сармоягузории саривақтӣ, устувор ва ҳадафнок ба ин соҳа иқтисод ба камбудии мутахассисони баландкасб рӯ ба рӯ мегардад, ки амалӣ сохтани саноатикунониро номумкин мегардонад. Чунки бе доштани ҷунин мутахассисон тавлиди маҳсулоти бозоргир дар сатҳи ҷаҳонӣ ғайримумкин аст. Ҷумҳурии Корея тавонист вазъиятро дуруст шиносад ва дар баробари сарфи маблағҳои зиёд барои саноатикунонӣ соҳаи илму маорифро низ тақвият диҳад ва мутахассисони заруриро сари вақт омода намояд. Дар ин ҷо нақши пажӯҳишгоҳҳои илмӣ давлатӣ дар баробари мактабу донишгоҳҳо хеле баланд буд. Таҷрибаи ин кишвар дар ҷодаи ба ҳам овардани илму истеҳсолот барои кишварҳои рӯ ба рушд омӯзанда мебошад. Махсусан, таҷрибаи кории пажӯҳишгоҳҳои илмӣ давлатии Корея, ки ҳадафнок кор карда, натиҷаҳои бузургеро ба даст овардаанд. Ҳар кишваре, ки ҷунин ҳадаф мегузорад, бояд чиддият, ҳадафмандӣ ва саҳтқӯшии корегихоро дошта

бошад. Вагарна, даҳсолаҳо дар забон ибораи ба ҳам овардани илму истехсолот чарх мезанаду натиҷа ба сифр наздик боқӣ мемонад.

Як вижагии ҳукуматҳои Кореяи Чанубӣ аз давраи генерал Парк Чунг-Ҳӣ сар карда ин аст, ки онҳо вазъияти кишвари худ ва ҷаҳонро пайваста арзёбӣ мекарданд. Ин имкон меод, ки камбудҳои ошкор гардида, сари вақт ислоҳ шаванд ва ояндаи наздик пешбинӣ гардад. Дар асоси ин арзёбӣҳо онҳо ҳадафҳои стратегии худро ҳар даҳсола иваз мекарданд. Агар солҳои 60-уми асри гузашта ҳадафи асосӣ рушди саноати сабук ва бофандагӣ буд, дар аввали солҳои 70-ум маълум шуд, ки дар бозори ҷаҳонӣ кишварҳои дигар бо бартарии нисбии хубтар ворид шуда истодаанд. Ҳукумати Корея сари вақт воқуниш карда, ҳадафҳои стратегии худро дигар намуд ва рушди саноати вазнин ва кимиёвиро мавриди таваҷҷуҳи асосии худ қарор дод. Бештари манбаъҳои миллии худро барои расидан ба ин ҳадаф равона сохт. Дар ин давра бо ба миён омадани ду бӯҳрони энергетикӣ (солҳои 1973 ва 1979) дар сатҳи ҷаҳонӣ маҳдудиятҳои тижоратӣ миёни кишварҳо бештар шуда буданд. Ин воқеият ба Корея имкон дод, ки воридшавии маҳсулоти рақобаткунандаро аз хориҷ маҳдуд кунад ва ба ширкатҳои худ имкони қавӣ шуданро диҳад. Аммо дар оғози солҳои 80-ум вазъият тағйир ёфт ва ҳукумати ин кишвар маҷбур шуд, маҳдудиятҳоро кам кунад ва бозори дохилии худро ба рӯи ширкатҳои хориҷӣ кушояд. Ин ширкатҳои дохилиро маҷбур мекард қавӣ шуда, бо ширкатҳои хориҷӣ дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошанд.

“Эътилофи давлат бо соҳибкорони бузурги муваффақ боиси рушди Корея дар тӯли се даҳсола (1960-1990) гардид. Мудохилаи мустақими давлат ба бозор ва муносибати мутақобилан судманди давлат бо ширкатҳои бузург “ширеш”-и пайвасткунандае буд, ки ин эътилофро қавӣ мекард ва боиси рушди кишвар мегардид. Аммо идораи ин эътилоф дар баробари васеъшавӣ, мураккабшавӣ ва ҷаҳонишавии иқтисоди Корея торафт мушкил мешуд. Дар қадами баъдӣ барои рушди худ Корея маҷбур шуд сиёсаташро дигар карда, аз дастгирии зиёди ширкатҳои бузург даст кашад ва қоидаҳои иқтисоди бозориро бештар риоя кунад, то иқтисодии иқтисодиву иҷтимоии пурраи худро амалӣ созад” (1, сах. xxxvi). Бо кушода шудан ва боло рафтани ҳамгироии иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ дар солҳои 80-уми асри гузашта Ҷумҳурии Корея маҷбур шуд раванди демократишавии ҳукуматро тезонад. Дар ин давра дар баробари рушди иқтисодӣ ин кишвар ниҳодҳои демократии худро низ беҳтар карда, соли 1987 интихоботи сирф демократиро гузаронд ва раҳбари ғайринизомӣ сари қор омад. Дар охири солҳои 80-ум маълум гардид, ки имконоти рушд дар доираи низоми пешин маҳдуд шудаанд. Зарурати ислоҳоти нав ба миён омада буд.

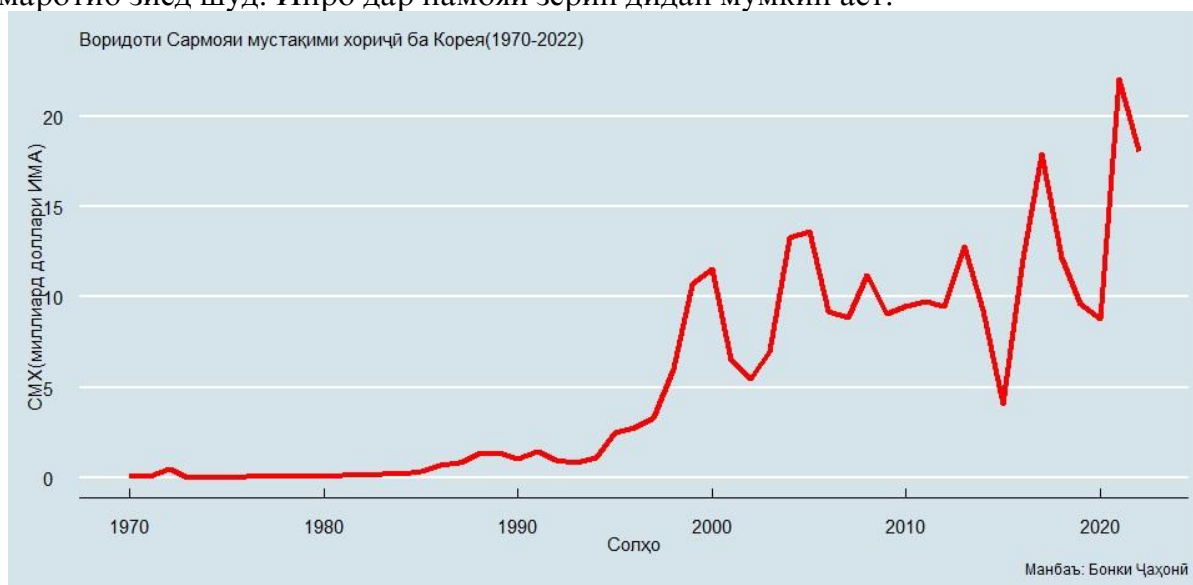
Дар солҳои 90-уми асри гузашта тағйироти ҷиддӣ дар муносибати давлат бо соҳибкорон ба миён омад. Дар ин давра соҳибкории хурду миёна дастгирии бештар меёфт ва кишвар дигар раванди аз худ кардани технологияҳои мавҷуди ҷаҳониро ба поён расонида, худ ба навоарӣ ва эҷоди технологияҳои нав машғул буд. Давлат дар сиёсати худ тағйирот ворид карда, барои рушди корхонаву ширкатҳо муҳити хубтар месохт. Бӯҳрони иқтисодии Осиё тайи солҳои 1997-1998 камбудҳои зиёдеро дар Корея ошкор кард ва имконияти дигаре шуд барои ислоҳоти бештар ворид кардан ба низоми иқтисодиву иҷтимоии ин кишвар. Ҳамин тариқ, дар солҳои баъдӣ низ ислоҳот идома меёфт ва давлат тавонист як муҳити сармоягузорие созад, ки иқтисоди он бо ҳама тағйиротҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ мутобиқ шуда, рушди устувор дошта бошад.

Ислоҳоти пайваста дар баробари тағйирёбии шароити бозори ҷаҳонӣ яке аз вижагиҳои Корея мебошад. “Ислоҳот як амали яқвақта набуда, як раванди давомнок мебошад. Чандин кишварҳои дигар низ ҳамин таҷрибаи ислоҳоти Кореяро дар солҳои 90-ум ва баъд такрор кардаанд. Афзоиши ҳамгироии иқтисодии минтақавиву ҷаҳонии онҳо ҳамроҳ бо тағйироти технологӣ, нишон медиҳад, ки сиёсатҳо бояд ба таври давомнок дар баробари тағйироти вазъият иваз шуда, иқтисодро ба муҳити нав мутобиқ гардонанд” (6, сах. 5). Аммо ин ислоҳот ба осонӣ ба даст намеомад. Чуноне ки қайд карда шуд, ҳукумат аз солҳои 60-ум барои амалӣ соختани ҳадафҳои худ бо ширкатҳои бузург, ки онҳоро “чаебол” (chaebol) меномиданд ва маъмулан ба як оила тааллуқ доштанд, ҳамкориҳои зич мекард. Ин конгломератҳо (ширкатҳои, ки аз чандин корхонаи бо ҳам

алоқаманд набуда иборат мебошанд) аз кумакҳои давлат истифода бурда, дар се даҳсола хеле бузург ва мустақил шуданд. “Дар марҳилаи аввали рушди иқтисодии Корея дар солҳои 60-ум ва 70-ум, ширкатҳои бузург аз Ҳимоят ва дастгирии истисноии давлат бархурдор буданд ва аз тариқи дастрасии инҳисории худ ба манбаъҳо ба рушди босуръати иқтисодии кишвар кумак расониданд. Давлат ба онҳо иҷозат дод то дар соҳаҳои муайян фаъолияти иқтисодӣ дошта бошанд ва ба таври доимӣ ба онҳо кумакҳои молӣ, қарзҳо бо фоизи паст, сабукиҳо дар андозҳо, дастрасӣ ба арзи хориҷӣ, иҷозатномаҳо барои воридоту содирот меод. То охири ҳукумати низомӣ дар соли 1987 давлат ва чаеболҳо фазои иқтисодии Кореяро дар даст доштанд ва бо ҳам ҳамкориҳои мутақобилан судманд мекарданд. Бо дар даст доштани сармоя давлат дар он мавқеъ буд, ки метавонист фаъолияти чаеболҳоро ҳамроҳанг кунад. Дар айни ҳол, давлат барои дастбӣ ба ҳадафҳои худ, яъне таҳаввул ва рушди саноат, ба чаеболҳо эҳтиҷ дошт” (6, саҳ. 32). Ин ширкатҳои бузург дар бештар маврид монеи ислоҳоти бунёди мешуданд ва намехостанд, ки мақоми хоси худро аз даст диҳанд.

Бо бештар ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ чаеболҳо аз ҷиҳати молиявӣ мустақилтар шуда, заминаи мустақами эҷоди технологияҳои навинро доро шуданд. “Дар давраи солҳои 1987-1997 системаи Кореяро метавон ҳамчун капитализми чаеболӣ тавсиф кард. Чаеболҳо батадрич аз Ҳимоя, дастгирӣ ва раҳнамоии давлат мустақил шуданд” (6, саҳ. 32). Ин гуна ширкатҳо хеле бузург шуда, дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир буданд. Барои давлат ҳам дигар идораи ин ширкатҳо мушкил шуда буд. Ин буд, ки дар солҳои аввали 90-ум, вақте Кореяи Ҷанубӣ ислоҳоти заруриро барои ворид шудан ба Созмони ҳамкорӣ ва тавсеаи иқтисодӣ (ҷамъи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва рушди демократӣ пешрафта) пайгирӣ мекард, дар баъзе ҳолатҳо бо муқобилияти ин ширкатҳо дучор мешуд. Аммо Бухрони иқтисодии Осиё дар солҳои 1997-1998 вазъиятро барои ислоҳот ворид кардан мувофиқтар сохт. Дар ин бухрон аз нисф зиёди чаеболҳо варшикаста гардида, дар ҷомеа зарурати ислоҳот ворид кардан аз ҷониби аксарият дарк карда шуд. Ин фурсатро ҳукумат дуруст истифода карда, ислоҳотро сари вақт роҳандозӣ намуд. Ба шарофати ислоҳоти саривақтӣ яке аз аввалинҳо шуда бухрони мазкурро паси сар кард. Баъд аз рафъ шудани бухрон чаеболҳои боқимонда ва ширкатҳои дигари хурду миёна дар шароити нав рушд мекарданд, ки то имрӯз дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳи худро мустақам нумуда истодаанд.

Ҳамин тариқ, Кореяи Ҷанубӣ дар раванди рушди иқтисодии босуръати худ ҳамеша вазъиятро арзбӣ карда, сиёсатҳои худро иваз мекард. Агар дар ду даҳсолаи аввал худӣ давлат ҳамчун сармоягузори асосӣ амал мекард, дар даҳсолаҳои баъдӣ тадричан муҳитро барои сармоягузори дигари дохиливу хориҷӣ беҳтар сохт. Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ баъд аз бухрони иқтисодии Осиё ва ислоҳоти бароҳмондаи давлат бамаротиб зиёд шуд. Инро дар намои зерин дидан мумкин аст.

Мухити сармоягузорию, ки танҳо барои ширкатҳои миллии Корея мувоффиқ буд дигар наметавонист рушди минбаъдаи иқтисоди ин кишварро таъмин намояд. Ин буд, ки ислоҳот дар он сурат гирифт ва воридоти сармояи мустақими хориҷӣ афзоиш ёфт, ки то имрӯз яке аз сарчашмаҳои рушд барои Корея Ҷанубӣ махсуб меёбад.

Дар ҳулоса метавон гуфт, ки сад дарсад нусхабардорӣ кардани таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, дигар имконпазир нест. Чунки имрӯз вазъияти дохилии кишварҳо ва шароит дар бозори ҷаҳонӣ дигар шудаанд. Вале қисман омӯхтани сиёсатҳои муваффақи ин кишвар ва пиёда соختани онҳо дар дигар кишварҳо имконпазир буда, метавонад боиси ҷаҳиши иқтисодии онҳо гардад. Дар воқеъ, ҷиддият, ҳадафмандӣ ва саҳткӯшии давлатмардони ин кишвар метавонад намунаи ибрат бошад. Гузоштани ҳадафҳои мушаххас ва маҳдуд, ки имкони амалӣ кардани онҳо вучуд дорад, дуруст интиҳоб кардани шарикон аз баҳши хусусӣ ва пайваста ислоҳот ворид кардан дар сиёсат, ҷиҳати мутобиқ соختани шароити дохилӣ бо тағйирот дар сатҳи ҷаҳонӣ, метавонад ҳар кишвари дигареро ба пайраҳаи рушди устувор ворид созад.

Таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ нишон медиҳад, ки ислоҳот кори якҷаҳте нест, балки як раванди доимӣ мебошад. Дар сатҳи баланди давлатӣ ҳамоҳанг кардани фаъолияти ширкатҳои гуногун, дастгирӣ ва кумак кардани онҳо ва истифодаи онҳо барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ имрӯз ҳам имконпазир аст. Ин ҷо пеш аз ҳама дуруст шиноختани вазъият дар бозори ҷаҳонӣ ва дуруст муайян кардани бахшҳое, ки дар он кишвар бартарии нисбӣ дорад, нақши калидӣ доранд. Бе дуруст шиноختани ин масъалаҳо ва пешбинӣ кардани ояндаи наздик наметавон ҳадафҳои амалишавандаро пеш гузошт ва ба онҳо расид. Баъдан интиҳоби ҳолисонаи шарикон аз баҳши хусусӣ ва қатъи ҳама намуди ҳамкорӣ бо он ширкатҳое, ки дар иҷрои масъулияти худ саҳлангорӣ мекунанд, рақобати солихро дар ин ҷода ба вучуд мерад, ки он боиси саҳткӯшии масъулон аз баҳши хусусӣ гашта, иқтисоди кишварро дар сатҳи ҷаҳонӣ рақобатпазир мегардонад. Ворид шудани ширкатҳое, ки ба мансабдорони давлатӣ ва ё аҳли оилаи онҳо тааллуқ доранд, бояд пешгирӣ шавад, чунки ин худ омили сар задани фасодкорӣ шуда, мухитро носолим месозад ва боиси заиф шудани иқтисодӣ милли мегардад.

Як вижагии дигари Кореяи Ҷанубӣ ин буд, ки онҳо бештар ширкатҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротро кумак, Ҳимоя ва пуштибонӣ мекарданд. Онҳо намегузоштанд, ки ширкатҳои бузург бозори дохилиро ба монополияи худ табдил дода, аз ҳисоби мардум даромади зиёд ба даст оваранд. Ин паҳлуҳои раванди рушди устувори иқтисодии Кореяи Ҷанубӣ низ бояд аз ҷониби кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, ба инобат гирифта шавад. Умуман, таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ метавонад барои ҳар кишвари рӯ ба рушд як сарчашмаи дониши дар амал татбиқшуда, барои ислоҳоти густарда, ҷиҳати ба даст овардани рушди устувору баландсуръат бошад. Тоҷикистон низ метавонад аз таҷрибаи он истифода кунад ва нисбатан зудтару осонтар ҳадафи ҷоруми стратегияи худ - “Саноатикунонию босуръати кишвар”-ро дар амал татбиқ намояд.

Сарчашмаҳо

1. Hoon Sahib Soh, Youngsun Koh, and Anwar Aridi, Innovative Korea (Leveraging Innovation and Technology for Development), 2023 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 1818 H Street NW, Washington, DC 20433;
2. The Miracle on the Han: Economic Currents
https://www.koreasociety.org/images/pdf/KoreanStudies/Monographs_LessonPlans/High_School/4%20The%20Miracle%20on%20the%20Han.pdf
3. Zeynullah Gider, “The Miracle of Han River” The Big Push of Korea: HCI Drive Policy
https://www.academia.edu/30692690/The_Miracle_of_Han_River_The_Big_Push_of_South_Korea_HCI_Drive_Policy
4. Miracle on the Han River,
https://en.wikipedia.org/wiki/Miracle_on_the_Han_River#:~:text=Miracle%20of%20the%20Han%20River,country%20to%20a%20developed%20country.
5. Донишномаи “Britannica”, History of South Korea

<https://www.britannica.com/place/South-Korea/History>

6. Nicolas, F., S. Thomsen and M. Bang (2013), “Lessons from Investment Policy Reform in Korea”, OECD Working Papers on International Investment, 2013/02, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5k4376zqcpf1-en>

ИНВЕСТИЦИОННАЯ СРЕДА И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ (общие соображения в контексте развития Южной Кореи)

ЛУТФУЛЛО БАРОТОВ

Старший научный сотрудник Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ
Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел. 918780555, email: mehr1981@mail.ru

В контексте изучения успешного опыта экономического развития развитых стран автор рассмотрел процесс реформирования и развития Республики Корея в современную эпоху. С начала шестидесятых годов прошлого века серьезность и целеустремленность руководителей этой страны стали главным фактором ее развития и прогресса, что может стать примером для других развивающихся стран. Постановка конкретных и ограниченных целей, которые возможно реализовать, выбор правильных партнеров из частного сектора и постоянное проведение реформ в политике, чтобы адаптировать внутренние условия к изменениям на глобальном уровне, были характеристиками правительства этой страны в рассматриваемый период. Они смогли создать хорошую рабочую и инвестиционную среду сначала для отечественных компаний, а затем с начала 80-х годов прошлого века постепенно обеспечивать ее и для иностранных компаний. Эта политика обеспечила стабильное развитие Южной Кореи на несколько десятилетий, выведя ее в группу развитых стран мира.

Ключевые слова: Южная Корея, экономический опыт, экономическое развитие, инвестиционная среда, Таджикистан, индустриализация, реформы, технология, наука.

INVESTMENT CLIMATE AND ECONOMIC ENVIRONMENT (general considerations in the context of South Korean development)

LUTFULLO BAROTOV

Senior Research Fellow, Institute of Studying of the Problems
of Asian and European Countries, NAST

Address: 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 33, tel. 918780555, email: mehr1981@mail.ru

In the context of studying the successful experience of economic development of developed countries, the author examined the process of reform and development of the Republic of Korea in the modern era. Since the early sixties of the last century, the seriousness and determination of the leaders of this country have become the main factor in its development and progress, which can become an example for other developing countries. Setting specific and limited goals that can be realized, choosing the right private sector partners and constantly pursuing policy reforms to adapt domestic conditions to changes at the global level were the characteristics of the government of this country during the period under review. They were able to create a good working and investment climate, first for domestic companies, and then, from the beginning of the 80s of the last century, gradually provide it for foreign companies, too. This policy ensured the stable development of South Korea for several decades, bringing it into the group of developed countries in the world.

Keywords: South Korea, economic experience, economic development, investment climate, Tajikistan, industrialization, reforms, technology, science.

Ба матбаа супорида шуд 01.08.2024
Барои нашр имзо шуд 09.08.2024
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 13,7. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №

Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АИ ҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.